

COLIN ROBSON & KIERAN McCARTAN

Η ΕΡΕΥΝΑ
ΤΟΥ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

*Ένα εγχειρίδιο μεθόδων κοινωνικής έρευνας
σε εφαρμοσμένα πλαίσια*

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ε. Τσέλιου - Η. Αβραμίδης - Κ. Ζαφείρης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ε. Αυγήτα

GUTENBERG

Τακτική: Οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων

ΑΦΟΥ ΠΑΡΕΤΕ τις αποφάσεις σας σχετικά με το πού θα εστιάσετε την έρευνά σας, τα ερευνητικά ερωτήματα που θα επιχειρήσετε να απαντήσετε και τη συνολική ερευνητική στρατηγική που είναι κατάλληλη για να δοθούν αυτές οι απαντήσεις, θα πρέπει τώρα να σκεφτείτε καλά τις μεθόδους που θα χρησιμοποιήσετε. Πώς θα προχωρήσετε σε αυτό που ένας ντετέκτιβ θα ονόμαζε «ιδιωτική έρευνα»; Στην πραγματικότητα, όταν διεξάγουμε έρευνα του πραγματικού κόσμου, οι επιλογές μας είναι βασικά ίδιες με αυτές που έχει και ένας ντετέκτιβ. Μπορούμε να παρακολουθήσουμε τους ανθρώπους και να προσπαθήσουμε να βρούμε τι συμβαίνει· μπορούμε να τους ρωτήσουμε τι συμβαίνει· και μπορούμε να αναζητήσουμε δακτυλικά αποτυπώματα (όπως και όλα τα άλλα στοιχεία που οι άνθρωποι αφήνουν πίσω τους).

Αν τα εκφράσουμε όλα αυτά στη συνήθη γλώσσα της έρευνας, η παρακολούθηση θα γίνει *παρατήρηση*, και οι ερωτήσεις θα γίνουν *συνέντευξη*, χρήση *ερωτηματολογίων* και *χορήγηση τεστ*. Οι συνεντεύξεις εννοούνται συνήθως ως προσωπικές, διά ζώσης αλληλεπιδράσεις, όπου τα άτομα βλέπουν ή, στην περίπτωση των όλο και πιο δημοφιλών τηλεφωνικών συνεντεύξεων, ακούν ο ένας τον άλλο. Τα ερωτηματολόγια και τα τεστ μπορούν να χορηγηθούν σε μια συνέντευξη ή κατά πρόσωπο, ή, διαφορετικά, οι ερωτήσεις των ερευνητών μπορούν να παρουσιαστούν χωρίς άμεση, προσωπική, αλληλεπίδραση – π.χ. σε μια ταχυδρομική δειγματοληπτική έρευνα. Η «αναζήτηση άλλων στοιχείων» καλύπτει διάφορες μεθόδους, συμπεριλαμβανομένης και της *ανάλυσης τεκμηρίων [documentary analysis]*.

Το Κεφάλαιο 11 καλύπτει την ανάπτυξη και χρήση των ερωτηματολογίων στο πλαίσιο της δειγματοληπτικής έρευνας. Οι συνεντεύξεις αναλύονται στο Κεφάλαιο 12 και η παρατήρηση στο επόμενο κεφάλαιο. Το Κεφάλαιο 14 παρουσιάζει τα τεστ και τις κλίμακες. Το Κεφάλαιο 15 καλύπτει ένα ευρύ φάσμα από άλλες μεθόδους, συμπεριλαμβανομένων και των δυνατοτήτων που διανοίγονται για διαδικτυακή έρευνα.

Η στάση ρεαλισμού ενυπάρχει στον τρόπο με τον οποίο βλέπει κανείς τα δεδομένα που έχει αποκτήσει χρησιμοποιώντας οποιαδήποτε από αυτές τις μεθόδους ή και όλες μαζί. Οι υποστηρικτές του ρεαλισμού ισχυρίζονται ότι είναι δυνατόν να προβούμε σε κρίσεις γύρω από την αξία αυτών των δεδομένων σε ορθολογική βάση, παρότι οι κρίσεις αυτές μπορεί να είναι εσφαλμένες και επιρρεπείς σε λάθη. Ένας τρό-

πος για να αυξήσουμε την εμπιστοσύνη μας στα ευρήματα είναι η τριγωνοποίηση των μεθόδων (Olsen, 2004), δηλαδή η χρήση πολλαπλών μεθόδων, την οποία αναλύουμε και υπερασπιζόμαστε στο τέλος του Μέρους ΙΙΙ, σ. 533. Οι υποστηρικτές του ρεαλισμού θεωρούν ότι τα δεδομένα, όπως π.χ. οι αφηγήσεις των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις και οι απαντήσεις σε ερωτηματολόγια και τεστ, καταδεικνύουν τη βιωμένη «πραγματικότητα» τους, παρόλο που αναγνωρίζουν ότι τα νοήματα που προσδίδονται στις εμπειρίες επηρεάζονται από τα κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια (Willig, 1999). Μόνο μέσα από τη συλλογή και στη συνέχεια την ανάλυση και την ερμηνεία των δεδομένων αποκτούμε τεκμήρια για την ύπαρξη μηχανισμών, καθώς και των πλαισίων μέσα στα οποία αυτοί λειτουργούν, που έχουν κεντρική σημασία για την ερμηνεία με βάση την προσέγγιση του ρεαλισμού.

Επιλέγοντας τη/τις μέθοδο/ους

Η επιλογή της μεθόδου ή των μεθόδων γίνεται με βάση το τι είδους πληροφορίες αναζητούνται, από ποιον και κάτω από ποιες συνθήκες. Είναι κάτι που αποφασίζεται σε πρώιμο στάδιο στις έρευνες προκαθορισμένου σχεδίου, αν και ενδέχεται να προστεθούν συμπληρωματικές μέθοδοι κατά τη διάρκεια της έρευνας. Ακόμη και στα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια, χρειάζεται να πάρουμε κάποιες αρχικές αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο συλλογής των δεδομένων (διαφορετικά δεν θα αρχίσουμε ποτέ). Ωστόσο, στα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια, η φύση και ο αριθμός των μεθόδων που θα χρησιμοποιηθούν μπορεί να αλλάξουν κατά την πορεία συλλογής των δεδομένων.

Μια ορθολογιστική επιλογή;

Στην ορθολογιστική προσέγγιση θα πρέπει να αναρωτηθούμε, δεδομένων των ερευνητικών ερωτημάτων μας, και της απόφασής μας για τη στρατηγική της έρευνας, ποιες μέθοδοι είναι οι πιο κατάλληλες. Στην πράξη, ωστόσο, η επιλογή των συγκεκριμένων μεθόδων μπορεί να προηγηθεί της επιλογής του ερευνητικού προβλήματος. Όπως το θέτει ο Walker (1985):

Όπως ακριβώς ένας μουσικός δεν θα σταματήσει να παίζει κλαρινέτο για να παίζει τρομπέτα επειδή αυτό απαιτεί ένα συγκεκριμένο κομμάτι, αλλά συνήθως θα στρέψει την προσοχή του σε άλλο μουσικό κομμάτι, αναζητώντας κομμάτια που θα ταιριάζουν τόσο στο μουσικό όργανο όσο και στον μουσικό, έτσι και οι ερευνητές γενικά αφιερώνουν πολύ χρόνο και σκέψη στη διαμόρφωση πιθανών και δυνητικών ερευνητικών προβλημάτων, αναζητώντας αυτά που φαίνεται να ταιριάζουν στα ενδιαφέροντα και τις μεθόδους που οι ίδιοι προτιμούν (1985: 47).

Αυτό το φαινόμενο των «μεθόδων σε αναζήτηση προβλημάτων», και όχι αντιστρόφως, είναι μια πραγματικότητα. Με μία έννοια, δεν έχει σημασία, δεδομένου ότι οι μέθοδοι είναι κατάλληλες για το πρόβλημα που έχει επιλεγεί. Ωστόσο, μπορεί να δημιουργήσει δυσκολίες στην έρευνα του πραγματικού κόσμου, όπου το πρόβλημα εμφανίζεται μπροστά μας, και ενδεχομένως θα πρέπει να επιλέξουμε αν θα χρησιμοποιήσουμε κάποια ακατάλληλη μέθοδο ή αν θα απορρίψουμε εντελώς το έργο. Το διδάγμα είναι ότι θα πρέπει να αποκτήσουμε μια ευρύτερη γνώση όλων των στρατηγικών και πολλών διαφορετικών μεθόδων, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση να προβούμε σε μια ορθολογική επιλογή.

Ποιες μέθοδοι είναι διαθέσιμες;

Οι πιο δημοφιλείς είναι οι συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια, καθώς και τα διάφορα είδη άμεσης παρατήρησης. Τα πειράματα επίσης χρησιμοποιούν συχνά κάποια μορφή ελεγχόμενης παρατήρησης, αλλά η συγκεκριμένη τεχνική συχνά συνδέεται με το συγκεκριμένο πεδίο μελέτης.

Όσα αναφέρονται παρακάτω είναι κάποιοι απλοί, βασικοί κανόνες για την επιλογή μεθόδων:

- Για να βρούμε τι κάνουν οι άνθρωποι δημοσίως, χρησιμοποιούμε *άμεση παρατήρηση*.
- Για να βρούμε τι κάνουν ιδιωτικά, χρησιμοποιούμε *συνεντεύξεις* ή *ερωτηματολόγια*.
- Για να βρούμε τι σκέφτονται, αισθάνονται και/ή πιστεύουν, χρησιμοποιούμε *συνεντεύξεις*, *ερωτηματολόγια* ή *κλίμακες στάσεων*.
- Για να προσδιορίσουμε τις ικανότητές τους ή να μετρήσουμε την ευφύια ή την προσωπικότητά τους, χρησιμοποιούμε *τυποποιημένα τεστ*.

Παίρνουμε υπόψη τα πρακτικά ζητήματα

Ό,τι κι αν επιλέξουμε, θα πρέπει να βρίσκεται εντός των ορίων του διαθέσιμου χρόνου και των διαθέσιμων πόρων μας. Μπορεί να θέλουμε να διεξαγάγουμε μια μελέτη συμμετοχικής παρατήρησης, αλλά αν χρειαστούμε τρεις μήνες για να γίνουμε αποδεκτοί και να ενσωματωθούμε πλήρως, τότε είναι πρακτικά αδύνατον να προχωρήσουμε αν ο μέγιστος διαθέσιμος χρόνος για την έρευνα είναι ένας μήνας. Επομένως, μπορεί να χρειαστεί να ακολουθήσουμε την επόμενη καλύτερη εναλλακτική λύση που θα περιλαμβάνει συνεντεύξεις.

Το επιχειρηματικό απόρρητο ή το άγχος που μπορεί να προκαλέσει, μπορεί να αποκλείουν την άμεση παρατήρηση. Παράγοντες που αφορούν τη δεοντολογία μπορεί επίσης να αποκλείσουν κάποιες μεθόδους σε ορισμένες καταστάσεις.

Δειγματοληπτικές έρευνες και ερωτηματολόγια

Στο Κεφάλαιο αυτό:

- Συζητούμε τη χρήση των ερωτηματολογίων σε δειγματοληπτικές έρευνες και αλλού.
- Συγκρίνουμε τις εκδοχές της αυτο-συμπλήρωσης, της διά ζώσης συμπλήρωσης, της τηλεφωνικής και της διαδικτυακής συμπλήρωσης.
- Εξηγούμε τα διάφορα στάδια της διεξαγωγής μιας δειγματοληπτικής έρευνας
- Τονίζουμε τον επαγγελματισμό που απαιτείται για τη διεξαγωγή δειγματοληπτικών ερευνών υψηλής ποιότητας.
- Περιγράφουμε τα πρακτικά προβλήματα που αφορούν τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τη χρήση ερωτηματολογίων, και
- Τέλος, συζητούμε τους λόγους χρήσης και τους τρόπους δειγματοληψίας.

Εισαγωγή

ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ και οι συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται πολύ συχνά ως μέθοδοι κοινωνικής έρευνας για τη συλλογή δεδομένων από και για ανθρώπους. Η ικανότητα στον σχεδιασμό και την εφαρμογή τους αποτελεί μια εύλογη προϋπόθεση για τους ερευνητές του πραγματικού κόσμου. Το Κεφάλαιο αυτό εστιάζει στα ζητήματα που ανακύπτουν από τη χρήση ερωτηματολογίων, στο πλαίσιο μιας δειγματοληπτικής έρευνας. Ωστόσο, τα ερωτηματολόγια χρησιμοποιούνται επίσης και σε πολλά άλλα πλαίσια, τόσο ως βασική μέθοδος συλλογής δεδομένων όσο και ως δευτερεύουσα μέθοδος. Πολλά από τα προβλήματα που εμφανίζονται στη χρήση ερωτηματολογίου ως πρωταρχικής ή και μοναδικής μεθόδου συλλογής δεδομένων ανακύπτουν και όταν το ερωτηματολόγιο εντάσσεται σε δειγματοληπτική έρευνα. Έτσι, ακόμη κι αν η μελέτη σας δεν γίνεται αντιληπτή με όρους δειγματοληπτικής έρευνας, θα είναι εντούτοις χρήσιμο να συμβουλευτείτε τις παρακάτω ενότητες του Κεφαλαίου.

Όταν αξιοποιείται ως δευτερεύουσα μέθοδος, ενδεχομένως με τη χορήγηση ενός ερωτηματολογίου αφού πρώτα οι συμμετέχοντες έχουν πάρει μέρος σε ένα πείραμα,

ή ως τμήμα του ίδιου του πειράματος, βασικό μας μέλημα είναι οι λεπτομέρειες που αφορούν τον σχεδιασμό του ερωτηματολογίου, όπως αναλύονται στη σ. 375.

Οι πανταχού παρούσες δειγματοληπτικές έρευνες

Οι δειγματοληπτικές έρευνες είναι πολύ συχνές. Θα πρέπει να έχει ζήσει κανείς σε πλήρη απομόνωση για να μην του έχει ζητηθεί ποτέ να πάρει μέρος σε κάποιας μορφής δειγματοληπτική έρευνα – ποια μάρκα απορρυπαντικού ή μπίρας αγοράζετε, και ποιες άλλες μάρκες γνωρίζετε; Ποιον θα ψηφίζατε αν γίνονταν εθνικές εκλογές σε μία εβδομάδα; Βλέπετε θετικά το έργο της κυβέρνησης; Και ούτω καθεξής. Επίσης, αποτελέσματα δειγματοληπτικών ερευνών της μιας ή της άλλης μορφής γεμίζουν τις σελίδες των εφημερίδων και παρουσιάζονται σε ραδιοφωνικές και τηλεοπτικές εκπομπές.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες χρησιμοποιούνται εδώ και πολλά χρόνια. Το *Domesday Book*, καθώς και οι απόπειρες εκτίμησης των επιδράσεων της πανώλης στο Λονδίνο κατά τον 17ο αι., αποτελούν σημαντικά ορόσημα. Η Tonkiss (2004) επισημαίνει τη σημασία τους για την ανάπτυξη μιας επιστήμης της κοινωνίας κατά τα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα. Η Marsh (1982: κεφ. 1) παρουσιάζει μια λεπτομερή και συναρπαστική περιγραφή, ως μέρος της επιχειρηματολογίας της ενάντια σε όσους επικρίνουν τη χρήση δειγματοληπτικών ερευνών στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας.

Σε μεγάλο βαθμό, οι δειγματοληπτικές έρευνες σήμερα αποτελούν εργαλεία ώστε να βελτιωθεί το μάρκετινγκ και να αυξηθούν οι πωλήσεις κάποιας υπηρεσίας ή προϊόντος. Μια ανησυχητική τάση είναι η χρήση «ψευδο-ερευνών» ως τεχνάσματος για την αύξηση των πωλήσεων, κάτι που πιθανόν ενισχύει ακόμη περισσότερο την ολοένα και αυξανόμενη απροθυμία για συμμετοχή σε πραγματικές δειγματοληπτικές έρευνες. Ωστόσο, ένα μεγάλο ποσοστό αυτών των ερευνών είναι ακαδημαϊκές μελέτες που ενέχουν τη θετική έννοια της ανακάλυψης κάποιων πραγμάτων από τα όσα συμβαίνουν στην κοινωνία σήμερα. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση, το στοίχημα είναι να «γίνει σωστά η δουλειά», δηλαδή να προκύψει μια ακριβής και αμερόληπτη εκτίμηση του φαινομένου που μετριέται. Σε ορισμένα πεδία, και κυρίως στις δημοσκοπήσεις με πολιτικό χαρακτήρα, τα σφάλματα γίνονται αμέσως φανερά – όταν αυτός που προβλέπεται ότι θα κερδίσει στις εκλογές τελικά χάνει ή όταν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα σε δημοσκοπήσεις που μετρούν το ίδιο πράγμα. Συχνά, ωστόσο, δεν υπάρχει κάποια επιβεβαίωση από την πραγματικότητα, και οι κρίσεις σχετικά με την αξιοπιστία και την εγκυρότητα βασίζονται τελικά στην ανάλυση του τρόπου με τον οποίο διεξήχθη η δειγματοληπτική έρευνα.

Οι δειγματοληπτικές έρευνες μεγάλης κλίμακας είναι μεγάλη δουλειά και απαιτούν πολύ χρόνο, προσπάθεια και προσωπικό πολλών ειδικοτήτων για να πραγματοποιηθούν. Ακόμη και μια δειγματοληπτική έρευνα μικρής κλίμακας, που είναι πιο πιθανόν να διεξαχθεί από τους αναγνώστες αυτού του βιβλίου, δεν μπορεί να γίνει γρήγορα, λόγω των διάφορων σταδίων που πρέπει να ολοκληρωθούν, όπως αναφέρεται στο Πλαίσιο 11.1. Εκεί περιγράφεται μια περίπτωση όπου στην κύρια μελέτη

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.1

Βήματα για τη διεξαγωγή δειγματοληπτικής έρευνας μικρής κλίμακας με χρήση ερωτηματολογίου βάσει συνέντευξης

<i>Δραστηριότητα</i>	<i>Εκτιμώμενος αριθμός ημερών (πιθανός ελάχιστος αριθμός)</i>
1. Ανάπτυξη ερευνητικών ερωτημάτων, σχεδιασμός μελέτης (συμπεριλαμβανομένης και της επιλογής δείγματος για προ-ελέγχους και κύρια μελέτη), και σύνταξη προκαταρκτικού (αρχικού) ερωτηματολογίου.	20
2. Άτυπη δοκιμή του προκαταρκτικού ερωτηματολογίου.	5
3. Αναθεώρηση προκαταρκτικού ερωτηματολογίου.	3
4. Προέλεγχος του αναθεωρημένου ερωτηματολογίου μέσω συνεντεύξεων.	3
5. Εκ νέου αναθεώρηση του ερωτηματολογίου (πιθανή αναθεώρηση του σχεδιασμού και του δείγματος της κύριας μελέτης).	3
6. Διεξαγωγή των συνεντεύξεων για την κύρια συλλογή δεδομένων.	30*
7. Κωδικοποίηση δεδομένων και προετοιμασία αρχείων δεδομένων.	10
8. Ανάλυση δεδομένων και σύνταξη ερευνητικής αναφοράς.	20

*Ανάλογα με το μέγεθος του δείγματος, και του αν διεξάγονται τηλεφωνικά ή διά ζώσης (και, στην περίπτωση αυτή, αν πρέπει να υπολογιστεί χρόνος για τις μετακινήσεις μεταξύ συνεντεύξεων).

συμμετέχει ένα μικρό δείγμα, για παράδειγμα 200 ή 300 ατόμων. Δίνονται πρόχειρες εκτιμήσεις «ανθρωποημερών» έτσι ώστε αν, για παράδειγμα, υπάρχουν αρκετοί συνεντευκτές, ο πραγματικός χρόνος που θα χρειαστεί για την κύρια συλλογή δεδομένων να μπορεί να μειωθεί (παρόλο που θα απαιτηθεί χρόνος για την εκπαίδευση των συνεντευκτών). Η κωδικοποίηση των δεδομένων μπορεί να γίνει μόλις πραγματοποιηθούν κάποιες συνεντεύξεις.

Ρεαλιστικά, ο ελάχιστος χρόνος που απαιτείται για την όλη διαδικασία είναι τρεις έως τέσσερις μήνες. Ωστόσο, αν δεν διαθέτετε αυτόν τον χρόνο, θα εντυπωσιαστείτε από το πόσα πράγματα μπορείτε να καταφέρετε με λίγο παραπάνω ξενύχτι. Απλώς μην επιχειρήσετε να εξαιρέσετε κάποιες από τις δραστηριότητες: για μια αξιόλογη μελέτη, είναι όλες σημαντικές. Αυτό το χρονοδιάγραμμα προϋποθέτει ότι δεν θα υπάρξουν προβλήματα (ενώ στην πράξη θα υπάρξουν, απλώς δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων ποια θα είναι: π.χ. κακοκαιρία, σχολικές διακοπές, εργασιακές διαφορές, γρίπη ή άλλες επιδημίες και βλάβες στους υπολογιστές).

Στις δειγματοληπτικές έρευνες που χρησιμοποιούν ερωτηματολόγιο μέσω ταχυδρομείου, το χρονοδιάγραμμα θα είναι μάλλον διαφορετικό. Η ανάγκη επαναληπτικών ταχυδρομικών αποστολών, υπενθυμίσεων κ.λπ., έτσι ώστε να έχουμε ικανοποιη-

τικά ποσοστά απαντήσεων σε μια ταχυδρομική έρευνα, απαιτεί μεγάλη χρονική διάρκεια. Οι δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται στο διαδίκτυο είναι όλο και πιο δημοφιλείς και περιορίζουν τον απαιτούμενο χρόνο, παρόλο που παρουσιάζουν τα δικά τους προβλήματα (βλ. σ. 368).

Σχεδιασμός δειγματοληπτικών ερευνών

Κατά μία έννοια η δειγματοληπτική έρευνα είναι μια ερευνητική στρατηγική (δηλαδή μια συνολική προσέγγιση για τη διεξαγωγή κοινωνικής έρευνας) και όχι μια τακτική ή μια συγκεκριμένη μέθοδος. Στο πλαίσιο αυτό, είναι ένα μη πειραματικό προκαθορισμένο ερευνητικό σχέδιο, συνήθως συγχρονικού τύπου (βλ. Κεφάλαιο 6, σ. 216). Ωστόσο, πολλοί από τους προβληματισμούς που συνδέονται με τη διεξαγωγή μιας δειγματοληπτικής έρευνας δεν αφορούν τόσο πολύ το συνολικό στρατηγικό σχέδιο, αλλά τα πολύ πρακτικά ζητήματα και τα ζητήματα τακτικής, όπως ο λεπτομερής σχεδιασμός του εργαλείου που θα χρησιμοποιηθεί (σχεδόν πάντα ερωτηματολόγιο, το οποίο όλο ή σχεδόν όλο αποτελείται από ερωτήσεις κλειστού τύπου με προκαθορισμένες επιλογές), το δείγμα που πρόκειται να ερευνηθεί, και η διασφάλιση μεγάλων ποσοστών απόκρισης.

Το Πλαίσιο 11.1 περιγράφει μια δειγματοληπτική έρευνα που πραγματοποιείται από συνεντευκτές: τα άτομα, δηλαδή, με τα ντοσιέ και τα ερωτηματολόγια που μας σταματούν στον δρόμο ή χτυπούν την πόρτα μας και μας ρωτούν αν θα μπορούσαμε να απαντήσουμε σε κάποιες ερωτήσεις. Υπάρχουν και άλλες μορφές δειγματοληπτικών ερευνών όπως το αυτο-χορηγούμενο ερωτηματολόγιο μέσω ταχυδρομείου και, όλο και πιο συχνά, οι τηλεφωνικές και διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες. Πράγματι, οι δειγματοληπτικές έρευνες δεν περιορίζονται απαραίτητα στη χρήση ερωτηματολογίων. Μια δειγματοληπτική έρευνα για το κυκλοφοριακό μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στην παρατήρηση· μια έρευνα για τον εργασιακό βίο των πανεπιστημιακών μπορεί να βασίζεται σε εβδομαδιαία ημερολόγια (αφήνοντας κατά μέρος προς στιγμήν το πόσο πιθανό είναι αυτές οι πληροφορίες να είναι αξιόπιστες, αν χρησιμοποιηθούν για να φανεί σε όσους τους πληρώνουν πόσο σκληρά εργαζόμενοι είναι).

Λόγω της συχνότητας των δειγματοληπτικών ερευνών, είναι πιθανόν να γνωρίζετε ήδη σε γενικές γραμμές τι σημαίνει ο όρος. Είναι, ωστόσο, δύσκολο να δώσει κανείς έναν σαφή ορισμό, ακριβώς λόγω του μεγάλου εύρους των μελετών που ονομάζονται δειγματοληπτικές. Τα συνήθη βασικά χαρακτηριστικά τους είναι τα εξής:

- η χρήση προκαθορισμένου ερευνητικού σχεδίου
- η συλλογή λίγων δεδομένων σε τυποποιημένη μορφή από έναν σχετικά μεγάλο αριθμό ατόμων, και
- η επιλογή αντιπροσωπευτικών δειγμάτων ατόμων από γνωστούς πληθυσμούς.

Ενώ τα παραπάνω ισχύουν για τις περισσότερες δειγματοληπτικές έρευνες, υπάρχουν παραδείγματα ερευνών στις οποίες συλλέγεται μεγάλος αριθμός δεδομένων από

κάθε μονάδα, όπου η εν λόγω «μονάδα» δεν είναι κάποιο άτομο, αλλά κάποιου είδους οργανισμός, π.χ. σχολείο, εταιρεία ή επιχείρηση και, ειδικά στην τελευταία περίπτωση, όπου ο αριθμός των «μονάδων» που αποτελούν το δείγμα είναι μονοψήφιος. Οι περισσότερες δειγματοληπτικές έρευνες επιχειρούν να δώσουν ένα στιγμιότυπο της κατάστασης σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ωστόσο, όπως φαίνεται στο Πλαίσιο 11.1, τα δεδομένα τελικά συλλέγονται σε χρονικό διάστημα μεγαλύτερης διάρκειας για διάφορους πρακτικούς λόγους. Αντιμετωπίζονται, ωστόσο, σαν να έχουν συλλεχθεί ταυτόχρονα, δηλαδή ως συγχρονικό σχέδιο. Όμως, δεν υπάρχει κάποιος λόγος αρχής που να απαγορεύει τη χρήση των δειγματοληπτικών ερευνών σε διαχρονικά ερευνητικά σχέδια.

Η πιο κοινή μορφή δειγματοληπτικής έρευνας είναι εκείνη όπου βασικό ρόλο παίζουν τα χαρακτηριστικά του δείγματος. Εδώ, οι συμμετέχοντες στο δείγμα επιλέγονται ως αντιπροσωπευτικοί μιας μεγαλύτερης ομάδας, η οποία ονομάζεται *πληθυσμός* (μπορεί να πρόκειται για πραγματικό πληθυσμό, π.χ. οι άνθρωποι που ζουν σε μια πόλη, ή οποιαδήποτε ομάδα ανθρώπων, π.χ. οι εργάτες ενός εργοστασίου). Όπως αναφέρεται παρακάτω (σ. 405), ένα βασικό πρόβλημα στις δειγματοληπτικές έρευνες είναι η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος – πώς επιτυγχάνεται και πώς υπολογίζεται. Κάποιες φορές είναι εφικτό να ερωτηθούν όλα τα μέλη του πληθυσμού που μας ενδιαφέρει. Η έρευνα αυτή ονομάζεται *απογραφή* και αποφεύγει όλα τα προβλήματα δειγματοληψίας. Οι εξελίξεις στην τεχνολογία πληροφοριών καθιστούν τις απογραφές όλο και πιο πολύ εφικτές σε ορισμένα πεδία – είναι το ίδιο εύκολο να επικοινωνήσει κανείς με αρκετές χιλιάδες ανθρώπους μέσω διαδικτύου όπως και με δέκα (αν και οι διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες παρουσιάζουν άλλα προβλήματα, τα οποία αναφέρονται παρακάτω στη σ. 368).

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της δειγματοληπτικής έρευνας

Οι ερευνητές συνήθως έχουν ισχυρές, συχνά πολωμένες, απόψεις για τη θέση και τη σημασία των δειγματοληπτικών ερευνών. Ορισμένοι θεωρούν τη δειγματοληπτική έρευνα ως τη βασική στρατηγική του πραγματικού κόσμου. Ενδεχομένως αυτό οφείλεται στο ότι σε μη εργαστηριακές συνθήκες, όπου τα πειράματα συχνά δεν είναι ούτε εφικτά ούτε μπορούν να υποστηριχθούν δεοντολογικά, οι δειγματοληπτικές έρευνες προσφέρουν το απαιτούμενο δίχτυ επιστημονικής ασφάλειας. Συνδεδεμένο με τις έρευνες αυτές είναι επίσης ένα σύνθετο μίγμα τεχνολογικών προβληματισμών γύρω από τη δειγματοληψία, τη διατύπωση των ερωτήσεων, την κωδικοποίηση των απαντήσεων κ.λπ. Άλλοι θεωρούν ότι οι δειγματοληπτικές έρευνες παράγουν μεγάλο αριθμό δεδομένων, συχνά αμφίβολης αξίας. Τα ευρήματα, που θεωρείται ότι διαθέτουν επίπλαστα υψηλό κύρος λόγω του ποσοτικού χαρακτήρα τους, εκλαμβάνονται ως προερχόμενα από μη ουσιαστικά εμπλεκόμενους ερωτώμενους, οι οποίοι δίνουν τις απαντήσεις τους πιο πολύ με βάση ένα αγνώστου αναλογίας μίγμα ευγένειας, ανίας, επιθυμίας να τους δουν θετικά κ.λπ., παρά λόγω των πραγματικών συναισθημάτων, πεποιθήσεων ή συμπεριφοράς τους. Όπως συμβαίνει συχνά, αυτού του είδους οι καρικατούρες έχουν μια κάποια βάση. Οι δειγματοληπτικές έρευνες έχουν επίσης

κατά καιρούς θεωρηθεί αναγκαστικά θετικιστικές, μια άποψη που έχει αντικρουστεί ολοκληρωμένα από τη Marsh (1982: ειδικά στο κεφ. 1).

Παρ' όλα αυτά, μεγάλο μέρος των δειγματοληπτικών ερευνών έχει έντονα θετικιστικό άρωμα. Ο Mishler (1991: κεφ. 1) τονίζει τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις ερωτήσεις και απαντήσεις που δίνονται σε φυσικά παραγόμενες συζητήσεις, οι οποίες εδράζονται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, και στη διαδικασία ερωτήσεων-απαντήσεων που βρίσκουμε στις συνεντεύξεις μιας δειγματοληπτικής έρευνας. Η άποψή του είναι ότι πολλές από τις τυποποιημένες διαδικασίες αυτού του είδους ερευνών αποτελούν απόπειρες να γεφυρωθεί αυτό το χάσμα. Ένα βασικό χαρακτηριστικό των συνεντεύξεων στις δειγματοληπτικές έρευνες είναι ότι αποτελούν οργανωμένο κοινωνικό λόγο, αλλά «υιοθετώντας μια προσέγγιση που είναι συμπεριφορική και αντι-γλωσσολογική, που βασίζεται σε ένα μοντέλο ερεθίσματος-αντίδρασης, και που αποπλαισιώνει το νόημα των απαντήσεων, οι ερευνητές επιχειρούν να αποφύγουν περισσότερο, παρά να έρθουν άμεσα αντιμέτωποι με τα αλληλοσυνδεόμενα προβλήματα που αφορούν το πλαίσιο, τον λόγο και το νόημα» (1991: 27).

Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα των δεδομένων στις δειγματοληπτικές έρευνες εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από την τεχνική επάρκεια όσων διεξάγουν την έρευνα. Αν οι ερωτήσεις είναι ακατανόητες ή αμφίσημες, το όλο εγχείρημα αποτελεί προφανώς χάσιμο χρόνου. Πρόκειται για πρόβλημα *εσωτερικής εγκυρότητας*, όταν, δηλαδή, δεν αποκτούμε έγκυρες πληροφορίες για τους ερωτώμενους και το τι σκέφτονται, αισθάνονται ή στιδήποτε άλλο.

Πιο δυσεπίλυτο είναι το πρόβλημα να διασφαλίσουμε έναν υψηλό βαθμό εμπλοκής των ερωτώμενων στη δειγματοληπτική έρευνα. Αυτό συμβαίνει ιδίως όταν η μελέτη διεξάγεται ταχυδρομικά ή διαδικτυακά, είναι όμως εξίσου δύσκολο και όταν διεξάγεται διά ζώσης (θυμηθείτε ότι σχεδόν όλες οι δειγματοληπτικές έρευνες που διεξάγονται από συνεντευκτές αποτελούν φευγαλέες αλληλεπιδράσεις με τελείως ξένους – είναι πολύ δύσκολο ο συνεντευκτής να δημιουργήσει μια σχέση οικειότητας με καθέναν από τους ερωτώμενους, έτσι ώστε αυτοί να εμπλέκονται πλήρως στη διαδικασία). Η διασφάλιση της εμπλοκής αποτελεί εν μέρει και τεχνικό ζήτημα (ένα εκτενές ερωτηματολόγιο που δεν έχει σχεδιαστεί ή εκτυπωθεί καλά και δίνεται λίγο πριν τα Χριστούγεννα σε εργαζόμενους ενός οργανισμού που προσπαθεί να τηρήσει προθεσμίες σε μια εποχή με μεγάλο φόρτο εργασίας είναι απίθανο να έχει καλή απόκριση), και πρέπει να θεωρείται πιθανό πρόβλημα σε όλες σχεδόν τις δειγματοληπτικές έρευνες.

Αν η δειγματοληψία έχει προβλήματα, δημιουργείται πρόβλημα *γενικευσιμότητας ή εξωτερικής εγκυρότητας*. Υπάρχει κίνδυνος να μην μπορούμε να γενικεύσουμε από το δείγμα στον ευρύτερο πληθυσμό που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει. Ένα άλλο πρόβλημα εξωτερικής εγκυρότητας εμφανίζεται όταν θέλουμε να γενικεύσουμε από αυτά που μας λένε οι άνθρωποι σε μια έρευνα σε αυτά που πράγματι κάνουν. Η απουσία σχέσης ανάμεσα στη στάση και τη συμπεριφορά είναι πολύ γνωστή (Erwin, 2001). Η αξιοπιστία είναι πιο απλή υπόθεση. Παρουσιάζοντας σε όλους τους ερωτώμενους τις ίδιες τυποποιημένες ερωτήσεις, διατυπωμένες προσεκτικά μετά από μια πιλοτική φάση, μπορούμε να αποκτήσουμε υψηλή αξιοπιστία αποκρίσεων.

Παρά τις επιφυλάξεις αυτές, κάθε κοινωνικός ερευνητής που ασχολείται γενικά με τον πραγματικό κόσμο θα πρέπει να είναι σε θέση να πραγματοποιήσει μια καλή, και επαρκώς υλοποιημένη δειγματοληπτική έρευνα. Οι δειγματοληπτικές έρευνες παρέχουν το είδος εκείνο των δεδομένων που δεν είναι δύσκολο να κατανοηθεί από ένα έξυπνο, μη εξειδικευμένο ακροατήριο, και κυρίως από ένα επιστημονικά εγγράμματο κοινό. Οι Lindblom και Cohen (1979) ισχυρίζονται πειστικά ότι από τις διάφορες μορφές «αξιοποιήσιμης γνώσης» που προσφέρουν όσοι διεξάγουν επαγγελματικού επιπέδου κοινωνική έρευνα, η ταπεινή δειγματοληπτική έρευνα ενδεχομένως να είναι αυτή που ασκεί τη μεγαλύτερη επίδραση. Η Hakim (2000) υποστηρίζει κάτι παρόμοιο, όταν θεωρεί ότι ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα της δειγματοληπτικής έρευνας είναι η *διαφάνειά* της (ή η *λογοδοσία*). Ισχυρίζεται, με άλλα λόγια, ότι:

Οι μέθοδοι και οι διαδικασίες που χρησιμοποιούνται μπορεί να γίνουν ορατές και προσβάσιμες στους άλλους (είτε αυτοί είναι επαγγελματίες συνάδελφοι, είτε πελάτες, ή, τέλος, το κοινό που θα διαβάσει την ερευνητική αναφορά), και έτσι μπορεί να αξιολογηθεί τόσο η υλοποίηση όσο και το συνολικό σχέδιο της δειγματοληπτικής έρευνας (2000: 77).

Για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποιείται μια τυποποιημένη γλώσσα που αναφέρεται στα πρωτόκολλα δειγματοληψίας που χρησιμοποιούνται. Έτσι, στην ερευνητική αναφορά αναμένεται να περιλαμβάνονται ερωτηματολόγια, φύλλα κωδικοποίησης, εισαγωγικές επιστολές, αναλύσεις μη απόκρισης κ.λπ. Ολοένα και περισσότερο, τα ανεπεξέργαστα δεδομένα της δειγματοληπτικής έρευνας καταχωρούνται σε αρχεία δεδομένων (π.χ. στο Αρχείο Δεδομένων του Ηνωμένου Βασιλείου, στο Πανεπιστήμιο του Essex, <http://www.data-archive.ac.uk>), κάτι που επιτρέπει τον έλεγχο και την περαιτέρω ανάλυση από άλλους ερευνητές. Αυτά τα πρότυπα επαγγελματισμού που βρίσκουμε στις δειγματοληπτικές έρευνες υψηλής ποιότητας συμβαδίζουν πια με τα πρότυπα που παραδοσιακά θα ανέμενε κανείς στις πειραματικές μελέτες.

Το Πλαίσιο 11.2 απαριθμεί ορισμένα από τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα μιας δειγματοληπτικής έρευνας που βασίζεται σε ερωτηματολόγια.

Γιατί δειγματοληπτική έρευνα;

Οι δειγματοληπτικές έρευνες γίνονται σχεδόν πάντα στο πλαίσιο ενός μη πειραματικού προκαθορισμένου ερευνητικού σχεδίου. Αν και αυτού του είδους το ερευνητικό σχέδιο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για *κάθε* ερευνητικό σκοπό, δηλαδή για διερεύνηση, περιγραφή, εξήγηση ή χειραφέτηση, οι δειγματοληπτικές έρευνες δεν είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για διερευνητική εργασία. Μπορούμε κάλλιστα να θέσουμε ένα ευρύ φάσμα ερωτήσεων ανοιχτού τύπου σε μια προσπάθεια να διερευνήσουμε κάποιο πεδίο, όμως η διαδικασία αυτή πιθανότατα θα είναι αναποτελεσματική και μη αποδοτική, και θα απαιτήσει πάρα πολύ χρόνο για να αναλυθεί. Οι δειγματοληπτικές έρευνες λειτουργούν καλύτερα με τυποποιημένες ερωτήσεις, αφού έτσι είμαστε σίγουροι ότι οι ερωτήσεις σημαίνουν το ίδιο πράγμα για κάθε ερωτώμενο, ωστόσο αυτή η προϋπόθεση είναι δύσκολο να ικανοποιηθεί όταν σκοπός είναι η διερεύ-

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.2

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των δειγματοληπτικών ερευνών που βασίζονται σε ερωτηματολόγια

Μειονεκτήματα

Γενικά για όλες τις δειγματοληπτικές έρευνες με ερωτώμενους

1. Τα δεδομένα επηρεάζονται από τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων (π.χ. τη μνήμη, τη γνώση, την εμπειρία, τα κίνητρα και την προσωπικότητά τους).
2. Οι ερωτώμενοι δεν αναφέρουν απαραίτητα τις απόψεις, τις στάσεις τους κ.λπ. με ακρίβεια (π.χ. υπάρχει πιθανότητα μεροληψίας στις αποκρίσεις λόγω κοινωνικής επιθυμητότητας – οι άνθρωποι, δηλαδή, μπορεί να απαντούν έτσι ώστε να παρουσιάζονται με θετικό τρόπο).

Ταχυδρομικές, διαδικτυακές και άλλες αυτο-χορηγούμενες δειγματοληπτικές έρευνες

3. Συνήθως παρουσιάζουν χαμηλό ποσοστό απόκρισης. Καθώς δεν γνωρίζουμε συνήθως τα χαρακτηριστικά όσων δεν έχουν απαντήσει, δεν γνωρίζουμε αν το δείγμα των ερωτώμενων είναι αντιπροσωπευτικό.
4. Μπορεί να μην εντοπίζονται οι αμφισιμίες και οι παρανοήσεις στις ερωτήσεις της δειγματοληπτικής έρευνας.
5. Οι ερωτώμενοι μπορεί να μην παίρνουν στα σοβαρά το εγχείρημα, κάτι που ενδεχομένως να μην μπορούμε να εντοπίσουμε.

Δειγματοληπτικές έρευνες με συνέντευξη

6. Τα δεδομένα μπορεί να επηρεάζονται από χαρακτηριστικά των συνεντευκτών (π.χ. τα κίνητρα, την προσωπικότητα, τις δεξιότητες και την εμπειρία τους). Μπορεί να υπάρξει μεροληψία του συνεντευκτή, όταν ο συνεντευκτής, πιθανόν ασυνείδητα, επηρεάζει τις απαντήσεις (π.χ. μέσω λεκτικών ή μη λεκτικών ενδείξεων που υποδεικνύουν τις «σωστές» απαντήσεις).
7. Τα δεδομένα μπορεί να επηρεάζονται από την αλληλεπίδραση των χαρακτηριστικών συνεντευκτή/ερωτώμενου (π.χ. αν ανήκουν στην ίδια ή διαφορετική κοινωνική τάξη ή εθνότητα).
8. Οι ερωτώμενοι μπορεί να αισθάνονται ότι οι απαντήσεις τους δεν είναι ανώνυμες, και άρα να είναι λιγότερο πρόθυμοι ή ανοιχτοί.

Πλεονεκτήματα

Γενικά για όλες τις δειγματοληπτικές έρευνες με ερωτώμενους

1. Αποτελούν μια σχετικά απλή και άμεση προσέγγιση για τη μελέτη των στάσεων, των αξιών, των πεποιθήσεων και των κινήτρων.
2. Μπορούν να προσαρμοστούν έτσι ώστε να συλλεχθούν γενικεύσιμες πληροφορίες από σχεδόν κάθε ανθρώπινο πληθυσμό.
3. Μεγάλο ποσοστό τυποποίησης των δεδομένων.

Ταχυδρομικές, διαδικτυακές και άλλες αυτο-χορηγούμενες δειγματοληπτικές έρευνες

4. Συχνά είναι ο μόνος ή ο ευκολότερος τρόπος για να αποκτήσουμε πληροφορίες για το παρελθόν μιας μεγάλης ομάδας ανθρώπων.
5. Μπορεί να είναι πολύ αποτελεσματικές στην παραγωγή μεγάλου αριθμού δεδομένων, με σχετικά χαμηλό κόστος, σε μικρό χρονικό διάστημα.
6. Επιτρέπουν την ανωνυμία που μπορεί να ενθαρρύνει την ειλικρίνεια όταν εμπλέκονται ευαίσθητα θέματα.

Δειγματοληπτικές έρευνες με συνέντευξη

7. Ο συνεντευκτής έχει τη δυνατότητα να διασαφηνίσει τις ερωτήσεις.
8. Η παρουσία του συνεντευκτή ενθαρρύνει τη συμμετοχή και την εμπλοκή (και ο συνεντευκτής μπορεί να κρίνει τον βαθμό κατά τον οποίο η συνέντευξη αντιμετωπίζεται σοβαρά).

Σημειώσεις: Τα Πλεονεκτήματα 4 και 5 μπορεί να αποδειχθούν μειονεκτήματα, αν δελεάσουν τον ερευνητή στη χρήση δειγματοληπτικής έρευνας παρόλο που μπορεί να μην είναι η καταλληλότερη στρατηγική για να δοθεί απάντηση στα ερευνητικά ερωτήματα.

Οι ταχυδρομικές και διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες διαφέρουν ως προς τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά τους (βλ. σ. 366).

Η τηλεφωνική δειγματοληπτική έρευνα είναι παραλλαγή της δειγματοληπτικής έρευνας με συνέντευξη, η οποία δεν απαιτεί διά ζώσης αλληλεπίδραση, και έχει διαφορετικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα (βλ. σσ. 366, 389).

νηση. Αυτό που χρειάζεται είναι να γνωρίζουμε τι είδους πληροφορίες θέλουμε να συλλέξουμε.

Πολλές, πιθανόν οι περισσότερες, δειγματοληπτικές έρευνες διεξάγονται με σκοπό την περιγραφή. Παρέχουν πληροφορίες για την κατανομή πολλών και διαφορετικών «χαρακτηριστικών των ανθρώπων», και των σχέσεων που υπάρχουν ανάμεσα σε αυτά τα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, ένα πολιτικό κόμμα μπορεί να ενδιαφέρεται για τις απόψεις των ψηφοφόρων του γύρω από τις πολιτικές του, καθώς και για το πώς αυτές οι απόψεις σχετίζονται, για παράδειγμα, με την ηλικία, το φύλο, το εισόδημα, τη γεωγραφική περιοχή κ.λπ. Σε τοπικό επίπεδο, μπορεί να υπάρχει ανάγκη να βρεθεί ο σχετικός βαθμός στήριξης ή αντίθεσης σε εναλλακτικά σχέδια ανάπτυξης.

Μπορούμε επίσης να προχωρήσουμε από τον σκοπό της περιγραφής στον σκοπό της ερμηνείας: να δώσουμε εξηγήσεις στα φαινόμενα που μελετούμε και στα μοτίβα των αποτελεσμάτων της έρευνας. Για λεπτομέρειες σχετικά με τις πιθανές προσεγγίσεις στην ανάλυση, ανατρέξτε στο Κεφάλαιο 17. Οι δειγματοληπτικές έρευνες μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να βρούμε σχέσεις αίτιου-αιτιατού, αν και αυτό το εγχείρημα δεν είναι εύκολο ή απλό, εν μέρει επειδή το ερευνητικό σχέδιο που χρησιμοποιείται είναι μη πειραματικό, αλλά και επειδή οι πληροφορίες συνήθως έχουν τη μορφή συσχετίσεων. Και, όπως αναμφίβολα θα έχει εντυπωθεί στο μυαλό οποιουδήποτε έχει παρακολουθήσει έστω και ένα απλό μάθημα στατιστικής, η συσχέτιση δεν συνεπάγεται αιτιότητα. Αυτό που απαιτείται είναι μια εξειδικευμένη ανάλυση του λεπτομερούς μοτίβου των συσχετίσεων.

Ας υποθέσουμε ότι ενδιαφερόμαστε για τις δουλειές που κάνουν οι μαθητές διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης μετά την αποφοίτησή τους από το σχολείο και ότι θέλουμε όχι μόνο να δούμε το είδος της εργασίας στο οποίο προσανατολίζονται, αλλά επίσης και να ερμηνεύσουμε αυτές τις πληροφορίες. Όταν προσπαθούμε να εξηγήσουμε γιατί υπάρχει διαφορετικός προσανατολισμός, για παράδειγμα, των Πακιστανών, των Αφροαμερικανών και των λευκών νέων σε συγκεκριμένα είδη εργασίας, μπορεί να βρούμε από μια δειγματοληπτική έρευνα ότι οι ομάδες με διαφορετική εθνοτική προέλευση έχουν διαφορές στο μορφωτικό επίπεδό τους, και ότι, επιπλέον, αυτό το επίπεδο σχετίζεται με το είδος απασχόλησης. Δεν είναι δόκιμο απλώς να κάνουμε τη σύνδεση ότι οι διαφορές στο μορφωτικό επίπεδο αποτελούν την αιτία του διαφορετικού μοτίβου απασχόλησης των μαθητών με διαφορετικό εθνοτικό υπόβαθρο. Αν αφήσουμε κατά μέρος διάφορα πρακτικά προβλήματα, όπως το πώς μπορούν να ταξινομηθούν οι θέσεις εργασίας ή το ακόμη δυσκολότερο πρόβλημα μέτρησης, ώστε να διασφαλίζεται ότι τα τεστ ακαδημαϊκής επίτευξης είναι «πολιτισμικά ουδέτερα» (δηλαδή δεν μεροληπτούν επειδή συνδέονται με την εθνοτική καταγωγή – κάτι που από μόνο του συνιστά απειλή κατά της εσωτερικής εγκυρότητας της μελέτης), είναι ολοφάνερο ότι οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες είναι πιθανόν να διαφέρουν με πολλούς άλλους τρόπους πέραν του μορφωτικού επιπέδου. Τα διαφορετικά επίπεδα ενθάρρυνσης από το σπίτι, το οικογενειακό εισόδημα, η δουλειά που κάνουν οι γονείς και το φιλικό περιβάλλον, ο επαγγελματικός προσανατολισμός (ή η έλλειψή του) και οι στάσεις των πιθανών εργοδοτών είναι λίγες μόνο από τις πιθανές διαφορές.

Για να μπορέσουμε να εξηγήσουμε και να ερμηνεύσουμε, θα πρέπει να ενσωματώσουμε στη μελέτη πληροφορίες για έναν σημαντικό αριθμό τέτοιων μεταβλητών, και στη συνέχεια να αναλύσουμε το μοτίβο των συσχετίσεων, βλέποντας πού είναι ισχυρές οι μεταξύ των μεταβλητών σχέσεις και πού είναι αδύναμες ή και ανύπαρκτες. Με βάση την ανάλυση αυτή, θα επιδιώξουμε στη συνέχεια να πούμε την πιο πειστική ιστορία που μπορούμε: με όρους ρεαλισμού, ποιοι μηχανισμοί λειτουργούν και σε ποια πλαίσια. Το τι θα βάλουμε μέσα, δηλαδή για ποιες μεταβλητές θα αναζητήσουμε πληροφορίες, εξαρτάται από την πιλοτική έρευνα, η οποία θα αναδείξει τους πιθανούς μηχανισμούς (ίσως με ημιδομημένες συνεντεύξεις, ομάδες εστίασης ή άλλες μεθόδους συλλογής δεδομένων), καθώς και από προηγούμενες μελέτες και το θεωρητικό πλαίσιο ή την καταγραφή των υποψήφιων μηχανισμών που μπορεί να έχουμε αναπτύξει.

Προσεγγίσεις στη συλλογή δεδομένων

Οι περισσότερες δειγματοληπτικές έρευνες περιλαμβάνουν τη χρήση ερωτηματολογίου. Υπάρχουν τρεις κύριοι τρόποι χορήγησης των ερωτηματολογίων:

- *Αυτο-συμπλήρωση.* Οι ερωτώμενοι συμπληρώνουν τις απαντήσεις μόνοι τους. Το ερωτηματολόγιο συχνά αποστέλλεται μέσω ταχυδρομείου (ή, όλο και συχνότερα, διαδικτυακά), δίνοντας τη δυνατότητα πρόσβασης σε μεγάλα δείγματα με σχετικά μικρή επιπλέον προσπάθεια.

- *Διά ζώσης συνέντευξη.* Ένας συνεντευκτής θέτει ερωτήσεις παρουσία του ερωτώμενου, και συμπληρώνει ο ίδιος το ερωτηματολόγιο.
- *Τηλεφωνική συνέντευξη.* Ο συνεντευκτής επικοινωνεί με τους ερωτώμενους τηλεφωνικά, τους θέτει τις ερωτήσεις και καταγράφει τις απαντήσεις.

Ωστόσο, για τη διεξαγωγή των δειγματοληπτικών ερευνών χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο το διαδίκτυο – βλ. παρακάτω.

Οι απαντήσεις συνήθως αναζητούνται από άτομα, αν και τα άτομα μπορεί να απαντούν και εκ μέρους μιας ομάδας ή οργανισμού. Τα ερωτηματολόγια της δειγματοληπτικής έρευνας με αυτο-συμπλήρωση μπορούν να χορηγηθούν ομαδικά (π.χ. μαζεύοντας όλους τους μαθητές του σχολείου σε μια αίθουσα και ζητώντας τους να συμπληρώσουν την έρευνα ταυτόχρονα). Αυτό γίνεται ουσιαστικά για ευκολία στη διαχείριση, και πρέπει να καταβάλλεται κάθε προσπάθεια ώστε να λαμβάνεται κάθε ατομική απάντηση.

Η μορφή και η εμφάνιση του ερωτηματολογίου διαφέρουν ανάλογα με τη μέθοδο που επιλέγεται για τη συλλογή δεδομένων. Το Πλαίσιο 11.3 συνοψίζει τα χαρακτηριστικά των διάφορων προσεγγίσεων.

Παράγοντες που σχετίζονται με τους πόρους

Παρόλο που όλες οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων απαιτούν πολύ χρόνο και προσπάθεια για την ανάπτυξη του ερωτηματολογίου, η εκδοχή της αυτο-συμπλήρωσης συνεπάγεται σημαντικά χαμηλότερο κόστος σε σχέση με τις διά ζώσης συνεντεύξεις. Στη συνήθη εκδοχή ταχυδρομικής αποστολής, τα έξοδα περιορίζονται στα γραμματόσημα (αν και εδώ περιλαμβάνεται επίσης η προμήθεια φακέλων με σφραγίδα και διεύθυνση, οι υπενθυμίσεις κ.λπ. – βλ. παρακάτω, σ. 384). Αν τα ερωτηματολόγια χορηγούνται ομαδικά, δεν θα επιβαρυνθείτε ούτε με τα ταχυδρομικά έξοδα. Οι συνεντεύξεις απαιτούν έναν συνεντευκτή καθ' όλη τη διάρκεια: στις διά ζώσης συνεντεύξεις, ο χρόνος μετακίνησης μπορεί να επιβαρύνει σημαντικά το σχετικό χρονοδιάγραμμα και το κόστος.

Η περίοδος συλλογής δεδομένων είναι μικρότερη στις διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες και τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις. Είναι εφικτή η διεξαγωγή μεγάλου αριθμού τους ανά συνεντευκτή ανά εργάσιμη ημέρα, αν και ενδεχομένως να χρειαστούν ορισμένες επαναληπτικές κλήσεις. Στα ερωτηματολόγια που αποστέλλονται ταχυδρομικά αφιερώνεται πολύς χρόνος στην αποστολή υπενθυμίσεων και επαναληπτικών ερωτηματολογίων σε όσους δεν απαντούν. Ωστόσο, στην περίπτωση που χορηγείται ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης ομαδικά και όλα τα μέλη του δείγματος είναι παρόντα, η συμπλήρωση μπορεί να διαρκέσει περίπου μία ώρα. Η γεωγραφική κατανομή του δείγματος μπορεί να είναι ευρεία τόσο για τα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης όσο και για τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις, αλλά αν θέλετε να πραγματοποιήσετε διά ζώσης συνεντεύξεις ώστε να μειωθεί το κόστος, θα χρειαστεί να περιορίσετε τη μελέτη σε μια συγκεκριμένη περιοχή.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.3

Σύγκριση των προσεγγίσεων συλλογής δεδομένων στις δειγματοληπτικές έρευνες

Πτυχές των δειγματοληπτικών ερευνών	Ερωτηματολόγια μέσω ταχυδρομείου	Διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες	Διά ζώσης συνεντεύξεις	Τηλεφωνικές συνεντεύξεις
Παράγοντες που σχετίζονται με τους πόρους				
Κόστος	Χαμηλό	ΠΟΛΥ ΧΑΜΗΛΟ*	Υψηλό	Χαμηλό/Μέτριο
Διάρκεια περιόδου συλλογής δεδομένων	Μεγάλη	ΜΙΚΡΗ	Μέτρια/Μεγάλη	ΜΙΚΡΗ
Κατανομή δείγματος	ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΩΣ ΕΥΡΕΙΑ	ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΩΣ ΕΥΡΕΙΑ	Απαιτείται ομαδοποίηση	ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΩΣ ΕΥΡΕΙΑ
Ζητήματα που αφορούν το ερωτηματολόγιο				
Έκταση ερωτηματολογίου	Μικρή	Μικρή	ΕΝΔΕΧΟΜΕΝΩΣ ΜΕΓΑΛΗ	Μέτρια
Περιπλοκότητα ερωτηματολογίου	Πρέπει να είναι απλό	ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΛΟΚΟ	ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΛΟΚΟ	ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΛΟΚΟ
Περιπλοκότητα ερωτήσεων	Απλές μέχρι μέτρια σύνθετες	Απλές μέχρι μέτρια σύνθετες	ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΠΛΟΚΕΣ	Μικρές & απλές
Έλεγχος σειράς ερωτήσεων	Χαμηλός	Χαμηλός/Μέτριος	ΠΟΛΥ ΚΑΛΟΣ	ΠΟΛΥ ΚΑΛΟΣ
Χρήση ανοιχτών ερωτήσεων	Μικρή	Αρκετά καλή/ Καλή	ΚΑΛΗ	Αρκετά καλή
Χρήση οπτικών βοηθημάτων	Καλή	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	Συνήθως δεν είναι δυνατή
Χρήση προσωπικού/ Οικογενειακού ιστορικού	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	Καλή	Αρκετά καλή
Δημιουργία προσωπικής επαφής	Αρκετά καλή	Κακή/ Αρκετά καλή	ΠΟΛΥ ΚΑΛΗ	Καλή
Ευαίσθητα θέματα	ΚΑΛΟ	Ποικίλλει	Αρκετά καλό	Αρκετά καλό/ΚΑΛΟ
Ζητήματα ποιότητας δεδομένων				
Μεροληψία πλαισίου δειγματοληψίας	Συνήθως χαμηλή	Ποικίλλει	ΧΑΜΗΛΗ	ΧΑΜΗΛΗ (με τυχαία ψηφιακή κλήση)**
Ποσοστό απόκρισης	Χαμηλό/Μέτριο	Χαμηλό/Μέτριο	Μέτριο/ ΠΟΛΥ ΥΨΗΛΟ	Μέτριο/Υψηλό
Μεροληψία απόκρισης	Μέτρια/Υψηλή***	Μέτρια/Υψηλή***	ΧΑΜΗΛΗ	ΧΑΜΗΛΗ
Έλεγχος της κατάστασης απόκρισης	Μικρός	Μικρός	ΚΑΛΟΣ	Αρκετά καλός
Ποιότητα καταγραφής απαντήσεων	Ποικίλλει	Ποικίλλει	ΚΑΛΗ	ΚΑΛΗ

* Οι καταγραφές με έντονους κεφαλαίους χαρακτήρες δείχνουν το είδος της δειγματοληπτικής έρευνας που παρουσιάζει πλεονεκτήματα σε ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό.

** Βλ. σ. 389.

*** Ευνοεί τους πιο μορφωμένους ερωτώμενους.

(Συντόμηση και προσαρμογή βάσει των Czaja & Blair, 2005: Παράρτημα 3.1, σ. 35. Στους Blair, Czaja, & Blair, 2014: Παράρτημα 4.2, σσ. 50-51 παρουσιάζεται μια αναδιαμορφωμένη εκδοχή)

Ζητήματα που αφορούν τα ερωτηματολόγια των δειγματοληπτικών ερευνών

Η έκταση του ερωτηματολογίου, και άρα η απαιτούμενη διάρκεια συμπλήρωσής του, μπορεί να είναι μεγαλύτερη στις διά ζώσης συνεντεύξεις. Η περιπλοκότητά του πρέπει να περιορίζεται στο ελάχιστο, όταν χρησιμοποιούνται ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί επίσης να χάσετε τον έλεγχο της σειράς των ερωτήσεων: οι ερωτώμενοι μπορεί να απαντήσουν στις ερωτήσεις με οποιαδήποτε σειρά, κάτι που μπορεί να έχει επιπτώσεις στις απαντήσεις που δίνουν.

Παρόλο που οι δειγματοληπτικές έρευνες βασίζονται κυρίως σε κλειστές ερωτήσεις (δηλαδή στη δυνατότητα επιλογής μεταξύ σταθερών εναλλακτικών απαντήσεων), μπορούν να αξιοποιηθούν και ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (όπου οι ερωτώμενοι έχουν το ελεύθερο να απαντήσουν όπως θέλουν), τόσο στις διά ζώσης συνεντεύξεις, όσο και, σε μικρότερο βαθμό, στις τηλεφωνικές συνεντεύξεις. Είναι επίσης εφικτό, στην περίπτωση της διά ζώσης συνέντευξης, να συμπεριλάβουμε τη χρήση οπτικών βοηθημάτων, για παράδειγμα καρτών με λίστες από τις οποίες θα μπορεί να επιλέξει ο ερωτώμενος. Σε ορισμένες δειγματοληπτικές έρευνες, μπορεί να χρειαστεί να αποκτήσουμε πληροφορίες γύρω από το προσωπικό ή οικογενειακό ιστορικό, για παράδειγμα τις ηλικίες των μελών της οικογένειας. Τα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης, ειδικά όταν συμπληρώνονται από μια οικογένεια, δίνουν τη δυνατότητα στους ερωτώμενους να αναζητήσουν πληροφορίες από τους άλλους πριν συμπληρώσουν την ερώτηση.

Ένας επιδέξιος συνεντευκτής πρέπει να είναι σε θέση να δημιουργήσει καλή σχέση με σχεδόν όλους τους συνεντευξιζόμενους σε μια κατά πρόσωπο συνάντηση. Αυτό είναι κάπως δυσκολότερο όταν χρησιμοποιείται το τηλέφωνο, ενώ στο ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης θα πρέπει κανείς να βασιστεί στην ποιότητα της εμφάνισής του. Αντίστροφα, η έλλειψη άμεσης επαφής σημαίνει ότι τα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης, και σε μικρότερο βαθμό οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις, μπορεί να είναι καλύτερα για τον χειρισμό ευαίσθητων ζητημάτων.

Ζητήματα που αφορούν την ποιότητα των δεδομένων

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές μεροληψίας σχετικά με τη λίστα των ατόμων από τα οποία επιλέγεται το δείγμα (κάτι που ορισμένες φορές ονομάζεται *πλαίσιο δειγματοληψίας*), αν και τόσο στις τηλεφωνικές όσο και στις διά ζώσης συνεντεύξεις είναι σχετικά εύκολο να ελέγξουμε αν οι ερωτώμενοι ανήκουν στον πληθυσμό που μας ενδιαφέρει. Το μικρό ποσοστό απόκρισης αποτελεί σημαντικό και συχνό πρόβλημα στα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης και, όπως αναφέρεται παρακάτω, πρέπει να καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να επιτυγχάνεται ένα αποδεκτό επίπεδο. Τα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης μπορεί να παρουσιάσουν μεροληψία απόκρισης, για παράδειγμα τα άτομα με δυσκολίες στην ανάγνωση και/ή στη γραφή είναι λιγότερο πιθανό να απαντήσουν. Οι δεξιότητες αυτές δεν απαιτούνται στο πλαίσιο μιας συνέντευξης.

Ο συνεντευκτής έχει καλό έλεγχο της κατάστασης απόκρισης, ειδικά όταν βρίσκεται σε ένα τραπέζι απέναντι από τον ερωτώμενο. Ωστόσο, στην ουσία ο έλεγχος αυτός χάνεται τελείως στα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης, αφού εκεί δεν είμα-

στε καν σίγουροι εάν το άτομο που συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο είναι αυτό που διατείνεται ότι είναι. Παρόμοιοι προβληματισμοί ισχύουν και για την ποιότητα των ηχογραφημένων απαντήσεων.

Προσεγγίσεις με υποβοήθηση υπολογιστή

Οι υπολογιστές χρησιμοποιούνται αυτή τη στιγμή ολοένα και περισσότερο, και με διάφορους τρόπους, για την υποστήριξη των ερευνητών στις δειγματοληπτικές έρευνες. Οι Συνεντεύξεις με Υποβοήθηση Υπολογιστή (CAI) αποτελούν έναν τρόπο με τον οποίο οι υπολογιστές μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην ανάπτυξη και χορήγηση ερωτηματολογίων στις δειγματοληπτικές έρευνες. Μια εναλλακτική ονομασία είναι η Συλλογή Πληροφοριών Δειγματοληπτικών Ερευνών με Υποβοήθηση Υπολογιστή (CASIC). Οι συνεντευκτές, αντί να χρησιμοποιήσουν ερωτηματολόγιο σε χαρτί, έχουν μαζί τους φορητό υπολογιστή από τον οποίο διαβάζουν τις ερωτήσεις και δακτυλογραφούν τις απαντήσεις στις ερωτήσεις της δειγματοληπτικής έρευνας. Τα δεδομένα μπορούν στη συνέχεια να μεταφερθούν στο κέντρο πεδίου μέσω modem. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, όλες οι κοινωνικές δειγματοληπτικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί από το 1995 και μετά από το Γραφείο Εθνικής Στατιστικής [Office for National Statistics] έχουν χρησιμοποιήσει αυτή τη μέθοδο. Υπάρχουν διάφορα πακέτα λογισμικού, όπως το Blaise, το οποίο δημιουργήθηκε από τη Στατιστική Υπηρεσία της Ολλανδίας (<http://www.blaise.com>).

Το Πλαίσιο 11.4 απαριθμεί κάποια από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτής της προσέγγισης.

Διαδικτυακές δειγματοληπτικές έρευνες

Πρόκειται για μια σχετικά νέα και ολοένα και πιο δημοφιλή εξέλιξη (για μια γενική συζήτηση σχετικά με τη χρήση του διαδικτύου για ερευνητικούς σκοπούς βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 524). Οι δύο βασικές μορφές είναι το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail) και οι διαδικτυακοί τόποι. Οι δειγματοληπτικές έρευνες μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου χρησιμοποιούν συνήθως μηνύματα κειμένου είτε στο σώμα του email ή ως συνημμένο αρχείο. Οι δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται σε διαδικτυακούς τόπους μπορούν να αξιοποιήσουν σε μεγάλο βαθμό τη δημιουργικότητα στον σχεδιασμό της έρευνας. Είναι δυνατές διάφορες επιλογές απαντήσεων, και μπορούν να συμπεριληφθούν εικόνες, καθώς και ηχητικά αποσπάσματα και βίντεο. Ένα μεγάλο μειονέκτημα είναι το γεγονός ότι, παρά τη γρήγορη ανάπτυξη στη χρήση του διαδικτύου, η πρόσβαση παραμένει περιορισμένη. Για παράδειγμα, το 2008, περίπου τα δύο τρίτα των νοικοκυριών στο Ηνωμένο Βασίλειο διέθεταν κάποιου είδους πρόσβαση στο διαδίκτυο. Οι ενήλικες κάτω των 70 ετών με πτυχίο ή αντίστοιχα προσόντα ήταν πιο πιθανό να έχουν πρόσβαση στο ίντερνετ στο σπίτι τους, σε ποσοστό πάνω από 90%, σε σχέση με το κάτω του 60% των ατόμων που δεν είχαν τυπικά προσόντα (Office for National Statistics, 2008). Η μεροληψία απόκρισης επίσης προβληματίζει, αφού τα μορφωμένα άτομα με γνώση υπολογιστή είναι πιο πιθανό να απαντήσουν. Το Πλαίσιο 11.5 συνοψίζει κάποια από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των διαδικτυακών δειγματοληπτικών ερευνών.

ΑΝ (και αυτό είναι ένα μεγάλο «αν») διεξάγετε δειγματοληπτική έρευνα όπου είναι γνωστό ότι ο πληθυσμός που σας ενδιαφέρει έχει πρόσβαση στο διαδίκτυο ΚΑΙ υπάρχει μια καλή λίστα του πληθυσμού, εξετάστε σοβαρά το ενδεχόμενο να πραγματοποιήσετε έρευνα μέσω διαδικτύου αντί για ταχυδρομική έρευνα. Μια καλά σχεδιασμένη δειγματοληπτική έρευνα βασισμένη σε διαδικτυακό τόπο είναι προτιμότερη από μια δειγματοληπτική έρευνα μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.4

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των συνεντεύξεων με υποβοήθηση υπολογιστή (CAI)

Πλεονεκτήματα

1. Είναι δυνατή η εξοικονόμηση χρημάτων:
  - Δεν χρειάζεται να γίνει εισαγωγή δεδομένων στο κέντρο πεδίου.
  - Μπορούν γρήγορα να αποκτηθούν αξιόπιστα αποτελέσματα.
  - Δεν απαιτούνται εκτυπώσεις (και το αντίστοιχο κόστος).
2. Τα ερωτηματολόγια μπορούν να βελτιωθούν:
  - Είναι εφικτό να γίνει πιο περίπλοκη δρομολόγηση και έλεγχος.
  - Τα δεδομένα μπορούν να ελεγχθούν όσο προχωρούν οι συνεντεύξεις, και άρα να εντοπιστούν τυχόν ασυνέπειες.
3. Εξοικονομήσεις στην εργασία πεδίου:
  - Γρήγορη λήψη δεδομένων.
  - Η δακτυλογράφηση των απαντήσεων και η κωδικοποίηση των δεδομένων είναι λιγότερο χρονοβόρα.
4. Τα δεδομένα είναι έτοιμα για ανάλυση πολύ γρήγορα μετά τη διεξαγωγή της εργασίας πεδίου (αν και απαιτείται ένα ορισμένο ξεκαθάριμά τους).

Μειονεκτήματα

1. Παρά τις μειώσεις κόστους που συνεπάγονται οι CAI, μπορεί επίσης να υπάρξει και υψηλό κόστος:
  - Ο μεγάλος αριθμός συνεντευκτών, υπολογιστών και λογισμικού μπορεί να κοστίσει αρκετά, και έτσι οι CAI να είναι υπερβολικά ακριβές για μια δειγματοληπτική έρευνα μικρής κλίμακας που δεν διεξάγεται στο πλαίσιο μεγάλων οργανισμών.
2. Μπορεί να ανακύψουν προβλήματα που συνδέονται με την Τεχνολογία Πληροφοριών:
  - Χρειάζονται προγραμματιστές υπολογιστών που να είναι εξοικειωμένοι τόσο με τη δειγματοληπτική έρευνα όσο και με την Τεχνολογία Πληροφοριών – συνήθως δεν είναι εύκολο να βρεθούν.
  - Ο χρόνος που εξοικονομείται στο τέλος της διαδικασίας της δειγματοληπτικής έρευνας (βλ. Εξοικονομήσεις στην εργασία πεδίου, παραπάνω) χρειάζεται να δαπανηθεί στην αρχή, στον προγραμματισμό και την κωδικοποίηση των ερωτήσεων.
3. Οι συνεντευκτές μπορεί επίσης να αντιμετωπίσουν προβλήματα:
  - Οι ερωτώμενοι μπορεί να αισθανθούν άβολα απέναντι σε ένα μηχάνημα· το γεγονός

αυτό μπορεί να τους εμποδίσει να πάρουν μέρος στη δειγματοληπτική έρευνα ή να επηρεάσει τις απαντήσεις τους.

- Μπορεί να υπάρξουν προβλήματα παροχής ρεύματος, για παράδειγμα, αν τελειώσει η μπαταρία του φορητού υπολογιστή ή αν ο υπολογιστής χρειαστεί να συνδεθεί με το δίκτυο ρεύματος.
  - Ενδέχεται να χρειαστεί επιπλέον εκπαίδευση για τον τρόπο χρήσης του λογισμικού CAI και των φορητών υπολογιστών. Για παράδειγμα, η συνέντευξη μπορεί να διαρκέσει περισσότερο αν ο συνεντευκτής δεν δακτυλογραφεί γρήγορα.
4. *Προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ερευνητές:*
- Μπορεί να είναι πολύ δύσκολο να αποκρυπτογραφηθούν τα ερωτηματολόγια CAI στο χαρτί (ειδικά σε σχέση με την ερμηνεία των κωδικών, της δρομολόγησης και των οδηγιών του συνεντευκτή που είναι ξέχωρες από τις ίδιες τις ερωτήσεις).
  - Η ύπαρξη αυτών των επιπλέον πληροφοριών σημαίνει ότι υπάρχει ένας γοργά αυξανόμενος όγκος τεκμηρίωσης.

(Βάσει του Question Bank Fact Sheet 8: Computer Assisted Learning, Centre for Applied Social Surveys: <http://survey.net.ac.uk/sq/b/>)

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.5

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των διαδικτυακών δειγματοληπτικών ερευνών

Μειονεκτήματα

1. Ένα σημαντικό ποσοστό νοικοκυριών σε όλες τις χώρες δεν έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο. Ακόμη και με τις τρέχουσες τάσεις και εθνικές πολιτικές, το ποσοστό αυτό φαίνεται απίθανο να φτάσει το ποσοστό νοικοκυριών με τηλέφωνο.
2. Φαίνεται πιθανό να υπάρχει υψηλός βαθμός μεροληψίας απόκρισης στα φτωχότερα νοικοκυριά και στα άτομα με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο που συνήθως έχουν μικρότερη εμπειρία με τους υπολογιστές, έχουν παλαιότερο εξοπλισμό, χειρότερες και πιο αργές συνδέσεις και άρα λιγότερες πιθανότητες να συμπληρώσουν διαδικτυακά ερωτηματολόγια.
3. Υπάρχει έλλειψη από καλές λίστες πληθυσμού (πλαίσια δειγματοληψίας) ακόμη και για όσους έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο. Η πιθανοθεωρητική δειγματοληψία είναι δυνατή μόνο σε καταστάσεις όπου υπάρχουν επαρκείς λίστες (σε οργανισμούς όπως τα σχολεία, τα πανεπιστήμια, τα νοσοκομεία, ορισμένες επιχειρήσεις κ.λπ.).
4. Ενώ τα ταχυδρομικά ερωτηματολόγια είναι ομοιόμορφα, με την έννοια ότι σε όλους τους ερωτώμενους παρέχεται ακριβώς το ίδιο έντυπο, η εμφάνιση των διαδικτυακών ερωτηματολογίων επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες (μέγεθος οθόνης, λειτουργικό σύστημα, το πρόγραμμα περιήγησης που χρησιμοποιείται, ταχύτητα φόρτωσης κ.λπ.).
5. Πρέπει να έχουν μικρή έκταση, ώστε να αποφεύγονται τα υψηλά ποσοστά μη απόκρισης και άρνησης, μη απάντησης σε συγκεκριμένες ερωτήσεις και μη ολοκλήρωσης.

6. Πρέπει να αυτο-επεξηγούνται, καθώς δεν υπάρχει συνεντευκτής για να εξηγήσει τις οδηγίες ή τις ερωτήσεις. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι στις δειγματοληπτικές έρευνες που γίνονται με βάση έναν διαδικτυακό τόπο ή μια διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου είναι εύκολο να δημιουργηθούν e-mail ή άλλοι σύνδεσμοι προς εσάς, για τυχόν απορίες.
7. Δεν υπάρχει έλεγχος στη σειρά με την οποία απαντώνται οι ερωτήσεις. Τεχνικά, κάτι τέτοιο είναι εφικτό σε δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται σε διαδικτυακό τόπο, αλλά δεν συνιστάται, καθώς οι συμμετέχοντες εξαναγκάζονται να δώσουν απαντήσεις προκειμένου να προχωρήσουν και αυτό πιθανόν να τους κάνει να τα παρατήσουν. Ούτε μπορούμε να ελέγξουμε ποιος στην πραγματικότητα συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο, είτε πρόκειται για ατομική είτε για ομαδική απάντηση, ούτε και τις συνθήκες υπό τις οποίες συμπληρώνεται – στο σπίτι, στη δουλειά ή οπουδήποτε αλλού.

Πλεονεκτήματα

1. Χαμηλό κόστος. Μπορείτε να εξοικονομήσετε όχι μόνο τα έξοδα συνεντευκτή, αλλά επίσης τα έξοδα για χαρτί, εκτύπωση, γραμματόσημα και εισαγωγή δεδομένων στις ταχυδρομικές δειγματοληπτικές έρευνες. Το μέγεθος και η γεωγραφική κατανομή του δείγματος έχουν μικρή επίπτωση στα έξοδα. Τα έξοδα για επαφή μεταπαρακολούθησης [follow up contact] είναι επίσης λίγα.
2. Ταχύτητα συλλογής των δεδομένων. Το συνηθισμένο διάστημα συλλογής δεδομένων είναι λιγότερο από 20 ημέρες. Επιπλέον χρόνος απαιτείται για τις επαφές μεταπαρακολούθησης, ώστε να μεγιστοποιηθούν τα ποσοστά απόκρισης.
3. Οι δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται σε διαδικτυακούς τόπους μπορούν εύκολα να ενσωματώσουν σύνθετα μοτίβα παράκαμψης, μη ορατά από το άτομο που συμπληρώνει την έρευνα. Κάτι τέτοιο θα προκαλούσε σύγχυση σε ένα ερωτηματολόγιο σε χαρτί.
4. Στις δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται σε διαδικτυακούς τόπους μπορούν να σχεδιαστούν οπτικά βοηθήματα, όπως εικόνες και διαγράμματα, αποσπάσματα βίντεο και ήχου, κινούμενες εικόνες, αναδυόμενες οδηγίες και αναπτυσσόμενες λίστες. Πρέπει να δίνεται προσοχή ώστε να αποφεύγονται προβλήματα για όσους δεν έχουν εξελιγμένα συστήματα υπολογιστών και/ή χειρότερες ή πιο αργές συνδέσεις στο διαδίκτυο (βλ. Μειονέκτημα 4 παραπάνω).
5. Οι δειγματοληπτικές έρευνες που βασίζονται σε διαδικτυακούς τόπους μπορούν να προσαρμόζονται ώστε να είναι πιο προσβάσιμες σε συγκεκριμένους πληθυσμούς. Για παράδειγμα, τα άτομα με αναπηρία, όπως προβλήματα όρασης, σοβαρές σωματικές αναπηρίες και δυσκολίες ακοής έχουν τη δυνατότητα να απαντήσουν πιο αποτελεσματικά σε μια κατάλληλα σχεδιασμένη δειγματοληπτική έρευνα που βασίζεται σε διαδικτυακό τόπο (Mertens, 2005: 206).

Σημείωση: Τα Μειονεκτήματα 5, 6 και 7 ισχύουν επίσης και για τις ταχυδρομικές δειγματοληπτικές έρευνες.

Οι Dillman, Smyth και Christian (2014: 301-350) συζητούν τα ζητήματα που ανακύπτουν κατά τη διεξαγωγή των διαδικτυακών δειγματοληπτικών ερευνών. Για να αντιμετωπιστεί η μεροληψία σε πολλές καταστάσεις όπου η κάλυψη είναι πρόβλημα

λόγω ομάδων που, ενώ θα θέλαμε να αντιπροσωπεύονται σωστά στο δείγμα μας, έχουν περιορισμένη πρόσβαση στο διαδίκτυο, οι συγγραφείς προτείνουν να χρησιμοποιούνται στην έρευνα προσεγγίσεις που βασίζονται στο ταχυδρομείο και τη συνέντευξη, επιπρόσθετα από τη χρήση του διαδικτύου. Όπως θα ανέμενε κανείς, υπάρχουν διάφοροι διαδικτυακοί τόποι που παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γύρω από τις σχετικές εξελίξεις, όπως αυτός στη διεύθυνση <http://www.websm.org>, ο οποίος ασχολείται με τη μεθοδολογία των δειγματοληπτικών ερευνών στον ιστό. Υπάρχουν πολλά πακέτα λογισμικού για τον σχεδιασμό και την ανάπτυξη τέτοιων ερευνών (π.χ. από την Creative Research Systems στη διεύθυνση <http://www.surveysystem.com/> και από την Bristol Online Surveys στη διεύθυνση <http://www.survey.bris.ac.uk>).

Η «SurveyMonkey» (<http://www.surveymonkey.com>) είναι μια ιδιωτική αμερικανική εταιρεία που δίνει τη δυνατότητα στους χρήστες να δημιουργήσουν τις δικές τους δειγματοληπτικές έρευνες στο διαδίκτυο. Το βασικό προϊόν διατίθεται δωρεάν, αλλά υπάρχουν επίσης και πιο ενισχυμένες εκδόσεις και υπηρεσίες που είναι επί πληρωμή. Το προϊόν είναι πολύ δημοφιλές και έχει πάρει διθυραμβικές κριτικές τόσο στον διαδικτυακό τόπο της εταιρείας όσο και αλλού στο διαδίκτυο. Υπάρχουν, ωστόσο, και αυτοί που έχουν διαφορετική άποψη (π.χ. <http://www.news.software.coop/get-the-survey-monkey-off-your-back/878/>).

Διεξαγωγή μιας δειγματοληπτικής έρευνας

Ο πιο απλός στόχος μιας δειγματοληπτικής έρευνας είναι να απαντηθούν ερωτήσεις του τύπου «πόσοι», «πόσο», «ποιος», «πού» και «πότε». Μπορεί να δοθεί έτσι μια εκτίμηση για τον αριθμό ή το ποσοστό των ανθρώπων που έχουν μια συγκεκριμένη άποψη (π.χ. ότι η σωματική τιμωρία των παιδιών από τους γονείς πρέπει να είναι παράνομη) ή επιδίδονται σε μια συγκεκριμένη συμπεριφορά (π.χ. έχουν, ως γονείς παιδιού κάτω των 5 ετών, τιμωρήσει το παιδί σωματικά κατά τη διάρκεια των τελευταίων 12 μηνών).

Αυτό το είδος των περιγραφικών πληροφοριών μπορεί να έχει αξία από μόνο του, συμβάλλοντας στη μέτρηση της κοινής γνώμης, ίσως ως προπομπός για τη θέσπιση ή αλλαγή της σχετικής νομοθεσίας. Μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί προκειμένου να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα ή να ελεγχθούν υποθέσεις που απορρέουν από συγκεκριμένες θεωρίες. Για παράδειγμα, η υπόθεση ότι «άτομα που δεν είναι γονείς είναι πιο πιθανό από ό,τι οι γονείς να υποστηρίζουν ότι πρέπει να γίνει παράνομη κάθε σωματική τιμωρία των παιδιών από τους γονείς» μπορεί να απορρέει από τον μηχανισμό «της γονεϊκότητας στην πράξη», με βάση τον οποίο η εμπειρία της γονεϊκότητας οδηγεί σε μια επίγνωση της αναγκαιότητας της σωματικής τιμωρίας σε συγκεκριμένα πλαίσια. Και πάλι, πρόκειται για ένα ζήτημα που κατεξοχήν μπορεί να διερευνηθεί μέσω δειγματοληπτικής έρευνας.

Εδώ, όπως και σε πολλές δειγματοληπτικές έρευνες, θα ήταν απαραίτητο να συλλέξουμε πληροφορίες γύρω από συγκεκριμένες υπο-ομάδες του πληθυσμού, στην περίπτωση αυτή από όσους είναι γονείς ή όχι. Όμως, ακόμη κι αν δείξουμε, με βάση

μια καλά σχεδιασμένη και υλοποιημένη δειγματοληπτική έρευνα, ότι τα άτομα που δεν είναι γονείς υποστηρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τη νομοθεσία (ακόμη και στην περίπτωση που υπάρχει στατιστική σημαντικότητα), το γεγονός αυτό δεν συνιστά από μόνο του μια πειστική τεκμηρίωση για τη λειτουργία του μηχανισμού των «πραγματικότητας της γονεϊκότητας». Η συλλογή επιπλέον πληροφοριών γύρω από το φύλο των ερωτώμενων, τον βαθμό συμμετοχής τους στην ανατροφή των μικρών παιδιών (άτομα που δεν είναι γονείς μπορεί να έχουν σημαντική συμμετοχή, αντίθετα ένας πατέρας που πιστεύει ότι «η ανατροφή των παιδιών είναι δουλειά της μητέρας» μπορεί να συμμετέχει πολύ λίγο), την ηλικία, τον αριθμό και το φύλο των παιδιών, τη στάση των γονέων για το ζήτημα αυτό πριν γίνουν γονείς, όλα αυτά θα μας βοηθήσουν να πραγματοποιήσουμε πιο εκλεπτυσμένες αναλύσεις και ελέγχους των αιτιακών μοντέλων.

Η σημασία ενός θεωρητικού πλαισίου ή εννοιολογικής δομής για τις δειγματοληπτικές έρευνες που επιδιώκουν να υπερβούν την απλή περιγραφή προχωρώντας σε ερμηνείες είναι πολύ μεγάλη. Είτε εκφραστεί ως ένα σύνολο πιθανών μηχανισμών και των αντίστοιχων πλαισίων όπου αυτοί λειτουργούν είτε με άλλους τρόπους, θα συμβάλει ούτως ώστε να μην εκφυλιστεί το ερωτηματολόγιο της δειγματοληπτικής έρευνας σε μια εκδρομή για ψάρεμα, όπου θα προστίθενται ερωτήσεις απλώς και μόνο επειδή «μας φάνηκε καλή ιδέα εκείνη τη στιγμή».

Οι περισσότερες δειγματοληπτικές έρευνες στοχεύουν στο άτομο, ωστόσο το χαρακτηριστικό αυτό δεν είναι ουσιώδες. Μπορεί κάλλιστα να ενδιαφερόμαστε για ομάδες, οργανισμούς ή άλλες μονάδες. Για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο πραγματοποιούνται δειγματοληπτικές έρευνες σε σχολεία, νοσοκομεία, κοινωνικές υπηρεσίες κ.λπ., ώστε να αξιολογηθούν κάποιες πλευρές της απόδοσής τους (π.χ. ποσοστά φοίτησης στο σχολείο, λίστες αναμονής στα νοσοκομεία), ώστε να παραχθούν πίνακες κατάταξης διαφόρων ειδών και να «ξεμπροστιαστούν» οι οργανισμοί με μη ικανοποιητική απόδοση.

Πληθυσμός

Μια πρώτη απόφαση που αφορά τον ερευνητικό σχεδιασμό σχετίζεται με τον πληθυσμό από τον οποίο θα επιλεγεί το δείγμα των ερωτώμενων. Ένας σημαντικός παράγοντας είναι η γεωγραφική περιοχή στην οποία θέλουμε να γενικεύσουμε τα αποτελέσματα. Αυτό εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα ερευνητικά ερωτήματα και τους πόρους που διαθέτουμε. Μπορεί να χρειαστεί να τροποποιήσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα, ενδεχομένως συγκεκριμενοποιώντας τα γεωγραφικά, ώστε η δειγματοληπτική έρευνα να μπορεί να γίνει με τους πόρους που διαθέτουμε. Όπως αναφέρθηκε στο Πλαίσιο 10.3, το ζήτημα αυτό είναι σημαντικό μόνο σε δειγματοληπτικές έρευνες όπου το ερωτηματολόγιο χορηγείται από τους συνεντευκτές.

Σε πολλές δειγματοληπτικές έρευνες, χρειάζεται να εξεταστεί το ηλικιακό εύρος των συμμετεχόντων. Ο «ενήλικος» πληθυσμός θα μπορούσε να είναι ηλικίας 21 ετών ή μεγαλύτερος, αλλά ανάλογα με το πού εστιάζει η δειγματοληπτική έρευνα μπορεί να είναι κατάλληλες και νεότερες ηλικίες. Φυσικά, όσο μεγαλύτερο είναι το

ηλικιακό φάσμα που καλύπτεται στον πληθυσμό, τόσο μικρότερο θα είναι το μέγεθος δείγματος για κάθε επιμέρους ηλικία. Δεδομένου ότι ο βαθμός εμπιστοσύνης ενός ευρήματος αυξάνεται όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των ατόμων στον οποίο βασίζεται, είναι καλύτερο να χρησιμοποιήσουμε περιορισμένο ηλικιακό εύρος (π.χ. από 20 έως 29 ετών, αυτών συμπεριλαμβανομένων), αν κάτι τέτοιο συνάδει με τα ερευνητικά μας ερωτήματα – ή αν τα ερωτήματα μπορούν να τροποποιηθούν χωρίς να παρβιαστούν οι συνολικοί στόχοι μας.

Λίστα πληθυσμού

Πρόκειται για μια λίστα όσων ανήκουν στον πληθυσμό από τον οποίο θα επιλεγεί το δείγμα. Οι ερευνητές ονομάζουν τη λίστα αυτή *πλαίσιο δειγματοληψίας*. Για μια δειγματοληπτική έρευνα με άτομα ενός οργανισμού, το πλαίσιο δειγματοληψίας θα μπορούσε να απαρτίζεται από όλα τα άτομα που μισθοδοτούνται. Για δειγματοληπτικές έρευνες του γενικού πληθυσμού, συχνά χρησιμοποιούνται οι τηλεφωνικοί κατάλογοι, αν και είναι προφανείς μερικές από τις ανεπάρκειές τους. Σε αυτές συγκαταλέγεται το γεγονός ότι δεν έχουν όλοι τηλέφωνο, ότι οι τηλεφωνικοί κατάλογοι βασίζονται σε νοικοκυριά και όχι σε άτομα, ότι κάποιοι τηλεφωνικοί αριθμοί είναι εκτός καταλόγου ή ότι υπάρχει αύξηση του αριθμού των ατόμων που χρησιμοποιούν μόνο κινητά τηλέφωνα και δεν περιλαμβάνονται στους τηλεφωνικούς καταλόγους. Οι τεχνικές κλήσης τηλεφωνικού αριθμού με τυχαία ψηφία, που περιγράφονται παρακάτω στη σ. 389, ξεπερνούν κάποιες από αυτές τις δυσκολίες, παρόλο που φυσικά δεν μπορούν να φτάσουν σε όσους δεν διαθέτουν τηλέφωνο. Ορισμένες φορές χρησιμοποιούνται οι εκλογικοί κατάλογοι, αν και συχνά αυτοί δεν είναι ούτε επικαιροποιημένοι ούτε πλήρεις.

Αν μπορούμε να αποκτήσουμε μια ευλόγως επαρκή λίστα όσων ανήκουν στον πληθυσμό, τότε είμαστε σε θέση πια να ανασύρουμε ένα (ευλόγως επαρκές) *τυχαίο δείγμα*: δηλαδή, ένα δείγμα όπου όλα τα μέλη του πληθυσμού θα έχουν την ίδια πιθανότητα να επιλεγούν σε αυτό. Τα πλεονεκτήματα των τυχαίων δειγμάτων είναι σημαντικά και αναφέρονται παρακάτω.

Όταν δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία ανάμεσα στη λίστα που διαθέτουμε και τον πληθυσμό που μας ενδιαφέρει, ανακύπτουν ερωτήματα γύρω από το μέγεθος και τη φύση της διαφοράς ανάμεσά τους, καθώς και του τρόπου με τον οποίο αυτή η διαφορά μπορεί να επηρεάσει την εκτίμηση της μεταβλητής ή των μεταβλητών που μας ενδιαφέρουν. Εάν το ποσοστό όσων δεν μπορούν να προσεγγιστούν μέσω τηλεφώνου είναι χαμηλό, τότε ο αποκλεισμός τους από μια τηλεφωνική δειγματοληπτική έρευνα δημιουργεί μικρό βαθμό μεροληψίας. Ωστόσο, ακόμη και σε χώρες όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, όπου το ποσοστό των ατόμων χωρίς τηλέφωνο είναι συνολικά πολύ χαμηλό, η δημογραφική ποικιλότητα είναι σημαντική. Τα νοικοκυριά με χαμηλότερο εισόδημα είναι λιγότερο πιθανό να διαθέτουν τηλέφωνο, και άρα μπορεί να υπάρχει μεροληψία σε ερωτήματα που σχετίζονται με τη φτώχεια. Θα μπορούσε, βέβαια, να επισκεφτεί κανείς τα νοικοκυριά, ώστε να έρθει σε επαφή με επαρκή αριθμό νοικοκυριών χωρίς τηλέφωνο και να έχει μια αντίληψη για την

πιθανή μεροληψία, όμως αυτή η λύση θα είναι πιθανότατα δύσκολη, χρονοβόρα και υψηλού κόστους.

Η σύγχρονη τεχνολογία προσφέρει διάφορες πιθανές λύσεις. Για παράδειγμα, ο Zuwallack (2009) διεξήγαγε μια πιλοτική έρευνα για τη χρήση κινητών τηλεφώνων στη διεξαγωγή δειγματοληπτικής έρευνας, και βρήκε ότι αυτά χρησιμοποιούνται σε υψηλότερο ποσοστό από νεαρούς ενήλικες και μειονότητες σε σχέση με ένα συγκρίσιμο δείγμα που χρησιμοποιεί σταθερό τηλέφωνο. Οι Şahin και Yan (2013) πραγματοποίησαν μια συστηματική ανασκόπηση 171 μελετών σε διάφορα επιστημονικά πεδία για τη χρήση των κινητών στη συλλογή δεδομένων. Οι Galvez, Mankowski, Braun και Glass (2009) περιγράφουν την ανάπτυξη μιας αυτο-συνέντευξης ήχου σε iPod με υποβοήθηση υπολογιστή με σκοπό να αυξηθεί η αντιπροσώπευση πληθυσμών χαμηλού γραμματισμού στις δειγματοληπτικές έρευνες. Ο Chauchard (2013) χρησιμοποίησε ένα ηχητικό αυτο-χορηγούμενο ερωτηματολόγιο με ένα κοινό MP3 player, για τη συλλογή δεδομένων γύρω από ευαίσθητα ζητήματα που συνδέονται με τις κάστες στην ινδική ύπαιθρο.

Σχεδιασμός και χρήση ερωτηματολογίων

Στην ενότητα αυτή καλύπτονται γενικά ζητήματα που αφορούν τον σχεδιασμό ενός ερωτηματολογίου τόσο σε δειγματοληπτικές έρευνες όσο και σε άλλα πλαίσια. Τα ζητήματα που αφορούν συγκεκριμένα τον σχεδιασμό της συλλογής δεδομένων αυτο-συμπλήρωσης και δεδομένων που βασίζονται σε συνεντεύξεις (είτε διά ζώσης είτε τηλεφωνικές) εξετάζονται στο τέλος της ενότητας.

Αξίζει να επισημανθεί ότι δεν δημιουργούμε τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου μας προσπαθώντας απλώς να σκεφτούμε κάτι ενδιαφέρον να ρωτήσουμε, ακόμη και αν αυτό το κάνουμε ομαδικά. Οι ερωτήσεις πρέπει να σχεδιάζονται έτσι ώστε να συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων της έρευνας, και συγκεκριμένα στην απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων. Οι Blair, Czaja και Blair (2014: 183) παρουσιάζουν ένα μοντέλο (βάσει των Tourangeau και Rasinski, 1988, και Presser και Blair, 1994) για το πώς οι ερωτήσεις μιας δειγματοληπτικής έρευνας εντάσσονται στη συνολική ερευνητική διαδικασία, μοντέλο το οποίο παρουσιάζεται στο Σχήμα 11.1. Το μοντέλο αυτό είναι χρήσιμο, όχι μόνο γιατί δίνει έμφαση στον τρόπο σύνδεσης των ερευνητικών ερωτημάτων με τις ερωτήσεις της δειγματοληπτικής έρευνας («αναλυτική χρήση») από τον ερευνητή, αλλά και γιατί τονίζει τις ενέργειες του ερωτώμενου, δηλαδή την ερμηνεία της ερώτησης, την ανάκληση πληροφοριών που σχετίζονται με αυτήν, την απόφαση σχετικά με την απάντηση, και την αναφορά αυτής της απάντησης στον συνεντευκτή (ο οποίος μπορεί να ταυτίζεται με τον ερευνητή μπορεί και όχι). Με τον τρόπο αυτό, μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι ένα καλό ερωτηματολόγιο όχι μόνο:

- Παρέχει μια έγκυρη μέτρηση των ερευνητικών ερωτημάτων, αλλά και
- Διασφαλίζει τη συνεργασία των ερωτώμενων, και
- Εκμαιεύει ακριβείς πληροφορίες.

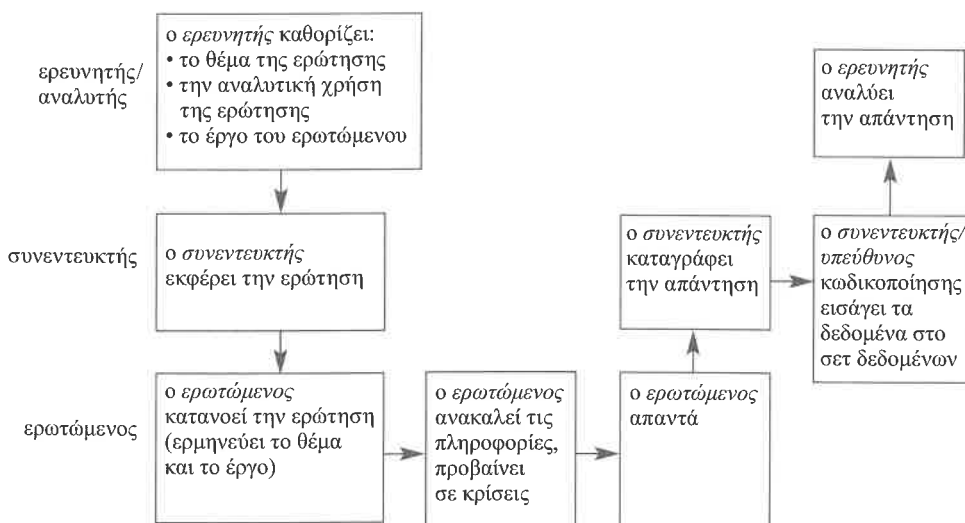
Οι ερωτώμενοι πρέπει να είναι σε θέση να κατανοούν τις ερωτήσεις με τον τρόπο που θέλει ο ερευνητής, να έχουν πρόσβαση στις πληροφορίες που χρειάζονται προκειμένου να απαντήσουν, να είναι πρόθυμοι να απαντήσουν, και όντως να απαντήσουν με τη μορφή που χρειάζεται βάσει της ερώτησης. Η τέχνη και η τεχνική παραγωγής ενός ερωτηματολογίου έγκειται σε μεγάλο βαθμό στη σύνταξή του με τέτοιο τρόπο ώστε οι ερωτώμενοι να κατανοούν τι θέλετε από αυτούς, να θέλουν να σας το δώσουν, και ταυτόχρονα οι ερωτήσεις του να παραμένουν πιστές στον ερευνητικό σκοπό.

Το έργο των ερευνητών

Το βασικό έργο των ερευνητών είναι να συνδέσουν τα ερευνητικά ερωτήματα με τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Για να επιστρέψουμε στο παράδειγμα της σωματικής τιμωρίας των παιδιών, το ερευνητικό ερώτημα

Είναι πιο πιθανό τα άτομα που δεν είναι γονείς να υποστηρίζουν να γίνει παράνομη κάθε είδους σωματική τιμωρία των παιδιών από τους γονείς, σε σχέση με τα άτομα που είναι γονείς;

σαφώς δεν είναι κατάλληλο για να συμπεριληφθεί ως ερώτηση ερωτηματολογίου. Αν επρόκειτο να θέσουμε το ερώτημα και να πάρουμε, για παράδειγμα, το 57% των ατόμων να συμφωνούν, το 23% να διαφωνούν και το 20% να απαντούν «δεν γνωρίζω», η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων αυτών θα ήταν πολύ αμφιλεγόμενη. Οι ερωτώμενοι δεν μπορούν να αναφέρουν πολύ καλά τις απόψεις των γονέων και των μη

Σχήμα 11.1 Μοντέλο της διαδικασίας συλλογής δεδομένων στις δειγματοληπτικές έρευνες.

γονέων γενικά. Ακόμη και αν μπορούσαν, θα είχαμε έμμεσες απαντήσεις, αφού θα ρωτούσαμε την άποψή τους για τις απόψεις άλλων.

Μια προφανής βελτίωση θα ήταν η εξής:

Πρέπει να καταστεί παράνομη κάθε σωματική τιμωρία των παιδιών από τους γονείς;

1. *Ναι*
2. *Όχι*
3. *Δεν γνωρίζω*

με την ερώτηση να απευθύνεται σε ένα δείγμα γονέων και μη. Με τη μορφή αυτή, ρωτάμε να μάθουμε τι σκέφτονται οι ίδιοι οι ερωτώμενοι και όχι να κρίνουν τις απόψεις άλλων. Σκεπτόμενοι περισσότερο αυτήν την ερώτηση ή κάνοντας κάποιου είδους προέλεγχο, ενδεχομένως να καταλήξουμε σε πιθανή κριτική αυτής της μορφής της ερώτησης:

- Οι ερωτώμενοι ενδεχομένως να μην κατανοήσουν τι εννοούμε λέγοντας «σωματική τιμωρία», ούτε και το ακριβές νόημα της έκφρασης «να καταστεί παράνομη».
- Οι ερωτώμενοι μπορεί να έχουν διαφορετικές απόψεις γύρω από το τι σημαίνει «σωματική τιμωρία».
- Οι ερωτώμενοι μπορεί να θεωρήσουν ότι κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες ορισμένες μορφές σωματικής τιμωρίας θα έπρεπε να είναι νόμιμες.
- Η επιλογή «Δεν γνωρίζω» δεν είναι κατάλληλη απάντηση εδώ. Τα άτομα ερωτώνται για τις απόψεις και τις αντιλήψεις τους, και όχι για τις γνώσεις τους (το «Δεν έχω γνώμη» ή «Δεν είμαι σίγουρος/η» θα ήταν προτιμότερη επιλογή).

Τα παραπάνω προβλήματα εμφανίζονται συχνά όταν συντάσσουμε ερωτηματολόγια. Η διατύπωση της ερώτησης ενδέχεται να πρέπει να αλλάξει, έτσι ώστε να είναι σαφής και κατανοητή από τους ερωτώμενους.

Ας υποθέσουμε ότι αναδιατυπώνουμε την ερώτηση ως εξής:

Θα πρέπει οι γονείς να επιτρέπεται να χτυπούν τα παιδιά τους;

Η διατύπωση αυτή σίγουρα αποφεύγει τους σχετικά σύνθετους και πιθανόν αμφίσημους όρους «σωματική τιμωρία» και «να καταστεί παράνομη». Ωστόσο, προσπαθώντας να εξασφαλίσουμε ότι η διατύπωση θα είναι σαφής και κατανοητή, απομακρυνθήκαμε πολύ από το ερευνητικό μας ερώτημα. Επίσης, περιορίσαμε το θέμα, αφού το ξύλο είναι μία μόνο μορφή σωματικής τιμωρίας.

Οι κριτικές που ασκούμε στις αρχικές προσπάθειες ανάπτυξης ερωτήσεων συχνά καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι μία μόνο ερώτηση δεν αρκεί, και ότι θα πρέπει να την αντικαταστήσουμε με πολλές. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, μπορεί να είναι απαραίτητο να συμπεριλάβουμε διαφορετικές μορφές τιμωρίας και διαφορετικές περιστάσεις. Η απόπειρα διατύπωσης των ερωτήσεων μπορεί να μας οδηγήσει

σε μια επανεξέταση των ερευνητικών μας ερωτημάτων. Όταν αποφασίζουμε να επεξεργαστούμε ακριβώς τη διατύπωση των ερωτήσεων που θα θέσουμε στους ανθρώπους, ενδεχομένως να καταλάβουμε ότι μας ενδιαφέρει κάτι αρκετά διαφορετικό από αυτό που αρχικά νομίζαμε. Εδώ, για παράδειγμα, κατόπιν ωριμότερης σκέψης μπορεί να θεωρήσουμε ότι θα έπρεπε να επικεντρωθούμε περισσότερο στο εάν η σωματική τιμωρία είναι ηθική, παρά στο εάν είναι νόμιμη.

Το έργο των ερωτώμενων

Όπως φαίνεται στο μοντέλο του Σχήματος 11.1, ο ερωτώμενος πρέπει πρώτα να κατανοήσει την ερώτηση, γι' αυτό και η διατύπωσή της είναι πολύ σημαντική. Όταν χρησιμοποιείται η μορφή της αυτο-συμπλήρωσης, οι ερωτώμενοι είναι μόνοι τους – δεν μπορείτε να τους βοηθήσετε πέρα από τη χορήγηση γραπτών οδηγιών και των ίδιων των ερωτήσεων. Πολλά ερωτηματολόγια ζητούν από τους ερωτώμενους να θυμηθούν και να αναφέρουν διάφορα πράγματα, π.χ. «Πόσες φορές κατά τη διάρκεια του τελευταίου μήνα κάνατε ...» ή «Πότε ... για τελευταία φορά» κ.λπ. Σημαντικό μέρος του προελέγχου είναι να διαπιστώσουμε αν οι ερωτώμενοι μπορούν όντως να θυμηθούν τις πληροφορίες που τους ζητάμε. Αν το ερώτημα δυσκολεύει πολύ, και η ποιότητα των απαντήσεων δεν θα είναι καλή, αλλά και το ίδιο το ερώτημα πιθανότατα δεν θα είναι καθόλου ελκυστικό, με αποτέλεσμα να έχουμε χαμηλά ποσοστά απόκρισης.

Το σύνολο των πιθανών σταθερών εναλλακτικών απαντήσεων θα πρέπει να είναι *ακριβές, εξαντλητικό, αμοιβαία αποκλειόμενο και να αφορά μία μόνο διάσταση*:

- «Ακριβές» σημαίνει ότι οι απαντήσεις θα πρέπει να συνδέονται με το κεντρικό στοιχείο της ερώτησης· αν η ερώτηση σχετίζεται με την αξία κάποιου πράγματος μην συμπεριλαμβάνετε απαντήσεις τύπου «πολύ ενδιαφέρον» κ.λπ.
- «Εξαντλητικό» σημαίνει ότι θα καλύπτει όλες οι πιθανές επιλογές (συμπεριλάβετε την επιλογή «άλλο» αν χρειάζεται, αλλά προσπαθήστε με τον προέλεγχο να συμπεριλάβετε τις περισσότερες δυνατές επιλογές, έτσι ώστε η χρήση του να περιοριστεί στο ελάχιστο).
- «Αμοιβαία αποκλειόμενο» σημαίνει ότι ισχύει μόνο μία από τις πιθανές απαντήσεις (ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι ορισμένες φορές χρησιμοποιείται μια μορφή κατά την οποία ζητείται από τους ερωτώμενους να επιλέξουν καθεμία από τις απαντήσεις που ισχύουν, π.χ. τις εφημερίδες που διαβάζουν τακτικά), και
- Ένα σύνολο απαντήσεων που περιλαμβάνει τις επιλογές «πολύ χρήσιμο», «χρήσιμο», «βαρετό» και «πολύ βαρετό» έχει περισσότερες από μία διαστάσεις.

Οι τρόποι παρουσίασης των εναλλακτικών απαντήσεων είναι πάρα πολλοί. Ίσως ο πιο συνηθισμένος είναι η αριθμητική κλίμακα, όπως φαίνεται στο Σχήμα 11.2 παρακάτω, Ερώτηση 14. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν απαντήσεις μέσω γραφικών. Η απλούστερη μορφή είναι μια γραμμή που ενώνει δύο αντίθετα επίθετα, π.χ. «κακό» και «καλό», όπου ο ερωτώμενος υποδεικνύει την ένταση της απάντησής του τοποθετώντας ένα σημάδι στη γραμμή. Στη συνέχεια, μπορεί να μετρηθεί η απόστα-

ση του σημαδιού από το τέλος της γραμμής. Μια εναλλακτική προσέγγιση με γραφικά χρησιμοποιεί ένα σύνολο από φατσούλες [smileys] που είναι αραδιασμένες σε μια γραμμή, με το στόμα στο ένα άκρο να είναι σε σχήμα χαμόγελου, που δείχνει ευτυχία, και στο άλλο άκρο σε σχήμα απογοήτευσης, που δείχνει λύπη. Οι ερωτώμενοι υποδεικνύουν τα συναισθήματά τους όσον αφορά την ερώτηση, σημειώνοντας ή δείχνοντας την αντίστοιχη φατσούλα.

Στα ερωτηματολόγια των δειγματοληπτικών ερευνών μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν διάφορες τεχνικές και προσεγγίσεις, όπως οι κλίμακες Likert και σημασιολογικής διαφοροποίησης, που χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία τεστ και κλιμάκων. Για περισσότερες λεπτομέρειες, ανατρέξτε στο Κεφάλαιο 13.

Ερωτήσεις

Το βασικό κομμάτι του ερωτηματολογίου αφιερώνεται στις ερωτήσεις που απορρέουν από τα ερευνητικά σας ερωτήματα. Η διατύπωσή τους, όπως ήδη έχει επισημανθεί, έχει μεγάλη σημασία. Στο Πλαίσιο 11.6 περιλαμβάνονται προτάσεις που θα σας βοηθήσουν να αποφύγετε τα πιο προφανή προβλήματα. Για περισσότερες λεπτομέρειες, μπορείτε να ανατρέξετε σε πιο εξειδικευμένα κείμενα (π.χ. de Vaus, 2014· Saris & Gallhofer, 2014).

Σχεδιασμός ερωτηματολογίου αυτο-συμπλήρωσης

Το Σχήμα 11.2 παρουσιάζει ένα απλό παράδειγμα ερωτηματολογίου αυτο-συμπλήρωσης. Αξίζει να τονιστεί ότι σε αυτό το είδος ερωτηματολογίου οι ανοιχτού τύπου ερωτήσεις πρέπει να περιορίζονται στο ελάχιστο, εκτός εάν μπορείτε να αφιερώσετε πολύ χρόνο στην ανάλυση ή έχετε μικρό αριθμό απαντήσεων. Σχεδόν όλοι οι νέοι ερευνητές κλίνουν στη χρήση ερωτήσεων ανοιχτού τύπου, ωστόσο η επιθυμία αυτή σύντομα εξαφανίζεται με την εμπειρία. Μια πιλοτική έρευνα με συνεντεύξεις και ανοιχτές ερωτήσεις μπορεί να μας βοηθήσει να δημιουργήσουμε εναλλακτικές επιλογές κλειστού τύπου. Τα ταχυδρομικά ερωτηματολόγια συνήθως έχουν χαμηλά ποσοστά απόκρισης, ωστόσο υπάρχουν πολλοί τρόποι που μπορεί να χρησιμοποιήσει κανείς για να αυξήσει την πιθανότητα υψηλών ποσοστών απόκρισης, όπως αναφέρεται στο Πλαίσιο 11.7. Προσέξτε την έμφαση που δίνεται στη συνοδευτική επιστολή και στις διάφορες δραστηριότητες της μεταπαρακολούθησης. Η παρακολούθηση αυτή είναι σημαντική για την επίτευξη ενός αποδεκτού ποσοστού απόκρισης.

Ποσοστό απόκρισης

Δυστυχώς, δεν υπάρχει συμφωνία γύρω από το τι συνιστά ικανοποιητικό ποσοστό απόκρισης. Για τις δειγματοληπτικές έρευνες, οι περισσότεροι σχολιαστές θεωρούν ότι είναι αποδεκτό ένα ποσοστό 60% (π.χ. Mangione, 1995), ενώ άλλοι ανεβάζουν τον πήχη τουλάχιστον στο 75% (π.χ. Fowler, 1993). Ωστόσο, ο Baruch (1999), ο οποίος πραγματοποίησε ανασκόπηση 175 δειγματοληπτικών ερευνών από διάφορα έγκυρα επιστημονικά περιοδικά, βρήκε ότι υπάρχει ένα μέσο ποσοστό απόκρισης

Συμπεριφορά και οικολογικές στάσεις των καταναλωτών

Αρχικά, κάποια στοιχεία για σας

1. Φύλο Άνδρας Γυναίκα
2. Ηλικιακή ομάδα
16-24 25-34 35-49 50-64 65+

Τώρα κάποιες ερωτήσεις για τα πράγματα που αγοράζετε

3. Ποιες μάρκες αγοράζετε συνήθως στα παρακάτω αντικείμενα για το νοικοκυριό,
- Χαρτί τουαλέτας
- Απορρυπαντικό ρούχων
- Υγρό πιάτων
- Καθαριστικά/γυαλιστικά σπιτιού
- Παιδικές πάνες
4. Σε σχέση με τα προϊόντα που προαναφέρθηκαν, τι από τα παρακάτω θα λέγατε ότι σας επηρέασε στην επιλογή των αγορών σας;
- Ποιότητα Αξιοπιστία
- Φήμη Διαφήμιση
- Παρουσίαση/συσκευασία Μάρκα
- Κόστος «Φιλικότητα προς το περιβάλλον»
- Ηθική (π.χ. πειράματα σε ζώα)
5. Διαθέτετε μόνωση στο σπίτι σας;
- Καμία Στο πατάρι Κενό τοιχοποιίας
6. Διαθέτει κάποιο μέλος του νοικοκυριού σας αυτοκίνητο;
- Ναι Όχι
- Αν ναι, χρησιμοποιεί κάποιο από αυτά αμόλυβδη βενζίνη;
- Ναι Όχι
7. Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε κάτι από τα παρακάτω;
	Πάντα	Μερικές φορές	Ποτέ
Ανακύκλωση μπουκαλιών	☐	☐	☐
Ανακύκλωση χαρτιού	☐	☐	☐
8. Σας επηρεάζει η χρήση τεχνητών πρόσθετων και συντηρητικών όταν αγοράζετε τρόφιμα;
- Ναι Όχι

Σχήμα 11.2 Παράδειγμα ερωτηματολογίου αυτο-συμπλήρωσης.

9. Έχετε τα τελευταία 5 χρόνια κάνει κάτι από τα παρακάτω, σε σχέση με οποιοδήποτε ζήτημα;

Υπογραφή έκκλησης	☐	Μέλος πολιτικού κόμματος	☐
Επιστολή προς βουλευτές	☐	Συμμετοχή σε διαδήλωση	☐
Μέλος ομάδας πίεσης	☐		

Τώρα κάποιες απόψεις γύρω από τις παρακάτω δηλώσεις

10. Ακολουθούν παρακάτω κάποιες δηλώσεις γύρω από στάσεις για ζητήματα οικολογίας.

Για κάθε δήλωση, πείτε αν συμφωνείτε πολύ, αν συμφωνείτε, αν είστε ουδέτεροι/ες, αν διαφωνείτε ή αν διαφωνείτε πολύ. Σημειώστε το αντίστοιχο πλαίσιο.

	Συμφωνώ πολύ	Συμφωνώ	Ουδέτερος/η	Διαφωνώ	Διαφωνώ πολύ
Η Βρετανία δεν πρέπει να επιτρέπει την ατμοσφαιρική ρύπανσή της να προκαλεί όξινη βροχή στη Σκανδιναβία.	☐	☐	☐	☐	☐
Υπάρχει υπερβολικός πανικός για την εξάντληση πόρων του πλανήτη.	☐	☐	☐	☐	☐
Οι βιομήχανοι δεν πρέπει να κατασκευάζουν αντικείμενα που βλάπτουν το περιβάλλον.	☐	☐	☐	☐	☐
Η ανακύκλωση είναι απλά μια μόδα.	☐	☐	☐	☐	☐
Χώρες με τροπικά δάση έχουν το δικαίωμα να κόβουν τα δέντρα και να πουλούν την ξυλεία τους.	☐	☐	☐	☐	☐
Ας ζήσουμε το σήμερα. Ας μην ανησυχούμε για το αύριο.	☐	☐	☐	☐	☐
Οι βιομηχανίες θα πρέπει να σταματήσουν να καταστρέφουν την ύπαιθρο, ακόμη και αν πρέπει να ανέβουν οι τιμές ώστε να καλυφθεί το κόστος.	☐	☐	☐	☐	☐
Το να είναι κανείς «πράσινος» είναι άλλη μια νεανική μανία.	☐	☐	☐	☐	☐
Η κυβέρνηση θα πρέπει να επενδύει περισσότερα χρήματα στη διερεύνηση εναλλακτικών λύσεων αντί της πυρηνικής ενέργειας.	☐	☐	☐	☐	☐

Λίγα ακόμη στοιχεία για εσάς

11. Ποια είναι η απασχόλησή σας; Αναφέρετε τις σχετικές λεπτομέρειες.

12. Ποιο είναι το επίπεδο εισοδημάτων του νοικοκυριού σας;

- 5.000-9.999 λίρες 10.000-14.999 λίρες 15.000-19.999 λίρες
 20.000 λίρες και πάνω

13. Εκπαιδευτικά προσόντα

Κανένα GCSE A-level Πτυχίο Άλλο (αναφέρετε λεπτομέρειες)

14. Ποιο σημείο στην κλίμακα αυτή αντιπροσωπεύει καλύτερα τις πολιτικές απόψεις σας; Κυκλώστε τον κατάλληλο αριθμό.

Αριστερά   1   2   3   4   5   6   7   **Δεξιά**

Σας ευχαριστούμε πολύ για τη συνεργασία

Πηγή: Gibbs, χ.χ.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.6

Λίστα ελέγχου για την αποφυγή προβλημάτων στη διατύπωση των ερωτήσεων

1. Η γλώσσα πρέπει να είναι απλή. Αποφύγετε τους ιδιοματισμούς. Πείτε τα πράγματα απλά, αλλά αποφύγετε να είστε συγκαταβατικοί.
2. Οι ερωτήσεις πρέπει να είναι σύντομες. Οι μεγάλες και σύνθετες ερωτήσεις είναι δύσκολο να γίνουν κατανοητές.
3. Αποφεύγουμε τις διπλές ερωτήσεις. Οι διπλές ερωτήσεις θέτουν δύο ερωτήσεις ταυτόχρονα (π.χ. «Δείχνει ενδιαφέρον και σας υποστηρίζει ο υπεύθυνός σας»). Δημιουργήστε ξεχωριστές ερωτήσεις.
4. Αποφεύγουμε την καθοδήγηση στις ερωτήσεις. Με την καθοδήγηση στις ερωτήσεις οι ερωτώμενοι κατευθύνονται προς μια συγκεκριμένη απάντηση (π.χ. «Συμφωνείτε ότι ...»).
5. Αποφεύγουμε τις αρνητικά διατυπωμένες ερωτήσεις. Οι αρνητικά εκφρασμένες ερωτήσεις δυσχεραίνουν την κατανόηση, ειδικά όταν ζητούν από τον ερωτώμενο να συμφωνήσει ή να διαφωνήσει (π.χ. «Η χρήση μαριχουάνας δεν πρέπει να αποποινικοποιηθεί»· Συμφωνών/Διαφωνώ. Η διατύπωση «Η χρήση μαριχουάνας πρέπει να παραμείνει παράνομη» αποφεύγει αυτό το πρόβλημα).
6. Θέτουμε ερωτήσεις μόνο όταν οι ερωτώμενοι είναι πιθανόν να έχουν τη γνώση που απαιτείται για να απαντήσουν. Η διατύπωση «Συμφωνείτε με την πολιτική της κυβέρνησης για την ξένη βοήθεια;» δεν είναι ικανοποιητική αν οι ερωτώμενοι δεν γνωρίζουν περί τίνος πρόκειται. Θα πρέπει είτε να τους πούμε ποια είναι η πολιτική ή να θέσουμε μια προκαταρκτική ερώτηση φιλτραρίσματος ώστε να βεβαιωθούμε αν γνωρίζουν την πολιτική αυτή. Στη συνέχεια, μπορούμε να ρωτήσουμε μόνο όσους απάντησαν «ναι».
7. Προσπαθούμε να διασφαλίσουμε ότι οι ερωτήσεις σημαίνουν το ίδιο πράγμα για όλους τους ερωτώμενους. Τα νοήματα και οι όροι που χρησιμοποιούνται μπορεί να αλλάζουν ανάλογα με την ηλικιακή ομάδα, την περιοχή κ.λπ.
8. Αποφεύγουμε τη μεροληψία κύρους. Πρόκειται για την περίπτωση όπου μια άποψη έχει ήδη συνδεθεί με ένα άτομο κύρους πριν ζητήσουμε την άποψη του ερωτώμενου.

9. *Αποκλείουμε την αμφισβησία.* Προσέχουμε πάρα πολύ τη δομή της πρότασης.
10. *Αποφεύγουμε τις άμεσες ερωτήσεις σε ευαίσθητα ζητήματα (σε περιπτώσεις συνεντεύξεων).* Υπάρχουν αρκετές έμμεσες στρατηγικές (π.χ. η χρήση αριθμημένων καρτών με τις εναλλακτικές απαντήσεις· ο ερωτώμενος μπορεί να αναφέρει τον αντίστοιχο αριθμό).
11. *Φροντίζουμε το πλαίσιο αναφοράς της ερώτησης να είναι ξεκάθαρο.* Όταν ζητάμε να μάθουμε τη συχνότητα ενός συμβάντος, πρέπει να προσδιορίζουμε τη χρονική περίοδο.
12. *Αποφεύγουμε να δημιουργούμε απόψεις.* Οι ερωτώμενοι δεν έχουν αναγκαστικά απόψεις για όλα τα ζητήματα. Φροντίζουμε να συμπεριλάβουμε μια εναλλακτική απάντηση του τύπου «δεν έχω γνώμη».
13. *Χρησιμοποιούμε προσωπική διατύπωση αν θέλουμε να μάθουμε τα συναισθήματα των ερωτώμενων κ.λπ.* Οι απρόσωπες διατυπώσεις αποτυπώνουν την αντίληψή τους για τις στάσεις των άλλων ανθρώπων (τις αξιοποιούμε όταν θέλουμε ακριβώς αυτό).
14. *Αποφεύγουμε μη αναγκαίες ή ανάρμοστες λεπτομέρειες.* Είναι απίθανο να χρειαζόμαστε το ακριβές εισόδημα ή την ηλικία των ερωτώμενων. Μπορούμε στις περιπτώσεις αυτές να χρησιμοποιούμε ομαδοποιήσεις.
15. *Αποφεύγουμε τις εκ των προτέρων εναλλακτικές ερωτήσεις.* Δίνουμε πρώτα την ουσία της ερώτησης και στη συνέχεια τις εναλλακτικές, όχι το αντίστροφο.
16. *Αποφεύγουμε την παραγωγή συνόλων αποκρίσεων (ειδικά στις περιπτώσεις συνεντεύξεων).* Στις ερωτήσεις τύπου «συμφωνώ/διαφωνώ», κάποιοι άνθρωποι τείνουν να συμφωνούν ανεξάρτητα από την πραγματική τους άποψη («σύνολο συναινετικών αποκρίσεων») ή να δίνουν απαντήσεις που τους παρουσιάζουν θετικά («σύνολο αποκρίσεων κοινωνικής επιθυμητότητας»)· π.χ. να δηλώνουν αυξημένο εισόδημα ή μειωμένη κατανάλωση αλκοόλ. Επιδιώκουμε να κάνουμε τους ανθρώπους να αισθάνονται άνετα και αποφεύγουμε να τους δίνουμε την εντύπωση ότι κάποιες απαντήσεις είναι κανονικές ή κάποιες άλλες ασυνήθιστες.

(Προσαρμογή και συντόμηση βάσει του de Vaus, 2002: 118-121)

που φτάνει το 55%, με μια πτώση στις μεταγενέστερες έρευνες. Δεν είναι δύσκολο να βρει κανείς πρόσφατα δημοσιευμένα άρθρα με σημαντικά χαμηλότερο ποσοστό απόκρισης.

Σε συστηματική ανασκόπηση που πραγματοποίησαν οι Pit, Vo και Ryakurel (2014) για τα ποσοστά απόκρισης σε δειγματοληπτικές έρευνες από γιατρούς πρωτοβάθμιας υγείας (δύσκολο κοινό), βρέθηκε ότι θετικά αποτελέσματα είχαν οι παρακάτω στρατηγικές:

[παροχή] χρηματικών και μη χρηματικών κινήτρων, μεγαλύτερα κίνητρα, άμεσα χρηματικά κίνητρα, ταχυδρομικές δειγματοληπτικές έρευνες, προηγούμενη τηλεφωνική επαφή από συνάδελφο, προσωποποιημένα πακέτα, ταχυδρομική αποστολή την Παρασκευή και χρήση συστημένης επιστολής. Η προηγούμενη επαφή μέσω ταχυδρομείου επίσης μπορεί να αυξήσει το ποσοστό απόκρισης και έχει χαμηλό κόστος (2014: 1).

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.7

Παράγοντες για τη διασφάλιση καλού ποσοστού απόκρισης σε ένα ερωτηματολόγιο που αποστέλλεται ταχυδρομικά

1. Η εμφάνιση του ερωτηματολογίου παίζει σημαντικό ρόλο. Θα πρέπει να φαίνεται εύκολο στη συμπλήρωσή του, με πολύ χώρο για τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις.
2. Είναι πολύ σημαντικό η διατύπωση να είναι σαφής και ο σχεδιασμός απλός. Δίνουμε ξεκάθαρες οδηγίες (π.χ. «Σημειώστε ✓ στο πλαίσιο»).
3. Ταχτοποιούμε έτσι το περιεχόμενο ώστε να μεγιστοποιήσουμε τη συνεργασία, π.χ. διασφαλίζουμε ότι οι πρώτες ερωτήσεις δεν θα δίνουν στους ερωτώμενους την εντύπωση ότι η δειγματοληπτική έρευνα δεν απευθύνεται σε αυτούς. Αν υπάρχουν ερωτήσεις που αφορούν στάσεις, τις απλώνουμε σε όλο το ερωτηματολόγιο, ώστε να υπάρχει ποικιλομορφία στις απαντήσεις.

Σχεδιασμός και διάταξη

4. Ο χρωματισμός στις σελίδες (π.χ. διαφορετικό χρώμα για τις οδηγίες) μπορεί να κάνει σαφέστερη τη δομή.
5. Η απάντηση με tik σε πλαίσιο είναι οικεία στους περισσότερους ερωτώμενους. Η κύκλωση κωδικοποιημένων απαντήσεων μπορεί να προκαλέσει σύγχυση.
6. Οι ερωτήσεις με επιμέρους υποδιαιρέσεις με γράμματα (π.χ. 5α, 5β κ.λπ.) μπορεί να βοηθήσει στην ομαδοποίηση των ερωτήσεων για ένα συγκεκριμένο ζήτημα.
7. Επαναλαμβάνουμε τις οδηγίες αν υπάρχει πιθανότητα σύγχυσης.
8. Οι αρχικές ερωτήσεις πρέπει να είναι εύκολες και ενδιαφέρουσες. Οι ερωτήσεις στο μέσον καλύπτουν τις πιο δύσκολες περιοχές. Βάζουμε ενδιαφέρουσες ερωτήσεις στο τέλος, ούτως ώστε να είναι πιθανότερη η επιστροφή του ερωτηματολογίου.
9. Η διατύπωση των ερωτήσεων παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Ο προέλεγχος είναι απαραίτητος.
10. Μια σύντομη σημείωση στο τέλος μπορεί:
  - (α) Να ζητά από τους ερωτώμενους να ελέγξουν αν κατά λάθος παρέλειψαν να απαντήσουν σε κάποιες ερωτήσεις.
  - (β) Να ζητά την έγκαιρη επιστροφή του ερωτηματολογίου.
  - (γ) Να ευχαριστεί τους ερωτώμενους για τη βοήθειά τους, και
  - (δ) Να αναφέρει ότι θα μπορούσε να σταλεί μια σύνοψη των ευρημάτων στους ερωτώμενους.

Αρχική ταχυδρομική αποστολή

11. Χρησιμοποιούμε φακέλους καλής ποιότητας, με εκτυπωμένη τη διεύθυνση και αν είναι δυνατόν με το όνομα του κάθε αποδέκτη.
12. Χρησιμοποιούμε ταχυδρομικά τέλη επείγουσας επιστολής, με γραμματόσημα και όχι μόνο σφραγίδα προπληρωμής, αν αυτό είναι δυνατόν.
13. Εσωκλείουμε έναν φάκελο με γραμματόσημα και εκτυπωμένη διεύθυνση για την επιστροφή του ερωτηματολογίου.

14. Για δειγματοληπτικές έρευνες σε νοικοκυριά, η καλύτερη ημέρα για τη διανομή είναι η Πέμπτη, ενώ για οργανισμούς η Δευτέρα ή η Τρίτη.
15. Αποφεύγουμε την αποστολή ερωτηματολογίων τον Δεκέμβριο.

Συνοδευτική επιστολή

16. Η επιστολή πρέπει να αναφέρει τον σκοπό της έρευνας και να τονίζει τη σημασία της, να διαβεβαιώνει ότι θα υπάρχει εμπιστευτικότητα και να ενθαρρύνει τους ερωτώμενους να απαντήσουν. Αν χρησιμοποιούμε σειριακούς αριθμούς ή άλλες κωδικοποιήσεις, εξηγούμε τους λόγους.
17. Προσαρμόζουμε την επιστολή στο ακροατήριό μας (π.χ. μια δειγματοληπτική έρευνα που απευθύνεται σε γονείς μπορεί να τονίζει τη σημασία της για τη φροντίδα των παιδιών).
18. Αναφέρουμε το όνομα του χρηματοδότη ή του οργανισμού που διεξάγει την έρευνα στο επιστολόχαρτο και στο σώμα της επιστολής.
19. Η αποστολή επιστολής πριν από την ίδια την έρευνα, με σκοπό να ειδοποιηθούν οι ερωτώμενοι για το ερωτηματολόγιο που πρόκειται να αποσταλεί, ενδέχεται να αυξήσει το ποσοστό απόκρισης.

Επιστολή μετά το ερωτηματολόγιο

20. Αυτός είναι ο πιο παραγωγικός τρόπος αύξησης του ποσοστού απόκρισης. Ισχύουν όλες οι παραπάνω συστάσεις.
21. Δίνουμε έμφαση στη σημασία της μελέτης και την αξία που έχει η συμμετοχή των ερωτώμενων.
22. Η έκφραση απογοήτευσης και έκπληξης για το γεγονός της μη απόκρισης μπορεί να έχει αποτέλεσμα.
23. Δεν αφήνουμε να εννοηθεί ότι η έλλειψη απόκρισης είναι κάτι το συνηθισμένο.
24. Στέλνουμε ακόμη ένα αντίγραφο του ερωτηματολογίου και άλλον έναν φάκελο με γραμματόσημα και διεύθυνση.

Επιπλέον επιστολές

25. Υπόκεινται στον νόμο των μειούμενων επιστροφών, αλλά αξίζουν τον κόπο. Συνήθως συνιστάται η αποστολή τριών υπενθυμίσεων. Τα ποσοστά απόκρισης μπορεί να αυξηθούν με μία επιπλέον υπενθύμιση.

Αξιοποίηση κινήτρων

26. Τα κίνητρα που συνδέονται με την αρχική αποστολή φαίνεται να είναι πιο αποτελεσματικά από μια ανταμοιβή για την επιστροφή συμπληρωμένου ερωτηματολογίου (π.χ. με κλήρωση δώρου).

Σημείωση: Οι Dillman κ.συν. (2009) παρουσιάζουν μια αναλυτικότερη συζήτηση για την έλλειψη απόκρισης και τους τρόπους αύξησης του ποσοστού της.

Μεροληψία μη απόκρισης

Η μεροληψία στα ευρήματα που απορρέει από την απουσία δεδομένων από όσους δεν αποκρίθηκαν είναι πιο σημαντική από την ίδια την έλλειψη απαντήσεων (φυσικά, αν όσοι δεν ανταποκρίθηκαν θα έδιναν τα ίδια αποτελέσματα με αυτά που δίνουν οι ερωτώμενοι, ακόμη και ένα πολύ χαμηλό ποσοστό απόκρισης δεν δημιουργεί μεροληψία). Είναι γενικά αποδεκτό ότι ένα υψηλότερο ποσοστό απόκρισης είναι πιο πιθανόν να δώσει αντιπροσωπευτικό δείγμα (Baruch & Holtom, 2008). Η Singer (2006) εξετάζει τη σχέση ανάμεσα στο ποσοστό μη απόκρισης και τη μεροληψία μη απόκρισης. Το συμπέρασμά της είναι ότι το ποσοστό μη απόκρισης από μόνο του δεν είναι καλός προγνωστικός παράγοντας για τη μεροληψία μη απόκρισης. Η ίδια αναφέρει διάφορους τρόπους με τους οποίους η έλλειψη απόκρισης μπορεί να οδηγήσει σε εσφαλμένες ερευνητικές εκτιμήσεις και προτείνει κάποιους πρακτικούς τρόπους για την αντιμετώπισή τους. Βλ. επίσης τη Stoop (2006), η οποία παρουσιάζει το ζήτημα με ιδιαίτερα διασκεδαστικό τρόπο (κάτι σπάνιο στον κατά κανόνα σοβαρό κόσμο της δειγματοληπτικής έρευνας), στο έργο της με τίτλο *Το κνήγι του τελευταίου ερωτώμενου: Πώς να μειώσουμε το ποσοστό απόκρισης και να αυξήσουμε τη μεροληψία*.

Μείωση της προθυμίας των ατόμων να συμμετέχουν

Ένα κοινό εύρημα στις ανεπτυγμένες χώρες είναι η τάση μείωσης του ποσοστού απόκρισης σε δειγματοληπτικές έρευνες και άλλα ερωτηματολόγια. Οι περισσότεροι άνθρωποι, για διάφορους λόγους, δεν θέλουν να λάβουν μέρος (Tourangeau, 2006).

Σχεδιασμός ερωτηματολογίων που βασίζονται σε συνεντεύξεις

Πολλές από τις γενικές συμβουλές για τις συνεντεύξεις που καλύπτονται στο επόμενο κεφάλαιο σχετίζονται με αυτές που αφορούν τη χρήση ερωτηματολογίων που βασίζονται σε συνεντεύξεις, είτε διά ζώσης είτε τηλεφωνικές. Το διακριτό χαρακτηριστικό αυτών των συνεντεύξεων είναι η αυστηρή δόμησή τους. Άρα στην ουσία χρησιμοποιούμε τον ίδιο τύπο εργαλείου όπως και σε ένα ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης. Υπάρχει ένα σταθερό σύνολο ερωτήσεων με προκαθορισμένη και τυποποιημένη διατύπωση. Οι εναλλακτικές απαντήσεις είναι επίσης συνήθως σταθερές και προκαθορισμένες, αν και συνήθως υπάρχουν και κάποιες λίγες ερωτήσεις στις οποίες οι απαντήσεις είναι ανοιχτές (που συνήθως αφορούν «οποιαδήποτε άλλο σχόλιο που θα θέλατε να κάνετε για το ζήτημα»).

Το ερωτηματολόγιο σε μια μελέτη που βασίζεται σε συνεντεύξεις ονομάζεται συνήθως *πρωτόκολλο συνέντευξης*. Αυτό καλύπτει:

- Τι λέει ο συνεντευκτής εισαγωγικά.
- Εισαγωγές σε συγκεκριμένες ερωτήσεις ή ομάδες ερωτήσεων.
- Τις ερωτήσεις (λέξη προς λέξη).
- Το εύρος ή το σύνολο των πιθανών απαντήσεων (που μερικές φορές αναφέρονται ως «προτροπές»).
- Τους κωδικούς απάντησης.

- Τις πιθανές «παρακάμψεις» της σειράς (π.χ. εκεί που μια απάντηση «ναι» ακολουθείται από συγκεκριμένη ερώτηση· μια απάντηση «όχι» από μια «παρακάμψη» προς μια διαφορετική ερώτηση).
- Σχόλια κλεισίματος, και
- Υπενθυμίσεις προς τον συνεντευκτή γύρω από τη διαδικασία.

Είναι βοηθητικό να διαχωρίζουμε τα μέρη του πρωτοκόλλου που αποτελούν βοήθημα μνήμης για τον συνεντευκτή από αυτά που πρόκειται να ειπωθούν προς τον ερωτώμενο (π.χ. η επισήμανσή τους με διαφορετικά χρώματα ή έχοντας τη μία ομάδα με μικρά γράμματα και την άλλη με ΚΕΦΑΛΑΙΑ).

Οι κωδικοί για τις διαφορετικές απαντήσεις συνήθως κυκλώνονται άμεσα κατά τη διάρκεια της συνέντευξης από τον συνεντευκτή, ώστε να βοηθηθεί η ανάλυση που θα ακολουθήσει. Κάποιες φαινομενικά ανοιχτές ερωτήσεις συχνά συνοδεύονται από μια ομάδα προ-κατηγοριοποιημένων απαντήσεων, και ευθύνη του συνεντευκτή είναι να αποφασίσει σε ποια από αυτές τις κατηγορίες εντάσσεται η απάντηση. Αυτό μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ή διαφορετικά μπορεί να καταγραφεί κατά τη διάρκεια της συνέντευξης η κατά λέξη απάντηση και η κωδικοποίηση να πραγματοποιηθεί μόλις είναι εφικτό στη συνέχεια. Η ομάδα των προ-κατηγοριοποιημένων απαντήσεων αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της πιλοτικής έρευνας, όπως αναφέρεται παρακάτω στη σ. 400. Για μια δειγματοληπτική έρευνα βασισμένη σε συνέντευξη, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης που παρουσιάζεται παραπάνω στο Σχήμα 11.2, με μικρές προσαρμογές.

Όταν στην έρευνα χρησιμοποιούνται ειδικοί συνεντευκτές, βοηθά να έχουμε έναν ξεχωριστό οδηγό συνέντευξης. Ο οδηγός περιέχει λεπτομερείς οδηγίες για τη διαδικασία, ούτως ώστε να διασφαλίζεται ότι αυτή θα είναι τυποποιημένη για όλους τους συνεντευκτές. Συχνά για τον ίδιο λόγο γίνονται επίσης εκπαιδευτικά σεμινάρια. Για τις σχετικά μικρές κλίμακας έρευνες στις οποίες επικεντρώνεται αυτό το βιβλίο, και συγκεκριμένα εκεί όπου οι ερευνητές είναι αυτοί που επίσης διεξάγουν τη συνέντευξη, ενδέχεται να μη χρειάζεται επιπλέον οδηγός συνεντεύξεων. Θα μπορούσαν να ενσωματωθούν επαρκείς οδηγίες για τη διαδικασία στο ίδιο το πρωτόκολλο της συνέντευξης. Ωστόσο, είναι σημαντικό αυτά τα στοιχεία για τη διαδικασία να μη χάνονται και να ενσωματώνονται στην ερευνητική αναφορά που προκύπτει από τις συνεντεύξεις. Το Πλαίσιο 11.8 περιλαμβάνει γενικές συμβουλές που αφορούν όλες τις δομημένες συνεντεύξεις, είτε προορίζονται για δειγματοληπτικές έρευνες είτε για άλλους σκοπούς.

Σύγκριση ερωτηματολογίων αυτο-συμπλήρωσης και ερωτηματολογίων που βασίζονται σε συνεντεύξεις

Η σημαντική διαδικαστική διαφορά ανάμεσα στα ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης και τα ερωτηματολόγια που βασίζονται σε συνεντεύξεις είναι φυσικά ότι ενώ στα πρώτα συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο ο ερωτώμενος στα δεύτερα, το πρωτόκολλο της συνέντευξης συμπληρώνεται από τον συνεντευκτή. Η διαφορά αυτή μπορεί να φαίνεται απλή, αλλά έχει περίπλοκες προεκτάσεις. Η παρουσία του συνεντευκτή

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.8

Γενικές συμβουλές για συνεντευκτές που διεξάγουν δομημένες συνεντεύξεις

1. *Εμφάνιση.* Ντυνόμαστε με τρόπο παρόμοιο με αυτόν των συνεντευξιζόμενων. Αν έχουμε αμφιβολίες, επιλέγουμε κάτι απλό και ουδέτερο.
2. *Προσέγγιση.* Είμαστε ευχάριστοι. Προσπαθούμε να κάνουμε τους ερωτώμενους να νιώσουν άνετα.
3. *Οικειότητα με το ερωτηματολόγιο/πρωτόκολλο συνέντευξης.* Βλέπουμε τον εαυτό μας ως ηθοποιό, με το πρωτόκολλο της συνέντευξης να παίζει τον ρόλο του σεναρίου. Μαθαίνουμε το σενάριο πολύ καλά.
4. *Διατύπωση ερωτήσεων.* Χρησιμοποιούμε την ακριβή διατύπωση των ερωτήσεων και διατηρούμε τη σειρά τους.
5. *Ερωτήσεις με προκαθορισμένες εναλλακτικές απαντήσεις.* Επιτρέπουμε μόνο τις συγκεκριμένες εναλλακτικές απαντήσεις.
6. *Ερωτήσεις ανοιχτού τύπου.* Είτε τις κωδικοποιούμε αμέσως είτε καταγράφουμε κατά λέξη την απάντηση ώστε να κωδικοποιηθεί αργότερα. Δεν κάνουμε καλολογικές προσαρμογές, δεν διορθώνουμε ούτε βγάζουμε πράγματα από το μυαλό μας.

ανοίγει την πόρτα σε παράγοντες που σχετίζονται με τον ίδιο: δεξιότητες, εμπειρία, προσωπικότητα και βαθμός εμπλοκής ή αποξένωσης από την έρευνα, για να αναφέρουμε ορισμένους μόνο. Όταν σε ένα έργο απασχολούνται πολλοί συνεντευκτές, είναι εύκολο να φανεί ότι αυτού του είδους οι παράγοντες μπορεί να επιδράσουν σημαντικά στις απαντήσεις των συνεντευξιζόμενων. Στην περίπτωση ενός μόνο συνεντευκτή, αυτές οι επιδράσεις επίσης υπάρχουν αλλά είναι σχεδόν αδύνατον να μετρηθούν. Οι αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στον συνεντευκτή και τον συνεντευξιζόμενο μπορεί επίσης να ασκήσουν επίδραση· οι διαφορές ή οι ομοιότητες ως προς την κοινωνική τάξη, την εθνική καταγωγή, το φύλο, την ηλικία και την κοινωνική θέση μπορεί να επηρεάσουν τη σχέση και τον βαθμό στον οποίο ο συνεντευξιζόμενος επιδιώκει να ευχαριστήσει τον συνεντευκτή ή αντιδρά απέναντί του.

Το ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης έχει κι αυτό τα δικά του προβλήματα. Ο ερευνητής αγνοεί πολλούς από τους παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή απάντησης σε μια ερώτηση. Ενώ υπάρχουν τρόποι εκτίμησης της συνέπειας του ερωτώμενου, για παράδειγμα με το να περιλαμβάνονται διαφορετικές μορφές της ίδιας ερώτησης σε διαφορετικά σημεία του ερωτηματολογίου, αυτοί είναι από μόνοι τους προβληματικοί, καθώς έχει αποδειχθεί ότι ακόμη και μικρές και αθώες αλλαγές στη διατύπωση μπορούν κάποιες φορές να επιδράσουν σημαντικά στην απάντηση. Επίσης, είναι σχεδόν αδύνατον να καθορίσει κανείς αν ο ερωτώμενος δίνει πραγματικά προσοχή στις ερωτήσεις ή αν θεωρεί το όλο εγχείρημα ως βαρετή αγγαρεία που πρέπει να ολοκληρωθεί με πρόχειρο τρόπο. Η συνέντευξη μας επιτρέπει να αξιολογήσουμε αυτόν τον παράγοντα και να διαφοροποιήσουμε τους ερωτώμενους σε αυτήν τη βάση. Εκτός αυτού, λόγω της διά ζώσης αλληλεπίδρασης στη συνέντευξη, η συμ-

μετοχή, άρα και η ποιότητα των δεδομένων, είναι πιθανόν να είναι καλύτερη σε σχέση με ένα απρόσωπο ερωτηματολόγιο αυτο-συμπλήρωσης (Hazel & Clark, 2013· Hillier, Cannuscio, Griffin, Thomas & Glanz, 2014).

Το ποσοστό αρνήσεων σε συνεντεύξεις (ειδικά όσες γίνονται διά ζώσης) είναι συνήθως πολύ μικρότερο από το ποσοστό έλλειψης απόκρισης στα ερωτηματολόγια που αποστέλλονται ταχυδρομικά. Όπως επισημάνθηκε παραπάνω, ο καλός σχεδιασμός μπορεί να αυξήσει το ποσοστό απόκρισης στα ερωτηματολόγια, ωστόσο το πρόβλημα εξακολουθεί να είναι μεγάλο.

Προβλήματα που αφορούν συγκεκριμένα τις τηλεφωνικές συνεντεύξεις δειγματοληπτικών ερευνών

Οι τηλεφωνικές δειγματοληπτικές έρευνες είναι πια ολοένα και συχνότερες. Μας δίνουν τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούμε πολλά από τα πλεονεκτήματα των δειγματοληπτικών ερευνών που βασίζονται σε συνεντεύξεις, ενώ ταυτόχρονα μειώνουν τον χρόνο και τους πόρους που απαιτούνται για τη διεξαγωγή των διά ζώσης συνεντεύξεων, αφού δεν υπάρχει η ανάγκη μετακινήσεων. Λόγω του γεγονότος ότι όλο και περισσότεροι άνθρωποι επιλέγουν πια να έχουν τηλέφωνο εκτός τηλεφωνικού καταλόγου, ανακύπτουν προβλήματα με τη χρήση των τηλεφωνικών καταλόγων για τον καθορισμό του πλαισίου δειγματοληψίας (σ. 399). Με τον τρόπο αυτό, γίνονται πιο ελκυστικές οι τεχνικές κλήσεων τηλεφωνικού αριθμού με τυχαία ψηφία (RDD). Πρόκειται για έναν τρόπο επιλογής αριθμών για μια τηλεφωνική δειγματοληπτική έρευνα, όπου κάποια από τα τελευταία ψηφία του τηλεφωνικού αριθμού δημιουργούνται τυχαία. Τεχνικά ο τρόπος αυτός είναι πολύπλοκος. Οι Czaja και Blair (2005: κεφ. 8) παρουσιάζουν μια λεπτομερή συζήτηση για τη χρήση του στις ΗΠΑ, με παραδείγματα. Βλ. Nicolaas (2004), για ένα παράδειγμα χρήσης του στο Ηνωμένο Βασίλειο. Μια γενική συζήτηση για τα σχετικά ζητήματα περιλαμβάνεται σε ένα ειδικό τεύχος σε επιμέλεια του Lavrakas (2007).

Το Πλαίσιο 11.9 περιλαμβάνει ορισμένες από τις πτυχές που πρέπει να λαμβάνει κανείς υπόψη όταν διεξάγει τηλεφωνική δειγματοληπτική έρευνα.

Προέλεγχος

Το προσχέδιο του ερωτηματολογίου είναι καλύτερο να ελέγχεται εκ των προτέρων άτυπα, αρχικά με εστίαση σε επιμέρους ερωτήσεις. Συνήθως καταφεύγουμε σε συναδέλφους, φίλους και την οικογένεια, και τους ζητούμε να τους τις διαβάσουμε ώστε να μας κάνουν εποικοδομητικά (ελπίζουμε) σχόλια όσον αφορά τη διατύπωσή τους. Είναι, άραγε, οι ερωτήσεις μας ξεκάθαρες, απλές και σαφείς;

Σε ένα δεύτερο στάδιο, χρησιμοποιούμε ερωτώμενους από τις ομάδες που μας ενδιαφέρουν. Αυτό μπορεί να γίνει σε ατομική βάση, μπορούμε δηλαδή να ζητήσουμε από τα άτομα να μας πουν τις σκέψεις τους όταν διαβάζουν την ερώτηση. Πρόθεσή μας είναι να μπορέσουμε να καταλάβουμε το νόημα που έχει η ερώτηση για τον ερωτώμενο και πώς καταλήγει να δώσει την απάντησή του, ώστε να βελτιώσουμε τη διατύπωση. Η προσέγγιση αυτή χρησιμοποιείται ευρέως από τους γνωστικούς

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.9

Σχεδιασμός και διεξαγωγή τηλεφωνικών δειγματοληπτικών ερευνών

1. Είναι συνήθως καλή ιδέα να στέλνουμε μια επιστολή πριν τη δειγματοληπτική έρευνα (εκτός αν χρησιμοποιούμε τη στρατηγική κλήσεων με τυχαία ψηφία, όπου δεν θα γνωρίζουμε απαραίτητα τα ονόματα και τις διευθύνσεις των ερωτώμενων).
2. Εξηγούμε σύντομα τον σκοπό μας, ποιοι είμαστε και ποιες είναι οι προσδοκίες μας.
3. Βεβαιωνόμαστε ότι μιλάμε με το σωστό άτομο! Μπορεί να διαπιστώσουμε ότι η αρχική επαφή μας θα προτιμούσε να μας παραπέμψει σε κάποιον άλλο που θα ήταν καταλληλότερος για τους σκοπούς μας.
4. Μόλις διαπιστώσουμε ότι μιλάμε στο σωστό άτομο, βεβαιωνόμαστε ότι αυτή η ώρα είναι κατάλληλη για να μιλήσουμε. Αν όχι, προγραμματίζουμε ένα ραντεβού για μια επαναληπτική κλήση, και βεβαιωνόμαστε ότι θα πραγματοποιήσουμε την κλήση στον συμφωνημένο χρόνο.
5. Προσπαθούμε να περιορίσουμε τη διάρκεια της τηλεφωνικής κλήσης. Με βάση τον πιλοτικό έλεγχο, πρέπει να είμαστε σε θέση να πληροφορήσουμε τον ερωτώμενο για την κατά προσέγγιση διάρκεια της δειγματοληπτικής έρευνας.
6. Δημιουργούμε καλή σχέση και κινούμαστε γρήγορα. Είμαστε οργανωμένοι.
7. Χρησιμοποιούμε κατάλληλο τόνο της φωνής (φιλικό τόνο συζήτησης). Πρέπει να ακουγόμαστε ενθουσιασμένοι, φρέσκοι και με διάθεση. Αν κουραστούμε, κάνουμε διάλειμμα (Κανείς δεν θα θέλει να συνεχίσει την έρευνα αν θέτουμε τις ερωτήσεις με το κεφάλι ακουμπισμένο στο γραφείο από την κούραση).
8. Μιλάμε με την κατάλληλη ταχύτητα (κάποιες φορές, η εναρμόνιση με την ταχύτητα ομιλίας των ερωτώμενων τους κάνει να αισθάνονται πιο άνετα).
9. Τηρούμε ένα ημερολόγιο των κλήσεων που πραγματοποιήσαμε και των αποτελεσμάτων τους (π.χ. μιλούσε, δεν απαντούσε, ολοκληρώθηκε, κανονίστηκε επαναληπτική κλήση) και βάζουμε στις σημειώσεις μας ημερομηνία και ώρα.
10. Πριν από τη διεξαγωγή της δειγματοληπτικής έρευνας, φροντίσουμε να έχουμε κάνει πρόβα.
11. Ορίζουμε στόχους ανά ώρα (π.χ. Θέλω να κάνω 5, 10 ή 20 κλήσεις ανά ώρα). Σε περίπτωση μεγάλης τηλεφωνικής δειγματοληπτικής έρευνας, είναι πολύ πιθανό να αρχίσετε να αισθάνεστε ότι δεν προχωράτε, και έτσι καλό είναι να έχετε θέσει στόχους, και θα δείτε ότι θα σημειώνετε πρόοδο αν τους τηρείτε.
12. Μπορούμε να ηχογραφούμε τις κλήσεις, αλλά πρέπει να ενημερώσουμε τον ερωτώμενο σχετικά.

(Συντόμηση βάσει της Mertens, 2005: 198-199)

ψυχολόγους, και είναι γνωστή ως *ανάλυση πρωτοκόλλου* – βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 506. Μια εναλλακτική λύση είναι να χρησιμοποιήσουμε *ομάδες εστίασης*, ώστε να βελτιώσουμε όχι μόνο τη διατύπωση των ερωτήσεων αλλά και άλλες πτυχές διεξαγωγής της έρευνας (π.χ. την έκταση του ερωτηματολογίου, τη διατύπωση της συνο-

δευτικής επιστολής). Λεπτομέρειες για το μέγεθος, τη σύνθεση και τη λειτουργία τέτοιων ομάδων δίνονται στο Κεφάλαιο 12, σσ. 424-425.

Στη συνέχεια, μπορούμε να προχωρήσουμε σε έναν τυπικό προέλεγχο ως μια μικρή πιλοτική εκδοχή της πραγματικής έρευνας – μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία να ελέγξουμε τις διαδικασίες, το ερωτηματολόγιο και το συνοδευτικό υλικό. Ο αριθμός των ερωτώμενων στους οποίους στοχεύουμε σε μια δειγματοληπτική έρευνα εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως τις υπο-ομάδες για τις οποίες ενδιαφερόμαστε (π.χ. άντρες και γυναίκες· εθνοτικές ομάδες· ηλικίες), και τους πόρους που διαθέτουμε, ωστόσο θα πρέπει να στοχεύουμε σε τουλάχιστον 20 άτομα ανά υπο-ομάδα. Στο τέλος αυτής της προσπάθειας, είναι εξαιρετικά πιθανό να χρειαστεί να ξαναδούμε τόσο το ερωτηματολόγιο όσο και τις διαδικασίες. Αν προκύψει κάτι περισσότερο από μικροαλλαγές, θα πρέπει να διεξαχθεί άλλος ένας τυπικός προέλεγχος. Ακόμη και με περιορισμένους πόρους, θα πρέπει να έχουμε προβλέψει την πιθανότητα να χρειαστεί και δεύτερος προέλεγχος. Αν ο πρώτος προέλεγχος δείξει σημαντικά προβλήματα, θα πρέπει να επιστρέψουμε στην αρχή της διαδικασίας και να πραγματοποιήσουμε επιπλέον άτυπους ελέγχους πριν από τον δεύτερο προέλεγχο. Συνεχίζουμε αυτή τη διαδικασία μέχρι να ξεπεραστούν όλα τα προβλήματα που προκύπτουν.

Στην περίπτωση ταχυδρομικών δειγματοληπτικών ερευνών αυτο-συμπλήρωσης (όπου συνήθως είναι εφικτό να πραγματοποιήσουμε έναν σχετικά μεγάλο προέλεγχο), ένα χαμηλό ποσοστό απόκρισης κατά τον πρώτο προέλεγχο αποτελεί σημαντική προειδοποίηση. Αξίζει να αφιερώσουμε πολύ χρόνο και προσπάθεια για να διορθώσουμε αυτό το αποτέλεσμα. Μπορεί να καταφέρουμε να βρούμε τι κρύβεται πίσω από το πρόβλημα, επικοινωνώντας με άτομα που δεν είναι ερωτώμενοι. Ή, μπορούμε να δημιουργήσουμε ομάδες εστίασης ώστε να προσπαθήσουμε να βρούμε ποια είναι τα εμπόδια και πώς μπορούν να ξεπεραστούν. Αν ένας δεύτερος προέλεγχος μας δώσει χαμηλά ποσοστά, θα πρέπει να σκεφτούμε να αλλάξουμε την προσέγγιση, και να χρησιμοποιήσουμε έρευνα βασισμένη σε συνεντεύξεις (πιθανόν τηλεφωνικές).

Τελικό σχέδιο και προγραμματισμός

Μετά την εφαρμογή των λύσεων που θα προκύψουν από τον προέλεγχο, το βασικό μας καθήκον σε σχέση με το ερωτηματολόγιο είναι η επιμέλεια. Φροντίζουμε να μην υπάρχουν ορθογραφικά λάθη και η διάταξη να είναι επαγγελματική, με σωστά κενά και ξεκάθαρη παρουσίαση.

Στο στάδιο αυτό παίρνουμε τις τελικές αποφάσεις γύρω από τον τρόπο δειγματοληψίας και τις διαδικασίες κωδικοποίησης που θα χρησιμοποιήσουμε. Θα πρέπει επίσης να βεβαιωθούμε ότι γνωρίζουμε τους βασικούς τρόπους ανάλυσης δεδομένων που πρόκειται να εφαρμόσουμε. Δεν έχει νόημα να δαπανήσουμε σημαντικούς πόρους για τον σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της δειγματοληπτικής έρευνας, αν δεν την αναλύσουμε αφενός με τεχνικά αποδεκτό τρόπο και αφετέρου με τρόπο που θα μας βοηθά να απαντήσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα. Αν δεν έχουμε ελέγξει τον παράγοντα αυτό εκ των προτέρων, είναι πιθανόν να καταλήξουμε με δεδομένα που δεν θα είναι δυνατόν να αναλυθούν.

Συλλογή δεδομένων

Βασικό έργο μας εδώ είναι να έχουμε τον έλεγχο της κατάστασης, διασφαλίζοντας ότι έχουμε δώσει τη δέουσα προσοχή σε όλα τα πρακτικά ζητήματα και έχουμε ακολουθήσει το καλά επεξεργασμένο μας πλάνο. Η τήρηση στοιχείων πρέπει να είναι σχολαστική, ούτως ώστε να γνωρίζουμε πότε έγινε το καθετί. Στις ταχυδρομικές δειγματοληπτικές έρευνες, το καθήκον αυτό περιλαμβάνει τις ημερομηνίες της ταχυδρομικής αποστολής του υλικού και των επαναληπτικών αποστολών, την καταγραφή των ερωτηματολογίων που έχουν επιστραφεί κ.λπ. Στις έρευνες που βασίζονται σε συνεντεύξεις, η τήρηση στοιχείων περιλαμβάνει τις ημερομηνίες όλων των επαφών και των επακόλουθων ενεργειών κ.λπ. Αυτή η διαδικασία παρακολούθησης μας δίνει τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε την ύπαρξη τυχόν προβλημάτων, έτσι ώστε να έχουμε το περιθώριο να δράσουμε εγκαίρως.

Τα ερωτηματολόγια που επιστρέφονται πρέπει να ελέγχονται αμέσως. Αν έχουν παραληφθεί κάποιες ενότητες, σε περίπτωση, για παράδειγμα, που ο ερωτώμενος έχει γυρίσει μαζί δύο σελίδες, ή αν οι απαντήσεις είναι δυσανάγνωστες ή παρουσιάζουν ασυνέπειες (π.χ. αν κάποιος απαντήσει και στις δύο ερωτήσεις «Αν ναι, τότε...» και «Αν όχι, τότε...»), τότε μπορούμε να ξεχωρίσουμε το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο και να επικοινωνήσουμε ξανά με το άτομο, ώστε να επιλυθεί το πρόβλημα.

Στην ενότητα σχετικά με τη «Διευθέτηση των πρακτικών ζητημάτων», στη σ. 549, καλύπτονται και περαιτέρω ζητήματα που αφορούν αυτή τη φάση.

Κωδικοποίηση των απαντήσεων

Οι κωδικοί είναι σύμβολα, συνήθως αριθμοί, που χρησιμοποιούνται για να αναγνωρίζονται συγκεκριμένες απαντήσεις ή είδη απαντήσεων, σε ερωτηματολόγια και παρόμοια εργαλεία. Βοηθούν στην οργάνωση, την ποσοτικοποίηση και την ανάλυση των δεδομένων μας (βλ. Κεφάλαιο 18, σ. 633). Για παράδειγμα, η απάντηση σε μια ερώτηση που αφορά το φύλο του ερωτώμενου μπορεί να κωδικοποιηθεί ως «1» για τις γυναίκες και «2» για τους άνδρες. Οι αριθμοί είναι αυθαίρετοι· θα μπορούσαν να αντιστραφούν ή να χρησιμοποιηθούν διαφορετικοί αριθμοί, με την προϋπόθεση ότι η κωδικοποίηση θα παρουσιάζει συνέπεια.

Κλειστές ερωτήσεις

Στις κλειστές ερωτήσεις, και σε άλλα στοιχεία όπως οι στάσεις και άλλες κλίμακες, δεν θα υπάρχουν πολλές δυσκολίες στην κωδικοποίηση. Ελέγχουμε το εύρος των πιθανών απαντήσεων και, αν χρειαστεί, τροποποιούμε κατά τη διάρκεια της πιλοτικής έρευνας. Αντιστοιχίζουμε τα αριθμητικά σύμβολα με τις διάφορες κατηγορίες απαντήσεων και μπορούμε να προχωρήσουμε άμεσα στην ανάλυση. Από την οπτική γωνία της ανάλυσης, είναι προτιμότερο στο ερωτηματολόγιο να συμπεριλαμβάνουμε κωδικούς. Για παράδειγμα:

Σε ποια από τις παρακάτω ηλικίες ολοκλήρωσε ο πατέρας σας την εκπαίδευση πλήρους φοίτησης;

<i>Βάλτε τικ στο κατάλληλο πλαίσιο</i>	<i>Χρήση μόνο από τον συντάκτη</i>
14 ή μικρότερος	☐ 1
15	☐ 2
16	☐ 3
17	☐ 4
18	☐ 5
19	☐ 6
20 ή περισσότερο	☐ 7

(Ο κωδικός περιλαμβάνεται στο πλαίσιο για να βοηθήσει τον αναλυτή· ο κωδικός του πλαισίου που σημειώνεται με τικ γράφεται από τον αναλυτή στη δεξιά στήλη.)

Μπορείτε να αποδώσετε όποιο νόημα επιθυμείτε στο ψηφίο (ή ψηφία) κωδικοποίησης – υπό τον όρο ότι το νόημα θα παρουσιάζει συνέπεια με βάση ένα συγκεκριμένο σύστημα κωδικοποίησης. Ο κωδικός μπορεί να είναι αυθαίρετος (π.χ. ναι = 1· όχι = 2) ή μπορεί να είναι ο πραγματικός αριθμός (π.χ. ηλικία σε έτη = 27 ή οτιδήποτε άλλο). Είναι προτιμότερο να έχουμε έναν κωδικό για την έλλειψη απάντησης (π.χ. «0» ή «1») αντί να αφήνουμε κενό. Το εάν θα απαιτηθεί να διαχωριστεί η έλλειψη απάντησης από απαντήσεις όπως «Δεν γνωρίζω», «Δεν είμαι βέβαιος/η» κ.λπ. (και άρα να χρησιμοποιηθούν διαφορετικοί κωδικοί) θα εξαρτηθεί από τη συγκεκριμένη δειγματοληπτική έρευνα.

Ανοιχτές ερωτήσεις

Για να κωδικοποιήσουμε εδώ τις απαντήσεις, πρέπει να εντάξουμε τις λεπτομερείς πληροφορίες που περιέχονται στην απάντηση σε έναν περιορισμένο αριθμό κατηγοριών που θα μας επιτρέπει την απλή περιγραφή των δεδομένων και τη στατιστική ανάλυση. Βασικός σκοπός μας είναι να απλοποιήσουμε τις πολλές επιμέρους απαντήσεις, κατατάσσοντάς τες σε έναν μικρότερο αριθμό ομάδων, καθεμία από τις οποίες θα περιλαμβάνει απαντήσεις με παρόμοιο περιεχόμενο. *Αυτή η διαδικασία αναπόφευκτα συνεπάγεται κάποια απώλεια πληροφοριών.*

Η κωδικοποίηση των ανοιχτών ερωτήσεων σε μια δειγματοληπτική έρευνα πρέπει να βασίζεται σε ένα σημαντικό, αντιπροσωπευτικό δείγμα (π.χ. 50 περιπτώσεων), το οποίο επιλέγεται από το σύνολο των απαντήσεων. Δεν πρέπει να βασίζεται αποκλειστικά στις πρώτες απαντήσεις, καθώς αυτές μπορεί κάλλιστα να μην είναι αντιπροσωπευτικές, και μπορεί να χρειαστεί αργότερα να δημιουργηθεί ένα αναθεωρημένο σύνολο των κατηγοριών κωδικοποίησης, κάτι που θα αχρηστεύσει την καταγραφή όσων ήδη έχουν αναλυθεί.

Η βασική διαδικασία που ακολουθείται είναι να αντιγράφονται όλες οι απαντήσεις σε ένα (μεγάλο) χαρτί, το οποίο στην κεφαλίδα αναγράφει την αντίστοιχη ερώτηση, και σε κάθε απάντηση να επισημαίνεται ο αριθμός περίπτωσης (δηλαδή ο κωδικός που έχει δοθεί στο ερωτηματολόγιο του ατόμου). Στόχος στη συνέχεια είναι

να προσπαθήσουμε να αναπτύξουμε ένα μικρό σύνολο κατηγοριών (π.χ. 8 με 10) στις οποίες θα μπορούν να ενταχθούν αυτές οι απαντήσεις. Το εγχείρημα αυτό δεν είναι εύκολο· εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη φύση των απαντήσεων, και τα θέματα και τις διαστάσεις που αυτές αναδεικνύουν. Ωστόσο, θα πρέπει επίσης να λαμβάνει κανείς υπόψη του τους γενικούς σκοπούς της δειγματοληπτικής έρευνας και τους σκοπούς της συγκεκριμένης ερώτησης, και να προσπαθεί να εξασφαλίσει κατηγορίες κωδικοποίησης στις οποίες μπορεί να χάνεται μικρό μόνο ποσοστό πληροφοριών. Ο ενδεδειγμένος αριθμός κατηγοριών εξαρτάται εν μέρει από τον συνολικό αριθμό των περιπτώσεων στο δείγμα και από το πόσο λεπτομερής θέλουμε να είναι η στατιστική ανάλυση.

Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι να μετατρέπονται οι απαντήσεις των ανοιχτών ερωτήσεων σε ένα καθορισμένο σύνολο τυποποιημένων απαντήσεων. Ορισμένες φορές αυτό το σύνολο χρησιμοποιείται στο πιλοτικό στάδιο μιας μελέτης με ερωτηματολόγιο, ώστε να παραχθεί ένα σύνολο κατηγοριών για κλειστές ερωτήσεις.

Ημερολόγια

Το ημερολόγιο, ως ερευνητικό εργαλείο, είναι ένα είδος ερωτηματολογίου αυτο-συμπλήρωσης. Με την έννοια αυτή, μπορεί να στερείται τελείως οποιασδήποτε δομής ή, αντίθετα, να απαρτίζεται από ένα σύνολο συγκεκριμένων ερωτήσεων. Τα ημερολόγια είναι εξαιρετικά ελκυστικά γιατί, φαινομενικά τουλάχιστον, προσφέρουν ένα μέσο παραγωγής πολύ μεγάλης ποσότητας δεδομένων με ελάχιστη προσπάθεια από την πλευρά του ερευνητή. Θα μπορούσαν επίσης να λειτουργήσουν ως υποκατάστατο της παρατήρησης σε καταστάσεις που θα ήταν δύσκολο ή και αδύνατο να πραγματοποιηθεί άμεση παρατήρηση, όπως στη μελέτη του Coxon (1988), στην οποία χρησιμοποιήθηκαν ημερολόγια για τη χαρτογράφηση λεπτομερειών γύρω από τη σεξουαλική συμπεριφορά, ή στη μελέτη του Waddington (2005) για το κουτσομπολιό στον χώρο εργασίας.

Το ημερολόγιο, ωστόσο, μεταθέτει πολύ μεγάλο μέρος της ευθύνης στον ερωτώμενο. Ένα μη δομημένο ημερολόγιο αφήνει σε μεγάλο βαθμό την ερμηνεία της εργασίας στα χέρια του ερωτώμενου. Η χρήση συγκεκριμένης ομάδας ερωτήσεων που αφορούν τις δραστηριότητες του ερωτώμενου σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές απλοποιεί και δομεί το έργο, αλλά και πάλι παράγει δεδομένα που είναι επιρρεπή σε μεροληψία. Η ενθουσιώδης συμμετοχή που επιζητά κάνεις με το ημερολόγιο ενέχει τον κίνδυνο ψευδών αναφορών (ενδεχομένως για να ευχαριστήσει ο ερωτώμενος τον ερευνητή) ή ακόμη και αλλαγής της συμπεριφοράς που πρόκειται να καταγραφεί (ενδεχομένως για να παρουσιαστεί ο ερωτώμενος με θετικό τρόπο). Πρόκειται για φαινόμενα που είναι πιθανό να εμφανιστούν κάθε φορά που οι ερωτώμενοι γνωρίζουν ότι συμμετέχουν σε μια έρευνα, ωστόσο εδώ παρεμβάλλονται σε τέτοιο βαθμό που θέτουν εν αμφιβόλω τη χρήση του ημερολογίου ως *αποκλειστικής* μεθόδου μιας διερεύνησης. Ο Lee (1993: 116), ενώ συμφωνεί ότι τα ημερολόγια αποτελούν κατάλληλη μέθοδο για τη μελέτη δραστηριοτήτων που εξελίσσονται στον χρόνο και ότι μπορούν να παίζουν ρόλο στη μελέτη ευαίσθητων θεμάτων, συμπεραίνει εντούτοις

ότι τα προβλήματα μεροληψίας του δείγματος, αλλαγής της συμπεριφοράς και απώλειας συμμετεχόντων (δηλαδή συμμετεχόντων που εγκαταλείπουν την έρευνα) περιορίζουν τη χρησιμότητά τους.

Επομένως, αν επιλεγεί η προσέγγιση του ημερολογίου, προτείνεται να συνδυάζεται με μια δεύτερη μέθοδο συλλογής δεδομένων για να διασταυρώνονται οι καταγραφές του και να είμαστε σίγουροι για την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της μεθόδου του ημερολογίου στη συγκεκριμένη κατάσταση στην οποία χρησιμοποιείται. Η Crosbie (2006) συμπλήρωσε την κύρια μορφή συλλογής δεδομένων (που ήταν η διά ζώσης συνέντευξη) με ημερολόγια καταγραφής δραστηριοτήτων και ερωτηματολόγια αυτο-συμπλήρωσης. Όπως ήταν αναμενόμενο, υπήρξαν σημαντικές δυσκολίες με τον βαθμό απόκρισης και χρειάστηκε να αλλάξει την αρχική στρατηγική ταχυδρομικής αποστολής των ημερολογίων δραστηριοτήτων και του ερωτηματολογίου, όπου το ποσοστό απόκρισης ήταν 3% για το ημερολόγιο και 25% για το ερωτηματολόγιο (κάτι που έδειξε ότι το ημερολόγιο ήταν πιο απαιτητικό από το ερωτηματολόγιο). Έτσι, ζήτησαν από τους συνεντευξιζόμενους να συμπληρώσουν το ημερολόγιο δραστηριοτήτων στο τέλος της διά ζώσης συνέντευξης και να το επιστρέψουν ταχυδρομικά σε προπληρωμένο φάκελο, κάτι που αύξησε το ποσοστό απόκρισης σχεδόν κατά 50%. Οι Johnson και Bytheway (2001) επίσης συνδύασαν τη χρήση ημερολογίου με τις συνεντεύξεις, σε μια μελέτη για τη χορήγηση φαρμακευτικής αγωγής σε υπερήλικες. Καταβλήθηκε σημαντική προσπάθεια ώστε να αυξηθεί το ποσοστό συμπλήρωσης των ημερολογίων, μέσω πιλοτικής μελέτης. Στην αρχή των συνεντεύξεων ένας ερευνητής πεδίου πρόσφερε βοήθεια, αξιοποιώντας και τη συνδρομή ενός «γραμματέα» που θα συμπλήρωνε το ημερολόγιο αν χρειαζόταν. Στη συνέχεια, δινόταν και επιπλέον βοήθεια αν παρουσιάζονταν προβλήματα. Μετά από αυτές τις προσπάθειες, οι ερευνητές απέκτησαν 56 πλήρως συμπληρωμένα ημερολόγια από ένα τελικό δείγμα 77 συμμετεχόντων.

Το είδος των ερωτήσεων που τίθενται σε ένα ημερολόγιο (ή οποιοδήποτε άλλο αίτημα για την παροχή πληροφοριών), υπαγορεύεται, όπως συμβαίνει και με άλλες τεχνικές, από τον σκοπό της μελέτης. Στο Πλαίσιο 11.10 περιλαμβάνονται προτάσεις για τη δημιουργία ενός εντύπου ημερολογίου (για παραδείγματα, βλ. Gullan, Glendon, Matthews, Davies, & Debney, 1990· Crosbie, 2006 και Johnson & Bytheway, 2001). Οι οδηγίες που δίνονται στους συμμετέχοντες παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Το Πλαίσιο 11.11 παρουσιάζει ένα σχετικό παράδειγμα.

Κατά καιρούς έχουν χρησιμοποιηθεί και άλλες εκδοχές της μεθόδου του ημερολογίου. Σε μία από αυτές, επιχειρείται να συνδυαστεί η τήρηση ημερολογίου με την προσέγγιση του «κρίσιμου συμβάντος» (Butterfield, Borgen, Amundson & Maglio, 2005· Schluter, Seaton & Chaboyer, 2008). Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή, τα άτομα καλούνται να ξεχωρίσουν και να παρατηρήσουν συγκεκριμένα συμβάντα που τα ίδια θεωρούν σημαντικά (βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 510). Έτσι, σε ένα διευθυντικό πλαίσιο, αυτά θα μπορούσαν να είναι ό,τι είναι σημαντικό ή κρίσιμο για την επίτευξη ενός ικανοποιητικού αποτελέσματος σε μια συγκεκριμένη δουλειά. Στη συνέχεια, ζητείται από τους ερωτώμενους να αξιολογήσουν αυτά τα συμβάντα με βάση τη δυσκολία και τη σπουδαιότητά τους για την εργασία.

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.10

Ορισμένες οδηγίες για τη δημιουργία εντύπου ημερολογίου

1. Σκεφτείτε το σαν ερωτηματολόγιο (ακόμη κι αν δεν το διαμορφώσετε σε μορφή ερωτήσεων). Θα πρέπει να αφιερώσετε την ίδια προσπάθεια και να κάνετε την ίδια προετοιμασία (και πιλοτική μελέτη) όπως και στην περίπτωση των ερωτηματολογίων.
2. Η πιλοτική χρήση του εντύπου, και των οδηγιών που το συνοδεύουν, είναι πολύ σημαντική.
3. Επειδή το ημερολόγιο αφορά την αυτο-συμπλήρωση μιας σειράς από έντυπα, η συνεργασία είναι ζωτικής σημασίας. Πρέπει να διασφαλίσετε ότι οι ερωτώμενοι θα γνωρίζουν τι πρέπει να κάνουν, γιατί και πότε.
4. Όπως συμβαίνει και με άλλα ερωτηματολόγια, να συμπεριλάβετε ένα θέμα μόνο αν γνωρίζετε πώς θα το χειριστείτε. Θα πρέπει να είστε σαφείς, πριν ξεκινήσετε την ίδια τη μελέτη, σχετικά με το πώς σχετίζονται τα θέματα/ερωτήσεις με τα ερευνητικά σας ερωτήματα, και πώς θα τα αναλύσετε στη συνέχεια.
5. Σε μια μελέτη που έχει διάρκεια στον χρόνο, μην υποθέσετε ότι «τα πράγματα πηγαίνουν καλά». Διενεργήστε ελέγχους, πιθανά με προσωπική επαφή.
6. Ισχύουν οι γενικές κατευθύνσεις για την εμπιστευτικότητα, την ανωνυμία, την ενημέρωση για τα αποτελέσματα, τις άδειες κ.λπ.

Το «ημερολόγιο αναστοχασμού», όπου ζητείται από τους συμμετέχοντες να περιγράψουν τις εμπειρίες τους σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο ή κατάσταση και να αναστοχαστούν γύρω από την εμπειρία αυτή, μπορεί να θεωρηθεί μη δομημένη εκδοχή της μεθόδου του ημερολογίου. Συχνά χρησιμοποιείται σε επαγγελματικά εκπαιδευτικά προγράμματα ως εργαλείο αξιολόγησης και ανάπτυξης (π.χ. σε προγράμματα κλινικής ψυχολογίας – βλ. «Writing a Reflective Journal: Personal Development», 2007).

Η δειγματοληψία στις δειγματοληπτικές έρευνες – και αλλού

Η δειγματοληψία είναι μια σημαντική πλευρά της ζωής γενικότερα, και της κοινωνικής έρευνας ειδικότερα. Γενικά, σχηματίζουμε άποψη για τους ανθρώπους, τους τόπους και τα πράγματα με βάση κάποια αποσπασματικά στοιχεία. Τα ζητήματα δειγματοληψίας διαπερνούν όλες τις πτυχές της έρευνας και εμφανίζονται με διάφορες μορφές, ανεξάρτητα από την ερευνητική στρατηγική ή την τεχνική διερεύνησης που χρησιμοποιούμε. Αυτή η συζήτηση εστιάζει στη δειγματοληψία της δειγματοληπτικής έρευνας, όπου συνδέεται στενά με την *εξωτερική εγκυρότητα* ή *γενικευσιμότητα* (βλ. Κεφάλαιο 6, σ. 178) των ευρημάτων: τον βαθμό κατά τον οποίο ό,τι έχουμε βρει για μια συγκεκριμένη κατάσταση και χρονική στιγμή έχει γενικότερη ισχύ.

Η ιδέα του «δείγματος» συνδέεται με αυτήν του «πληθυσμού». Ο *πληθυσμός αναφέρεται σε όλες τις περιπτώσεις που υπάρχουν κάπου*. Μπορεί να είναι, για παράδειγμα,

ΠΛΑΙΣΙΟ 11.11

Παράδειγμα οδηγιών που συνοδεύουν το έντυπο ημερολογίου

Σκεφτείτε το ως κανονικό ημερολόγιο. Έχετε 14 σελίδες, μία σελίδα για κάθε ημέρα των δύο εβδομάδων. Έχουμε χωρίσει την ημέρα σε ώρες, και υπάρχουν μικρά τετράγωνα πλαίσια για να σημειώνετε με τικ, καθώς και ένας χώρος στο πάνω και κάτω μέρος για να γράφετε τις σημειώσεις σας.

Ανάλογα με την ώρα, θέλουμε να σημειώνετε με τικ ένα πλαίσιο κάθε φορά που:

1. Παίρνετε τα φάρμακά σας.
2. Έχετε συμπτώματα ή αισθάνεστε πόνο.
3. Γευματίζετε ή τρώτε κάποιο σνακ.
4. Δέχεστε ή κάνετε κάποιο τηλεφώνημα.
5. Έχετε επισκέπτες, και
6. Βγαίνετε για επίσκεψη ή για ψώνια.

Όταν θα επιστρέψουμε προκειμένου να ελέγξουμε το ημερολόγιο, θα θέλαμε να σας θέσουμε ερωτήσεις γύρω από αυτά τα συμβάντα. Ενδιαφερόμαστε κυρίως για το πότε παίρνετε τα φάρμακά σας και αν συμβαίνει κάτι έκτακτο που αναστατώνει τη ρουτίνα σας.

Έτσι, κάθε φορά που σημειώνετε με τικ ένα πλαίσιο, σημειώστε ποιο ήταν το σύμπτωμα, ποια φάρμακα πήρατε, ποιος σας επισκέφτηκε, ή οτιδήποτε άλλο σχετικό. Σημειώστε απλώς ό,τι θα σας βοηθήσει να θυμηθείτε.

Προσπαθήστε να συμπληρώνετε το ημερολόγιο κάθε φορά που σας βολεύει. Κάποια στιγμή κάθε πρωί, σκεφτείτε τις προηγούμενες 12 ώρες ώστε να ελέγξετε αν το ημερολόγιο είναι επικαιροποιημένο. Το ίδιο θα πρέπει να γίνεται και το απόγευμα.

Ελπίζουμε ότι αυτή η εργασία θα σας φανεί ενδιαφέρουσα – ή ακόμη και χρήσιμη. Θα είμαστε σε επαφή μαζί σας κατά τη διάρκεια των δύο αυτών εβδομάδων και θα σας επισκεφτούμε για να πάρουμε το ημερολόγιο στο τέλος αυτού του χρονικού διαστήματος.

Ευχαριστούμε πολύ για τη βοήθειά σας.

(Johnson & Bytheway, 2001: 186-188)

όλοι οι ενήλικες που ζουν στο Ηνωμένο Βασίλειο, ή όλα τα παιδιά που φοιτούν στα σχολεία του Τέξας, ή όλα τα ιδιωτικά γηροκομεία του Παρισιού. Το τελευταίο παράδειγμα δείχνει ότι ο «πληθυσμός» χρησιμοποιείται με τη γενική έννοια – δεν αφορά μόνο ανθρώπους. Η έννοια μπορεί να επεκταθεί για να συμπεριλάβει μονάδες που δεν σχετίζονται καθόλου με ανθρώπους, για παράδειγμα πληθυσμούς καταστάσεων (π.χ. όλες οι πιθανές τοποθεσίες στις οποίες μπορεί κανείς να δώσει μια συνέντευξη) ή συμβάντων ή ωρών. Συνήθως δεν είμαστε σε θέση να χειριστούμε όλο τον πληθυσμό σε μια δειγματοληπτική έρευνα, γι' αυτό, άλλωστε, χρησιμοποιούμε τη δειγματοληψία. *Το δείγμα είναι μια επιλογή από έναν πληθυσμό.*

Η δειγματοληψία που δεν σχετίζεται με ανθρώπους είναι στην πράξη πολύ σημαντική (π.χ. η δειγματοληψία τόπων και χρόνων – η απόφαση, για παράδειγμα, για το πού, πότε και πώς πραγματοποιούνται οι συνεντεύξεις), και έχει ήδη συζητηθεί

στο πλαίσιο των ευέλικτων ερευνητικών σχεδίων (βλ. Κεφάλαιο 7, σ. 252). Ωστόσο, κατά τον σχεδιασμό μιας δειγματοληπτικής έρευνας, χρειάζεται να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην επιλογή του «δείγματος ανθρώπων». Και αυτό γιατί η βασιμότητα μιας δειγματοληπτικής έρευνας επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις αρχές ή το σύστημα που χρησιμοποιείται για την επιλογή των ερωτώμενων – κάτι που συνήθως ονομάζεται «σχέδιο δειγματοληψίας».

Σε ορισμένες περιπτώσεις, είναι εφικτό να ερευνήσουμε ολόκληρο τον πληθυσμό. Η απογραφή πληθυσμού σε εθνικό επίπεδο επιχειρεί, φυσικά, να κάνει αυτό ακριβώς, αν και απέχει πολύ από τις μικρές κλίμακας μελέτες στις οποίες εστιάζει το παρόν βιβλίο: υπάρχουν, ωστόσο, περιπτώσεις όπου ο πληθυσμός για τον οποίο ενδιαφερόμαστε είναι όντως διαχειρίσιμος και μικρός – π.χ. οι μάνατζερ γραμμής παραγωγής σε έναν οργανισμό ή οι μαθητές ενός συγκεκριμένου σχολείου, οι ασθενείς ενός νοσοκομείου ή οι πελάτες μιας συγκεκριμένης τοπικής κοινωνικής υπηρεσίας. Ωστόσο, δεν πρέπει να υποθέτουμε ότι μια πλήρης απογραφή είναι απαραίτητα ανώτερη από μια καλά σχεδιασμένη δειγματοληπτική έρευνα. Υπάρχουν σημεία που απαιτούν πολλή σκέψη. Θα είμαστε, άραγε, σε θέση να πραγματοποιήσουμε όλες τις συνεντεύξεις ή θα ήταν προτιμότερο να διεξαγάγουμε λιγότερες συνεντεύξεις μεγαλύτερης διάρκειας, καταγράφοντας περισσότερες λεπτομέρειες; Μπορούμε, στην πραγματικότητα, να φτάσουμε (σχεδόν) σε όλους; Αυτοί που είναι δύσκολο να βρεθούν ενδεχομένως να διαφέρουν από τους υπόλοιπους από σημαντικές απόψεις, τις οποίες θα πρέπει να μάθουμε. Κατά τη διαδικασία της δειγματοληψίας, ενδεχομένως να μπορέσουμε να αφιερώσουμε περισσότερο χρόνο και πόρους στην αναζήτησή τους.

Τα διάφορα είδη σχεδίου δειγματοληψίας συνήθως χωρίζονται σε αυτά που βασίζονται σε *πιθανοθεωρητικά δείγματα* (όπου η πιθανότητα επιλογής κάθε ερωτώμενου είναι γνωστή) και σε *μη πιθανοθεωρητικά δείγματα* (όπου η πιθανότητα δεν είναι γνωστή). Στην πιθανοθεωρητική δειγματοληψία, μπορούμε να βγάλουμε στατιστικά συμπεράσματα για τον πληθυσμό από τις απαντήσεις του δείγματος. Για τον λόγο αυτό, η πιθανοθεωρητική δειγματοληψία ονομάζεται ορισμένες φορές *αντιπροσωπευτική δειγματοληψία*. Το δείγμα εδώ θεωρείται ότι είναι αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού. Στα μη πιθανοθεωρητικά δείγματα, δεν είμαστε σε θέση να βγάλουμε τέτοιου είδους στατιστικά συμπεράσματα. Ενδέχεται να μπορούμε να διατυπώσουμε εύλογες υποθέσεις γύρω από τον πληθυσμό από μη πιθανοθεωρητικά δείγματα – χωρίς όμως στατιστική θεμελίωση.

Ποιο πρέπει να είναι το μέγεθος του δείγματος στις δειγματοληπτικές έρευνες;

Ενώ τα πιθανοθεωρητικά δείγματα μας επιτρέπουν να γενικεύσουμε από το δείγμα στον πληθυσμό, οι γενικεύσεις αυτές είναι και οι ίδιες πιθανολογικές. Όσο μεγαλύτερο είναι το δείγμα, τόσο μικρότερο είναι το πιθανό σφάλμα γενίκευσης. Κατά κανόνα, οι Borg και Gall (1989) συνιστούν περίπου 100 παρατηρήσεις για καθεμία από τις κύριες υπο-ομαδοποιήσεις μιας δειγματοληπτικής έρευνας, και 20 έως 50 για τις μικρότερες υπο-ομαδοποιήσεις. Στο Κεφάλαιο 6, σ. 222, αναλύεται η σχέση ανάμεσα

στο μέγεθος του δείγματος και το σφάλμα δείγματος, και αναφέρονται πηγές για πίνακες εκτιμήσεων σχετικά με το μέγεθος δείγματος που απαιτείται ώστε να διασφαλιστεί ένα συγκεκριμένο περιθώριο λάθους.

Πιθανοθεωρητικά δείγματα

Απλή τυχαία δειγματοληψία

Αφορά την τυχαία επιλογή από μια λίστα πληθυσμού –που κάποιες φορές ονομάζεται *πλαίσιο δειγματοληψίας*– του απαιτούμενου αριθμού ατόμων για το δείγμα. Παραδοσιακά, έχει χρησιμοποιηθεί η μέθοδος της κληρωτίδας ή των πινάκων τυχαίων αριθμών (όπως παρουσιάζεται σε πολλά βιβλία στατιστικής). Σήμερα, τα προγράμματα υπολογιστών διευκολύνουν πολύ αυτό το έργο και μπορούν να βρεθούν σε διάφορους διαδικτυακούς τόπους. Για παράδειγμα, το πρόγραμμα «Research Randomizer» (<http://www.randomizer.org>) μας προσφέρει έναν εύκολο τρόπο διεξαγωγής τυχαίας δειγματοληψίας (παρουσιάζεται και ένα εκπαιδευτικό βίντεο). Κάθε άτομο στο πλαίσιο δειγματοληψίας έχει την ίδια ακριβώς πιθανότητα να συμπεριληφθεί στο δείγμα, ενώ είναι επίσης εξίσου πιθανοί όλοι οι συνδυασμοί ατόμων για ένα συγκεκριμένο μέγεθος δείγματος. Ας σημειωθεί ότι εδώ *κάθε* άτομο επιλέγεται τυχαία, σε σύγκριση με τη συστηματική δειγματοληψία όπου μόνο το πρώτο άτομο επιλέγεται τυχαία (βλ. παρακάτω). Δεν μπορούμε να παραγάγουμε ένα απλό τυχαίο δείγμα χωρίς πλήρη λίστα του πληθυσμού.

Για λεπτομερή παραδείγματα των σχετικών διαδικασιών, καθώς και των άλλων μορφών πιθανοθεωρητικής δειγματοληψίας που συζητιούνται παρακάτω, μπορείτε να ανατρέξετε στους Groves κ.συν. (2009) και Lohr (2010).

Συστηματική δειγματοληψία

Στη συστηματική δειγματοληψία, επιλέγουμε από τη λίστα του πληθυσμού κάθε νιοστό όνομα. Αφού αποφασίσουμε ποιο είναι το μέγεθος δείγματος που χρειαζόμαστε, διαιρούμε τον συνολικό αριθμό των ονομάτων της λίστας με αυτό το μέγεθος δείγματος. Έτσι, αν απαιτείται ένα δείγμα 50 ατόμων από μια λίστα πληθυσμού 2.000, τότε επιλέγεται κάθε 40ό (2000/50) άτομο. Στη συνέχεια, επιλέγουμε τυχαία έναν αριθμό μικρότερο του n (δηλ. μικρότερο του 40 στο συγκεκριμένο παράδειγμα) για να αρχίσουμε να επιλέγουμε κάθε νιοστό όνομα από τη λίστα μέχρι να έχουμε το απαιτούμενο δείγμα.

Για να παραγάγει αντιπροσωπευτικό δείγμα, η μέθοδος αυτή βασίζεται στο γεγονός ότι η λίστα οργανώνεται με τρόπο που δεν σχετίζεται με το αντικείμενο της έρευνας. Παρότι αυτός ο τρόπος άντλησης ενός πιθανοθεωρητικού δείγματος μπορεί να φαίνεται απλός και εύκολος, παρουσιάζει ωστόσο συγκεκριμένες στατιστικές ιδιαιτερότητες. Παρόλο που η αρχική ευκαιρία που έχει κάθε άτομο να επιλεγεί είναι η ίδια, από τη στιγμή που επιλέγεται το πρώτο άτομο, τα περισσότερα άτομα δεν θα έχουν την ευκαιρία συμμετοχής, και λίγα θα είναι τα άτομα που θα επιλεγούν αυτό-

ματα. Ομοίως, οι περισσότεροι συνδυασμοί ατόμων θα αποκλειστούν από τα πιθανά δείγματα που μπορεί να επιλεγούν. Το γεγονός αυτό μπορεί να είναι σημαντικό αν η λίστα έχει οργανωθεί με συγκεκριμένο τρόπο (που πιθανόν να σας είναι άγνωστος). Αν δουλέψετε με σχολεία, όπου οι λίστες των τάξεων δημιουργούνται κατά αλφαβητική σειρά, πιθανότατα θα δείτε ότι το δείγμα θα αποτελείται αποκλειστικά από μαθητές με σχετικά παρόμοιο επίθετο.

Τόσο η τυχαία όσο και η συστηματική δειγματοληψία απαιτούν πλήρη λίστα του πληθυσμού. Συχνά η απόκτηση αυτής της λίστας είναι δύσκολη. Επομένως, αν υπάρχει κάποια πιθανότητα οργάνωσης της λίστας που παρεμβαίνει στο συστηματικό δείγμα σας, μπορείτε να επιλέξετε τυχαίο δείγμα, καθώς η επιπλέον προσπάθεια θα είναι ελάχιστη.

Στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία

Με βάση αυτή τη δειγματοληψία, διαιρούμε τον πληθυσμό σε έναν αριθμό ομάδων ή *στρωμάτων*, όπου τα μέλη μιας ομάδας έχουν ένα ή περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά (π.χ. το στρώμα Α μπορεί να είναι γυναίκες και το Β άνδρες). Στη συνέχεια, πραγματοποιείται τυχαία δειγματοληψία σε κάθε ένα από τα στρώματα. Συνήθως γίνεται *αναλογική δειγματοληψία*, δηλαδή οι αριθμοί των ομάδων που επιλέγονται για το δείγμα αντανακλούν τους αντίστοιχους αριθμούς συνολικά (π.χ. αν είναι ίδιος ο αριθμός ανδρών και γυναικών στον πληθυσμό, θα πρέπει να υπάρχουν ίσοι αριθμοί και στα δείγματα· αν το 80% του πληθυσμού προέρχεται από μία εθνοτική ομάδα και το 20% από άλλη ομάδα, τότε το ένα δείγμα θα πρέπει να είναι τετραπλάσιο από το άλλο σε μέγεθος). Κάποιες φορές μπορεί να είναι προτιμότερη μια *μη αναλογική δειγματοληψία*, όπου τα δείγματα θα είναι άνισα. Με τον τρόπο αυτό, έχουμε ένα μεγαλύτερο δείγμα από ένα μικρό, αλλά σημαντικό, στρώμα ή διασφαλίζουμε ότι θα υπάρχει τουλάχιστον κάποια αντιπροσώπευση συγκεκριμένων «σπάνιων ειδών», ακόμη και με επιλογή όλου του πληθυσμού τους. Επίσης, αν είναι γνωστό (ίσως από πιλοτική έρευνα) ότι υπάρχει μεγαλύτερη ποικιλότητα στις απαντήσεις ενός συγκεκριμένου στρώματος, τότε το γεγονός αυτό αποτελεί ένδειξη ώστε να συμπεριλάβουμε δυσανάλογα μεγάλο αριθμό από το συγκεκριμένο στρώμα στο συνολικό δείγμα.

Η θεωρία γύρω από τη δειγματοληψία δείχνει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία μπορεί να είναι πιο αποτελεσματική από ό,τι η απλή τυχαία δειγματοληψία, με την έννοια ότι για ένα δεδομένο μέγεθος δείγματος, οι μέσοι όροι των στρωματοποιημένων δειγμάτων είναι πιθανόν να βρίσκονται πιο κοντά στον μέσο όρο του πληθυσμού. Αυτό συμβαίνει όταν υπάρχει σχετικά μικρό ποσοστό ποικιλότητας στο χαρακτηριστικό που μετράμε σε μια δειγματοληπτική έρευνα εντός του στρώματος, σε σύγκριση με τη ποικιλότητα που εμφανίζεται μεταξύ των διαφορετικών στρωμάτων. Βελτίωση της αποτελεσματικότητας δεν θα υπάρξει, αν σημειώνεται σημαντική ποικιλότητα του χαρακτηριστικού εντός του στρώματος. Έτσι, για παράδειγμα, αν οι γυναίκες τείνουν να δίνουν παρόμοιες μετρήσεις, τιμές ή οτιδήποτε άλλο σε μια συγκεκριμένη δειγματοληπτική έρευνα, και οι άνδρες επίσης τείνουν να δίνουν παρόμοιες τιμές σε σχέση με άλλους άνδρες, αλλά εμφα-

νίζουν συνολικά διαφορές σε σχέση με τις γυναίκες, είναι καλύτερο να διαστρωματώσουμε το δείγμα ανά φύλο.

Μπορούμε να συνδυάσουμε τις διαδικασίες στρωματοποιημένης και συστηματικής δειγματοληψίας. Ωστόσο, ισχύει και για τη συστηματική δειγματοληψία η ίδια κριτική που ασκήθηκε παραπάνω, και έτσι δεν υπάρχει σοβαρός λόγος για να την προτιμήσουμε σε σχέση με τα στρωματοποιημένα τυχαία δείγματα.

Δειγματοληψία κατά συστάδες

Εδώ, διαιρούμε τον πληθυσμό σε έναν αριθμό μονάδων, ή *συστάδων*, καθεμία από τις οποίες περιέχει άτομα που διαθέτουν διάφορα χαρακτηριστικά. Οι ίδιες οι συστάδες επιλέγονται τυχαία. Στη συνέχεια, επιλέγεται ο υπο-πληθυσμός εντός της συστάδας. Αυτή η τακτική είναι ιδιαίτερα χρήσιμη όταν ο πληθυσμός είναι εξαιρετικά διάσπαρτος και μεγάλος, και άρα απαιτείται μεγάλη προσπάθεια και μετακινήσεις ώστε να ληφθούν οι πληροφορίες της δειγματοληπτικής έρευνας. Η τυχαία δειγματοληψία μπορεί κάλλιστα να παραγάγει ένα εξαιρετικά διασκορπισμένο δείγμα, και, όπως συμβαίνει συνήθως, πιθανότατα όσοι μένουν πιο μακριά και είναι πιο δύσκολο να βρεθούν δεν θα είναι εκεί όταν θα τους επισκεφθούμε, και άρα θα απαιτηθεί μια δεύτερη δύσκολη επίσκεψη. Ενδέχεται επίσης να χρειαστεί να αποκτήσουμε άδεια για να πραγματοποιήσουμε τη συνέντευξη κάποιων ερωτώμενων με αποτέλεσμα, όταν αυτό πρέπει να γίνει σε προσωπική βάση για όλους τους ερωτώμενους, η όλη διαδικασία να αποβαίνει εξαιρετικά χρονοβόρα.

Ένα παράδειγμα μπορεί να αφορά τα παιδιά σχολικής ηλικίας, όπου αρχικά πραγματοποιείται τυχαία δειγματοληψία ενός αριθμού σχολείων και στη συνέχεια ο έλεγχος όλων των μαθητών σε κάθε σχολείο. Εδώ, υπάρχουν προβλήματα στη ανάπτυξη γενικεύσεων για τον πληθυσμό των παιδιών. Αυστηρά μιλώντας, η στατιστική γενίκευση περιορίζεται στον πληθυσμό των σχολείων (δηλαδή τη μεταβλητή συστάδων). Αυτή η μέθοδος έχει το πλεονέκτημα ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν το πλαίσιο δειγματοληψίας δεν είναι γνωστό (π.χ. όταν δεν διαθέτουμε την πλήρη λίστα των παιδιών του πληθυσμού, στο παραπάνω παράδειγμα). Η διαδικασία αυτή χρησιμοποιείται ευρέως, όχι μόνο στην εκπαιδευτική έρευνα, αλλά και σε νοσοκομεία και ιατρεία, σε επιχειρήσεις και άλλες περιπτώσεις όπου υπάρχουν ομάδες με παρόμοια χαρακτηριστικά.

Πολυσταδιακή δειγματοληψία

Πρόκειται για μια προέκταση της δειγματοληψίας κατά συστάδες. Εδώ, η επιλογή του δείγματος γίνεται σε στάδια, δηλαδή με λήψη δειγμάτων από τα δείγματα. Έτσι, μπορεί κανείς να πάρει ένα τυχαίο δείγμα σχολείων, στη συνέχεια ένα δείγμα από τις τάξεις κάθε σχολείου, και κατόπιν μέσα από τις επιλεγμένες τάξεις να επιλέξει ένα δείγμα παιδιών. Όπως συμβαίνει και με τη δειγματοληψία κατά συστάδες, στην περίπτωση αυτή μας προσφέρεται ένα μέσο γεωγραφικά συμπυκνωμένης δειγματοληψίας. Το πρόβλημα της γενικευσιμότητας είναι το ίδιο όπως και στη δειγματοληψία

κατά συστάδες, όμως η συνετή χρήση της δειγματοληψίας στα κατάλληλα στάδια μας επιτρέπει να προσαρμόσουμε την κλίμακα της έρευνας στους διαθέσιμους πόρους.

Τόσο στη δειγματοληψία κατά συστάδες όσο και στην πολυσταδιακή δειγματοληψία έχουμε τη δυνατότητα να ενσωματώσουμε και τη στρωματοποιημένη δειγματοληψία. Η απόφαση γύρω από τη σχετική αποτελεσματικότητα αυτών των πιο πολύπλοκων μορφών δειγματοληψίας, καθώς και η σχέση τους με την αποτελεσματικότητα της απλής τυχαίας δειγματοληψίας, είναι δύσκολη, και εάν έχετε στη διάθεσή σας σημαντικούς πόρους για μια δειγματοληπτική έρευνα, αξίζει να απευθυνθείτε σε ειδικούς για συμβουλές.

Μη πιθανοθεωρητικά δείγματα

Στην πιθανοθεωρητική δειγματοληψία, μπορούμε να καθορίσουμε την πιθανότητα κάθε άτομο (ή άλλη μονάδα στην οποία βασίζεται η δειγματοληπτική έρευνα) να συμπεριληφθεί στο δείγμα. Οποιοδήποτε σχέδιο δειγματοληψίας στο οποίο δεν είναι δυνατόν να γίνει αυτό ονομάζεται «μη πιθανοθεωρητική δειγματοληψία».

Οι δειγματοληπτικές έρευνες μικρής κλίμακας συνήθως χρησιμοποιούν μη πιθανοθεωρητικά δείγματα. Συνήθως η παραγωγή τους είναι πιο απλή και μπορούν να χρησιμοποιηθούν όταν δεν υπάρχει πρόθεση ή ανάγκη στατιστικής γενίκευσης σε κάποιον πληθυσμό πέραν από το συγκεκριμένο δείγμα που ερευνάται. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν για πιλοτικές δειγματοληπτικές έρευνες πριν από τη χρήση της πιθανοθεωρητικής προσέγγισης για την κύρια δειγματοληπτική έρευνα. Συνήθως, ο ερευνητής χρησιμοποιεί την κρίση του για να επιτύχει έναν συγκεκριμένο σκοπό, και γι' αυτό ορισμένες φορές τα δείγματα αυτά ονομάζονται *σκοπίμα επιλεγμένα δείγματα*, αν και είναι ίσως χρησιμότερο να περιορίσουμε τη χρήση του όρου όπως φαίνεται παρακάτω.

Στο πλαίσιο αυτό, έχουν χρησιμοποιηθεί πάρα πολλές προσεγγίσεις. Οι πρώτες δύο, η δειγματοληψία ποσοστώσεων και η δειγματοληψία διαστάσεων, προσπαθούν στην ουσία να επιτύχουν τα ίδια αποτελέσματα με την πιθανοθεωρητική δειγματοληψία, με την έννοια ότι φιλοδοξούν να διεξαγάγουν μια δειγματοληπτική έρευνα που να είναι στατιστικά αντιπροσωπευτική. Συνήθως χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις όπου η πιθανοθεωρητική δειγματοληψία δεν είναι εφικτή, όταν, για παράδειγμα, δεν υπάρχει πλαίσιο δειγματοληψίας ή όταν δεν είναι διαθέσιμοι οι απαιτούμενοι πόροι. Η ακρίβειά τους εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δεξιότητες και την εμπειρία όσων εμπλέκονται.

Δειγματοληψία ποσοστώσεων

Εδώ η στρατηγική είναι να αποκτήσουμε αντιπροσώπους διάφορων στοιχείων του πληθυσμού, συνήθως στις αντίστοιχες αναλογίες που υπάρχουν στον πληθυσμό. Επομένως, αν η κοινωνικο-οικονομική θέση θεωρείται σημαντική σε μια συγκεκριμένη δειγματοληπτική έρευνα, τότε μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι κατηγορίες «επαγγελματίες / μανάτζερ και εργοδότες / ενδιάμεσοι και κατώτεροι μη χειρώνακτες / εξειδικευμένοι χειρώνακτες / ημι-εξειδικευμένοι χειρώνακτες / ανειδίκευτοι χειρώνακτες».

Στους συνεντευκτές δίνεται μια ποσόστωση από κάθε κατηγορία (με παραδείγματα που θα τους διευκολύνουν στην κατηγοριοποίηση). Στο πλαίσιο της κατηγορίας, χρησιμοποιείται συνήθως η δειγματοληψία ευκολίας (βλ. παρακάτω). Για παράδειγμα, ο συνεντευκτής θα επιδιώξει να πάρει συνέντευξη από έναν δεδομένο αριθμό ανειδίκευτων χειρώνακτων εργατών, έναν δεδομένο αριθμό ημι-ειδικευμένων χειρώνακτων εργατών κ.λπ., σταματώντας, ας πούμε, περαστικούς, και θα συνεχίσει μέχρι να ολοκληρωθεί η ποσόστωση της ημέρας. Η συνήθης χρήση του όρου «αντιπρόσωποι» στη δειγματοληψία ποσοστάσεων πρέπει να αντιμετωπίζεται με κάποια προσοχή. Είναι αντιπρόσωποι μόνο στον αριθμό και όχι ως προς το είδος των ατόμων που όντως επιλέγονται.

Όλα αυτά τα μέσα συλλογής των δειγμάτων ποσοστάσεων υπόκεινται σε μεροληψία. Ο προσεκτικός σχεδιασμός, η εμπειρία και η επιμονή μπορούν να μας βοηθήσουν να καταπολεμήσουμε τις προφανείς μεροληψίες. Αν, για παράδειγμα, προβλέπονται επισκέψεις σε σπίτια, ή αποφυγή σπιτιών που έχουν ροτβάιλερ ή άλλα μεγάλα σκυλιά, ή από τα οποία ακούγεται εκκωφαντική μουσική ή δεν έχουν κουρτίνες, ή ακόμη διαμερισμάτων όπου το ασανσέρ δεν λειτουργεί κ.λπ. μπορεί να είναι κατανοητή συμπεριφορά από την πλευρά του ευαίσθητου συνεντευκτή, αλλά αλλοιώνει την αντιπροσωπευτικότητα όσον αφορά τους οικοδεσπότες, με την έννοια ότι όλοι τους θα πρέπει να έχουν την ίδια ευκαιρία συμμετοχής στο δείγμα.

Η δειγματοληψία ποσοστάσεων χρησιμοποιείται ευρέως από ερευνητές της αγοράς και δημοσκόπους πολιτικών ή άλλων απόψεων. Για το δικό τους συμφέρον, ειδικά σε περιπτώσεις όπου η ακρίβεια των ερευνητικών ευρημάτων μπορεί να ελεγχθεί (π.χ. σε εκλογική δειγματοληπτική έρευνα), καλό είναι να αφιερώνονται σημαντικοί πόροι στην εκπαίδευση του αντίστοιχου προσωπικού. Για μη ειδικούς στο πεδίο, η δειγματοληψία ποσοστάσεων είναι καλύτερο, ει δυνατόν, να αποφεύγεται.

Δειγματοληψία διαστάσεων

Πρόκειται για μια προέκταση της δειγματοληψίας ποσοστάσεων. Οι διάφορες διαστάσεις που θεωρούνται σημαντικές σε μια δειγματοληπτική έρευνα (ίσως μέσω μιας πιλοτικής έρευνας) ενσωματώνονται στη διαδικασία δειγματοληψίας με τέτοιο τρόπο ώστε να περιλαμβάνεται ένας αντιπρόσωπος από κάθε πιθανό συνδυασμό αυτών των παραγόντων ή διαστάσεων. Έτσι, μια μελέτη για τις φυλετικές σχέσεις μπορεί να αναδείξει ως σημαντικές διαστάσεις την εθνική ομάδα και τη διάρκεια διαμονής στη συγκεκριμένη χώρα. Επομένως, το σχέδιο δειγματοληψίας θα μπορούσε να αποτελείται από έναν πίνακα ή ένα πλέγμα με την «εθνική ομάδα» και τη «διάρκεια διαμονής» να συνθέτουν τις σειρές και τις στήλες. Μια περαιτέρω επεξεργασία αυτής της προσέγγισης αφορά την επιλογή συγκεκριμένων συνδυασμών των διαστάσεων (π.χ. «Κενυάτες ασιατικής καταγωγής» με «10-15 έτη διαμονής») είτε λόγω της ιδιαίτερης σημασίας τους είτε γιατί, λόγω έλλειψης χρόνου ή πόρων, δεν μπορούν να καλυφθούν όλοι οι συνδυασμοί.

Η κριτική που αφορά τη δειγματοληψία ποσοστάσεων ισχύει εξίσου και για τη δειγματοληψία διαστάσεων.

Δειγματοληψία ευκολίας

Στην περίπτωση αυτή, επιλέγουμε ως ερωτώμενους τα πιο κοντινά σε μας και τα πιο βολικά άτομα. Η διαδικασία συνεχίζεται μέχρις ότου επιτευχθεί το απαιτούμενο μέγεθος δείγματος.

Η δειγματοληψία ευκολίας χρησιμοποιείται ορισμένες φορές ως φτηνός και πρόχειρος τρόπος για τη διεξαγωγή δειγματοληπτικής έρευνας. Στην περίπτωση αυτή, δεν ξέρουμε αν τα ευρήματα είναι αντιπροσωπευτικά ή όχι.

Είναι πιθανότατα μια από τις δημοφιλέστερες και λιγότερο επαρκείς μεθόδους δειγματοληψίας. Ορισμένες φορές χρησιμοποιείται ο όρος «ευκαιριακό δείγμα», ο οποίος, ωστόσο, είναι παραπλανητικός γιατί υπονοεί κάποιου είδους τυχαιότητα, ενώ στην ουσία το ποιος θα συμπεριληφθεί στο δείγμα επηρεάζεται κατά πάσα πιθανότητα από διάφορων ειδών, και εν πολλοίς αδιευκρίνιστες μεροληψίες και επιδράσεις. Η δειγματοληψία ευκολίας μπορεί να χρησιμοποιηθεί με αποδεκτό τρόπο όταν θέλουμε να αποκτήσουμε μια αίσθηση για τα ζητήματα που μας απασχολούν ή ως αρχική πιλοτική έρευνα για μια κανονική δειγματοληπτική έρευνα.

Σκόπιμη δειγματοληψία

Η αρχή επιλογής στη σκόπιμη δειγματοληψία είναι η κρίση του ερευνητή ως προς την αντιπροσωπευτικότητα ή το ενδιαφέρον. Δημιουργείται ένα δείγμα που δίνει στον ερευνητή τη δυνατότητα να ικανοποιήσει τη συγκεκριμένη ανάγκη ενός ερευνητικού έργου. Για παράδειγμα, ερευνητές που ακολουθούν την προσέγγιση της θεμελιωμένης θεωρίας (Κεφάλαιο 7, σ. 245) πραγματοποιούν μια αρχική δειγματοληψία, και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων επεκτείνουν το δείγμα με τρόπους που βασίζονται στην αναδυόμενη θεωρία τους (ορισμένες φορές το είδος αυτό ονομάζεται *θεωρητική δειγματοληψία*). Το σκεπτικό αυτής της προσέγγισης είναι πολύ διαφορετικό από τη στατιστική γενίκευση από το δείγμα στον πληθυσμό. Πρόκειται για μια προσέγγιση που χρησιμοποιείται συχνά στο πλαίσιο άλλων ευέλικτων ερευνητικών σχεδίων.

Δειγματοληψία χιονοστιβάδας

Εδώ ο ερευνητής εντοπίζει ένα ή περισσότερα άτομα από τον πληθυσμό που τον ενδιαφέρει. Αφού τους παίρνει συνέντευξη, τους χρησιμοποιεί ως πληροφορητές ώστε να εντοπίσει και άλλα μέλη του πληθυσμού, τα οποία με τη σειρά τους χρησιμοποιούνται και αυτά ως πληροφορητές, και ούτω καθεξής. Πρόκειται για μια χρήσιμη προσέγγιση όταν υπάρχει δυσκολία στον εντοπισμό μελών του πληθυσμού, π.χ. όταν πρόκειται για μια ομάδα που κρύβεται. Μπορεί να ιδωθεί ως ένα ιδιαίτερο είδος σκόπιμου δείγματος. Εκτός από την αξία που έχει όσον αφορά τον εντοπισμό του δείγματος, χρησιμοποιείται επίσης για να ρίξει φως σε κοινωνικά και άλλα δίκτυα (Browne, 2005· Farquharson, 2005). Ωστόσο, ο Waters (2014) υποστηρίζει, δίνοντας ένα παράδειγμα, ότι παρουσιάζει μια τάση προς την αποτυχία όσον αφορά την απόκτηση δείγματος, και ότι πρέπει η πιθανότητα υιοθέτησής της να εξετάζεται με επιφυλακτικότητα.

Άλλα είδη δειγμάτων

Σε πολλές διαφορετικές ερευνητικές καταστάσεις, χρησιμοποιούνται και άλλα είδη δειγμάτων για συγκεκριμένους σκοπούς. Ορισμένα από αυτά είναι τα εξής:

- *Δείγματα χρόνου.* Δειγματοληψία στον χρόνο, για παράδειγμα σε μια μελέτη για τα χαρακτηριστικά των ατόμων που χρησιμοποιούν έναν συγκεκριμένο χώρο σε διαφορετικές χρονικές στιγμές της ημέρας ή της εβδομάδας (μπορεί να είναι πιθανοθεωρητική ή μη πιθανοθεωρητική, ανάλογα με το πώς οργανώνεται). Χρησιμοποιείται συχνά σε μελέτες παρατήρησης (βλ. Κεφάλαιο 14).
- *Ομοιογενή δείγματα.* Καλύπτουν ένα μικρό εύρος τιμών ή μία μόνο τιμή μιας συγκεκριμένης μεταβλητής ή μεταβλητών.
- *Ετερογενή δείγματα.* Μια σκόπιμη στρατηγική για την επιλογή ατόμων που διαφέρουν σημαντικά στο/στα χαρακτηριστικό/ά που μας ενδιαφέρει/ουν.
- *Δείγματα ακραίων περιπτώσεων.* Εστίαση στις ακραίες τιμές κατά τη δειγματοληψία, ίσως εκεί που θεωρείται ότι θα φωτίσουν ιδιαίτερα το φαινόμενο που μας ενδιαφέρει.
- *Δείγματα σπάνιων στοιχείων.* Τιμές με χαμηλές συχνότητες στον πληθυσμό υπερπροσωπούνται στο δείγμα· σκεπτικό παρόμοιο με αυτό της προηγούμενης προσέγγισης.

Αντιπροσωπευτική δειγματοληψία και πραγματικός κόσμος

Οι επείγουσες ανάγκες που επιτάσσουν τη διεξαγωγή μελετών του πραγματικού κόσμου καθιστούν πολύ δύσκολη, αν όχι αδύνατη, την αντιπροσωπευτική δειγματοληψία. Η απόκτηση λίστας του πληθυσμού ενδέχεται να είναι αδύνατη. Οι γιατροί ενδεχομένως να μη θέλουν να μας δώσουν λίστες των ασθενών τους, ούτε οι εταιρίες των εργαζομένων τους. Ή μπορεί οι λίστες που θα αποκτήσουμε να μην είναι επικαιροποιημένες ή να περιέχουν άλλα λάθη. Έτσι, μπορεί να οδηγηθούμε σε «μη κατάλληλα» άτομα- άτομα στη λίστα πληθυσμού που δεν ανήκουν στον πληθυσμό-στόχο της έρευνάς μας. Αντίστροφα, τα «κατάλληλα» άτομα ενδέχεται να μην περιλαμβάνονται στη λίστα. Αυτή η διαφορά ανάμεσα σε αυτό που έχουμε και αυτό που θα θέλαμε να έχουμε προκαλεί προβλήματα αντιπροσωπευτικότητας και μειώνει το μέγεθος του δείγματός μας.

Η έλλειψη απόκρισης μπορεί να αποτελέσει πολύ σοβαρό πρόβλημα, και αξίζει να αφιερώσουμε αρκετό χρόνο και προσπάθεια για να το επιλύσουμε (βλ. τις προτάσεις της σ. 389). Το βασικό ζήτημα είναι ότι όσοι δεν συμμετέχουν μπορεί κάλλιστα να διαφέρουν από όσους συμμετέχουν, αλλά το στοιχείο αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο να προβλεφθεί. Αξίζει να τονιστεί ότι ακόμη και αν τα κάνουμε όλα σωστά (τέλειο τυχαίο δείγμα από ένα τέλειο πλαίσιο δειγματοληψίας), αν δεν υπάρχει υψηλό ποσοστό απόκρισης υπονομεύεται η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος που έχουμε αποκτήσει. Και άπαξ και βρεθούμε κάτω από αυτό το ποσοστό, το ζήτημα δεν είναι τόσο το ίδιο το ποσοστό αλλά ο (άγνωστος) βαθμός διαφοράς μεταξύ των ερωτώμενων και των μη ερωτώμενων. Μπορεί κάλλιστα ένα ποσοστό απόκρισης 30% να οδηγήσει σε πιο αντιπροσωπευτικό δείγμα από ό,τι ένα ποσοστό 60%.

Υπάρχουν, ωστόσο, κάποια πράγματα που μπορούμε να κάνουμε. Σε μια ταχυδρομική δειγματοληπτική έρευνα, μπορούμε να συγκρίνουμε όσους αργούν να επιστρέφουν τα ερωτηματολόγια με όσους τα επιστρέφουν εγκαίρως, ή όσους απαντούν μετά από μία ή δύο υπενθυμίσεις με όσους απαντούν χωρίς επιπλέον ειδοποιήσεις. Αν γνωρίζουμε κάποια χαρακτηριστικά του πληθυσμού μας, μπορούμε να ελέγξουμε αν το δείγμα που έχουμε αποκτήσει είναι εύλογα αντιπροσωπευτικό του πληθυσμού ως προς αυτές τις μεταβλητές. Σε μια δειγματοληπτική έρευνα όπου υπάρχει διαφορά απόκρισης μεταξύ κατηγοριών (π.χ. ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό από Ασιάτισσες ή διευθυντικά στελέχη), μπορούμε να συγκρίνουμε τις απαντήσεις τους με τις απαντήσεις άλλων κατηγοριών. Ή μπορούμε να στραφούμε σε ένα τυχαίο υπο-σύνολο μη ερωτώμενων και να επιχειρήσουμε να τους μετατρέψουμε σε ερωτώμενους, και στη συνέχεια να τους συγκρίνουμε με προηγούμενους ερωτώμενους. Ωστόσο, όλα αυτά τα μέτρα είναι απλώς παυσίπονα, και η πραγματική απάντηση είναι ότι, αν η αντιπροσωπευτικότητα είναι σημαντική για εσάς, τότε θα πρέπει να σχεδιάσετε με τέτοιο τρόπο την έρευνά σας ώστε σχεδόν όλοι οι ερωτώμενοι να απαντήσουν.

Βέβαια, η συμβουλή αυτή μπορεί να μην έχει αντίκρυσμα. Διάφοροι ερευνητές σχολιάζουν τις ανεπάρκειες που εντοπίζονται στις δημοσιευμένες έρευνες. Ο Bryman (1989: 113-117) έδειξε ότι στην πράξη πολύ λίγες δειγματοληπτικές έρευνες σε οργανισμούς βασίζονται σε τυχαία δείγματα. Ο ίδιος παραπέμπει στον Schwab:

Φυσικά, όλοι γνωρίζουμε ότι σχεδόν όλες οι εμπειρικές έρευνες που δημοσιεύονται στα επιστημονικά περιοδικά μας [οργανωσιακές μελέτες] χρησιμοποιούν τη δειγματοληψία ευκολίας, και όχι πιθανοθεωρητικά δείγματα [...] Έτσι, αν όντως έπαιρνε κανείς στα σοβαρά τη γενίκευση σε έναν πληθυσμό με στατιστική εξαγωγή συμπερασμάτων, θα έπρεπε να προτείνει την απόρριψη σχεδόν όλων των ερευνών που υποβάλλονται προς δημοσίευση (Schwab, 1985: 173).

Η κατάσταση δεν φαίνεται να έχει βελτιωθεί τελευταία. Ο Williamson (2003) διεξήγαγε μια συστηματική ανασκόπηση πρόσφατα δημοσιευμένων ερευνών σε ένα ευρύ υπόληπτο περιοδικό νοσηλευτικής μεταξύ 1995 και 2002, και υποστήριξε ότι η έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας ήταν πολύ διαδεδομένη, αφού σχεδόν τα δύο τρίτα των εξεταζόμενων άρθρων χρησιμοποιούσαν στατιστική κατάλληλη για αντιπροσωπευτικά δείγματα με δείγματα ευκολίας. Πολλά πειράματα χρησιμοποιούν στην ουσία δείγματα ευκολίας, χωρίς όμως συνήθως να τα ονομάζουν έτσι. Είναι κοινή πρακτική, ειδικά σε εργαστηριακά πειράματα, να χρησιμοποιούνται άνθρωποι οι οποίοι προθυμοποιούνται να συμμετάσχουν ή τους οποίους ο πειραματιστής μπορεί να πείσει να συμμετάσχουν.

Το ζήτημα πρέπει να απασχολήσει σοβαρά, αφού, απ' ό,τι φαίνεται, στον πραγματικό κόσμο της έρευνας θα εξακολουθήσει να γίνεται ευρύτατη χρήση των δειγμάτων ευκολίας και άλλων μη τυχαίων δειγμάτων. Υπάρχουν, για παράδειγμα, στατιστικές προσεγγίσεις που μπορούν να χρησιμοποιηθούν με μη τυχαία δείγματα (βλ. Κεφάλαιο 17, σ. 620). Μια εναλλακτική λύση είναι να απομακρυνθούμε τελείως από τη στατιστική γενίκευση και να χρησιμοποιήσουμε το είδος της θεωρητικής γενίκευσης που συζητήθηκε για τις έρευνες με μελέτη περίπτωσης (βλ. Κεφάλαιο 7, σ. 236).

Συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης

Στο Κεφάλαιο αυτό:

- Αναλύουμε τα διαφορετικά είδη συνεντεύξεων, διαχωρίζοντάς τα με βάση το πόσο δομημένες είναι οι συνεντεύξεις.
- Εξετάζουμε τις περιστάσεις στις οποίες είναι κατάλληλα τα διαφορετικά είδη συνεντεύξεων.
- Εξετάζουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των συνεντεύξεων.
- Δίνουμε γενικές συμβουλές για τους συνεντευκτές, μεταξύ άλλων και για τα είδη των ερωτήσεων που πρέπει να αποφεύγουμε.
- Παρουσιάζουμε τις φάσεις μιας συνέντευξης.
- Δίνουμε ιδιαίτερη προσοχή στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις, συμπεριλαμβανομένων και των πρωτοκόλλων της συνέντευξης [interview schedule].
- Εξετάζουμε τα ζητήματα που σχετίζονται με τη λειτουργία των ομάδων εστίασης και άλλων ομαδικών συνεντεύξεων, και
- Τέλος, εξετάζουμε τις δεξιότητες που πρέπει να έχουν οι συνεντευκτές.

Εισαγωγή

Η ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ είναι μια ερευνητική μέθοδος όπου συνήθως εμείς, ως ερευνητές, θέτουμε ερωτήσεις και ευελπιστούμε να πάρουμε απαντήσεις από τους συνεντευξιζόμενους. Χρησιμοποιείται ευρέως στην κοινωνική έρευνα και περιλαμβάνει πολλά διαφορετικά είδη. Μια τυπολογία που χρησιμοποιείται συχνά χωρίζει τις συνεντεύξεις σε δομημένες, ημιδομημένες και μη δομημένες. Σε έναν βαθμό, ο διαχωρισμός αυτός σχετίζεται με το «βάθος» των απαντήσεων που επιζητούμε. Ακραίο παράδειγμα εξαιρετικά δομημένης συνέντευξης είναι η δειγματοληπτική έρευνα που βασίζεται σε συνέντευξη, η οποία συζητήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Πρόκειται στην ουσία για ένα ερωτηματολόγιο με προκαθορισμένες ερωτήσεις σε μια προαποφα-

σισμένη σειρά και με τυποποιημένη διατύπωση, όπου οι απαντήσεις στις περισσότερες ερωτήσεις επιλέγονται μέσα από μια μικρή λίστα εναλλακτικών. Οι λιγότερο δομημένες προσεγγίσεις προσφέρουν στον συνεντευξιζόμενο μεγαλύτερη ευελιξία στις απαντήσεις, με μια ακραία εκδοχή τους να είναι η «συνέντευξη σε βάθος», όπου ο ερωτώμενος είναι σε μεγάλο βαθμό ελεύθερος να πει γενικότερα ό,τι θέλει γύρω από το θέμα της συνέντευξης, με μια ελάχιστη προτροπή εκ μέρους του ερευνητή. Οι συνεντεύξεις συνήθως γίνονται ανάμεσα σε δύο άτομα και διά ζώσης, αλλά μπορεί να γίνουν και σε ομαδικό πλαίσιο και, όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο, μέσω τηλεφώνου και διαδικτύου, τρόποι που χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο γιατί βοηθούν στην εξοικονόμηση χρόνου και πόρων.

Οι συνεντεύξεις συνήθως αξιοποιούνται ως μέθοδος από ερευνητές που προτιμούν τις προσεγγίσεις ποιοτικής μεθοδολογίας στα πεδία της ψυχολογίας και της κοινωνιολογίας (Potter & Hepburn, 2005). Ωστόσο, η εγκυρότητα των δεδομένων που προέρχονται από συνεντεύξεις έχει αμφισβητηθεί. Για παράδειγμα, μετά από λεπτομερή ανάλυση της αλληλεπίδρασης μεταξύ συνεντευκτών και ερωτώμενων σε τυποποιημένες συνεντεύξεις κοινωνικών ερευνών, η Houtkoop-Steenstra (2000) υποστηρίζει ότι τα αποτελέσματα της συνέντευξης μπορεί να γίνουν κατανοητά μόνο ως προϊόντα των διάφορων συγκυριών της συνθήκης της συνέντευξης και όχι, όπως συνήθως πιστεύεται, της αδιαμεσολάβητης έκφρασης των πραγματικών απόψεων των ερωτώμενων.

Οι συνεντεύξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως κύρια ή και μοναδική προσέγγιση σε μια μελέτη, όπως σε μια δειγματοληπτική έρευνα ή σε πολλές μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας. Ωστόσο, μπορούν επίσης να συνδυαστούν καλά με άλλες μεθόδους, στο πλαίσιο ενός ερευνητικού σχεδίου πολλαπλών στρατηγικών ή μιας προσέγγισης πολλαπλών μεθόδων. Οι εθνογραφικές προσεγγίσεις μπορούν επίσης να συνδυάσουν τη συμμετοχική παρατήρηση με τις συνεντεύξεις. Οι Lofland, Snow, Anderson και Lofland (2006: 17) υποστηρίζουν ότι οι εθνογραφικές μελέτες σχεδόν πάντα περιλαμβάνουν και την παρατήρηση και το να γίνονται ερωτήσεις· μερικές φορές, πρόκειται απλώς για σύντομες, άτυπες συνεντεύξεις, με τις «εντατικές συνεντεύξεις» [intensive interview] να παίζουν πιθανότατα σημαντικό ρόλο. Και στις μελέτες περίπτωσης μπορεί να αξιοποιηθεί κάποιο είδος σχετικά τυποποιημένης συνέντευξης που θα συμπληρώνει την παρατήρηση ή άλλες μεθόδους. Στα πειράματα συχνά είναι χρήσιμο να γίνονται μικρές συνεντεύξεις μετά την παρέμβαση, ώστε να μπορεί να ενσωματωθεί η οπτική των συμμετεχόντων στα ευρήματα, η οποία είναι πιθανόν να συμβάλει στην ερμηνεία τους.

Στο τελευταίο Κεφάλαιο, παρουσιάστηκαν τα ερωτηματολόγια των δειγματοληπτικών ερευνών που βασίζονται σε συνεντεύξεις, τα οποία περιέχουν σχεδόν αποκλειστικά κλειστές ερωτήσεις. Το παρόν κεφάλαιο εστιάζει σε διάφορα άλλα είδη συνεντεύξεων όπου οι ερωτήσεις είναι κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, ανοιχτές. Το βασικό σενάριο αφορά έρευνες μικρής κλίμακας, όπου φοιτητές, εκπαιδευτικοί, κοινωνικοί λειτουργοί, ερευνητές εφαρμοσμένης έρευνας ή άλλα άτομα, επιθυμούν να πραγματοποιήσουν μια έρευνα με περιορισμένους πόρους και χρόνο, ίσως μόνοι τους ή με κάποιον συνάδελφο ή βοηθό μερικής απασχόλησης, πιθανόν σε σχέση με μια κα-

τάσταση στην οποία ήδη συμμετέχουν ενεργά. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι συνεντεύξεις αυτές μπορεί να αποδειχτούν ισχυρό εργαλείο, αν και δεν είναι πλήρως απαλλαγμένες από προβλήματα – μεταξύ άλλων πρακτικά, θεωρητικά και αναλυτικά.

Είδη και στιλ συνεντεύξεων

Μια συχνή διάκριση βασίζεται στον βαθμό δόμησης ή τυποποίησης της συνέντευξης:

- *Πλήρως δομημένη συνέντευξη.* Περιλαμβάνει προκαθορισμένες ερωτήσεις με σταθερή φρασεολογία, που συνήθως τίθενται με προαποφασισμένη σειρά. Η χρήση μεγαλύτερου αριθμού ανοιχτών ερωτήσεων είναι η μόνη ουσιώδης διαφορά από ένα ερωτηματολόγιο δειγματοληπτικής έρευνας που βασίζεται σε συνέντευξη.
- *Ημιδομημένη συνέντευξη.* Ο συνεντευκτής διαθέτει έναν οδηγό συνέντευξης [interview guide] που λειτουργεί ως λίστα ελέγχου των θεμάτων που πρέπει να καλυφθούν, με καθορισμένη διατύπωση και σειρά ερωτήσεων, αν και η φρασεολογία και η σειρά συχνά τροποποιούνται σημαντικά με βάση τη ροή της συνέντευξης, ενώ μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν επιπλέον, μη προκαθορισμένες ερωτήσεις, ώστε να διευκρινιστούν ζητήματα που θίγει ο συνεντευξιαζόμενος.
- *Μη δομημένη συνέντευξη.* Ο συνεντευκτής έχει υπόψη του ένα γενικό πεδίο που τον ενδιαφέρει, αλλά αφήνει τη συζήτηση να εξελιχθεί ελεύθερα στο πλαίσιο αυτό. Η συνέντευξη μπορεί να είναι τελείως άτυπη.

Οι ημιδομημένες και μη δομημένες συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται ευρέως στα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια. Για την περιγραφή των κατηγοριών των συνεντεύξεων που αξιοποιούνται σε αυτά τα ερευνητικά σχέδια χρησιμοποιούνται και διάφοροι άλλοι όροι, όπως *ποιοτικές συνεντεύξεις*, *συνεντεύξεις σε βάθος* (ή *εις βάθος συνεντεύξεις*) και *εστιασμένες συνεντεύξεις* (όπου τίθενται ανοιχτές ερωτήσεις γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα ή ζήτημα. Όταν διεξάγονται σε ομαδικό πλαίσιο, ονομάζονται *ομάδες εστίασης*, βλ. σσ. 424-425). Οι ημιδομημένες και μη δομημένες συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται επίσης στην έρευνα ιστοριών ζωής και προφορικής ιστορίας – βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 519.

Εστίαση των ερωτήσεων

Συνήθως αυτά που θέλουμε να μάθουμε διακρίνονται στο τι γνωρίζουν οι άνθρωποι, τι κάνουν και τι σκέφτονται ή αισθάνονται. Αυτή η διάκριση μας οδηγεί, αντίστοιχα, σε ερωτήσεις που αφορούν *γεγονότα*, *συμπεριφορές* και *πεπαιθήσεις* ή *στάσεις*.

Τα γεγονότα είναι σχετικά εύκολο να τα διαπιστώσουμε, παρόλο που μπορεί να γίνουν λάθη λόγω κενών μνήμης ή διάφορων ειδών μεροληψίας απόκρισης (π.χ. οι μεσήλικες μπορεί να δηλώσουν ηλικία μικρότερη από την πραγματική, ενώ οι ηλικιωμένοι μεγαλύτερη). Οι καλύτερες απαντήσεις δίνονται σε συγκεκριμένες (όχι γενικές) ερωτήσεις γύρω από σημαντικά ζητήματα του παρόντος ή του πρόσφατου πα-

ρελθόντος. Οι ίδιοι κανόνες ισχύουν και για ερωτήσεις γύρω από τη συμπεριφορά και, φυσικά, ο ερωτώμενος βρίσκεται συχνά στη μοναδικά ευνοϊκή θέση να σας διηγηθεί τι κάνει ή έχει κάνει. Οι πεποιθήσεις και οι στάσεις αποτελούν πολύ σημαντικό στόχο των τεχνικών αυτο-αναφοράς, αλλά συνήθως προσεγγίζονται δύσκολα. Είναι συχνά πολύπλοκες και πολυδιάστατες και φαίνεται να επηρεάζονται ιδιαίτερα από τον τρόπο διατύπωσης και τη σειρά των ερωτήσεων. Μια λύση για τα προβλήματα αυτά είναι η χρήση πολλαπλών ερωτήσεων σχετικά με μια πεποίθηση ή στάση, και η δημιουργία των κατάλληλων κλιμάκων (βλ. Κεφάλαιο 13).

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των συνεντεύξεων

Η συνέντευξη είναι ένας ευέλικτος και προσαρμόσιμος τρόπος διερεύνησης ζητημάτων. Η χρήση της γλώσσας από τους ανθρώπους είναι συναρπαστική τόσο ως καθητό συμπεριφορά όσο και για το σχεδόν μοναδικό παράθυρο που μας ανοίγει στα όσα βρίσκονται πίσω από τις πράξεις μας. Η παρατήρηση της συμπεριφοράς αποτελεί σαφώς χρήσιμη ερευνητική τεχνική, ωστόσο οι ερωτήσεις που θέτουμε άμεσα στους ανθρώπους γύρω από τα όσα συμβαίνουν αποτελούν μια εμφανώς συντομότερη λύση όταν αναζητούμε απαντήσεις σε συγκεκριμένα ερευνητικά ερωτήματα.

Οι διά ζώσης συνεντεύξεις μας προσφέρουν τη δυνατότητα να αλλάξουμε την πορεία της διερεύνησής μας, ακολουθώντας ενδιαφέρουσες απαντήσεις και διερευνώντας τα υποκείμενα κίνητρα, με έναν τρόπο που δεν είναι δυνατός στα ταχυδρομικά και αυτο-χορηγούμενα ερωτηματολόγια. Οι μη λεκτικές ενδείξεις εκπέμπουν συχνά μηνύματα που βοηθούν στην κατανόηση της λεκτικής απάντησης, πιθανώς αλλάζοντας ή ακόμη και, σε ακραίες περιπτώσεις, αντιστρέφοντας το νόημά της. Ο συνεντευκτής, για να χρησιμοποιήσει επαφελώς αυτήν την ευελιξία, πρέπει να διαθέτει σημαντικές δεξιότητες και εμπειρία. Η έλλειψη τυποποίησης της συνέντευξης αυξάνει αναπόφευκτα τις ανησυχίες γύρω από την αξιοπιστία. Οι περιπτώσεις μεροληψίας είναι δύσκολο να αποκλειστούν. Υπάρχουν τρόποι αντιμετώπισης αυτών των προβλημάτων, αλλά απαιτούν έναν βαθμό επαγγελματισμού που δεν είναι αυτονόητος. Παρ' όλα αυτά, αν και η συνέντευξη δεν αποτελεί σε καμία περίπτωση κάποια εύκολη επιλογή ως τεχνική συλλογής δεδομένων (δείχνοντας για άλλη μια φορά ότι κάποιες φαινομενικά «εύκολες» τεχνικές για την απόκτηση ποιοτικών δεδομένων αποδεικνύονται δύσκολες ως προς τη σωστή χρήση τους), έχει ωστόσο τη δυνατότητα να μας δώσει πλούσιο και εξαιρετικά διαφωτιστικό υλικό.

Η συνέντευξη είναι χρονοβόρα. Η ίδια η συνεδρία της συνέντευξης προφανώς μπορεί να ποικίλλει σε διάρκεια: είναι απίθανο να έχει κάποια αξία όταν διαρκεί λιγότερο από μισή ώρα, ενώ αν διαρκέσει πολύ πάνω από ώρα μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα σε πολυάσχολους συνεντευξιαζόμενους, με αποτέλεσμα να μειωθεί ο αριθμός των ανθρώπων που θα είναι πρόθυμοι να συμμετάσχουν, κάτι που με τη σειρά του μπορεί να οδηγήσει σε μεροληψία στο τελικό δείγμα. Κυρίως, δεν πρέπει να πούμε ότι θα διαρκέσει μισή ώρα και στο τέλος να διαρκέσει μιάμιση. Είναι στο χέρι μας να τερματίσουμε τη συνέντευξη στην ώρα της και να έχουμε την επαγγελματική υπευθυνότητα να τηρήσουμε και αυτήν και όποια άλλη υπόσχεση έχουμε δώσει. Φυσικά,

αρκετά συχνά συμβαίνει και το αντίθετο: ο συνεντευξιαζόμενος να είναι τόσο χαρούμενος που βρήκε έναν πρόθυμο ακροατή που να μη σας αφήνει να φύγετε. Ο τρόπος αντιμετώπισης αυτής της κατάστασης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δικές σας δεξιότητες ελέγχου και κλεισίματος. Θυμηθείτε ότι, όπως ακριβώς εσείς ελπίζετε να αποκομίσετε κάτι από τη συνέντευξη, έτσι και ο συνεντευξιαζόμενος δεν είναι παράλογο να αναμένει κάτι από εσάς.

Σε ορισμένα πεδία, φαίνεται πως γίνεται ολοένα και πιο δύσκολο να συνεργαστεί κανείς με πιθανούς συνεντευξιαζόμενους. Οι Hart, Rennison και Gibson (2005) συζητούν αυτό το πρόβλημα στο πλαίσιο μιας εθνικής δειγματοληπτικής έρευνας. Οι μεγαλύτερες σε διάρκεια συνεντεύξεις μπορεί να προκαλέσουν «κόπωση του ερωτώμενου», κατά την οποία οι συμμετέχοντες είναι απρόθυμοι να συνεχίσουν, όχι μόνο στις ιδιαίτερα δομημένες συνεντεύξεις των δειγματοληπτικών ερευνών, αλλά και στις μη δομημένες και ημιδομημένες (Axinn & Pearce, 2006: 42).

Όλες οι συνεντεύξεις απαιτούν προσεκτική προετοιμασία –διευθετήσεις για τις επισκέψεις, διασφάλιση των αναγκαίων αδειών–, κάτι που τις καθιστά χρονοβόρες· η επιβεβαίωση των διευθετήσεων και ο επαναπρογραμματισμός των ραντεβού σε περίπτωση απουσιών και απρόβλεπτων καταστάσεων τις καθιστά ακόμη πιο χρονοβόρες. Πρέπει, επίσης, να κρατάτε σημειώσεις. Σε περίπτωση μαγνητοφώνησης, θα απαιτηθεί συνολική ή εν μέρει μεταγραφή (υπολογίστε περίπου έναν συντελεστή δέκα ανάμεσα στον χρόνο μαγνητοφώνησης και τον χρόνο μεταγραφής, εκτός αν είστε πολύ πεπειραμένοι· δηλαδή, για κάθε μία ώρα μαγνητοφώνησης, θα χρειαστούν δέκα ώρες για πλήρη μεταγραφή). Οι αναλύσεις που ακολουθούν απαιτούν και αυτές αρκετό χρόνο. Όπως συμβαίνει και με άλλες τεχνικές, ο προγραμματισμός και η σωστή κατανομή του χρόνου αποτελούν σημαντικές δεξιότητες για μια επιτυχημένη έρευνα στον πραγματικό κόσμο.

Γενικές συμβουλές για συνεντευκτές

Η συνέντευξη είναι ένα είδος συζήτησης, και άρα όλοι διαθέτουμε κάποια σχετική εμπειρία. Ωστόσο, απαιτεί μια κάπως διαφορετική έμφαση στην κοινωνική διάδραση που εξελίσσεται, σε σχέση με μια κανονική συζήτηση. Καθήκον του συνεντευκτή είναι να προσπαθήσει να κάνει τους συνεντευξιαζόμενους να μιλήσουν ελεύθερα και ανοιχτά. Άρα, η δική του συμπεριφορά επιδρά σημαντικά στην προθυμία τους να μιλήσουν. Για τον λόγο αυτό, ως συνεντευκτές πρέπει:

- *Να ακούμε πιο πολύ από ό,τι να μιλάμε.* Οι περισσότεροι συνεντευκτές μιλούν πάρα πολύ. Η συνέντευξη δεν αποτελεί πλατφόρμα για τις προσωπικές εμπειρίες και απόψεις του συνεντευκτή.
- *Να διατυπώνουμε τις ερωτήσεις με ευθύ, ξεκάθαρο και μη απειλητικό τρόπο.* Αν οι άνθρωποι αισθάνονται μπερδεμένοι και βρίσκονται σε άμυνα, δεν πρόκειται να πάρουμε τις πληροφορίες που θέλουμε.
- *Να αποφεύγουμε ενδείξεις που κατευθύνουν τους συνεντευξιαζόμενους προς συγκεκριμένα θέματα.*

κριμένες απαντήσεις. Πολλοί συνεντευξιαζόμενοι θέλουν να ευχαριστήσουν τον συνεντευκτή, δίνοντας τις «σωστές» απαντήσεις («Είστε κατά των αμαρτιών;»).

- *Να απολαμβάνουμε τη συνέντευξη (ή τουλάχιστον να δείχνουμε ότι την απολαμβάνουμε).* Δεν πρέπει να δίνουμε την εντύπωση ότι βαριόμαστε ή φοβόμαστε. Πρέπει να διαφοροποιούμε τη φωνή και την έκφραση του προσώπου μας.

Είναι επίσης πολύ σημαντικό να καταγράφουμε πλήρως τη συνέντευξη. Μπορούμε να κρατάμε σημειώσεις εκείνη τη στιγμή και/ή να ηχογραφούμε τη συνέντευξη. Οι πεπειραμένοι συνεντευκτές συνήθως προτιμούν ξεκάθαρα τη μία ή την άλλη προσέγγιση. Οι McDonald και Sanger παρουσιάζουν λεπτομερώς τα σχετικά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα (ο Walker, 1985: 109-116, παρουσιάζει μια σύνοψη). Η βιβλιογραφία, αλλά και η κοινή λογική, δείχνουν ότι συγκεκριμένα είδη ερωτήσεων πρέπει να αποφεύγονται – θα τα βρείτε συνοπτικά στο Πλαίσιο 12.1.

Το περιεχόμενο της συνέντευξης

Στις δομημένες και ημιδομημένες συνεντεύξεις, το περιεχόμενο, το οποίο μπορεί να προετοιμαστεί εκ των προτέρων, περιλαμβάνει τα εξής:

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.1

Ερωτήσεις που πρέπει να αποφεύγονται στις συνεντεύξεις

Εκτενείς ερωτήσεις. Ο συνεντευξιαζόμενος ενδεχομένως δεν θα θυμηθεί όλη την ερώτηση και θα απαντήσει μόνο σε μέρος της.

Διπλές (ή πολλαπλές) ερωτήσεις, π.χ. «Τι αισθάνεστε για την τρέχουσα μουσική σκηνή της pop σε σχέση με πέντε χρόνια πριν;». Η λύση εδώ είναι να χωρίζουμε την ερώτηση σε απλούστερες ερωτήσεις (π.χ. «Τι αισθάνεστε για την τρέχουσα μουσική σκηνή της pop;» «Μπορείτε να θυμηθείτε την pop μουσική σκηνή όπως ήταν πριν πέντε χρόνια;» «Μπορείτε να συγκρίνετε τη μουσική σκηνή του τότε και του τώρα;»)

Ερωτήσεις με χρήση αργκό. Γενικά, θα πρέπει να αποφεύγετε ερωτήσεις που περιέχουν λεξιλόγιο που είναι πιθανόν άγνωστο στο ακροατήριο-στόχο. Προτιμήστε απλές διατυπώσεις που δεν θα ταράξουν τους συνεντευξιαζόμενους – είναι και προς το δικό σας συμφέρον.

Κατευθυνόμενες ερωτήσεις, π.χ. «Γιατί σας αρέσει το Huddersfield;». Συνήθως η τροποποίηση μιας τέτοιας ερώτησης είναι απλή, αν βέβαια έχετε συνειδητοποιήσει ότι κατευθύνει τους συνεντευξιαζόμενους.

Μεροληπτικές ερωτήσεις. Αν είμαστε ενήμεροι για την πιθανότητα μεροληψίας, δεν θα είναι δύσκολο να *συντάξουμε* μη μεροληπτικές ερωτήσεις. Αυτό που είναι πιο δύσκολο, ωστόσο, είναι να μην κατευθύνουμε (ίσως άθελά μας) τον συνεντευξιαζόμενο λόγω του τρόπου διατύπωσης της ερώτησης ή του τρόπου υποδοχής της απάντησης. Απαιτείται ουδετερότητα, και θα πρέπει να προσέχουμε ώστε, στην προσπάθειά μας να είμαστε ευγενικοί και να ενδυναμώνουμε τον συνεντευξιαζόμενο, να μη δείχνουμε ότι συμφωνούμε ή ότι δεχόμαστε τις απόψεις του.

- Ένα σύνολο στοιχείων (συνήθως ερωτήσεων), συχνά με εναλλακτικά στοιχεία που ακολουθούν, ανάλογα με τις απαντήσεις που παίρνουμε.
- Συστάσεις για τις λεγόμενες τεχνικές διερεύνησης [probes] και τις προτροπές [prompts] (βλ. παρακάτω) και
- Μια προτεινόμενη σειρά των ερωτήσεων, η οποία, σε μια ημιδομημένη συνέντευξη, μπορεί να αλλάξει κατά τη διάρκεια της συνέντευξης.

Στοιχεία [items] ή ερωτήσεις

Στις ερευνητικές συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται τρία βασικά είδη: *κλειστές ερωτήσεις* (ή «προκαθορισμένων εναλλακτικών απαντήσεων»), *ανοιχτές ερωτήσεις*, και *κλίμακες*. Οι κλειστές ερωτήσεις, όπως δείχνει και ο όρος «προκαθορισμένων εναλλακτικών απαντήσεων», αναγκάζουν τον συνεντευξιζόμενο να επιλέξει μεταξύ δύο ή περισσότερων εναλλακτικών απαντήσεων. Οι ανοιχτές ερωτήσεις δεν βάζουν περιορισμούς στο περιεχόμενο ή στον τρόπο απάντησης, πέρα από το ίδιο το θέμα (π.χ. «Με ποιον τρόπο προτιμάτε να περάσετε ένα ελεύθερο απόγευμα;»). Τα στοιχεία κλίμακας, τα οποία μπορεί κάλλιστα να μην έχουν τη μορφή ερώτησης, ζητούν μια απόκριση με τη μορφή βαθμού συμφωνίας ή διαφωνίας (π.χ. Συμφωνώ πολύ/Συμφωνώ/Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ/Διαφωνώ/Διαφωνώ πολύ). Λογικά, είναι κλειστού τύπου ή προκαθορισμένων εναλλακτικών απαντήσεων, αλλά ορισμένες φορές θεωρούνται ξεχωριστή κατηγορία. Οι κλειστές ερωτήσεις και τα στοιχεία κλίμακας συζητήθηκαν στο προηγούμενο Κεφάλαιο, στο πλαίσιο των δειγματοληπτικών ερευνών (σ. 392).

Τα πλεονεκτήματα των ανοιχτών ερωτήσεων στο πλαίσιο των συνεντεύξεων είναι τα εξής:

- Είναι ευέλικτες.
- Μας επιτρέπουν να εισχωρήσουμε σε μεγαλύτερο βάθος ή να διασαφηνίσουμε τυχόν παρανοήσεις.
- Μας δίνουν τη δυνατότητα να ελέγξουμε τα όρια της γνώσης των ερωτώμενων.
- Ενθαρρύνουν τη συνεργασία και τη δημιουργία επαφής.
- Μας επιτρέπουν να εκτιμήσουμε καλύτερα τι πραγματικά πιστεύει ο ερωτώμενος, και
- Ενδέχεται να μας δώσουν απρόσμενες ή αναπάντεχες απαντήσεις.

Τα μειονεκτήματα συνδέονται με την πιθανότητα απώλειας ελέγχου από τον συνεντευκτή, και συγκεκριμένα με τη δυσκολία ανάλυσής τους σε σχέση με τις κλειστές ερωτήσεις.

Τεχνικές διερεύνησης

Η τεχνική διερεύνησης είναι ένας μηχανισμός που ενθαρρύνει τον συνεντευξιζόμενο να προεκτείνει την απάντησή του όταν έχουμε την αίσθηση ότι μπορεί να μας πει περισσότερα πράγματα. Η χρήση των τεχνικών διερεύνησης είναι τέχνη, και πολύ δύσκολα μεταφέρεται σε έναν νέο συνεντευκτή. Κάποιες φορές δίνονται οδηγίες

στους συνεντευκτές για τις τεχνικές διερεύνησης σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Υπάρχουν κάποιες συγκεκριμένες προφανείς τακτικές, όπως π.χ. να ρωτήσουμε «Υπάρχει κάτι άλλο;» ή «Μπορείτε να το επαναλάβετε αυτό;». Κάποιες φορές, αν μια απάντηση έχει δοθεί πολύ γενικά, μια χρήσιμη τεχνική διερεύνησης είναι να ζητήσουμε μια προσωπική γνώμη, π.χ. «Ποια είναι η δική σου προσωπική άποψη γι' αυτό;». Υπάρχουν επίσης και κάποιες πολύ γενικές τακτικές, όπως π.χ.:

- μια περίοδος σιωπής
- ένα ερωτηματικό βλέμμα
- ένα «χμμ...», και
- η επανάληψη όλων αυτών που μόλις είπε ο συνεντευξιζόμενος, ή μέρους τους.

Ο Zeisel (2006: 230-243) παρουσιάζει μια εκτεταμένη ανάλυση των διαφορετικών ειδών τεχνικών διερεύνησης.

Προτροπές

Με τις προτροπές, ο συνεντευκτής παρουσιάζει στον συνεντευξιζόμενο ένα εύρος από τις πιθανές απαντήσεις που αναμένει, είτε διαβάζοντας μια λίστα των δυνατοτήτων είτε δείχνοντας μια «κάρτα προτροπών» που έχει μαζί του (π.χ. μια λίστα με ονομασίες αλκοολούχων ποτών, σε μια ερώτηση για τις συνήθειες κατανάλωσης αλκοόλ). Όλες οι προτροπές πρέπει να χρησιμοποιούνται με συνέπεια στους διάφορους συνεντευξιζόμενους (και τους διαφορετικούς συνεντευκτές, αν είναι περισσότεροι του ενός), και αποτελούν τμήμα της καταγραφής της συνέντευξης.

Η σειρά των ερωτήσεων

Μια συχνή σειρά είναι η εξής:

1. *Εισαγωγή*. Ο συνεντευκτής συστήνεται, εξηγεί τον σκοπό της συνέντευξης, διαβεβαιώνει τον συνεντευξιζόμενο για την εμπιστευτικότητα που θα τηρηθεί, και ζητά την άδειά του για να μαγνητοφωνήσει τη συνέντευξη και/ή να κρατήσει σημειώσεις.
2. *«Προθέρμανση»*. Εύκολες, μη απειλητικές ερωτήσεις στο ξεκίνημα, που θα λειτουργήσουν καθησυχαστικά και για τα δύο μέρη.
3. *Κύριο σώμα της συνέντευξης*. Κάλυψη του κύριου σκοπού της συνέντευξης, με έναν τρόπο ανάπτυξης που θεωρεί λογικό ο συνεντευκτής. Στις ημιδομημένες συνεντεύξεις, η σειρά αυτή μπορεί να αλλάξει με βάση τις απαντήσεις που δίνονται (φροντίστε να επιστρέψετε σε ζητήματα που παραλείφθηκαν, εκτός αν κάτι τέτοιο δεν είναι σωστό ή αναγκαίο). Τυχόν «επικίνδυνες» ερωτήσεις πρέπει να είναι τελευταίες στη σειρά έτσι ώστε, αν ο συνεντευξιζόμενος αρνηθεί να συνεχίσει, να μη γαθούν πολλές πληροφορίες.
4. *«Χαλάρωση»*. Συνήθως πρόκειται για κάποιες απλές ερωτήσεις στο τέλος, που σκοπό έχουν να διαλύσουν τυχόν εντάσεις που συσσωρεύτηκαν.

5. *Κλείσιμο*. Ευχαριστίες και αποχαιρετισμός. Το φαινόμενο του «χειριού στην πόρτα», που συναντάμε κάποιες φορές στο κλείσιμο των συνεδριών συμβουλευτικής, είναι επίσης σύνθηες και στις συνεντεύξεις. Οι συνεντευξιαζόμενοι ενδέχεται, μόλις κλείσει το κασετόφωνο ή το σημειωματάριο, να μας πουν πολλά ενδιαφέροντα πράγματα. Υπάρχουν διάφοροι πιθανοί τρόποι αντιμετώπισης μιας τέτοιας κατάστασης (να ανοίξουμε ξανά το κασετόφωνο ή το σημειωματάριο, ή να αγνοήσουμε το συμβάν), αλλά σε κάθε περίπτωση πρέπει να είμαστε συνεπείς και να σημειώσουμε πώς αντιμετωπίσαμε την περίπτωση.

Διεξάγοντας διαφορετικά είδη συνέντευξης

Δομημένες συνεντεύξεις

Σχεδόν από κάθε άποψη, οι διαδικασίες και τα ζητήματα που πρέπει να λάβουμε υπόψη για τη διεξαγωγή δομημένων συνεντεύξεων είναι τα ίδια με αυτά που συζητήθηκαν για τις συνεντεύξεις των δειγματοληπτικών ερευνών στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, πρέπει οπωσδήποτε να διασφαλίσουμε ότι οι απαντήσεις στις ανοιχτού τύπου ερωτήσεις θα καταγραφούν κατά λέξη. Ο ευκολότερος τρόπος είναι να μαγνητοφωνήσουμε τη συνέντευξη. Όπως πάντα, χρειάζεται να έχουμε τη συναίνεση των συνεντευξιαζόμενων και να διευθετήσουμε όλα τα πρακτικά ζητήματα που αφορούν τη μαγνητοφώνηση (να ελέγξουμε τις μπαταρίες, το μικρόφωνο, αν ακούγονται οι φωνές κ.λπ.).

Οι δομημένες συνεντεύξεις αυτού του είδους δεν εντάσσονται εύκολα στις έρευνες που χρησιμοποιούν ευέλικτα ερευνητικά σχέδια. Είναι πιο πιθανόν να ενσωματωθούν σε ένα προκαθορισμένο ερευνητικό σχέδιο ή ένα σχέδιο πολλαπλών στρατηγικών, μαζί με άλλες μεθόδους. Παρότι δεν είναι αναγκαίο να χρησιμοποιηθεί κάποια συγκεκριμένη ανάλυση δεδομένων, συνήθως χρησιμοποιείται η ανάλυση περιεχομένου (που στην ουσία μετατρέπει τα δεδομένα σε ποσοτική μορφή). Βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 487.

Ημιδομημένες συνεντεύξεις

Αυτό το είδος συνέντευξης χρησιμοποιείται ευρέως σε ευέλικτα ερευνητικά σχέδια και ερευνητικά σχέδια πολλαπλών στρατηγικών. Οι συνεντευκτές διαθέτουν τη λίστα των θεμάτων που τους απασχολούν και επιζητούν απαντήσεις σε αυτά, αλλά έχουν σημαντική ελευθερία στη σειρά των ερωτήσεων, την ακριβή διατύπωση, και τη χρονική διάρκεια και την προσοχή που θα δοθεί στα διάφορα θέματα. Οι συνεντεύξεις αυτές είναι καταλληλότερες όταν ο συνεντευκτής συμμετέχει ενεργά στην ερευνητική διαδικασία (π.χ. σε μια έρευνα μικρής κλίμακας όπου ο ερευνητής ταυτίζεται με τον συνεντευκτή) και δεν περνά απλώς μια σύντομη εκπαίδευση. Οι συνεντεύξεις που περιγράφονται ως «ημιδομημένες» μπορεί να διαφοροποιούνται σημαντικά ως προς τον βαθμό δόμησής τους, από συνεντεύξεις που είναι σχεδόν πλήρως δομημένες μέχρι αυτές που επιτρέπουν στον συνεντευκτή πολύ μεγαλύτερη ελευθερία. Οι περιγραφές της έρευνας θα πρέπει να διευκρινίζουν αυτό το στοιχείο.

Το *πρωτόκολλο συνέντευξης* μπορεί να είναι απλούστερο από το αντίστοιχο μιας δομημένης συνέντευξης (Κεφάλαιο 11, σ. 386). Πιθανότατα θα περιλαμβάνει τα εξής:

- εισαγωγικά σχόλια (πιθανότατα ένα κείμενο που ακολουθείται κατά λέξη),
- λίστα των θεματικών επικεφαλίδων και πιθανόν κάποιες βασικές ερωτήσεις που θα τεθούν κάτω από αυτές τις επικεφαλίδες,
- ένα σύνολο σχετικών προτροπών, και
- σχόλια κλεισίματος.

Συνήθως περιλαμβάνονται επίσης κάποιες υψηλά δομημένες αλληλουχίες (π.χ. για να αποκτήσουμε βιογραφικά και άλλα στοιχεία). Μια στρατηγική είναι να περιλάβουμε αυτά τα διαφορετικά θέματα και τις σχετικές ερωτήσεις και προτροπές σε μια σειρά από κάρτες. Ο συνεντευκτής έχει αρχικά ένα θέμα, αλλά στη συνέχεια καθοδηγείται σε κάποιον βαθμό από τις απαντήσεις του συνεντευξιζόμενου όσον αφορά την αλληλουχία των θεμάτων. Μπορούμε να βάζουμε στην άκρη τις κάρτες που έχουμε ήδη περάσει. Πρέπει να κρατάμε σημειώσεις κατά τη διάρκεια της συνέντευξης, ακόμη και αν ταυτόχρονα την ηχογραφούμε (εν μέρει ως ασφάλεια για τυχόν προβλήματα στη μαγνητοφώνηση). Αφήνουμε αρκετό χώρο για κάθε θέμα, καθώς δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων πόσο υλικό θα έχουμε για κάθε συγκεκριμένη περιοχή. Οι προτροπές μπορεί να μη χρειαστούν, αλλά προσφέρουν μια χρήσιμη δομή οργάνωσης των σημειώσεών μας. Στο Πλαίσιο 12.2 παρουσιάζεται ένα παράδειγμα πρωτοκόλλου μιας ημιδομημένης συνέντευξης (ας σημειωθεί ότι χρησιμοποιείται ως συνέντευξη μεταπαρακολούθησης, μετά από δειγματοληπτική έρευνα). Ο Weiss (1994) παρουσιάζει μια λεπτομερή και εξαιρετικά εύληπτη περιγραφή των συνεντεύξεων ποιοτικής μεθοδολογίας, συμπεριλαμβανομένου και του είδους των ημιδομημένων συνεντεύξεων. Ο Drever (2003) παρουσιάζει μια σύντομη και σαφή περιγραφή της χρήσης τους σε έρευνες μικρής κλίμακας.

Μη δομημένες συνεντεύξεις

Μια κατηγορία μη δομημένων συνεντεύξεων είναι οι μη τυποποιημένες, ανοιχτές και εις βάθος συνεντεύξεις. Μοιάζουν με μια μακροσκελή και φιλική κουβέντα αλλά, ως ερευνητικό εργαλείο, δεν αποτελούν εύκολη επιλογή για τους νέους ερευνητές. Ο Seidman (2006) παρουσιάζει μια λεπτομερή ανασκόπηση. Εστιάζει στη φαινομενολογική προσέγγιση της συνέντευξης σε βάθος, αλλά οι αρχές και οι μέθοδοι που περιγράφει μπορούν να προσαρμοστούν σε διάφορες μη δομημένες προσεγγίσεις.

Οι Lofland κ.συν. (2006), οι οποίοι προτιμούν τον όρο «εντατική συνέντευξη», τονίζουν τη σημασία που έχει ο *οδηγός συνέντευξης* για αυτού του είδους την εργασία. Ο οδηγός αυτός δεν είναι τόσο εκτεταμένος ή λεπτομερής όσο στις περισσότερες δομημένες συνεντεύξεις, αλλά περιλαμβάνει μια λίστα από στοιχεία που πρέπει οπωσδήποτε να ρωτήσουμε κατά τη συνομιλία μας με τον συνεντευξιζόμενο. Αυτό που θέλουμε είναι οι συνεντευξιζόμενοι να μιλήσουν ελεύθερα με τους δικούς τους όρους γύρω από διάφορα ζητήματα που αναδεικνύουμε στην αλληλεπίδραση, και ό,τι άλλο

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.2

Παράδειγμα πρωτοκόλλου για μια ημι-δομημένη συνέντευξη

Σας ευχαριστούμε για την απόφασή σας να συμμετάσχετε στη συνέντευξη μεεταπαρακολούθησης μετά τη δειγματοληπτική έρευνα που προηγήθηκε. Κατ' αρχάς, θα ήθελα να σας διαβεβαιώσω ότι θα διαφυλαχθεί πλήρως η ανωνυμία σας και δεν θα τηρηθεί καμία καταγραφή της συνέντευξης με το όνομά σας.

1. Θα μπορούσα αρχικά να σας ρωτήσω αν αυτή τη στιγμή εργάζεστε;

Αν ναι, ζητήστε λεπτομέρειες για τα εξής ζητήματα:

  - (α) Θέση εργασίας.
  - (β) Πώς έμαθε το άτομο γι' αυτή τη δουλειά.
  - (γ) Διαδικασία υποβολής της αίτησης.
  - (δ) Διαδικασία επιλογής.
  - (ε) Λόγος για τον οποίο αυτή η προσπάθεια ήταν επιτυχημένη σε αντίθεση με τις προηγούμενες.
  - (στ) Ποια προβλήματα αντιμετώπισε το άτομο στις προηγούμενες απόπειρές του; (Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης μέχρι να εξαντληθεί το θέμα).
  - (ζ) Προχωρήστε στο 2.

Αν όχι, ζητήστε λεπτομέρειες για τα εξής ζητήματα:

  - (α) Ποια ήταν η τελευταία θέση εργασίας για την οποία το άτομο έκανε αίτηση
  - (β) Πώς έμαθε το άτομο γι' αυτή τη θέση.
  - (γ) Διαδικασία υποβολής της αίτησης
  - (δ) Διαδικασία επιλογής
  - (ε) Λόγος για τον οποίο αυτή η προσπάθεια ήταν ανεπιτυχής
  - (στ) Αν το άτομο δεν πέρασε από συνέντευξη για τη δουλειά, κάντε τις παραπάνω ερωτήσεις γύρω από την τελευταία θέση εργασίας που έφτασε μέχρι το στάδιο της συνέντευξης. Αν δεν υπήρξε τέτοια περίπτωση, κάντε τις ερωτήσεις γύρω από τη θέση εργασίας που θεωρεί ότι έφτασε πιο κοντά στο στάδιο αυτό.
  - (ζ) Ποια προβλήματα αντιμετώπισε γενικά το άτομο σε σχέση με την εύρεση εργασίας. (Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης μέχρι να εξαντληθεί το θέμα)
  - (η) Προχωρήστε στο 2.
2. Τι είδους συμβουλές έχετε δεχτεί για την εύρεση εργασίας;
  - (α) Στο σχολείο;
  - (β) Από τοπικούς συμβούλους σταδιοδρομίας;
  - (γ) Από άλλη πηγή, συμπεριλαμβανομένων και των ανεπίσημων πηγών;
3. Πώς θα αξιολογούσατε αυτές τις συμβουλές; (Κάντε την ερώτηση σε σχέση με όλες τις πηγές που προσδιορίστηκαν στο 2)
4. Έχετε απευθυνθεί σε κάποια από τις υπηρεσίες για τους άνεργους που παρέχονται τοπικά; (Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης και εξηγούμε, αλλά δεν προτρέπουμε με παραδείγματα στο στάδιο αυτό)

5. Πώς θα αξιολογούσατε αυτές τις υπηρεσίες; (Κάντε την ερώτηση σε σχέση με όλες τις πηγές που προσδιορίστηκαν στο 4)
6. Δείξτε στους ερωτώμενους την παρακάτω λίστα και ρωτήστε τους αν γνωρίζουν την υπηρεσία, τι παρέχεται, αν έχουν οι ίδιοι προσωπική εμπειρία, και αν ναι, πώς την αξιολογούν. (Παραλείψτε από τη λίστα τις υπηρεσίες που ήδη καλύφθηκαν στα 4 και 5 παραπάνω)
  - (α) Κατάρτιση ενηλίκων
  - (β) Κατάρτιση νέων
  - (γ) Σημεία Πρόσβασης Κατάρτισης
  - (δ) Πρόγραμμα Worklink
  - (ε) Γραφείο Εκπαίδευσης Επιχειρήσεων της Κοινότητας Kirklees (KCETA).
  - (στ) Μονάδες Νεοφυών Επιχειρήσεων
  - (ζ) Πρόγραμμα πρόσβασης επιχειρήσεων
  - (η) Συνεταιρισμοί εργαζομένων
  - (θ) Συμβουλευτικό Κέντρο Σταδιοδρομίας και Εκπαίδευσης για Ενηλίκους (CEASA).
  - (ι) Υπηρεσία εύρεσης εργασίας
  - (ια) Συμβουλευτική μετά από απόλυση
7. Ποιες υπηρεσίες θα μπορούσαν να βοηθήσουν εσάς προσωπικά να βρείτε εργασία (ή θα μπορούσαν να σας διευκολύνουν αν ήδη εργάζεστε); Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης και κατευθύνουμε τον συνομιλητή σε λιγότερο προφανείς τομείς, όπως τη φροντίδα των παιδιών και τις μεταφορές –βασίζομαστε στους παράγοντες που αναφέρονται παραπάνω στα 1 και 2– αλλά δεν ξεχνάμε κάποιες πιο προφανείς άμεσες υπηρεσίες.
8. Σας έχουν βοηθήσει κάποιοι ανεπίσημοι οργανισμοί; Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης για πρωτοβουλίες που βασίζονται στην κοινότητα, λέσχες εύρεσης εργασίας, τοπικά δίκτυα στήριξης κ.λπ. Μην ξεχνάτε την απλή περίπτωση βοήθειας από συγγενείς, φίλους και γείτονες.
9. Πώς βλέπουν τους παράγοντες που έχουν αναφερθεί στο 8 σε σύγκριση με τη βοήθεια που λαμβάνεται από επίσημες υπηρεσίες; Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης για τους τρόπους που είναι καλύτεροι, όμοιοι, χειρότεροι ή διαφορετικοί.
10. Ακολουθείτε ενδεχομένως μια συνήθη ρουτίνα για να οργανώσετε τον χρόνο σας μέσα στην εβδομάδα; Χρησιμοποιούμε τεχνικές διερεύνησης για τον βαθμό στον οποίο η ρουτίνα αυτή περιλαμβάνει την εύρεση εργασίας ή ίσως την αποκλείει. Θυμηθείτε, στην περίπτωση που τώρα το άτομο εργάζεται να ρωτήσετε για το διάστημα που το άτομο ήταν άνεργο.
11. Θεωρείτε το τωρινό εισόδημά σας επαρκές και δίκαιο; Αν το άτομο εργάζεται, συγκρίνετε αυτό το διάστημα με την περίοδο που το άτομο ήταν άνεργο.
12. Ορισμένοι άνθρωποι βλέπουν την κοινωνία μας σαν μια σκάλα την οποία πρέπει κανείς να ανεβαίνει για να παίρνει μεγαλύτερες ανταμοιβές: άλλοι θεωρούν ότι χωρίζεται σε έχοντες και μη έχοντες. Πώς βλέπετε εσείς την κοινωνία; Χρησιμοποιούμε τε-

χνικές διερεύνησης για να φανεί ποια είναι η εικόνα της κοινωνίας που ενστερνίζεται το άτομο.

13. Σας ευχαριστούμε πολύ που μας βοηθήσατε και μας αφιερώσατε τον χρόνο σας. Μπορώ τώρα στο τέλος να σας ρωτήσω αν θεωρείτε ότι υπάρχει κάποια πλευρά της εμπειρίας σας από την αναζήτηση εργασίας που δεν έχει καλυφθεί από αυτή τη συνέντευξη;

(Πηγή: Cliff, Sparks & Gibbs, χ.χ.)

επιθυμούν να αναδείξουν οι ίδιοι. Οι συγγραφείς δίνουν πάρα πολλές πρακτικές συμβουλές και συστάσεις σε όσους διεξάγουν αυτού του είδους τη συνέντευξη (2006: 99-107), και επίσης αναπαράγουν ένα εξαιρετικό σύνολο από οδηγίες για να συστηθεί κανείς πριν από μια εντατική συνέντευξη – βλ. Πλαίσιο 12.3.

Ο McCracken (1988) συζητά μια εκδοχή εντατικής συνέντευξης την οποία ονομάζει *εκτεταμένη συνέντευξη*. Με τον όρο αυτό δεν εννοεί απλώς μια συνέντευξη που διαρκεί πολύ, αλλά μια προσέγγιση που μπορεί να αντικαταστήσει τη συμμετοχική παρατήρηση σε περιπτώσεις όπου η τελευταία δεν είναι δυνατή λόγω χρονικών ή άλλων περιορισμών.

Μια άλλη κατηγορία μη δομημένης συνέντευξης είναι η *άτυπη συνέντευξη*. Εδώ, εκμεταλλευόμαστε μια ευκαιρία που προκύπτει για μια (συνήθως σύντομη) συζή-

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.3

Συστηθείτε: Μια λίστα οδηγιών

1. Εξηγήστε τον σκοπό και τη φύση της έρευνας στον ερωτώμενο, λέγοντας πώς ή μέσω ποιου επιλέχθηκαν.
2. Διαβεβαιώστε τον ερωτώμενο ότι θα τηρηθεί η ανωνυμία του σε όλες τις γραπτές αναφορές που θα προκύψουν από την έρευνα, και ότι οι απαντήσεις του θα αντιμετωπιστούν με απόλυτη εμπιστευτικότητα.
3. Ενημερώστε ότι μπορεί κάποιες ερωτήσεις μπορεί να του φανούν τραβηγμένες, ανόητες ή δύσκολες, και ότι αυτό συμβαίνει γιατί οι ερωτήσεις που είναι κατάλληλες για κάποιους ερωτώμενους ενδέχεται να μην είναι πάντα κατάλληλες για κάποιους άλλους. Εφόσον δεν υπάρχουν σωστές και λάθος απαντήσεις, δεν χρειάζεται να ανησυχεί, και μπορεί να τις χειριστεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο για τον ίδιο. Ενδιαφερόμαστε απλώς για τις απόψεις και τις προσωπικές εμπειρίες του ερωτώμενου.
4. Ο ερωτώμενος μπορεί να ελεύθερα να διακόπτει, να ζητά διευκρινίσεις από τον συνεντευκτή, να ασκεί κριτική στη λογική των ερωτήσεων κ.λπ.
5. Ο συνεντευκτής λέει ορισμένα πράγματα για τον εαυτό του – το υπόβαθρο, την εκπαίδευση και τα ενδιαφέροντά του στο πεδίο της έρευνας.
6. Ο συνεντευκτής ζητά την άδεια να μαγνητοφωνήσει τη συνέντευξη, εξηγώντας γιατί χρειάζεται αυτό.

(Με βάση τους Lofland κ.συν., 2006: 104· αρχική πηγή Davis, 1960)

τηση με κάποιον σε ένα ερευνητικό πλαίσιο, γύρω από οποιοδήποτε θέμα μας φαίνεται σχετικό. Σε μια μελέτη εθνογραφικού τύπου, η ευκαιρία αυτή μπορεί να ανακύψει μετά από μια περίοδο παρατήρησης, και να στοχεύει στη διασαφήνιση του νοήματος ή της σπουδαιότητας κάποιου συμβάντος. Δεν είναι κατάλληλη ως κύρια μέθοδος συλλογής δεδομένων αλλά, όταν χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους, μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο σε όλες σχεδόν τις έρευνες ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου. Συνήθως αυτές οι συνεντεύξεις δεν είναι εφικτό να μαγνητοφωνηθούν (το πιθανότερο είναι ότι θα χαθεί η αυθόρμητη διάθεση και η οικειότητα αν βγάλουμε το κασετόφωνο, ζητήσουμε άδεια κ.λπ.), όμως είναι σημαντικό να καταγράψουμε λεπτομερώς την αλληλεπίδραση αμέσως μετά.

Μη κατευθυντικές συνεντεύξεις

Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για τις συνεντεύξεις όπου η κατεύθυνση και τα πεδία που καλύπτονται βρίσκονται υπό τον πλήρη έλεγχο του συνεντευξιαζόμενου. Ο Carl Rogers (1945) αξιοποίησε εκτενώς αυτή την προσέγγιση σε θεραπευτικά πλαίσια, και άσκησε σημαντική επίδραση στον τύπο της συνέντευξης. Ωστόσο, υπάρχουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους κλινικούς και τους ερευνητικούς σκοπούς. Στη ροζεριανή θεραπεία, η συνέντευξη ξεκινά από τον πελάτη, όχι τον θεραπευτή· το κίνητρο, και άρα και ο σκοπός της συνέντευξης, είναι η αναζήτηση βοήθειας για ένα πρόβλημα, ενώ δείκτης επιτυχίας είναι ο βαθμός στον οποίο η συνέντευξη βοήθησε. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, η αυθεντική προσέγγιση της μη κατευθυντικής συνέντευξης αυτού του είδους δεν φαίνεται κατάλληλη για την έρευνα. Οι Powney και Watts (1987: 20) υποστηρίζουν ότι το είδος κλινικής συνέντευξης του Piaget που χρησιμοποιήθηκε στις έρευνές του για τη γνωστική ανάπτυξη (π.χ. Piaget, 1929), όπου ο ίδιος επέμενε ότι το παιδί πρέπει να καθορίζει το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της συζήτησης, ταιριάζει καλύτερα με τους ερευνητικούς σκοπούς. Εδώ υπάρχει ένας βαθμός ειρωνείας, καθώς οι πειραματικοί ψυχολόγοι, ενώ αναγνωρίζουν τη θεωρητική συνεισφορά του Piaget, είναι εξαιρετικά απορριπτικοί απέναντι στη μεθοδολογία του.

Εστιασμένες συνεντεύξεις

Μια προσέγγιση που επιτρέπει να αναδυθούν οι απόψεις και τα αισθήματα των ατόμων, αλλά δίνει έναν ορισμένο έλεγχο και στον συνεντευκτή, είναι γνωστή ως *εστιασμένη συνέντευξη* (Merton, Fiske, & Kendall, 1990). Η συνέντευξη αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί όταν θέλουμε να διερευνήσουμε μια συγκεκριμένη κατάσταση, ένα φαινόμενο ή ένα συμβάν (π.χ. ένα πρόγραμμα κατάρτισης νέων, μια μονάδα ακτινογραφιών ή μια τηλεοπτική εκπομπή). Αναζητούνται άτομα που έχουν συμμετάσχει στη συγκεκριμένη κατάσταση (π.χ. βρίσκονται όλοι σε ανοιχτή φυλακή και έχουν υποβληθεί σε μια σύντομη, αλλά αυστηρή τιμωρία).

Το πρώτο καθήκον είναι να διεξαχθεί μια *ανάλυση της κατάστασης*, μέσω παρατήρησης, ανάλυσης τεκμηρίων ή κάποιου άλλου τρόπου. Συνήθως, η ανάλυση αυτή περιλαμβάνει τα εξής:

- τις πτυχές της κατάστασης που είναι σημαντικές σε όσους συμμετέχουν σε αυτήν
- το νόημα που έχουν αυτές οι πτυχές για όσους συμμετέχουν στην κατάσταση, και
- τα αποτελέσματα που έχουν σε όσους συμμετέχουν.

Στη συνέχεια, αναπτύσσεται ένας οδηγός συνέντευξης που καλύπτει τις βασικές περιοχές διερεύνησης και τα ερευνητικά ερωτήματα. Οι συνεντεύξεις επικεντρώνονται στις υποκειμενικές εμπειρίες όσων συμμετέχουν. Η προσέγγιση αυτή προϋποθέτει σημαντική εμπειρία και δεξιότητες εκ μέρους του συνεντευκτή, καθώς και μεγάλη ευελιξία. Συγκεκριμένα, η τεχνική διερεύνησης αποτελεί βασικό στοιχείο. Ο Zeisel (2006: 227-256) διατυπώνει λεπτομερείς και χρήσιμες προτάσεις για το θέμα. Η προσέγγιση χρησιμοποιείται ευρέως σε ομαδικά πλαίσια· βλ. παρακάτω, την ενότητα για τις ομάδες εστίασης.

Τηλεφωνικές συνεντεύξεις

Η χρήση τηλεφώνου για τη συνέντευξη μπορεί να αποτελέσει μια πολύ πιο γρήγορη και φθηνή λύση σε σχέση με τις διά ζώσης συνεντεύξεις. Στο Πλαίσιο 12.4 θα βρεί-

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.4

Σύγκριση διά ζώσης και τηλεφωνικών συνεντεύξεων

Τα πλεονεκτήματα των τηλεφωνικών συνεντεύξεων

1. Είναι πολύ φθηνότερες και λιγότερο χρονοβόρες, ειδικά αν για τις διά ζώσης συνεντεύξεις απαιτούνται πολλές μετακινήσεις.
2. Η χρήση τηλεφωνικής συνέντευξης με τη βοήθεια υπολογιστή (CATI) απλοποιεί το έργο αυτό.
3. Η εποπτεία της απόδοσης των συνεντευκτών είναι ευκολότερη, ειδικά αν οι συνεντεύξεις καταγράφονται (εγείρονται ζητήματα δεοντολογίας, π.χ. σε σχέση με την εμπιστευτικότητα και τη συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης – βλ. Κεφάλαιο 10).
4. Πιθανόν μειώνουν τη μεροληψία λόγω χαρακτηριστικών του συνεντευκτή στις απαντήσεις.

Μειονεκτήματα των τηλεφωνικών συνεντεύξεων

1. Πιθανότητα μεροληψίας λόγω προβλημάτων πραγματοποίησης της τηλεφωνικής επαφής με όλα τα μέλη του πληθυσμού που μας ενδιαφέρει.
2. Πρέπει να είναι σχετικά σύντομες (συνήθως λιγότερο από 30 λεπτά)· οι διά ζώσης συνεντεύξεις μπορεί να φτάνουν και τη μία ώρα σε πολλές περιπτώσεις.
3. Η έλλειψη οπτικών ενδείξεων μπορεί να αποτελεί πρόβλημα (π.χ. η παρατήρηση μη λεκτικών αντιδράσεων μπορεί να προσφέρει βοηθητικές πληροφορίες, ίσως υποδεικνύοντας την ανάγκη επιπλέον διερεύνησης ενός θέματος ή την ανάγκη αλλαγής θέματος).
4. Δεν είναι δυνατή η συλλογή πληροφοριών σχετικά με το πλαίσιο (π.χ. από την παρατήρηση του ερωτώμενου, της γειτονιάς κ.λπ.).

τε μια επισκόπηση των σχετικών πλεονεκτημάτων και μειονεκτημάτων των δύο προσεγγίσεων. Οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις χρησιμοποιούνται σχετικά σπάνια από τους ερευνητές, εκτός από αυτούς που εργάζονται σε εμπορικά πλαίσια, π.χ. στην έρευνα αγοράς. Ωστόσο, φαίνεται ότι είναι καλό να τις λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη σε περιπτώσεις όπου η έλλειψη πόρων αποκλείει τη δυνατότητα να έχουμε ένα επαρκές δείγμα προσωπικών συνεντεύξεων και όπου μπορούμε να ανεχτούμε τα μειονεκτήματα των τηλεφωνικών συνεντεύξεων. Η Gwartney (2007) καλύπτει όλες τις πλευρές της διαδικασίας τηλεφωνικών συνεντεύξεων με αρκετές λεπτομέρειες.

Διαδικτυακές συνεντεύξεις

Το διαδίκτυο χρησιμοποιείται το τελευταίο διάστημα όλο και περισσότερο, όχι μόνο σε δειγματοληπτικές έρευνες, όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αλλά και σε ημι-δομημένες και άλλων ειδών συνεντεύξεις (για μια επιπλέον γενική συζήτηση των σχετικών ζητημάτων, βλ. επίσης Κεφάλαιο 15, σ. 524). Η πιο δημοφιλής προσέγγιση μέχρι στιγμής είναι μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Στο Πλαίσιο 12.5 αναφέρονται κάποια από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της χρήσης των e-mail με τον τρόπο αυτό.

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.5

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των συνεντεύξεων μέσω e-mail

Σημείωση: Οι συνεντεύξεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μπορούν να διεξαχθούν με πολλούς τρόπους. Ο απλούστερος είναι κατάλληλος για τα δομημένα ερωτηματολόγια δειγματοληπτικών ερευνών, και περιλαμβάνει ένα πλήρες σύνολο ερωτήσεων που αποστέλλεται με ένα e-mail, στο οποίο ο συμμετέχων απαντά όταν του είναι βολικό. Είναι στην ουσία αντίστοιχο ενός ερωτηματολογίου που αποστέλλεται ταχυδρομικά, και σε μεγάλο βαθμό παρουσιάζει τα ίδια πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα με τα ταχυδρομικά ερωτηματολόγια που συζητήθηκαν στο προηγούμενο Κεφάλαιο, χωρίς όμως τα έξοδα και τις καθυστερήσεις που συνδέονται με τη χρήση του ταχυδρομείου.

Μια εναλλακτική προσέγγιση πλησιάζει περισσότερο στον διάλογο, όπου ο ερωτώμενος απαντά σε μία μόνο ερώτηση (ή πιθανόν σε έναν μικρό αριθμό συναφών ερωτήσεων). Με τον τρόπο αυτό, οι ερευνητές επιδιώκουν να διευκρινίσουν και/ή να προεκτείνουν την απάντηση, και να αλλάξουν τη σειρά των επόμενων ερωτήσεων. Έτσι, προσεγγίζουν περισσότερο την ημι-δομημένη συνέντευξη, παρόλο που είναι δυνατές και οι εντελώς μη δομημένες εις βάθος εκδοχές. Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα που αναφέρονται παρακάτω αναλύονται με βάση αυτόν τον τελευταίο τύπο συνέντευξης.

Πλεονεκτήματα των συνεντεύξεων μέσω e-mail

1. **Κόστος.** Για τις συνεντεύξεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου δεν απαιτούνται μετακινήσεις, ενοίκια ή αγορά εξοπλισμού καταγραφής ή έξοδα μεταγραφής. Επιπλέον, έχουμε τη δυνατότητα να αποστείλουμε αρκετές τέτοιες συνεντεύξεις ταυτόχρονα.

2. *Εύρος συμμετεχόντων.* Στις διά ζώσης συνεντεύξεις οι συνεντευκτές πρέπει να ταξιδέψουν για να συναντήσουν τους συμμετέχοντες ή να ζητήσουν από αυτούς να μεταβούν εκεί που βρίσκονται οι ίδιοι. Στην περίπτωση των συνεντεύξεων μέσω e-mail, μπορούμε να πραγματοποιήσουμε τη συνέντευξη όπου υπάρχει πρόσβαση σε ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, χωρίς έξοδα μετακίνησης.
3. *Χρόνος για αναστοχασμό.* Οι διά ζώσης και οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις συμβαίνουν σε πραγματικό χρόνο. Η συνέντευξη μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου δίνει τη δυνατότητα στον συμμετέχοντα να σκεφτεί τις ερωτήσεις πριν απαντήσει. Αν υποθέσουμε ότι παραμένουν όλες οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις στις ανταλλαγές e-mail, οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα να τροποποιήσουν τις προηγούμενες απαντήσεις τους. Οι ερευνητές μπορούν επίσης να αλλάξουν τις ερωτήσεις τους, λαμβάνοντας υπόψη τις απαντήσεις που δόθηκαν.
4. *Δυνατότητα ταυτόχρονων συνεντεύξεων.* Ο συνεντευκτής μπορεί να διεξαγάγει πολλές τέτοιες συνεντεύξεις ταυτόχρονα. Μπορεί να τροποποιήσει ένα σύνολο ερωτήσεων με βάση το είδος και τη φύση των απαντήσεων που έχει λάβει.
5. *Δημιουργία σχέσης.* Ο χρόνος που χρειάζεται για τη διεξαγωγή συνέντευξης μέσω e-mail σε μορφή διαλόγου προσφέρει τη δυνατότητα δημιουργίας επαφής ανάμεσα στον συνεντευκτή και τον συμμετέχοντα. Η κατάσταση μοιάζει με μια σειρά πολλαπλών διά ζώσης συνεντεύξεων που μπορούν να πραγματοποιηθούν στη διάρκεια αρκετών ημερών ή εβδομάδων και όχι σε μία μόνο συνέντευξη μίας ή δύο ωρών.
6. *Λέγονται πράγματα που ενδεχομένως δεν θα λέγονταν σε μια διά ζώσης συνέντευξη.* Η απρόσωπη φύση της συνέντευξης μέσω e-mail βοηθά τους ανθρώπους να πουν πράγματα που ειδάλλως δεν θα ήταν πρόθυμοι να πουν σε μια διά ζώσης επαφή.
7. *Υπέρβαση της μεροληψίας συνεντευκτή.* Οι διά ζώσης συνεντεύξεις μπορεί να επηρεαστούν από τα προσωπικά εμφανισιακά χαρακτηριστικά του συνεντευκτή.

Μειονεκτήματα των διαδικτυακών συνεντεύξεων

1. *Προβλήματα με το δείγμα.* Ένα γενικό πρόβλημα όλων των διαδικτυακών ερευνών (βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 525). Μπορεί να δυσκολευτούμε να αποκτήσουμε αντιπροσωπευτικό δείγμα και να διασφαλίσουμε ότι το άτομο που απαντά είναι αυτό που πιστεύουμε ότι είναι.
2. *Η συνέντευξη μπορεί να διαρκέσει πολύ.* Οι συνεντεύξεις αυτού του είδους συνήθως διαρκούν αρκετές ημέρες, κάποιες φορές και περισσότερο. Το αποτέλεσμα μπορεί να είναι να χαθεί η διάθεση συμμετοχής και να μην ολοκληρώνονται οι συνεντεύξεις.
3. *Ζητήματα δεοντολογίας.* Οι συμμετέχοντες μπορεί να μη συνεχίζουν τη συνέντευξη επειδή έχουν αποφασίσει να αποσυρθούν από αυτήν, χωρίς να ειδοποιήσουν τον συνεντευκτή. Εμείς πρέπει να αποφασίσουμε αν θα ζητήσουμε ξανά τις πληροφορίες ή όχι.
4. *Απώλεια μη λεκτικών ενδείξεων.* Με τις συνεντεύξεις μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ενδέχεται να χαθούν διάφορες συναφείς οπτικές ενδείξεις.
5. *Απρόσωπος χαρακτήρας.* Ο κυβερνοχώρος είναι ένας απρόσωπος κόσμος, και οι πιθανές επιδράσεις στη συμπεριφορά και την έκβαση μιας συνέντευξης δεν είναι ακόμη καλά κατανοητές.

(Συντομευμένη μορφή με βάση τους Hunt & McHale, 2007: 1.416-1.418)

Έχουν επίσης διερευνηθεί και άλλες μορφές, όπως η αποστολή τηλεφωνικών μηνυμάτων και οι τεχνολογίες μετάδοσης Φωνής μέσω Πρωτοκόλλου Ίντερνετ (VoIP) για τη μεταφορά φωνητικών επικοινωνιών μέσω διαδικτύου και άλλων δικτύων. Προϊόντα VoIP, όπως το Skype, προσφέρουν τη δυνατότητα χρήσης φωνής και εικόνας για ατομικές ή ομαδικές συνεντεύξεις (π.χ. Georgienva & Allan, 2008· Vandagriff & Nitsche, 2009).

Οι Kazmer και Xie (2008) και ο Orpenakker (2006) έχουν συγκρίνει λεπτομερώς τις διαφορές προσεγγίσεις συλλογής ποιοτικών δεδομένων από ημι-δομημένες συνεντεύξεις με τις μεθόδους διά ζώσης και τηλεφωνικής συνέντευξης, καθώς και της συνέντευξης μέσω e-mail και της συνέντευξης μέσω υπηρεσίας στιγμιαίων μηνυμάτων (π.χ. MSN Messenger). Το γενικό τους συμπέρασμα είναι ότι και οι τέσσερις μέθοδοι συλλογής δεδομένων μπορούν να παράξουν χρήσιμα δεδομένα. Ωστόσο:

- Η χρήση διά ζώσης συνεντεύξεων για τη συλλογή πληροφοριών είναι προτιμότερη όταν οι κοινωνικές ενδείξεις που προέρχονται από τον συνεντευξιαζόμενο είναι πολύ σημαντικές πηγές πληροφοριών, ο συνεντευκτής διαθέτει αρκετά μεγάλο προϋπολογισμό και ο χρόνος για μετακινήσεις και τυποποίηση της κατάστασης της συνέντευξης παίζουν σημαντικό ρόλο.
- Η χρήση συνεντεύξεων μέσω τηλεφώνου, μηνύματος κειμένου ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τη συλλογή πληροφοριών είναι προτιμότερη όταν οι κοινωνικές ενδείξεις που προέρχονται από τον συνεντευξιαζόμενο είναι λιγότερο σημαντικές πηγές πληροφοριών για τον συνεντευκτή, ο συνεντευκτής διαθέτει μικρό προϋπολογισμό και λιγότερο χρόνο για μετακινήσεις, όταν επιδιώκει να έρθει σε επαφή με άτομα που βρίσκονται σε χώρους με κλειστή ή περιορισμένη πρόσβαση, όταν η τυποποίηση της κατάστασης της συνέντευξης δεν είναι σημαντική και όταν πρέπει να διασφαλιστεί κάποιος βαθμός *ανωνυμίας*.
- Η χρήση συνεντεύξεων μέσω μηνύματος κειμένου ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τη συλλογή πληροφοριών είναι προτιμότερη όταν τόσο ο συνεντευκτής όσο και ο συνεντευξιαζόμενος γνωρίζουν δακτυλογράφηση και έχουν πρόσβαση σε υπολογιστές, και
- Η χρήση συνεντεύξεων μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τη συλλογή πληροφοριών είναι προτιμότερη όταν ο συνεντευξιαζόμενος χρειάζεται χρόνο για να ανταποκριθεί στον εξελισσόμενο διάλογο, και/ή όταν ο συνεντευκτής και ο συνεντευξιαζόμενος ζουν σε διαφορετικά σημεία του κόσμου που ανήκουν σε πολύ διαφορετικές χρονικές ζώνες (στις άλλες προσεγγίσεις, θα έπρεπε είτε ο συνεντευκτής είτε ο συνεντευξιαζόμενος να είναι διαθέσιμος για τη συνέντευξη το βράδυ).

Ομάδες εστίασης

Οι συνεντεύξεις μπορούν να πραγματοποιηθούν σε ομαδικό πλαίσιο ή μόνο μεταξύ δύο ατόμων. Ακολουθούν οποιαδήποτε από τις κατηγορίες που συζητήθηκαν προηγουμένως, και άρα μπορεί να είναι εξαιρετικά δομημένες, ημιδομημένες ή μη δομη-

μένες. Οι πιο κοινές εκδοχές προσφέρουν σημαντικό βαθμό ευελιξίας και αποτελούν στην ουσία μια υβριδική μορφή που διαθέτει χαρακτηριστικά τόσο της συζήτησης όσο και της συνέντευξης. Παρότι τα γενικά θέματα, και ορισμένες φορές και οι συγκεκριμένες ερωτήσεις, παρουσιάζονται από τον ερευνητή, η παραδοσιακή μορφή της συνέντευξης με εναλλαγή ερώτησης-απάντησης είναι δύσκολο να τηρηθεί, και δυσχεραίνει την αλληλεπίδραση της ομάδας που αποτελεί ισχυρό πλεονέκτημα της ομαδικής συνέντευξης.

Ο γενικός όρος «ομαδική συνέντευξη» χρησιμοποιείται τελευταία αρκετά ως εναλλακτικός όρος για την «ομάδα εστίασης» λόγω της ευρείας χρήσης του τελευταίου, έχει όμως ειδικά χαρακτηριστικά. Οι ομάδες εστίασης εμφανίστηκαν τη δεκαετία του 1920 στο πεδίο της έρευνας αγοράς, και βασίζονται στην αναγνώριση ότι πολλές αποφάσεις των καταναλωτών λαμβάνονται σε κοινωνικό, ομαδικό πλαίσιο (Bogardus, 1926). Τώρα πια χρησιμοποιούνται ευρέως από πολιτικά κόμματα που θέλουν να εκτιμήσουν την πιθανή αντίδραση των ανθρώπων στις προτεινόμενες πολιτικές, και αποτελούν αυτή τη στιγμή μια πολύ δημοφιλή μέθοδο συλλογής δεδομένων σε πολλά πεδία της εφαρμοσμένης κοινωνικής έρευνας. Εν μέρει η δημοτικότητα τους οφείλεται στο γεγονός ότι «δεν κάνουν διακρίσεις κατά ατόμων που δεν μπορούν να διαβάσουν ή να γράψουν, και ενθαρρύνουν τη συμμετοχή ατόμων που είναι απρόθυμα να συμμετάσχουν σε συνέντευξη μόνα τους ή που αισθάνονται ότι δεν έχουν τίποτε να πουν» (Kitzinger, 1995: 299), και έχουν διεισδύσει σε πεδία όπως είναι η έρευνα για την αναπηρία (Gates & Waight, 2007· Kroll, Barbour, & Harris, 2007). Η μέθοδος, πιθανόν λόγω της προέλευσής της από την έρευνα αγοράς, συχνά χρησιμοποιείται σε αυτό που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε θέματα χαμηλού ενδιαφέροντος. Ωστόσο, οι Överlien, Aronsson και Hydén (2005) έχουν καταδείξει τη χρήση της ως σε βάθος μεθόδου σε θέματα μεγάλου ενδιαφέροντος, όπως στην προαγωγή του ασφαλούς σεξ.

Οι ομάδες εστίασης φαίνεται να έχουν αντικαταστήσει τα ερωτηματολόγια ως αυθόρμητη απάντηση στην ερώτηση «Ποια μέθοδο πρέπει να χρησιμοποιήσουμε;». Αυτό εν μέρει οφείλεται στο γεγονός ότι παρουσιάζουν, όπως και τα ταχυδρομικά ερωτηματολόγια, το πλεονέκτημα ότι αποτελούν έναν αποτελεσματικό τρόπο παραγωγής σημαντικού όγκου δεδομένων και ότι φαίνεται να πραγματοποιούνται εύκολα. Όπως και στην περίπτωση των ερωτηματολογίων, αυτά τα πλεονεκτήματα αντισταθμίζονται από σημαντικά μειονεκτήματα. Για παράδειγμα, είναι δύσκολο ή και αδύνατον να παρακολουθήσει κανείς στη συνέχεια τις απόψεις των ατόμων, ενώ η δυναμική της ομάδας ή οι ιεραρχίες εξουσίας επηρεάζουν το ποιος μιλά και τι λέει. Ένα συχνό πρόβλημα είναι ότι συνήθως κυριαρχούν στη συζήτηση ένα ή δύο άτομα. Η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, και γενικότερα ο χειρισμός των ομαδικών συνεδριών, απαιτεί σημαντική εμπειρία, τακτ και ευαισθησία. Στο Πλαίσιο 12.6 απαριθμούνται κάποια από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα των ομάδων εστίασης.

Η ομάδα εστίασης (που ορισμένες φορές αναφέρεται ως *συνέντευξη ομάδας εστίασης*, ώστε να δοθεί έμφαση στο γεγονός ότι πρόκειται για ένα συγκεκριμένο είδος συνέντευξης) είναι μια ομαδική συνέντευξη γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα, εξού και η αναφορά στην «εστίαση». Πρόκειται για μια ανοιχτή ομαδική συ-

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των ομάδων εστίασης

Πλεονεκτήματα

1. Μια εξαιρετικά αποτελεσματική τεχνική για τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων, αφού ο όγκος και το εύρος των δεδομένων αυξάνεται λόγω της συλλογής τους από διάφορους ανθρώπους ταυτόχρονα.
2. Τίθενται σε ισχύ κάποιοι φυσικοί έλεγχοι ποιότητας για τη συλλογή δεδομένων: για παράδειγμα, οι συμμετέχοντες συνήθως διατηρούν μια ισορροπία μεταξύ τους και οι ακραίες απόψεις συνήθως «εκριζώνονται».
3. Η δυναμική της ομάδας συμβάλλει στην εστίαση στα πιο σημαντικά ζητήματα και είναι αρκετά εύκολο να υπολογιστεί ο βαθμός κατά τον οποίο υπάρχει μια συνεπής και κοινή άποψη.
4. Οι συμμετέχοντες συνήθως βιώνουν ευχάριστα την εμπειρία.
5. Η μέθοδος είναι σχετικά φτηνή και ευέλικτη, και μπορεί να υλοποιηθεί γρήγορα.
6. Οι συμμετέχοντες ενδυναμώνονται και είναι σε θέση να σχολιάσουν με δικά τους λόγια, ενώ ταυτόχρονα παρακινούνται από σκέψεις και σχόλια των άλλων μελών της ομάδας.
7. Μπορεί να παρακινηθούν να συμμετάσχουν άνθρωποι που είτε είναι απρόθυμοι να δώσουν συνέντευξη μόνοι τους, είτε αισθάνονται ότι δεν έχουν κάτι να πουν, ή συνήθως δεν συμμετέχουν σε δειγματοληπτικές έρευνες.
8. Δεν γίνονται διακρίσεις κατά ατόμων που δεν μπορούν να διαβάσουν ή να γράψουν, ή ατόμων που έχουν άλλες ειδικές δυσκολίες.
9. Η διευθέτηση αυτή μπορεί να βοηθήσει στη συζήτηση θεμάτων-ταμπού, εφόσον τα λιγότερο συγκρατημένα μέλη της ομάδας μπορεί να σπάσουν τον πάγο ή να προσφέρουν στήριξη.

Μειονεκτήματα

1. Ο αριθμός ερωτήσεων που καλύπτεται είναι περιορισμένος. Συνήθως μπορούν να τεθούν λιγότερες από δέκα βασικές ερωτήσεις την ώρα.
2. Η λειτουργία της ομαδικής διαδικασίας απαιτεί σημαντική εμπειρία.
3. Η διαδικασία της συνέντευξης απαιτεί καλή διαχείριση, διαφορετικά τα πιο διστακτικά άτομα ενδέχεται να μην εκφράσουν την άποψή τους, ή μπορεί να κυριαρχήσουν ακραίες απόψεις ή να προκύψει μεροληψία λόγω της κυριαρχίας ενός ή δύο ατόμων στην ομάδα.
4. Μπορεί να υπάρξουν συγκρούσεις ανάμεσα σε άτομα με διαφορετικές προσωπικότητες. Οι συγκρούσεις εξουσίας μπορεί να αποσπάσουν την προσοχή από τη συνέντευξη και τα ζητήματα κύρους μεταξύ των ατόμων μπορεί να προκαλέσουν συγκρούσεις στο πλαίσιο της διαδικασίας.
5. Η εμπιστευτικότητα μπορεί να είναι πρόβλημα μεταξύ των συμμετεχόντων όταν αλληλεπιδρούν στο πλαίσιο μιας ομάδας.
6. Τα αποτελέσματα είναι δύσκολο να γενικευτούν, καθώς δεν μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά του ευρύτερου πληθυσμού.
7. Η ζωντανή και άμεση φύση της αλληλεπίδρασης μπορεί να οδηγήσει τον ερευνητή ή τον υπεύθυνο λήψης αποφάσεων να δώσει μεγαλύτερη πίστη στα ευρήματα από ό,τι πράγματι δικαιολογείται.

(Προσαρμογή και συντόμηση βάσει της Robinson, 1999: 909-910)

ζήτηση, την οποία καθοδηγεί ο ερευνητής, και η οποία διαρκεί συνήθως μία ώρα τουλάχιστον, αλλά πιθανόν και δύο ή περισσότερες.

Μέγεθος και σύνθεση της ομάδας

Οι απόψεις διαφέρουν όσον αφορά το βέλτιστο μέγεθος της ομάδας. Οι Stewart και Shamdasani (1990) προτείνουν οκτώ έως δώδεκα άτομα, ενώ ο Morgan (1997) έξι έως δέκα. Οι Kueger και Casey (2000) ασκούν κριτική στη διαδεδομένη χρήση των δειγμάτων ευκολίας και των προϋπαρχουσών ομάδων. Θεωρούν ότι πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί όταν χρησιμοποιούμε ομάδες ατόμων που γνωρίζονται και συνεργάζονται στενά μεταξύ τους. Οι ομάδες αυτές έχουν ήδη τη δική τους εδραιωμένη δυναμική, αλλά όχι μόνο: οι τρέχουσες σχέσεις και ιεραρχίες επηρεάζουν τη συμβολή των ατόμων. Υπάρχει αντιπαράθεση γύρω από το εάν οι ομάδες πρέπει να είναι ομοιογενείς (π.χ. μια μελέτη για την οπτική των πελατών γύρω από τη λειτουργία μιας υπηρεσίας υγείας μπορεί να αποτελείται από μια ομάδα ατόμων που έχουν πρόσφατα αξιοποιήσει την υπηρεσία) ή ετερογενείς (π.χ. μια μελέτη στο πλαίσιο μιας εταιρείας μπορεί να περιλαμβάνει εργαζόμενους των καταστημάτων, το προσωπικό της γραμματείας, τους μάντζερ κ.λπ.). Οι Halcomb, Gholizadeh, Digiacomo, Phillips και Davidson (2007) εξετάζουν τη βιβλιογραφία για τις έρευνες ομάδων εστίασης με πολιτισμικά και γλωσσικά διαφοροποιημένες ομάδες. Τα υπέρ και τα κατά των δύο προσεγγίσεων παρουσιάζονται στο Πλαίσιο 12.7. Οι ερευνητές αγοράς παραδοσιακά δημιουργούν ομάδες που αποτελούνται από αγνώστους, με βάση την υπόθεση ότι έτσι διαμορφώνεται μεγαλύτερη εστίαση στο επιλεγμένο θέμα. Ωστόσο, αυτό δεν είναι επικτό ούτε κατάλληλο για πολλές έρευνες του πραγματικού κόσμου.

Χρήση των ομάδων εστίασης

Οι ομάδες εστίασης μπορεί να χρησιμοποιηθούν, και έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί, με διάφορους τρόπους από τους ερευνητές. Μπορούν να αξιοποιηθούν σε κάποια αρχική φάση, με σκοπό να προετοιμαστεί η κύρια φάση συλλογής των δεδομένων, για παράδειγμα, ως προπαρασκευή για την ανάπτυξη ενός πιο δομημένου εργαλείου. Θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη μέθοδο συλλογής των *πρωτογενών δεδομένων* μιας μελέτης. Συνήθως, ωστόσο, χρησιμοποιούνται σε συνδυασμό με άλλες μεθόδους, για παράδειγμα με την παρατήρηση και τις ατομικές συνεντεύξεις ή με ερωτηματολόγια. Μια προσέγγιση είναι να χρησιμοποιηθούν ομάδες εστίασης για να διευρυνθούν και να κατανοηθούν τα ευρήματα μιας δειγματοληπτικής έρευνας. Πιο πολύπλοκες μελέτες μπορεί να έχουν πολλές διαφορετικές ομάδες εστίασης.

Οι ομάδες εστίασης έχουν, επίσης, αξιοποιηθεί στο πλαίσιο ερευνών αξιολόγησης, και με σκοπό να επιτευχθεί κάποια αλλαγή στην ομάδα και τα μέλη της.

Ο ρόλος του συντονιστή

Το άτομο που διεξάγει την ομάδα εστίασης συνήθως ονομάζεται *συντονιστής* (ή, κάποιες φορές, *διευκολυντής*). Οι όροι σηματοδοτούν δύο πλευρές του ρόλου του: να συντονίζει, με την έννοια του να ρυθμίζει ή να τηρεί τα μέτρα και τα όρια, καθώς και να διευκολύνει, να βοηθά την ομάδα ώστε να λειτουργεί αποτελεσματικά.

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.7

Ομοιογενείς ή ετερογενείς ομάδες;

Ομοιογενείς ομάδες

Έχουν κοινό υπόβαθρο, θέση ή εμπειρία, κάτι που:

- Διευκολύνει την επικοινωνία.
- Προωθεί την ανταλλαγή ιδεών και εμπειριών.
- Προσφέρει μια αίσθηση ασφάλειας στην έκφραση συγκρούσεων ή ανησυχιών, και
- Ενδέχεται να οδηγήσει σε «ομαδική σκέψη» (αναντίρρητη σύμπλευση τοποθετήσεων και απόψεων).

Ετερογενείς ομάδες

Διαφέρουν ως προς το υπόβαθρο, τη θέση ή την εμπειρία, κάτι που:

- Μπορεί να ενθαρρύνει και να εμπλουτίσει τη συζήτηση.
- Μπορεί να εμπνεύσει άλλα μέλη της ομάδας να δουν το θέμα υπό διαφορετική οπτική γωνία.
- Προκαλεί τον κίνδυνο ανισορροπιών ισχύος.
- Μπορεί να οδηγήσει σε έλλειψη σεβασμού απέναντι στις απόψεις που εκφράζουν ορισμένα μέλη, και
- Μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση ενός κυρίαρχου συμμετέχοντα, καταστρέφοντας έτσι την ομαδική διαδικασία.

(Βάσει της Brown, 1999: 115)

Τα καθήκοντα αυτά δεν είναι εύκολα και απαιτούν ιδιαίτερες δεξιότητες και εμπειρία ώστε να υλοποιηθούν σωστά. Χρειάζεται ισορροπία ανάμεσα σε έναν πιο ενεργητικό και έναν πιο παθητικό ρόλο. «Ο συντονιστής πρέπει να προκαλεί το ενδιαφέρον και τη συζήτηση γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα που βρίσκεται κοντά στα επαγγελματικά ή ακαδημαϊκά του ενδιαφέροντα, χωρίς ταυτόχρονα να καθοδηγεί την ομάδα ώστε να ενισχύει υπάρχουσες προσδοκίες ή να επιβεβαιώνει μια προηγούμενη υπόθεση» (Sim, 1998: 347). Ο ρόλος του συντονιστή μιας ομάδας εστίασης που έχει ερευνητικούς σκοπούς μπορεί να είναι ιδιαίτερα δύσκολος για κάποιες επαγγελματικές ομάδες. Όσοι προέρχονται από τα επαγγέλματα παροχής βοήθειας και φροντίδας πρέπει να κατανοήσουν ότι η ομάδα δεν λειτουργεί για θεραπευτικούς σκοπούς. Δεν πρόκειται για ομάδα στήριξης, παρότι οι συμμετέχοντες ενδέχεται να κερδίσουν πολλά από την εμπειρία αυτή (Marmoreo, Brown, Batty, Cummings, & Powell, 1998).

Η ύπαρξη και δεύτερου ερευνητή ή άλλου ατόμου προσφέρει σημαντικά πλεονεκτήματα στη λειτουργία της ομάδας. Τα πλεονεκτήματα αυτά περιλαμβάνουν τα εξής:

- Καλύπτεται τόσο το ουσιαστικό πεδίο ενδιαφέροντος όσο και η εμπειρία της ομάδας εστίασης (συχνά τα δύο αυτά στοιχεία δεν μπορούν να συνδυαστούν από ένα μόνο άτομο).

- Ένα δεύτερο άτομο μπορεί να σημειώνει ποιος μιλάει (κάτι που είναι δύσκολο να προσδιοριστεί σε περίπτωση ηχογράφησης, ενώ η βιντεοσκόπηση μπορεί να ενοχλεί).
- Το δεύτερο άτομο μπορεί να σημειώνει τις μη λεκτικές αλληλεπιδράσεις, και
- Μπορεί να παράσχει ανατροφοδότηση για την απόδοση του συντονιστή (π.χ. αν μιλά πάρα πολύ, αν προτρέπει υπερβολικά, αν εμποδίζει τη συζήτηση, αν αφήνει ένα άτομο να κυριαρχεί στη συζήτηση κ.λπ.).

Συλλογή δεδομένων στις ομάδες εστίασης

Η ηχογράφηση γενικά συνιστάται, παρόλο που υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις όπου αυτό μπορεί να επηρεάσει τη λειτουργία της ομάδας (ίσως λόγω της ευαισθησίας του θέματος ή των χαρακτηριστικών και των προσδοκιών των μελών της ομάδας). Μια καλή πρακτική είναι να κρατά κανείς σημειώσεις ακόμη και αν η συνεδρία καταγράφεται. Είναι γνωστό ότι δύσκολα βγαίνουν καλές οι ηχογραφήσεις των ομάδων, συχνά παρουσιάζονται βλάβες στα μηχανήματα κ.λπ. Αυτό είναι έργο του δεύτερου ερευνητή. Η καλή λειτουργία της ομάδας αποτελεί ένα πολύ απαιτητικό καθήκον για τον συντονιστή.

Ανάλυση και ερμηνεία δεδομένων

Εδώ θα πρέπει να ακολουθούνται οι γενικές αρχές και διαδικασίες για την ανάλυση των ποιοτικών δεδομένων που αναλύονται στο Κεφάλαιο 18. Η Rabiee (2004) επικεντρώνει την προσοχή της στην ανάλυση των δεδομένων από ομάδες εστίασης. Όπως και σε άλλα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια που παράγουν ποιοτικά δεδομένα, η ανάλυση και η ερμηνεία των δεδομένων από τις ομάδες εστίασης πρέπει να λαμβάνει υπόψη το πλαίσιο και τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες συλλέχθηκαν τα δεδομένα.

Από το πλαίσιο της ομάδας αναδύονται κάποια ζητήματα που αφορούν ειδικότερα τις ομάδες εστίασης. Η δυναμική της ομάδας προφανώς παίζει σημαντικό ρόλο στα όσα συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της συνεδρίας και άρα στα δεδομένα που συλλέγουμε. Συγκεκριμένα, είναι επικίνδυνο να ερμηνεύουμε την απουσία διαφωνιών ως συναίνεση. Η σιωπή μπορεί να δηλώνει συναίνεση, αλλά μπορεί και να αντανακλά μια απροθυμία έκφρασης διαφωνίας. Από την άποψη αυτή, έχει υποστηριχθεί ότι παρουσιάζουν πλεονεκτήματα οι ομάδες εστίασης με υποβοήθηση υπολογιστή – βλ. παρακάτω.

Προβληματικά μεθοδολογικά ζητήματα

Μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας γύρω από τις ομάδες εστίασης είναι μεθοδολογικά απλοστυτευτικό. Το γεγονός αυτό ενδεχομένως αντανακλά τις καταβολές των ομάδων εστίασης από την έρευνα αγοράς, όπου οι προβληματισμοί έχουν συνήθως εντελώς πρακτικό χαρακτήρα και η βιβλιογραφία εστιάζει στον τρόπο διεξαγωγής τους, χωρίς να εκφράζονται πολλές ανησυχίες γύρω από την αξιοπιστία των δηλώσεων και των συμπερασμάτων που βγαίνουν. Κριτικές ανασκοπήσεις της ομάδας εστίασης ως ερευνητικής μεθόδου, συμπεριλαμβανομένων αυτών των Hyden και Bülow (2003) και Wilkinson (1998· 1999), έχουν επισημάνει ότι αν και η αλληλεπίδραση μεταξύ

των συμμετεχόντων θεωρείται κεντρικό ζήτημα στην έρευνα των ομάδων εστίασης, σπάνια διερευνάται αυτή καθαυτή. Οι Wibeck, Dahlgren και Oberg (2007) επιδιώκουν να αποκαταστήσουν αυτό το μειονέκτημα, συνδέοντας το ζήτημα με την έρευνα που μελετά την αλληλεπίδραση σε άλλα πλαίσια ομάδων.

Ορισμένα ζητήματα που χρειάζονται προσοχή από την οπτική της έρευνας αναφέρονται στο Πλαίσιο 12.8.

Ομάδες εστίασης βάσει διαδικτύου

Η διεξαγωγή ομάδων εστίασης μέσω διαδικτύου γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλής μέθοδος για τη συλλογή δεδομένων. Τα βασικά οφέλη των διαδικτυακών ομάδων εστίασης είναι, μεταξύ άλλων, το χαμηλό κόστος, η αποφυγή εξόδων μετακίνησης, η αυτόματη συλλογή των δεδομένων της συζήτησης και η ικανότητα πρόσβασης σε απομακρυσμένους πληθυσμούς. Οι Underhill και Olmsted (2003) διεξήγαγαν μια πειραματική σύγκριση της ποσότητας και της ποιότητας των πληροφοριών που αποκτώνται από τις παραδοσιακές διά ζώσης ομάδες εστίασης και από τα διαφορετικά είδη ομάδων εστίασης με υποβοήθηση υπολογιστή. Τα αποτελέσματά τους έδειξαν ότι οι διαφορετικές ομάδες παρήγαγαν παρόμοιες ποσότητες πληροφοριών, και ει-

ΠΛΑΙΣΙΟ 12.8

Μεθοδολογικά ζητήματα που προκύπτουν από τις ομάδες εστίασης

1. Οι δεξιότητες και τα χαρακτηριστικά του συντονιστή και ο τρόπος καταγραφής των δεδομένων ασκούν έντονη επίδραση στην ποιότητα των δεδομένων που συλλέγονται από μια ομάδα εστίασης.
2. Οι ομάδες εστίασης διερευνούν συλλογικά φαινόμενα, όχι ατομικά. Τυχόν απόπειρες εξαγωγής συμπερασμάτων για ατομικά φαινόμενα από τα δεδομένα ομάδων εστίασης πιθανότατα θα είναι αβάσιμες.
3. Τα δεδομένα των ομάδων εστίασης μπορεί να μην αποτελούν καλή ένδειξη συναίνεσης σε στάσεις, παρόλο που μπορεί να αποκαλύψουν διάσταση απόψεων ή τον βαθμό επανεμφάνισης ορισμένων ζητημάτων σε διαφορετικές ομάδες.
4. Οι ομάδες εστίασης μπορεί να μας αποκαλύψουν τη φύση και το εύρος των απόψεων των συμμετεχόντων, όχι όμως τόσο πολύ την ένταση των απόψεών τους.
5. Η γενίκευση από τα δεδομένα ομάδων εστίασης είναι προβληματική. Αν είναι εφικτή, θα είναι θεωρητική γενίκευση (βλ. σ. 407) και όχι εμπειρική ή στατιστική γενίκευση.
6. Οι ομάδες εστίασης αγγίζουν μια διαφορετική σφαίρα κοινωνικής πραγματικότητας από αυτήν που αποκαλύπτουν οι έρευνες που βασίζονται σε ατομικές συνεντεύξεις ή ερωτηματολόγια. Καθεμία από αυτές τις μεθόδους πρέπει να επιλέγεται με βάση το πόσο κατάλληλη είναι για το αντίστοιχο ερευνητικό ερώτημα, και δεν πρέπει να περιμένουμε ότι θα εκπληρώνουν στόχους για τους οποίους είναι μεθοδολογικά ακατάλληλες.

(Βάσει του Sim, 1998: 351)

δικότερα ότι η ποιότητα των πληροφοριών που αποκτώνται από τις ομάδες εστίασης με υποβοήθηση υπολογιστή δεν είναι σημαντικά διαφορετική από αυτήν των πληροφοριών που αποκτώνται από τις διά ζώσης ομάδες. Οι Walston και Lissitz (2000), σε μια παρόμοια μελέτη, βρήκαν ότι το περιβάλλον με υποβοήθηση υπολογιστή, σε σύγκριση με το διά ζώσης περιβάλλον, μπορεί να μειώσει την ανησυχία των μελών της ομάδας γύρω από το τι σκέφτεται ο συντονιστής για αυτούς και να τους κάνει να αποκαλύψουν πιο εύκολα πληροφορίες που προκαλούν αμηχανία.

Οι ομάδες εστίασης που βασίζονται στο διαδίκτυο όχι μόνο προσαρμόζουν τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις ώστε να εκμεταλλευτούν τις προόδους στην τεχνολογία επικοινωνίας, αλλά παρέχουν επίσης και ένα μέσο διεξαγωγής έρευνας με άτομα που δεν είναι σε θέση ή δεν είναι πρόθυμα να συμμετάσχουν σε συμβατικές διά ζώσης ομάδες εστίασης. Χρησιμοποιούνται συνήθως οι επονομαζόμενες «ασύγχρονες» ομάδες, οι οποίες δεν λειτουργούν σε πραγματικό χρόνο (π.χ. ομάδες συζήτησης, όπου τα μηνύματα αναρτώνται στην ομάδα και στη συνέχεια δίνονται απαντήσεις από άλλους συμμετέχοντες). Οι Fox, Morris και Rumsey (2007), ενώ αποδέχονται ότι οι ομάδες αυτές παρουσιάζουν πλεονεκτήματα παρόμοια με αυτά που συζητήθηκαν παραπάνω σε σχέση με τη χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για τις συνεντεύξεις, θεωρούν ότι χάνουν σημαντικά χαρακτηριστικά των ομάδων εστίασης, όπως τη δυναμική και άμεση αλληλεπίδραση στην ομάδα. Οι συγγραφείς υποστηρίζουν τη χρήση συγχρονικών αλληλεπιδράσεων σε πραγματικό χρόνο, και παρουσιάζουν ένα παράδειγμα χρήσης αυτής της μορφής διαδικτυακής επικοινωνίας σε μια έρευνα με νέους. Το πανεπιστήμιό τους δημιούργησε ένα διαδικτυακό φόρουμ:

Πρόθεση ήταν να βεβαιωθούν οι συμμετέχοντες και οι γονείς τους ότι η έρευνα συνδεόταν με ένα ευπρόληπτο ίδρυμα και όχι με μια άγνωστη πηγή. Για την ασφάλεια της επικοινωνίας, υπήρχε προστασία μέσω κωδικού πρόσβασης τόσο για τον συντονιστή όσο και για τους συμμετέχοντες. Το φόρουμ δοκιμάστηκε αρχικά ανεπίσημα και στη συνέχεια μέσω μιας πιλοτικής ομάδας εστίασης με μεταπτυχιακούς φοιτητές της σχολής τους. Με τη βοήθεια των σχολίων ανατροφοδότησης εντοπίστηκαν διάφορα στοιχεία που έρχονταν αλλαγής, όπως ένα χαρακτηριστικό προς τα πίσω κύλισης, ώστε οι συμμετέχοντες να έχουν τη δυνατότητα να γυρίσουν σε προηγούμενα νήματα της συζήτησης (2007: 542).

Οι Fox κ.συν. παρουσιάζουν μια βοηθητική συζήτηση γύρω από μεθοδολογικά ζητήματα, και εξετάζουν διάφορες πρακτικές, δεοντολογικές και προσωπικές πτυχές που αφορούν την οργάνωση, την υποδοχή και τον συντονισμό αυτών των εικονικών συζητήσεων. Οι Tates κ.συν. (2009) συμπεραίνουν ότι:

Οι διαδικτυακές ομάδες εστίασης προσφέρουν πολλές δυνατότητες συλλογής δεδομένων υψηλής ποιότητας σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα από ερωτώμενους που δεν είναι σε θέση ή δεν είναι πρόθυμοι να συμμετάσχουν στις παραδοσιακές ομαδικές συζητήσεις. Έτσι, η μεθοδολογία προσφέρει πρόσβαση σε ερωτώμενους από λιγότερο μελετημένους ή περιθωριοποιημένους πληθυσμούς που στο παρελθόν ήταν δύσκολο να συμπεριληφθούν στην έρευνα (2009: 6).

Οι συγγραφείς προτιμούν την ασύγχρονη προσέγγιση και επίσης παρουσιάζουν όλες τις λεπτομέρειες των σχετικών διαδικασιών.

Άλλα είδη ομαδικών δραστηριοτήτων που χρησιμοποιούνται για ερευνητικούς σκοπούς

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι ομάδες εστίασης είναι μια ειδική κατηγορία ομάδων όπου βασικός σκοπός είναι η συλλογή δεδομένων. Στόχος μιας ομάδας εστίασης δεν είναι απαραίτητα να επιτευχθεί συναίνεση, αν και το αποτέλεσμα μπορεί να είναι όντως αυτό. Οι ομάδες εστίασης δεν ψηφίζουν αποφάσεις, δεν σχεδιάζουν προγράμματα ούτε αποφασίζουν τρόπους δράσης. Άλλες ομαδικές δραστηριότητες που χρησιμοποιούνται για ερευνητικούς σκοπούς είναι οι εξής:

- *Καταιγισμός ιδεών*. Χρησιμοποιείται για την παραγωγή και επιλογή διάφορων εναλλακτικών λύσεων (π.χ. όπως αναφέρθηκε στο Κεφάλαιο 3, για την ανάπτυξη ιδεών γύρω από πλευρές μιας έρευνας και όχι ως ερευνητική μέθοδος καθαυτή).
- *Ομάδες Delphi*. Πραγματοποιούνται διαδοχικοί γύροι ερωτηματολογίων ώστε να συλλεχθούν δεδομένα από μια ομάδα ειδικών. Κάθε ερωτηματολόγιο ακολουθείται από μια σύνοψη των απαντήσεων που συλλέχθηκαν από τον προηγούμενο γύρο. Συχνά χρησιμοποιούνται για να υπολογιστούν οι επιπτώσεις κάποιων τάσεων ή για να αναπτυχθούν σενάρια μελλοντικών αποτελεσμάτων.
- *Ονομαστικές ομάδες*. Συλλέγονται ατομικές ιδέες (συνήθως μέσω κάποιου είδους καταιγισμού ιδεών) και συνδυάζονται μεταξύ τους. Γενικά χρησιμοποιείται η κυκλική μέθοδος [ground robin] σχολιασμού από κάθε άτομο γύρω από τις συγκεκριμένες ιδέες, οι οποίες στη συνέχεια ιεραρχούνται με ψηφοφορία.

Οι τεχνικές ομάδων Delphi και ονομαστικών ομάδων [nominal groups technique] αναλύονται περαιτέρω στο Κεφάλαιο 15, σσ. 507, 508.

Χειρισμός δεδομένων από συνεντεύξεις

Οι τρόποι με τους οποίους δημιουργούνται οι αναφορές από ερευνητικές συνεντεύξεις σε γενικές γραμμές δεν φημίζονται για τα πρότυπα επιστημονικής αυστηρότητας ή για τις λεπτομέρειές τους. Συνήθως, το δυνατό σημείο των ερευνητικών αναφορών είναι το περιεχόμενο και η ερμηνεία, ενώ είναι πολύ πιο αδύναμες στην παροχή επαρκών πληροφοριών ούτως ώστε να μπορεί να εκτιμηθεί η εμπιστευσιμότητά τους.

Σημείωση: Πολλά από τα ζητήματα που εμπλέκονται στον χειρισμό των δεδομένων από τις συνεντεύξεις, συμπεριλαμβανομένης της εκτίμησης της αξιοπιστίας και των επιδράσεων των προσδοκιών του ερευνητή [expectancy effects], είναι τα ίδια με αυτά που συναντάμε στα δεδομένα από παρατηρήσεις (βλ. Κεφάλαιο 14, σ. 480).

Μαγνητοφώνηση και μεταγραφή

Όποτε είναι εφικτό, καλό είναι να ηχογραφούνται οι ερευνητικές συνεντεύξεις λόγω των πολλών πλεονεκτημάτων της μαγνητοφώνησης (μεταξύ των εξαιρέσεων είναι οι άτυπες συνεντεύξεις, όπου η ηχογράφηση είναι πιθανόν να είναι ενοχλητική). Η μαγνητοταινία αποτελεί μόνιμο αρχείο και σας επιτρέπει να επικεντρωθείτε στη διεξαγωγή της συνέντευξης. Το αν θα απομαγνητοφωνήσετε όλη την ηχογράφηση ή όχι εξαρτάται από τους πόρους που διαθέτετε, τον αριθμό των ηχογραφήσεων που πρέπει να μεταγραφούν και τον προτεινόμενο τρόπο ανάλυσης των δεδομένων.

Οι Kvale και Brinkmann (2009: κεφ. 11) συζητούν αυτό που οι ίδιοι ονομάζουν «Ερώτημα των 1.000 σελίδων» - «Πώς θα βρω μια μέθοδο για να αναλύσω τις 1.000 σελίδες μεταγραφής της συνέντευξης;». Η απάντησή τους είναι απλή. Το ερώτημα έχει τεθεί πολύ αργά. Όπως αναφέρθηκε πριν, σε σχέση με τα προκαθορισμένα ερευνητικά σχέδια (Κεφάλαιο 6), είναι πια πολύ αργά να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε για την ανάλυση, αν έχουμε ήδη πραγματοποιήσει τη συνέντευξη. Στις έρευνες με ευέλικτα ερευνητικά σχέδια και ερευνητικά σχέδια πολλαπλών στρατηγικών, θα πρέπει να έχουμε σκεφτεί καλά τις επιπτώσεις που έχει η συγκέντρωση μεγάλου όγκου δεδομένων συνεντεύξεων (ή άλλων δεδομένων) στην ανάλυση, πριν ασχοληθούμε με τη συλλογή δεδομένων. Δεν έχει νόημα να αποκτήσουμε έναν τεράστιο όγκο δεδομένων, για τον χειρισμό των οποίων δεν διαθέτουμε ούτε χρόνο ούτε πόρους. Οι Kvale και Brinkmann αναδιατυπώνουν το ερώτημα των 1.000 σελίδων με διάφορους τρόπους, όπως τους παρακάτω:

- Πώς πρέπει να πραγματοποιήσω τις συνεντεύξεις μου έτσι ώστε το νόημά τους να μπορεί να αναλυθεί σε συνεπή και δημιουργικό τρόπο;
- Πώς μπορώ να βρω τι μου λένε οι συνεντεύξεις γύρω από τα όσα θέλω να ξέρω; και
- Πώς μπορούν οι συνεντεύξεις να με βοηθήσουν να διευρύνω τις γνώσεις μου για τα φαινόμενα που ερευνώ;

Μια εναλλακτική λύση αντί για την πλήρη μεταγραφή είναι να επιλέξουμε μόνο τα σχετικά αποσπάσματα και να σημειώσουμε τους αριθμούς του μετρητή ηχογράφησης για τα σημεία όπου υπάρχουν συγκεκριμένες παραθέσεις, παραδείγματα κ.λπ.

Δεξιότητες συνεντευκτών

Δεν μπορεί κανείς να γίνει καλός συνεντευκτής με μια απλή ανάγνωση οδηγιών. Οι σχετικές δεξιότητες απαιτούν πρακτική εφαρμογή, κατά προτίμηση σε συνθήκες «χαμηλού κινδύνου», όπου μπορούμε να λάβουμε ανατροφοδότηση για την απόδοσή μας. Οι δεξιότητες που αφορούν τις δομημένες συνεντεύξεις είναι σχετικά χαμηλού επιπέδου. Τηρείται το σενάριο; Τίθενται οι τυποποιημένες ερωτήσεις με τον ίδιο τρόπο για όλους τους συνεντευξιαζόμενους; Γίνονται σωστά οι παρακάμψεις ερωτήσεων, με βάση συγκεκριμένες απαντήσεις; Έχουν αντιμετωπιστεί όλοι οι συνεντευξιαζόμενοι με τον ίδιο τρόπο; Και ούτω καθεξής. Όσο μικρότερος είναι ο βαθμός δόμησης

μιας συνέντευξης, τόσο πιο σύνθετη είναι η απόδοση που απαιτείται από τον συνεντευκτή.

Μια πολύ καλή πρακτική είναι το πιλοτικό στάδιο (προ-πιλοτική έρευνα) να περιλαμβάνει μια ρητή αξιολόγηση και εκπαίδευση του συνεντευκτή. Φυσικά, αν είστε ο μόνος ερευνητής, θα υπάρξει πρόβλημα, ωστόσο μπορείτε να ζητήσετε από τους συνεντευξιζόμενους της πιλοτικής έρευνας να σχολιάσουν την απόδοσή σας καθώς και το πρωτόκολλο της συνέντευξης. Η καταγραφή (ήχου ή βίντεο) θα διευκολύνει τον συνεντευκτή να αξιολογήσει την απόδοσή του.

Αν συνεργάζεστε με συναδέλφους, τότε είναι εφικτή η αμοιβαία (επικοινωνιακή) αξιολόγηση της απόδοσής σας στη συνέντευξη. Αυτές οι πληροφορίες ανατροφοδότησης δεν αποσκοπούν μόνο στην εκπαίδευση, αλλά μας βοηθούν επίσης γενικά να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση της συνέντευξης ως μια περίπλοκη κοινωνική αλληλεπίδραση, της οποίας τα χαρακτηριστικά πρέπει σε κάποιον βαθμό να καταγραφούν από την ανάλυση. Οι Roulston, de Marrais και Lewis (2003) διερεύνησαν τον τρόπο με τον οποίο οι νέοι ερευνητές αναπτύσσουν τις δεξιότητές τους στη συνέντευξη, καταγράφοντας τις εμπειρίες και τις σκέψεις μεταπτυχιακών φοιτητών κατά τη διάρκεια ενός εντατικού προγράμματος εκπαίδευσης. Οι προκλήσεις με τις οποίες ήρθαν αντιμέτωποι οι νέοι συνεντευκτές περιλάμβαναν τις απρόσμενες συμπεριφορές των συμμετεχόντων, την αντιμετώπιση των συνεπειών των πράξεων και υποκειμενικότητων των ίδιων των συνεντευκτών, τη σύνταξη και διατύπωση των ερωτήσεων, και τον χειρισμό ευαίσθητων ερευνητικών ζητημάτων. Οι συγγραφείς διατυπώνουν συστάσεις για την ανάπτυξη δεξιοτήτων σχετικών με τις συνεντεύξεις, όπως τη λεπτομερή, καθοδηγούμενη ανάλυση ηχογραφήσεων και μεταγραφών συνεντεύξεων.

Στο Κεφάλαιο αυτό:

- Συζητούμε τη χρήση των κλιμάκων και των τεστ μέτρησης.
- Εστιάζουμε στο παράδειγμα της μέτρησης στάσεων.
- Εξετάζουμε τις προσεγγίσεις των κλιμάκων Likert, Thurstone, Guttman, καθώς και της κλίμακας σημασιολογικής διαφοροποίησης.
- Τονίζουμε τα πλεονεκτήματα της χρήσης τεστ που ήδη υπάρχουν, όποτε αυτό είναι εφικτό.
- Εξετάζουμε συνοπτικά κάποια επιλεγμένα δημοφιλή τεστ, και
- Προειδοποιούμε για τις δυσκολίες δημιουργίας δικών μας τεστ.

Εισαγωγή

ΟΙ ΨΥΧΟΛΟΓΟΙ και άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες έχουν αναπτύξει ένα σημαντικό σύνολο από εργαλεία μέτρησης αυτοαναφοράς για την εκτίμηση των ικανοτήτων, των κλίσεων, των οπτικών, των απόψεων και των στάσεων των ανθρώπων – μεταξύ πολλών άλλων. Τα πιο γνωστά στο ευρύ κοινό είναι τα τεστ IQ ή τεστ ευφυΐας, αλλά υπάρχουν επίσης και τεστ επίτευξης, δημιουργικότητας και προσωπικότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, πρόκειται για εκδοχές δομημένων συνεντεύξεων ή ερωτηματολογίων αυτο-συμπλήρωσης, αν και συνήθως δεν χαρακτηρίζονται έτσι.

Από τεχνικής άποψης, αυτά τα τεστ προσφέρουν μια κλίμακα με βάση την οποία μπορούμε να εκτιμήσουμε, συνήθως ποσοτικά, την επίδοση ή την κατάταξη των ατόμων σε σχέση με την ιδιότητα που μας ενδιαφέρει. Υπάρχουν και άλλες κλίμακες μέτρησης που δεν έχουν σκοπό τον έλεγχο, αλλά να μας δώσουν μια βαθύτερη αντίληψη γύρω από το τι αισθάνονται ή πιστεύουν οι άνθρωποι για κάτι συγκεκριμένο.

Κλίμακες μέτρησης

Πολλοί ερευνητές ενδιαφέρονται για τη μέτρηση στάσεων των απόψεων των ανθρώπων γύρω από ζητήματα όπως το περιβάλλον, η υπερθέρμανση του πλανήτη, η αμβλωση, οι εγκληματικές πράξεις με όπλα και μαχαίρια, η παιδική κακοποίηση κ.λπ. Έτσι, η συζήτηση που ακολουθεί διαμορφώνεται με βάση τη μέτρηση στάσεων. Οι ίδιες, όμως, αρχές ισχύουν και για την ανάπτυξη κλιμάκων που μετρούν άλλες πτυχές, όπως είναι οι κλίσεις, η επίδοση και οι προσωπικότητες.

Ο όρος «στάση» είναι κάπως ολισθηρός. Εντάσσεται στην ίδια σφαίρα με τη γνώμη, την πεποίθηση ή τις αξίες, ωστόσο οι απόψεις δίστανται ως προς τον τρόπο με τον οποίο αλληλοσυνδέονται όλοι αυτοί οι όροι. Ο Lemon (1973) αναλύει το ζήτημα αυτό με σαφήνεια, και υποστηρίζει ότι η ευρεία χρήση του όρου οφείλεται εν μέρει στην ίδια την αοριστία του· κάθε ερευνητής τον προσαρμόζει έτσι ώστε να ταιριάζει με τους δικούς του σκοπούς.

Υπάρχει σημαντική τεχνογνωσία, αλλά και ένας σχετικός μυστικισμός, γύρω από τη μέτρηση των στάσεων. Στον πυρήνα του ζητήματος βρίσκεται η πεποίθηση ότι δεν είναι δυνατόν μία έννοια όπως η στάση να μετρηθεί βάσει μίας μόνο ερώτησης ή δήλωσης. Για παράδειγμα, ας υποθέσουμε ότι κάποιος διαφωνεί έντονα με την εξής πρόταση: «Στις χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής πρέπει να παρέχεται οικονομική βοήθεια». Από μόνη της αυτή η διαφωνία δεν μπορεί να εκληφθεί ότι δηλώνει μια ανάληγη στάση απέναντι στα δεινά αυτών των χωρών. Ο ερωτώμενος μπορεί να αισθάνεται ότι η βοήθεια αυτή δεν είναι προς το συμφέρον τους, ίσως γιατί φρενάρει τις αλλαγές που είναι αναγκαίες για τις οικονομίες αυτών των χωρών. Έτσι, για να εκμαιεύσουμε αυτού του είδους τις στάσεις, χρειαζόμαστε αποκρίσεις σε διάφορες δηλώσεις. Η ύπαρξη μιας ομάδας 10 ή 20 ερωτήσεων/δηλώσεων αποτελεί άλλη μια μορφή τριγωνοποίησης: η απάντηση σε κάθε ερώτηση είναι μια επιμέρους «ένδειξη» για τη στάση του ερωτώμενου. Ο συνδυασμός των απαντήσεων μας επιτρέπει να σχηματίσουμε μια πληρέστερη εικόνα. Τα προβλήματα θα προκύψουν μόλις θελήσουμε να επιλέξουμε τις κατάλληλες ερωτήσεις ή δηλώσεις, και να βρούμε πώς θα συνδυάσουμε τις απαντήσεις.

Αυθαίρετες κλίμακες

Εξακολουθεί να μας εκπλήσσει δυσάρεστα το γεγονός ότι είναι συχνές οι κλίμακες στάσεων που φτιάχνονται από ένα συνονθύλευμα φαινομενικά σχετικών μεταξύ τους, αλλά αυθαίρετων, δηλώσεων, όπου κάποιες εξίσου αυθαίρετες τιμές αντιστοιχίζονται σε κάθε απάντηση, και μια απλή πρόσθεση αυτών των τιμών βγάζει μια μυστηριώδη «βαθμολογία στάσης». Στις περιπτώσεις αυτές, τα ελαττώματα είναι προφανή. Απαιτείται κάποιου είδους συστηματική διαδικασία, έτσι ώστε να μπορεί να καταδειχθεί ότι οι διάφορες ερωτήσεις σχετίζονται με την ίδια στάση. Παρόμοια στοιχειοθέτηση απαιτείται και για την απόδοση των βαθμολογιών στις συγκεκριμένες απαντήσεις.

Η κλίμακα αθροιστικής βαθμολόγησης (ή κλίμακα Likert)

Η προσέγγιση της κλίμακας αθροιστικής βαθμολόγησης χρησιμοποιείται ευρέως – και παρουσιάζει το επιπλέον πλεονέκτημα ότι δημιουργείται σχετικά εύκολα. Επινοήθηκε από τον Likert στη δεκαετία του 1930 (Likert, 1932), και έτσι οι κλίμακες που έχουν δημιουργηθεί με τη συγκεκριμένη μέθοδο συνήθως ονομάζονται *κλίμακες Likert*. Στο Πλαίσιο 13.1 συνοψίζεται η όλη διαδικασία, ενώ στο Πλαίσιο 13.2 παρουσιάζεται ένα παράδειγμα. Για λεπτομερέστερη περιγραφή, ανατρέξτε στον Mananell (2007: Μέρος 4).

Τα στοιχεία (ερωτήσεις ή δηλώσεις) της κλίμακας Likert συνήθως κινούν το ενδιαφέρον των ερωτώμενων, και οι άνθρωποι συχνά συμπληρώνουν ευχαρίστως αυτού του είδους τις κλίμακες. Το σημείο αυτό έχει σημασία, γιατί όταν οι άνθρωποι δείχνουν ενδιαφέρον είναι πιθανότερο να απαντήσουν μετά από σκέψη και όχι διεκπεραιωτικά, αλλά και γιατί σε πολλές περιπτώσεις, και δικαίως, δεν έχουν διάθεση να συνεργαστούν όταν πρόκειται για κάτι που τους φαίνεται βαρετό. Αν και τα στοιχεία πιθανόν να φαίνονται αυθαίρετα και να θυμίζουν τα κουίζ αυτοαξιολόγησης στα περιοδικά, ωστόσο οι συστηματικές διαδικασίες που χρησιμοποιούνται διασφαλίζουν ότι η κλίμακα διαθέτει εσωτερική συνέπεια και/ή την ικανότητα να διακρίνει μεταξύ διαφορετικών ατόμων.

ΠΛΑΙΣΙΟ 13.1

Δημιουργία κλιμάκων αθροιστικής βαθμολόγησης (Likert)

1. Συγκεντρώνουμε ένα σύνολο από στοιχεία που φαίνεται να σχετίζονται ή να είναι σημαντικά για το ζήτημα. Για να το επιτύχουμε αυτό, μπορούμε να διαβάσουμε για το θέμα, να δανειστούμε στοιχεία από υπάρχουσες κλίμακες και να προχωρήσουμε σε «καταιγισμό ιδεών». Τα στοιχεία θα πρέπει να αντικατοπτρίζουν τόσο μια θετική όσο και μια αρνητική θέση απέναντι στο ζήτημα. Οι ακραία θετικές και οι ακραία αρνητικές δηλώσεις θα πρέπει να αποφεύγονται, καθώς δεν θα πιάνουν τις ατομικές διαφοροποιήσεις στις στάσεις (θέλουμε να διακρίνουμε μεταξύ των ατόμων – με τις ακραίες δηλώσεις μπορεί να καταλήξουν όλοι να δίνουν την ίδια απάντηση). Θα πρέπει να υπάρχει ίσος περίπου αριθμός θετικών και αρνητικών δηλώσεων.
2. Επιλέγουμε ένα σύστημα κατηγοριοποίησης των απαντήσεων. Το πιο σύνθετο είναι να έχουμε πέντε διατυπώσεις προκαθορισμένων απαντήσεων που να τιτλοφορούνται: «συμφωνώ απόλυτα», «συμφωνώ», «δεν έχω αποφασίσει», «διαφωνώ» και «διαφωνώ απόλυτα».¹ Στις επιλογές αυτές αποδίδονται οι τιμές 1, 2, 3, 4 και 5, με την κατεύθυνση των τιμών να εξαρτάται από το εάν η δήλωση είναι θετική ή αρνητική (π.χ. 5 για το «συμφωνώ απόλυτα» σε θετική δήλωση, αλλά «διαφωνώ απόλυτα» με αρνητική δήλωση).

1. Είναι δυνατές και άλλες επιλογές (π.χ. 3, 4, 6 ή 7 εναλλακτικές εκφράσεις – οι μονοί αριθμοί επιτρέπουν ένα ουδέτερο μεσαίο σημείο, κάτι που συνήθως θεωρείται επιθυμητό)· μπορούν να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές ετικέτες για τις εναλλακτικές εκφράσεις, όπου χρειάζεται (π.χ. «σχεδόν πάντα», «συνχνά», «περιστασιακά», «σπάνια» και «σχεδόν ποτέ»).

3. Ζητάμε από έναν μεγάλο αριθμό ερωτώμενων να σημειώσουν τη στάση τους απέναντι στη λίστα των δηλώσεων. Η λίστα πρέπει να διαρθρώνεται σε τυχαία σειρά, με ανάμιξη των θετικών και των αρνητικών δηλώσεων. Οι ερωτώμενοι πρέπει να αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού του οποίου τη στάση θέλουμε να μετρήσουμε.
4. Αποκτούμε μια συνολική βαθμολογία για κάθε ερωτώμενο. Για να το πετύχουμε αυτό, προσθέτουμε την τιμή καθεμιάς από τις απαντήσεις που δίνονται (π.χ. το «συμφωνώ» στις θετικές δηλώσεις έχει τιμή 4, το «διαφωνώ απόλυτα» στις αρνητικές δηλώσεις έχει τιμή 5, η «ουδέτερη στάση» σε κάθε είδους δήλωση έχει τιμή 3, το «συμφωνώ» στις αρνητικές δηλώσεις έχει τιμή 2 κ.λπ.). Κατατάσσουμε τους ερωτώμενους με βάση τη συνολική τους βαθμολογία.
5. Επιλέγουμε τα στοιχεία για την τελική κλίμακα μέσω «ανάλυσης στοιχείων». Κάθε στοιχείο (δηλαδή δήλωση) υποβάλλεται σε μέτρηση της διακριτικής ισχύος της (ΔI), δηλαδή, της ικανότητάς της να διακρίνει τις απαντήσεις του υψηλότερου τεταρτημορίου (25%) των ερωτώμενων από τις απαντήσεις του χαμηλότερου τεταρτημορίου (25%) – βλ. υπολογισμένο παράδειγμα παρακάτω. Για την τελική κλίμακα επιλέγονται τα στοιχεία με τους υψηλότερους δείκτες ΔI . Μια συνήθης κλίμακα περιλαμβάνει 20 έως 30 στοιχεία.

Σημειώσεις: Υπάρχουν εναλλακτικές τεχνικές επιλογής στοιχείων για την τελική κλίμακα (π.χ. κάθε δήλωση μπορεί να συσχετιστεί με τη συνολική βαθμολογία– διατηρούνται τα στοιχεία με τις υψηλότερες συσχετίσεις).

Οι κλίμακες μπορούν να ελεγχθούν ως προς την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους με τη χρήση των μεθόδων που παρουσιάζει η Loewenthal (2001: 119-152).

Υπολογισμός της διακριτικής ισχύος (ΔI) των στοιχείων

1. Ας υποθέσουμε ότι η κλίμακα δοκιμάζεται σε ένα δείγμα 60 ερωτώμενων. Έτσι το πάνω τεταρτημόριο αποτελείται από τους 15 ερωτώμενους (25% των 60) με την υψηλότερη συνολική βαθμολογία, ενώ το κάτω τεταρτημόριο από τους 15 ερωτώμενους με τη χαμηλότερη συνολική βαθμολογία.
2. Καταγράφεται στον πίνακα η κατανομή των τιμών (δηλαδή ο αριθμός των απαντήσεων 1, 2, 3, 4 και 5) για την ομάδα του πάνω τεταρτημορίου, για κάθε στοιχείο.
3. Καταγράφεται στον πίνακα η κατανομή των τιμών (δηλαδή ο αριθμός των απαντήσεων 1, 2, 3, 4 και 5) για την ομάδα των κάτω τεταρτημορίου, για κάθε στοιχείο.
4. Υπολογίζονται τα σταθμισμένα σύνολα και μέσοι όροι ξεχωριστά για τις ομάδες πάνω και κάτω τεταρτημορίου, για κάθε στοιχείο:

Παράδειγμα για ένα στοιχείο

Σταθμισμένη ομάδα	Αριθμός στην ομάδα	Τιμές στοιχείων					Σταθμισμένο σύνολο	Σταθμισμένος μέσος όρος
		1	2	3	4	5		
Πάνω	15	0	1	2	7	5	$(1,2)+(2,3)+(7,4)+(5,5) = 61$	$61/15 = 4,07$
Κάτω	15	3	8	3	1	0	$(3,1)+(8,2)+(3,3)+(1,4) = 32$	$32/15 = 2,13$

5. Ο δείκτης διακριτικής ισχύος (ΔI) ενός στοιχείου είναι η διαφορά ανάμεσα στους σταθμισμένους μέσους όρους.

Για το παραπάνω παράδειγμα, $\Delta I = 4,07 - 2,13 = 1,94$.

ΠΛΑΙΣΙΟ 13.2

Παράδειγμα της κλίμακας Likert – Κλίμακα γενικής προσδοκίας επιτυχίας

Εξαιρετικά απίθανο

1 2 3 4 5

Εξαιρετικά πιθανόν

Στο μέλλον αναμένω ότι:

1. Θα διαπιστώσω ότι οι άνθρωποι δεν φαίνεται να κατανοούν αυτό που προσπαθώ να πω.
2. Θα έχω αποθαρρυνθεί σχετικά με την ικανότητά μου να κερδίζω τον σεβασμό των άλλων.
3. Θα είμαι καλός/ή γονέας.
4. Δεν θα είμαι σε θέση να ολοκληρώσω τους στόχους μου.
5. Θα έχω μια επιτυχημένη σχέση στον γάμο μου.
6. Δεν θα αντιμετωπίζω καλά καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.
7. Θα διαπιστώνω ότι οι προσπάθειές μου να αλλάξω τις καταστάσεις που δεν μου αρέσουν δεν έχουν αποτέλεσμα.
8. Δεν θα είμαι πολύ καλός/ή στην εκμάθηση νέων δεξιοτήτων.
9. Θα φέρνω εις πέρας επιτυχώς τις ευθύνες μου.
10. Θα διαπιστώνω ότι το καλό στη ζωή υπερισχύει του κακού.
11. Θα χειρίζομαι επιτυχώς απρόσμενα προβλήματα.
12. Θα επιτύχω τις προαγωγές που μου αξίζουν.
13. Θα επιτύχω στα έργα που θα αναλάβω.
14. Οι συνεισφορές μου στην κοινωνία δεν θα είναι σημαντικές.
15. Θα ανακαλύψω ότι η ζωή μου δεν βελτιώνεται πολύ.
16. Θα με ακούν όταν μιλάω.
17. Θα ανακαλύψω ότι τα σχέδιά μου δεν έχουν και τόσο καλή έκβαση.
18. Θα διαπιστώνω ότι, όσο κι αν προσπαθώ, τα πράγματα δεν έχουν την έκβαση που θα ήθελα.
19. Θα συμπεριφερόμαι καλά σε όποια κατάσταση κι αν βρεθώ.
20. Θα είμαι σε θέση να επιλύω τα προβλήματά μου.
21. Θα επιτύχω στα περισσότερα πράγματα που θα επιχειρήσω.
22. Θα επιτύχω στις προσπάθειές μου μακροπρόθεσμα.
23. Θα χειρίζομαι με μεγάλη επιτυχία την προσωπική μου ζωή.
24. Θα βιώσω πολλές αποτυχίες στη ζωή μου.
25. Θα κάνω καλή εντύπωση στους ανθρώπους που συναντώ για πρώτη φορά.
26. Θα επιτύχω τους στόχους σταδιοδρομίας που έχω θέσει.
27. Θα δυσκολεύομαι να αντιμετωπίσω τους ανωτέρους μου.
28. Θα αντιμετωπίζω προβλήματα στη συνεργασία με τους άλλους.
29. Θα κρίνω σωστά τι απαιτείται για να πάω μπροστά.
30. Θα καταφέρω να αναγνωριστώ στο επάγγελμά μου.

(Βάσει των Fibel & Hale, 1978)

Η κλίμακα ίσων διαστημάτων (ή κλίμακα Thurstone)

Αυτή η κατηγορία κλίμακας χρησιμοποιείται αρκετά συχνά. Ωστόσο, η δημιουργία μιας κλίμακας Thurstone αποτελεί πολύ πιο επίπονο και δύσκολο εγχείρημα, σε σχέση με την κλίμακα Likert. Επίσης, έχουν διατυπωθεί σοβαρές ενστάσεις για τη θεωρητική της θεμελίωση, σύμφωνα με την ανασκόπηση του Kline (2000: 94). Το συμπέρασμά του είναι ότι «υπάρχουν αρκετά προβλήματα που καθιστούν αμφιλεγόμενη τη χρήση της».

Η σωρευτική κλίμακα (ή κλίμακα Guttman)

Όσοι ασκούν κριτική στις κλίμακες Thurstone και Likert επισημαίνουν ότι μπορεί να περιλαμβάνουν δηλώσεις που ενδέχεται να αφορούν πολλές και διαφορετικές διαστάσεις μιας στάσης. Για παράδειγμα, μια κλίμακα για τις στάσεις απέναντι στους σταθμούς πυρηνικής ενέργειας μπορεί να περιλαμβάνει δηλώσεις που αφορούν την ηθική, τις οικονομικές συνέπειες της ανάπτυξης πυρηνικής ενέργειας, την υγεία, το περιβάλλον κ.λπ. Η συνύπαρξη δηλώσεων που σχετίζονται με διαφορετικές διαστάσεις σε μία κλίμακα μπορεί να αντανακλά την υποκείμενη δομή της στάσης, αλλά δυσχεραίνει την ερμηνεία όταν οι τιμές αθροίζονται.

Οι προσεγγίσεις για τον καθορισμό της δομής των στάσεων εντάσσονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τις *φαινομενολογικές* –όπως η τεχνική πλέγματος ρεπερτορίου (βλ. παρακάτω, σ. 505)– και οι *μαθηματικές*– όπως η παραγοντική ανάλυση και η ανάλυση συστάδων (βλ. Κεφάλαιο 17). Η προσέγγιση του Guttman (Guttman, 1944) ξεπερνά αυτήν την περιπλοκότητα, αφού στοχεύει στην ανάπτυξη κλιμάκων με μία μόνο διάσταση.

Σε αυτού του είδους τις κλίμακες, τα στοιχεία έχουν σωρευτικό χαρακτήρα. Επιλέγονται και διατάσσονται έτσι ώστε το άτομο που αποδέχεται (συμφωνεί με) ένα συγκεκριμένο στοιχείο θα αποδέχεται επίσης και όλα τα προηγούμενα στοιχεία. Κάποιες φορές γίνεται παραλληλισμός με το άλμα εις ύψος. Αν κάποιος έχει περάσει τον πήχη στα 2 μέτρα, τότε είμαστε βέβαιοι ότι θα περνούσε επίσης τα 1,80, 1,60, 1,40, 1,20 κ.λπ. Το Πλαίσιο 13.3 συνοψίζει τα βήματα που απαιτούνται για να δημιουργηθεί μια κλίμακα Guttman, ενώ το Πλαίσιο 13.4 δείχνει πώς διεξάγεται η ανάλυση. Για επιπλέον λεπτομέρειες, ανατρέξτε στον Maranell (2007, Ενότητα 3).

Είναι ολοφάνερα τα πλεονεκτήματα μιας απλής κλίμακας που μετρά τη στάση σε μία μόνο διάσταση, αφού έτσι αισθάνεται κανείς ότι η τελική τιμή προσφέρει ένα πολύ πιο σταθερό έδαφος για τη μετέπειτα ερμηνεία και ανάλυση, σε σχέση με τις άλλες, πιο περίπλοκες και πολυδιάστατες προσεγγίσεις που συζητήσαμε. Η άλλη πλευρά είναι ότι η κλίμακα αυτή προσαρμόζεται καλύτερα στη μέτρηση μιας καλά καθορισμένης και ξεκάθαρης διάστασης, έτσι ώστε τα στοιχεία που αντανακλούν τη μονή διάσταση να μπορούν να δημιουργηθούν χωρίς περιττή δυσκολία.

ΠΛΑΙΣΙΟ 13.3

Δημιουργία σωρευτικής κλίμακας (Guttman)

1. Συγκεντρώνουμε έναν μεγάλο αριθμό εμφανώς σχετικών και χρήσιμων προτάσεων.
2. Χορηγούμε τις προτάσεις σε μια ομάδα τυποποίησης. Τα μέλη της ομάδας πρέπει να απαντήσουν με τη μορφή ναι/όχι (συμφωνώ/διαφωνώ).
3. Διεξάγουμε μια ανάλυση κλιμακογράμματος των απαντήσεων της ομάδας τυποποίησης. Αυτό σημαίνει ότι επιχειρούμε να διευθετήσουμε τις απαντήσεις στο «βέλτιστο» τριγωνικό σχήμα – όπως φαίνεται στο Πλαίσιο 13.4.
4. Εφαρμόζουμε την κλίμακα σε ερωτώμενους. Η μέτρηση της στάσης είναι συνήθως ο συνολικός αριθμός στοιχείων για τα οποία υπάρχει αποδοχή ή συμφωνία.

ΠΛΑΙΣΙΟ 13.4

Ανάλυση κλιμακογράμματος του Guttman – Παράδειγμα

Στην πράξη, η ανάλυση θα βασίζεται σε έναν σημαντικά μεγαλύτερο αριθμό στοιχείων και συμμετεχόντων στην ομάδα τυποποίησης συγκριτικά με όσους περιλαμβάνονται εδώ. Οι αρχές, όμως, είναι οι ίδιες.

1. Τοποθετήστε τα στοιχεία και τους συμμετέχοντες με βάση τη σειρά του συνολικού αριθμού συμφωνιών (x = συμφωνώ, o = διαφωνώ).

Συμμετέχων	3	6	7	1	9	8	10	2	5	4	Σύνολο για το στοιχείο
Στοιχείο 5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	10
Στοιχείο 7	o	x	x	x	x	x	x	x	x	x	9
Στοιχείο 8	o	o	x	o	x	x	x	x	x	x	7
Στοιχείο 9	o	x	o	x	x	x	x	x	x	x	7
Στοιχείο 12	o	o	x	x	o	x	x	x	x	x	7
Στοιχείο 1	o	o	o	o	x	x	x	x	x	x	6
Στοιχείο 15	o	o	o	x	o	x	x	o	x	x	5
Στοιχείο 2	o	o	o	o	x	o	x	x	x	x	5
Στοιχείο 11	o	o	o	o	x	o	o	x	x	x	5
Στοιχείο 6	o	x	o	o	o	o	o	x	o	x	3
Στοιχείο 14	o	o	o	o	o	o	o	x	x	x	3
Στοιχείο 10	o	o	o	x	o	o	o	o	o	x	2
Στοιχείο 3	o	o	o	o	o	o	o	o	x	x	2
Στοιχείο 4	o	o	o	o	o	x	o	o	o	o	1
Στοιχείο 13	o	o	o	o	o	o	o	o	o	x	1
Σύνολο για τον συμμετέχοντα	1	4	4	6	7	8	8	10	11	13	

2. Επιλέξτε τα στοιχεία εκείνα που προσεγγίζουν περισσότερο ένα τριγωνικό σχήμα, δηλαδή αυτό το μοτίβο:

```

x x x x x
o x x x x
o o x x x
o o o x x
o o o o x
o o o o o

```

Εδώ θα χρειαστεί να κινηθούμε με βάση τη δοκιμή και το σφάλμα, και πιθανόν να ανακατατάξουμε κάποιες στήλες (δηλαδή τους συμμετέχοντες) όταν αφαιρεθούν σειρές.

Συμμετέχων	3	6	7	1	8	10	9	2	5	4	Σύνολο
Στοιχείο 5	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	10
Στοιχείο 7	o	x	x	x	x	x	x	x	x	x	9
Στοιχείο 8	o	x	o	x	x	x	x	x	x	x	8
Στοιχείο 9	o	o	x	o	x	x	x	x	x	x	7
Στοιχείο 1	o	o	o	o	x	x	x	x	x	x	6
Στοιχείο 2	o	o	o	o	o	x	x	x	x	x	5
Στοιχείο 11	o	o	o	o	o	o	x	x	x	x	4
Στοιχείο 14	o	o	o	o	o	o	o	x	x	x	3
Στοιχείο 3	o	o	o	o	o	o	o	o	x	x	2
Στοιχείο 13	o	o	o	o	o	o	o	o	o	x	1
Σύνολο για τον συμμετέχοντα	1	3	3	3	5	6	7	7	9	10	

Εκτιμήστε τη δυνατότητα αναπαραγωγής των απαντήσεων (δηλαδή τον βαθμό κατά τον οποίο το μοτίβο απαντήσεων των συμμετεχόντων είναι προβλέψιμο από τη συνολική τους βαθμολογία. Το αποτέλεσμα είναι το ίδιο όπως και με την απόκλιση από το τέλειο τριγωνικό σχήμα. Ο Guttman προτείνει έναν «συντελεστή αναπαραγωγιμότητας», ο οποίος θεωρεί ότι πρέπει να είναι τουλάχιστον 0,9 αν θέλουμε να χρησιμοποιήσουμε την κλίμακα. Συντελεστής $R = 1 - e/nk$, όπου

e = αριθμός σφαλμάτων

n = αριθμός ερωτώμενων

k = αριθμός στοιχείων

Στο παράδειγμα, υπάρχουν 2 σφάλματα (και τα δύο με το υποκείμενο 7· με μια τιμή 3, το υποκείμενο θα αναμενόταν να συμφωνεί με το στοιχείο 8 και να διαφωνεί με το στοιχείο 9). Έτσι, $R = 1 - 2/100 = 0,98$.

3. Χορηγήστε το τεστ σε μια νέα ομάδα ερωτώμενων και αναπαράγετε τα αποτελέσματα σε έναν αποδεκτό βαθμό αναπαραγωγιμότητας. Αυτό το βήμα είναι σημαντικό (και δυστυχώς συχνά παραλείπεται), καθώς η αρχική επιλογή ενός σχετικά μικρού αριθμού στοιχείων μέσα από μια μακρά λίστα αναπόφευκτα θα στηρίζεται εν μέρει στην τύχη. Μπορεί στο στάδιο αυτό να χρειαστεί να ενσωματωθούν στοιχεία αντικατάστασης, κάτι που μπορεί να απαιτήσει και άλλη επανάληψη.

Κλίμακες σημασιολογικής διαφοροποίησης

Πολύ διαφορετική είναι η προσέγγιση που ακολουθείται σε μια άλλη δημοφιλή κλίμακα, την *κλίμακα σημασιολογικής διαφοροποίησης* (Osgood, Suci, & Tannenbaum, 1957). Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στην εκτίμηση του υποκειμενικού νοήματος που έχει μια έννοια για τον ερωτώμενο, και όχι στο κατά πόσο πιστεύει σε μια συγκεκριμένη έννοια. Σκοπός της κλίμακας είναι να διερευνήσει τις διαφορετικές τιμές που δίνονται σε μια σειρά από διπολικές βαθμολογικές κλίμακες (π.χ. κακό/καλό· βαρετό/συναρπαστικό). Οι παραγοντικές αναλύσεις έχουν δείξει ότι αυτές οι τιμές συνήθως ομαδοποιούνται σε τρεις υποκείμενες διαστάσεις – δραστηριότητα, αξιολόγηση και δύναμη. Με την έννοια αυτή προσφέρεται ένα είδος κλίμακας στάσεων.

Η *δραστηριότητα* αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο η έννοια συνδέεται με τη δράση (οι διαστάσεις μπορεί να είναι του τύπου «γρήγορο», «ενεργό», «συναρπαστικό» κ.λπ.). Η *αξιολόγηση* αναφέρεται στο συνολικό θετικό νόημα που συνδέεται με την έννοια («θετικό», «ελικρινές», «αξιόπιστο» κ.λπ.). Η *δύναμη* αναφέρεται στη συνολική της ισχύ ή σπουδαιότητα («δυνατό», «αξιόλογο», «χρήσιμο» κ.λπ.). Παράγεται, έτσι, μια λίστα από κατάλληλα ζεύγη επιθέτων για τη συγκεκριμένη έννοια που προσπαθείτε να μετρήσετε. Ωστόσο, κατά βάση παρόμοιες λίστες μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε πολλά πλαίσια. Για πηγές που περιλαμβάνουν λίστες, μπορείτε να ανατρέξετε στους Osgood κ.συν. (1957) και Valois και Godin (1991). Στο Πλαίσιο 13.5 παρουσιάζεται ένα παράδειγμα κλίμακας σημασιολογικής διαφοροποίησης.

Χρήση της κλίμακας

Η κλίμακα χορηγείται στο επιλεγμένο δείγμα ερωτώμενων με έναν τυποποιημένο τρόπο. Η βαθμολογία βγαίνει απλά από το άθροισμα των τιμών που αποδίδεται σε κάθε ζεύγος επιθέτων, σε μια κλίμακα 1-7 (ή όσες είναι οι εναλλακτικές επιλογές). Μπορούν να υπολογιστούν οι μέσες τιμές και να γίνουν συγκρίσεις ανάμεσα σε υπο-ομάδες του δείγματος. Για να προχωρήσουμε περισσότερο, είναι απαραίτητο να πραγματοποιήσουμε παραγοντική ανάλυση (βλ. Κεφάλαιο 17, σ. 601), ώστε να αξιολογήσουμε τη σχέση των διαφορετικών ζευγών επιθέτων και να τα συνδέσουμε με τις αξιολογικές διαστάσεις.

Σύγκριση της κλίμακας Likert και της κλίμακας σημασιολογικής διαφοροποίησης

Οι Friberg, Martinussen και Rosenvinge (2006) υποστηρίζουν ότι: «Κατά τη μέτρηση θετικών ψυχολογικών εννοιολογικών κατασκευών, οι κλίμακες Likert μπορεί να εισαγάγουν τη μεροληψία συναίνεσης. Για να μειωθεί ο κίνδυνος, τα στοιχεία διατυπώνονται συνήθως ως αρνήσεις της έννοιας. Αυτές οι αλλαγές μπορεί να προκαλέσουν σφάλματα, αφού οι αρνήσεις θετικών εννοιών μπορεί να είναι μη διαισθητικές (2006: 873). Οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η μορφή σημασιολογικής διαφοροποίησης μπορεί να αποτελέσει εναλλακτική λύση στις αρνήσεις, ώστε να μειωθεί η επίδραση αυτής της τάσης συναίνεσης στις δηλώσεις. Χρησιμοποιώντας μια κλίμακα μέτρησης της ανθεκτικότητας ως παράδειγμα θετικής ψυχολογικής κατασκευής,

ΠΛΑΙΣΙΟ 13.5

Παράδειγμα κλίμακας σημασιολογικής διαφοροποίησης

Οδηγίες: ανάμεσα σε κάθε ζεύγος επιθέτων τοποθετήστε έναν σταυρό στο σημείο εκείνο που αντανακλά τον βαθμό κατά τον οποίο τα επίθετα περιγράφουν κατά τη γνώμη σας την αστυνομία.

καθαρός	:	:	:	:	:	:	:	βρόμικος
ειλικρινής	:	:	:	:	:	:	:	ανειλικρινής
ευγενικός	:	:	:	:	:	:	:	βάνουσος
εξυπηρετικός	:	:	:	:	:	:	:	μη εξυπηρετικός
δίκαιος	:	:	:	:	:	:	:	μεροληπτικός
εύθραυστος	:	:	:	:	:	:	:	άγριος
δυνατός	:	:	:	:	:	:	:	αδύναμος
ηλίθιος	:	:	:	:	:	:	:	έξυπνος
αναξιόπιστος	:	:	:	:	:	:	:	αξιόπιστος
βαρύς	:	:	:	:	:	:	:	ελαφρύς
ανόητος	:	:	:	:	:	:	:	σοφός
παθητικός	:	:	:	:	:	:	:	ενεργητικός
δραστήριος	:	:	:	:	:	:	:	τεμπέλης
βαρετός	:	:	:	:	:	:	:	συναρπαστικός
άξιος	:	:	:	:	:	:	:	άχρηστος
παρορμητικός	:	:	:	:	:	:	:	προνοητικός

σύγκριναν τη μορφή απαντήσεων στην κλίμακα Likert και στη μορφή σημασιολογικής διαφοροποίησης σε σχέση με διάφορα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά. Το συμπέρασμά τους ήταν ότι κατά τη μέτρηση θετικών ψυχολογικών εννοιών, η μορφή σημασιολογικής διαφοροποίησης μπορεί τελικά να μειώσει τη μεροληψία συναινέσης χωρίς να μειωθεί η ψυχομετρική πιστότητα.

Άλλες τεχνικές δημιουργίας κλιμάκων

Υπάρχουν και πολλές άλλες δυνατότητες δημιουργίας κλίμακας, συμπεριλαμβανομένων και των παρακάτω.

Ταξινόμηση Q

Πρόκειται για μια τεχνική που χρησιμοποιείται για τη μέτρηση της σχετικής θέσης ή κατάταξης ενός ατόμου σε μια σειρά εννοιών. Η ταξινόμηση Q είναι μια διαδικασία με την οποία ένα άτομο επισημαίνει την άποψή του σε ένα ζήτημα (ή κάτι άλλο), ταξινομώντας τα στοιχεία σε «στοίβες», σε ένα συνεχές που ορίζεται βάσει μιας συγκεκριμένης οδηγίας. Μια βασική αρχή της τεχνικής ταξινόμησης Q είναι ότι τα στοι-

χεία αξιολογούνται το ένα σε σχέση με το άλλο. Συνήθως τα στοιχεία παρουσιάζονται σε κάρτες, τις οποίες το υποκείμενο απλώνει και τακτοποιεί σε στοίβες κατηγοριών που διατάσσονται οριζόντια σε ένα γραφείο. Η τεχνική αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη για τη διερεύνηση υποκειμενικών ζητημάτων όπως είναι οι αντιλήψεις και οι σχέσεις. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. Κεφάλαιο 15, σ. 513.

Κοινωνιομετρικές κλίμακες

Πρόκειται για μια τεχνική που χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις σχέσεις μεταξύ των ατόμων σε μια ομάδα. Στην απλούστερη μορφή της, τα μέλη της ομάδας καλούνται να κατονομάσουν άλλα μέλη της ομάδας (π.χ. ποιον συμπαθούν). Η τεχνική αυτή είναι ευέλικτη και έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορες ομάδες, από παιδιά προσχολικής ηλικίας μέχρι φυλακισμένους. Η τεχνική είναι απλή και τα αποτελέσματα μπορούν να παρουσιαστούν σε μορφή «κοινωνιογραμμάτων», τα οποία αναπαριστούν διαγραμματικά τις διάφορες επιλογές. Οι Bukowski και Cillessen (1998) συζητούν τα εννοιολογικά θεμέλια της προσέγγισης και τις πρόσφατες μεθοδολογικές εξελίξεις στις κοινωνιομετρικές τεχνικές. Ο White (2007) διατηρεί επιφυλάξεις, υποστηρίζοντας ότι διαρκεί στο σύνολό της πάρα πολύ και ότι «είναι ένα αμβλύ εργαλείο, χωρίς τον πλούτο που προσδίδουν οι λεπτές αποχρώσεις νοήματος, οι αμφιθυμίες και οι δυνατότητες».

Χρήση τεστ και κλιμάκων που ήδη υπάρχουν

Η ανάπτυξη τεστ για την αξιολόγηση της μιας ή της άλλης πτυχής της ανθρώπινης λειτουργίας αποτελεί σύνθετο και γοργά αναπτυσσόμενο εγχείρημα. Μια μέτρηση που είναι χρήσιμη για μια έρευνα μπορεί κάλλιστα να προσφέρεται από την τιμή ενός τεστ επίτευξης (π.χ. σε σχέση με την ανάγνωση) ή κάποιοι άλλοι δείκτες (όπως οι τιμές σε ένα τεστ ευφυΐας) να παρέχουν πολύτιμα συμπληρωματικά τεκμήρια. Συνθά, επίσης, χρησιμοποιούνται τεστ που επιδιώκουν να εκτιμήσουν πτυχές της προσωπικότητας, όπως το Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας Eysenck (EPQ), το Πολυφασικό Ερωτηματολόγιο Προσωπικότητας της Minnesota (MMPI) και το τεστ 16 Παραγόντων Προσωπικότητας (16PF).

Είναι σημαντικό αυτά τα τεστ να είναι επαγγελματικά επαρκή. Ένας τρόπος για να διασφαλιστεί αυτό είναι να χρησιμοποιήσουμε ένα έτοιμο τεστ. Η βασική πηγή πληροφοριών για υπάρχοντα βρετανικά και αμερικανικά τεστ είναι μια σειρά γνωστή ως *Mental Measurement Yearbooks*. Τα τεστ αυτά είναι εμπορικά διαθέσιμα σε ενοποιημένη μορφή, καλύπτοντας ετήσια βιβλία από το 1985, από το Buros Institute στο διαδίκτυο ή σε CD (<http://www.ovid.com/site/catalog/DataBase/120.jsp>). Η σειρά περιλαμβάνει τις πιο πρόσφατες περιγραφικές πληροφορίες και κριτικές ανασκοπήσεις νέων και αναθεωρημένων τεστ, και καλύπτει πάνω από 2.000 εμπορικά διαθέσιμα τεστ σε κατηγορίες που περιλαμβάνουν την προσωπικότητα, την ανάπτυξη, την αξιολόγηση της συμπεριφοράς, τη νευροφυσιολογία, την επίτευξη, τη νοημο-

σύνη, τις κλίσεις, την ομιλία, την ακοή και την εκπαίδευση. επικαιροποιείται κάθε έξι μήνες, παρέχοντας πρόσβαση σε νέες πληροφορίες και ανασκοπήσεις των τεστ. Παρουσιάζονται λεπτομέρειες για την αξιοπιστία και την εγκυρότητα των τεστ, καθώς και οι νόρμες των τεστ (δηλαδή, τα αποτελέσματα της τυποποίησης του τεστ με τη χρήση ενός δεδομένου δείγματος), έτσι ώστε να έχετε μια συγκριτική βάση για να ερμηνεύετε τις τιμές που προκύπτουν.

Οι Goldman και Mitchell (2008) δημιούργησαν έναν χρήσιμο κατάλογο αδημοσίευτων τεστ υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας. Έχουν εντοπίσει και περιγράφουν μη εμπορικές κλίμακες και τεστ από τα πεδία της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της εκπαίδευσης που έχουν δημιουργηθεί από ερευνητές και έχουν δημοσιευτεί σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά. Ένας καναδικός διαδικτυακός τόπος του Πανεπιστημίου του York (<http://www.yorku.ca/tokada/psycetest/>) προσφέρει στους φοιτητές-ερευνητές εύκολη πρόσβαση σε διάφορα ψυχολογικά τεστ. Ορισμένα από αυτά είναι διαθέσιμα δημόσια, κάποια άλλα βρίσκονται υπό καθεστώς πνευματικών δικαιωμάτων (copyright), ωστόσο οι δημιουργοί των τεστ έχουν δώσει την άδειά τους ώστε να μπορούν να τα κατεβάζουν και να τα χρησιμοποιούν οι φοιτητές που διεξάγουν έρευνα.

Κάποιες άλλες στρατηγικές που μπορείτε να χρησιμοποιήσετε για να βρείτε το κατάλληλο τεστ είναι οι εξής:

- Να ρωτήσετε συναδέλφους και άλλα άτομα που εργάζονται στο ίδιο πεδίο αν γνωρίζουν κάποιο κατάλληλο τεστ.
- Να ερευνήσετε στο διαδίκτυο, και
- Να συμβουλευτείτε τους καταλόγους των εκδοτών τεστ (θα τους βρείτε στη λίστα *Mental Measurement Yearbooks*). Για αυτά τα τεστ, μαζί με το εγχειρίδιο, θα χρειαστεί να πληρώσετε, και ενδεχομένως να υπάρχουν περιορισμοί ως προς τα άτομα που μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν.

Η χρήση των υπολογιστών τόσο για τη χορήγηση ενός τεστ όσο και την ανάλυσή του είναι πια πολύ διαδεδομένη (π.χ. Domino & Domino, 2006). Τα τεστ με δύσκολη ή περίπλοκη διαδικασία εξεύρεσης της τιμής, κάτι που παλαιότερα αποτελούσε ανασταλτικό παράγοντα για τη χρήση τους (όπως το MMPI), γίνονται πια πολύ πιο προσιτά με την ανάλυση μέσω υπολογιστή. Είναι απίθανο να σας συμφέρει να κάνετε όλη τη δουλειά ανάπτυξης ενός τεστ με υποβοήθηση υπολογιστή για να το χρησιμοποιήσετε μία μόνο φορά σε ένα μικρό ερευνητικό έργο, ωστόσο μπορεί να έχετε την ευκαιρία να χρησιμοποιήσετε συστήματα που έχουν αναπτυχθεί για άλλους σκοπούς. Οι Naglieri κ.συν. (2004) παρουσιάζουν μια λεπτομερή ανασκόπηση της χρήσης του διαδικτύου για ψυχολογικά τεστ.

Δημιουργώντας το δικό σας τεστ

Μια εναλλακτική λύση είναι, φυσικά, να αναπτύξετε το δικό σας τεστ. Μην προχωρήσετε αν δεν είστε προετοιμασμένοι να αφιερώσετε αρκετό χρόνο και πόρους στο εγχείρημα. Επίσης, αν χρησιμοποιήσετε το δικό σας τεστ, δεν θα έχετε την ευκαιρία να κάνετε συγκρίσεις με άλλες μελέτες, κάτι που μπορεί να είναι εφικτό αν αξιοποιήσετε ένα τεστ που ήδη υπάρχει. Στην περαιτέρω βιβλιογραφία του κεφαλαίου δίνονται βιβλιογραφικές αναφορές σε κείμενα που εξηγούν όλη τη διαδικασία.

Η μέση οδός είναι να μετατρέψετε ένα υπάρχον εργαλείο ούτως ώστε να ταιριάζει καλύτερα στις δικές σας ανάγκες. Με τον τρόπο αυτό δεν θα χρειαστεί να κάνετε τόση δουλειά όσο αν ξεκινήσετε απ' το μηδέν, ωστόσο θα πρέπει να θυμάστε ότι δεν θα ισχύει η υφιστάμενη αξιοπιστία, η εγκυρότητα και οι νόρμες, και θα πρέπει να στοιχειοθετηθούν εκ νέου. Αν το υλικό έχει πνευματικά δικαιώματα, για την τροποποίηση θα απαιτηθεί η άδεια του κατόχου του copyright. Η πιο εύκολη και κοινή τροποποίηση είναι να μειωθεί η έκταση του τεστ με παράλειψη στοιχείων. Αν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα από την αρχική ανάπτυξη του τεστ, μπορεί να μπορέσετε να τα αξιοποιήσετε για να στοιχειοθετήσετε και πάλι την εγκυρότητα και την αξιοπιστία του. Εναλλακτικά, μπορεί να θέλετε να αλλάξετε τις επιλογές απαντήσεων (π.χ. από επτά σε πέντε επιλογές, ίσως για να ταιριάζουν με άλλα στοιχεία του ερωτηματολογίου). Οι αλλαγές στη διατύπωση των ερωτήσεων κρύβουν παγίδες, λόγω της μεγάλης επίδρασης που ακόμη και φαινομενικά μικρές αλλαγές μπορεί να έχουν στην απάντηση, αλλά μπορεί να είναι δόκιμο να μεταβείτε από γενικές ερωτήσεις σε πιο συγκεκριμένες ή να τροποποιήσετε ένα τεστ που απευθύνεται σε μια επαγγελματική ομάδα ώστε να γίνει κατάλληλο για μια άλλη. Σε σχέση με αυτό το ζήτημα, η χρήση ενός δείγματος πολύ διαφορετικού από το δείγμα βάσει του οποίου τυποποιήθηκε το τεστ θα καταστήσει αναγκαίο έναν νέο έλεγχο εγκυρότητας του τεστ.

Τεστ και κλίμακες που βασίζονται στην παρατήρηση και όχι στην αυτο-αναφορά

Στο Κεφάλαιο αυτό καταπιαστήκαμε με ζητήματα πολύ παρόμοια με τα ζητήματα ανάπτυξης ενός δομημένου εργαλείου άμεσης παρατήρησης (Κεφάλαιο 14, σ. 465). Τα δύο θέματα παρουσιάζουν σημαντικές αλληλοεπικαλύψεις. Στις περιπτώσεις αυτοαναφοράς, οι ερωτώμενοι στην ουσία λειτουργούν ως παρατηρητές της δικής τους συμπεριφοράς. Η άμεση παρατήρηση από τον ερευνητή μειώνει τις πιθανές μεροληψίες και στρεβλώσεις που προκύπτουν από αυτή τη διαδικασία, αλλά προφανώς περιορίζεται στα θέματα εκείνα που μπορούν άμεσα να παρατηρηθούν. Οι σκέψεις και τα συναισθήματα, οι πεποιθήσεις και οι στάσεις των ανθρώπων απαιτούν αυτοαναφορά. Οι χαμηλής συχνότητας και ιδιωτικές συμπεριφορές προσεγγίζονται καλύτερα με τον τρόπο αυτό, καθώς η άμεση παρατήρηση θα απαιτούσε πολλά έξοδα και παρεμβατικές μεθόδους.

Στο Κεφάλαιο αυτό:

- Αναλύουμε τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της άμεσης παρατήρησης.
- Εξετάζουμε τον ρόλο της στην έρευνα του πραγματικού κόσμου.
- Εστιάζουμε στις πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις της δομημένης παρατήρησης και της συμμετοχικής παρατήρησης.
- Αναλύουμε τους διαφορετικούς ρόλους συμμετοχικών παρατηρητών και τις προεκτάσεις τους.
- Παρουσιάζουμε τον τρόπο με τον οποίο μπορείτε να ξεκινήσετε ως συμμετοχικοί παρατηρητές.
- Εξετάζουμε τα διάφορα είδη μεροληψίας παρατήρησης που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη.
- Αναλύουμε τη δομημένη παρατήρηση και τα συστήματα κωδικοποίησης.
- Συνιστούμε τη χρήση ενός υπάρχοντος συστήματος κωδικοποίησης, όποτε αυτό είναι εφικτό.
- Εξετάζουμε τα πρακτικά ζητήματα της καταγραφής, και
- Τέλος, περιγράφουμε τους τρόπους με τους οποίους μπορούμε να ελέγξουμε την αξιοπιστία της δομημένης παρατήρησης.

Εισαγωγή

ΚΑΘΩΣ ΟΙ ΠΡΑΞΕΙΣ και η συμπεριφορά των ανθρώπων αποτελούν βασικό στοιχείο σχεδόν κάθε έρευνας του πραγματικού κόσμου, μια φυσική και προφανής τεχνική είναι να παρακολουθήσουμε τι κάνουν, να καταγράψουμε τις παρατηρήσεις μας και στη συνέχεια να περιγράψουμε, να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε όσα έχουμε παρατηρήσει. Πολλές από τις έρευνες που αφορούν ανθρώπους περιλαμβάνουν την παρατήρηση με τη γενικότερη έννοια. Το βασικό πείραμα, είτε στο εργαστήριο είτε στο πεδίο, ενσωματώνει μια μορφή ελεγχόμενης παρατήρησης. Ωστό-

σο, χρησιμοποιούμε εδώ έναν μάλλον στενότερο ορισμό, εστιάζοντας κυρίως στην *άμεση παρατήρηση*, όπως πραγματοποιείται από τον άνθρωπο-παρατηρητή.

Η χρήση των μεθόδων παρατήρησης έχει προσεγγιστεί στην έρευνα με ριζικά διαφορετικούς τρόπους. Δύο διαμετρικά αντίθετα είδη είναι η *συμμετοχική παρατήρηση* –ένα είδος ποιοτικού, κατά βάση, στιλ, που έχει τις ρίζες του στο έργο των ανθρωπολόγων και συνδέεται ιδιαίτερα με την κοινωνιολογική Σχολή του Σικάγο–, και η *δομημένη παρατήρηση* – ένας τύπος ποσοτικού στιλ που έχει χρησιμοποιηθεί σε διάφορα επιστημονικά πεδία. Η συμμετοχική παρατήρηση είναι μια μέθοδος που χρησιμοποιείται συχνά σε ευέλικτα ερευνητικά σχέδια, και ειδικά αυτά που ακολουθούν μια εθνογραφική προσέγγιση. Η δομημένη παρατήρηση συνδέεται σχεδόν αποκλειστικά με τα προκαθορισμένα ερευνητικά σχέδια, τόσο τα πειραματικά όσο και τα μη πειραματικά. Και τα δύο είδη απαιτούν πολύ χρόνο και προσπάθεια και δεν πρέπει να τα χρησιμοποιούμε αν δεν έχουμε εξετάσει προσεκτικά τι απαιτούν από άποψη πόρων σε μια έρευνα του πραγματικού κόσμου.

Η εστίαση σε αυτές τις δύο προσεγγίσεις συνήθως επισκιάζει μια τρίτη προσέγγιση, η οποία θα μπορούσε να ονομαστεί *μη παρεμβατική παρατήρηση*. Το βασικό χαρακτηριστικό της είναι ότι είναι μη συμμετοχική, έτσι ώστε να είναι *μη αντιδραστική*. Θα μπορούσε να είναι δομημένη παρατήρηση, αλλά συχνότερα είναι μη δομημένη και άτυπη.

Τα πλεονεκτήματα της παρατήρησης

Ένα βασικό πλεονέκτημα της τεχνικής της παρατήρησης είναι η αμεσότητά της. Εδώ, δεν θέτουμε στους ανθρώπους ερωτήσεις γύρω από τις απόψεις, τα συναισθήματα ή τις στάσεις τους· παρακολουθούμε τι κάνουν και ακούμε τι λένε. Έτσι, για παράδειγμα, αν θέλουμε να μελετήσουμε την οδική ασφάλεια για τα παιδιά σε διαβάσεις πεζών με σηματοδότες, η προφανής λύση είναι να χρησιμοποιήσουμε τη μέθοδο της παρατήρησης (Zeedyk & Kelly, 2003).

Τα δεδομένα από την άμεση παρατήρηση μπορούν να συγκριθούν, και συχνά να συμπληρώσουν με χρήσιμο τρόπο, τις πληροφορίες που αποκτώνται σχεδόν από κάθε άλλη τεχνική. Είναι γνωστό ότι, σε σχέση με τις απαντήσεις που δίνουν οι άνθρωποι σε συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια, εμφανίζονται διαφορές ανάμεσα στα λόγια και τις πράξεις τους. Για παράδειγμα, οι Auge και Auge (1999) βρήκαν ότι ο βαθμός της χρήσης φαρμάκων από τους επαγγελματίες *bodybuilder*, όπως υπολογίστηκε μέσω άμεσης παρατήρησης, υπερέβαινε σημαντικά τους υπολογισμούς προηγούμενων δειγματοληπτικών ερευνών. Με παρόμοιο τρόπο, η Bendall (2006) καταγράφει τα αποτελέσματα μιας έρευνας που είχε σκοπό να ελέγξει την υπόθεση ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της φροντίδας του ασθενούς όπως την περιγράφουν στο χαρτί οι εκπαιδευόμενες νοσηλεύτριες και της πραγματικής παρατηρούμενης συμπεριφοράς τους. Διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχε σχέση σε περισσότερα από τα δύο τρίτα των εκπαιδευόμενων νοσηλευτριών, σε 19 νοσοκομεία.

Όπως έλεγε ο Montaigne, περισσότερα από 400 χρόνια πριν, «το να λες είναι ένα πράγμα και το να πράττεις ένα άλλο». Αυτές οι εγγενείς δυσκολίες που αφορούν

την αξιοπιστία και την εγκυρότητα αυτών των δεδομένων, και οι οποίες προκύπτουν από ατέλειες της μνήμης και την επιθυμία να κάνει κανείς θετική εντύπωση (τη «μεροληψία αποκρίσεων κοινωνικής επιθυμητότητας»), μεταξύ πολλών άλλων παραγόντων, συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 11, σσ. 362, 382.

Η παρατήρηση φαίνεται επίσης να είναι η καταλληλότερη τεχνική για να αποκτήσει κανείς πρόσβαση στην «πραγματική ζωή», στον πραγματικό κόσμο. Φυσικά, μπορεί κανείς να παρατηρήσει μέσα από μονόδρομο καθρέφτη σε ένα εργαστήριο ή κλινική, ή να δημιουργήσει κάποια άλλη κατάσταση και να την παρατηρήσει, ωστόσο η άμεση παρατήρηση στο πεδίο μάς επιτρέπει να αποφύγουμε την έλλειψη φυσικότητας – κάτι εξαιρετικά σπάνιο με τις άλλες τεχνικές. Μας δίνει επίσης τη δυνατότητα να αποκαλύψουμε σημαντικές διαφορές σε σχέση με παρατηρήσεις που προέρχονται από πιο τεχνητά πλαίσια (π.χ. Handen, McAuliffe, Janosky, Feldman, & Breaux, 1998).

Μειονεκτήματα

Η παρατήρηση δεν αποτελεί κάποια εύκολη και χωρίς προβλήματα επιλογή. Ένα σημαντικό ζήτημα αφορά τον βαθμό κατά τον οποίο ένας παρατηρητής επηρεάζει την κατάσταση που παρατηρεί, ένα φαινόμενο που ονομάζεται *αντιδραστικότητα*. Ο McCall (1984: 273) θεωρεί ότι πρόκειται για ένα σύνηθες χαρακτηριστικό των ερευνών παρατήρησης, αν και σε καμία περίπτωση καθολικό. Υπάρχουν αναγνωρισμένες τακτικές για τον περιορισμό του φαινομένου – για παράδειγμα, από το να διασφαλιστεί ότι οι παρατηρούμενοι δεν γνωρίζουν ότι παρατηρούνται, στο ένα άκρο, μέχρι το να είναι τόσο εξοικειωμένοι με την παρουσία του παρατηρητή που να συνεχίζουν ό,τι κάνουν σαν να μην ήταν εκεί, στο άλλο άκρο (για μια συζήτηση των τεκμηριωμένων στοιχείων γύρω από αυτό το ζήτημα, βλ. Lee, 2000: 46-49). Οι Gittelsohn, Shankar, West, Ram και Gnywali (1997), σε μια μελέτη για την παιδική φροντίδα και τις πρακτικές παροχής τροφής στο αγροτικό Νεπάλ, παρουσιάζουν τεκμήρια για το μέγεθος των επιδράσεων αντιδραστικότητας και για τους τρόπους περιορισμού τους.

Υπάρχει εδώ ένα λογικό πρόβλημα. Πώς γνωρίζουμε ποια θα ήταν η συμπεριφορά αν δεν την παρατηρούσαμε; Επιπλέον, προκύπτουν διάφορα μεθοδολογικά και ηθικά προβλήματα ανάλογα με το αν τηρεί κανείς ως παρατηρητής μια πολύ αποστασιοποιημένη ή μια πολύ συμμετοχική στάση, ή κάτι ενδιάμεσο. Η σχεδόν πλήρης αποστασιοποίηση μπορεί να θεωρηθεί αντικοινωνική, και να προκαλέσει από μόνη της αντιδράσεις στα άτομα που παρατηρούμε. Από την άλλη, αν εμπλακεί κανείς πολύ, μπορεί να διακινδυνεύσει τον ρόλο του ως ερευνητή.

Ένα πρακτικό πρόβλημα με την παρατήρηση είναι ότι συνήθως είναι πολύ χρονοβόρα. Η κλασική μελέτη συμμετοχικής παρατήρησης, η οποία έχει τις ρίζες της στην κοινωνική ανθρωπολογία, απαιτεί την ενσωμάτωση στη «φυλή» για αρκετά χρόνια. Υπάρχει μια τάση για μια πιο «συμπυκνωμένη» εμπειρία πεδίου βασισμένη στην παρατήρηση (Stenhouse, 1982), η οποία έχει γίνει πιο δημοφιλής σε εφαρμοσμένα πεδία όπως η εκπαίδευση, ωστόσο και αυτή η εκδοχή απαιτεί σημαντική δέ-

σμευση ως προς τον χρόνο. Οι πιο δομημένες προσεγγίσεις, οι οποίες συνήθως απαιτούν τη χρήση κάποιου είδους πρωτόκολλου παρατήρησης, μπορεί να μειώσουν σημαντικά τον πραγματικό χρόνο παρατήρησης, ωστόσο απαιτούν αντίστοιχα περισσότερο χρόνο για να αναπτυχθεί ένα τέτοιο εργαλείο από την αρχή. Ακόμη και στις σπάνιες εκείνες περιπτώσεις όπου ένα υπάρχον πρωτόκολλο παρατήρησης, το οποίο έχει δημιουργηθεί από κάποιον άλλο, ταιριάζει στο δικό σας ερευνητικό έργο, θα απαιτηθεί πολύς χρόνος και προσπάθεια ώστε να εξοικειωθείτε επαρκώς με τη χρήση του.

Η παρατήρηση στην έρευνα του πραγματικού κόσμου

Η παρατήρηση, εν μέρει επειδή μπορεί να πάρει διάφορες μορφές, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για διάφορους σκοπούς σε μια μελέτη. Συχνά, αξιοποιείται σε μια *διερευνητική φάση*, συνήθως σε μη δομημένη μορφή, όταν θέλουμε να δούμε αρχικά τι συμβαίνει σε μια κατάσταση, ώστε να ελέγξουμε στη συνέχεια τις ιδέες που αποκομίσαμε. Μια τέτοια χρήση θα μπορούσε να γίνει σε ένα από τα ερευνητικά σχέδια πολλαπλών στρατηγικών που συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 8, όπου σε μια δεύτερη φάση συλλέγουμε ποσοτικά δεδομένα, ή σε μια μελέτη περίπτωσης ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου, όπου θα ακολουθήσει μια επιπλέον συλλογή ποιοτικών δεδομένων.

Η παρατήρηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως *υποστηρικτική* ή *συμπληρωματική μέθοδος*, για τη συλλογή δεδομένων τα οποία μπορεί να συμπληρώσουν ή να θέσουν στις σωστές τους διαστάσεις δεδομένα που έχουν αποκτηθεί με άλλα μέσα. Ας υποθέσουμε ότι η κύρια προσπάθεια σε μια συγκεκριμένη μελέτη αξιοποιεί μία μόνο μέθοδο συλλογής δεδομένων: η παρατήρηση μπορεί στη συνέχεια να χρησιμοποιηθεί για να επικυρώσει ή να στηρίξει τα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί από αυτή τη μέθοδο. Για παράδειγμα, σε μια μελέτη των Marotto, Roos και Victor (2007) για την εκτέλεση κομματιών σε μια ορχήστρα, τα βασικά εργαλεία συλλογής δεδομένων ήταν τα ημερολόγια και οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Ο πρώτος συγγραφέας τήρησε ένα ηλεκτρονικό ημερολόγιο με τις παρατηρήσεις και τις σκέψεις του μετά από κάθε πρόβα, μάθημα και κονσέρτο, και, επιπλέον, παρατήρησε και βιντεοσκόπησε όλες τις πρόβες και τα κονσέρτα.

Δεν είναι ασυνήθιστο, ωστόσο, η παρατήρηση να είναι η *κύρια μέθοδος* σε μια συγκεκριμένη μελέτη. Στην περίπτωση αυτή, συνήθως υποστηρίζεται από συνεντεύξεις (π.χ. Andrews & Andrews, 2003· Banks, Shaw, & Weiss, 2007· Martin, 2002).

Η παρατήρηση μπορεί να χρησιμοποιηθεί στον ίδιο βαθμό με μια δεύτερη μέθοδο, όπως στους Weiss, Feliot-Rippeault και Gaud (2007) όπου, σε μια μελέτη ενός γαλλικού σταθμού στην Ανταρκτική, χρησιμοποιήθηκε η παρατήρηση μαζί με τη χορήγηση μιας σειράς δομημένων ερωτηματολογίων για διάστημα ενός έτους. Μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί σε μελέτες περίπτωσης πολλαπλών μεθόδων ή σε άλλα είδη ευέλικτων ερευνητικών σχεδίων, όπου τα δεδομένα παρατήρησης συμπληρώνονται από επιπλέον μεθόδους. Άλλα παραδείγματα περιλαμβάνουν τους Burack, Irby, Carline, Root και Larson (1999), σε μια μελέτη με γιατρούς που συνδύασε τη συμμετοχική παρατήρηση στις επισκέψεις των θαλάμων, τις εις βάθος ημι-δομημέ-

νες συνεντεύξεις, ένα δομημένο έργο που περιλάμβανε τη φωναχτή σκέψη [thinking aloud], και την εξέταση της καρτέλας των ασθενών, καθώς και μια μελέτη περίπτωσης της Casey (2007), με συνεδρίες δομημένης παρατήρησης και ημι-δομημένες συνεντεύξεις.

Η μη παρεμβατική παρατήρηση μπορεί επίσης να παίζει έναν ρόλο στην πειραματική έρευνα. Θα μπορούσαμε να κερδίσουμε πολύτιμη γνώση, παρακολουθώντας τι κάνουν οι συμμετέχοντες σε ένα πειραματικό πλαίσιο. Η χρήση της παρατήρησης ως τεχνικής σε δειγματοληπτικές έρευνες και άλλα είδη μη πειραματικών ερευνών προκαθορισμένου ερευνητικού σχεδίου είναι αρκετά σπάνια. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορούν να χρησιμοποιηθούν απλές δομημένες τεχνικές παρατήρησης για να αντικαταστήσουν ή να συμπληρώσουν την ευρέως χρησιμοποιούμενη συνέντευξη ή το ερωτηματολόγιο.

Προσεγγίσεις παρατήρησης

Από απόσταση, η παρατήρηση ενδέχεται να φαίνεται κάτι απλό, ωστόσο η εμπειρία του να βρεθεί κανείς σε μια κατάσταση όπου του δίνεται η οδηγία «και τώρα παρατήρησε» είναι τρομακτική, ακόμη και για τους έμπειρους ερευνητές. Η αίσθηση που έχει κανείς είναι ότι συμβαίνουν είτε πάρα πολλά πράγματα, είτε πάρα πολύ λίγα. Και βέβαια αναρωτιέται πώς πρέπει να τα χαρακτηρίσει όλα αυτά και να τα καταγράψει.

Όπως και με κάθε άλλη έρευνα, η κινητήρια δύναμη πίσω από τη χρήση της παρατήρησης είναι το ερευνητικό ερώτημα ή τα ερευνητικά ερωτήματα, ακόμη κι όταν έχουν μεγάλο εύρος, ή είναι πολύ γενικά ή χαλαρά διατυπωμένα, όπως σε μια έρευνα με σκοπό τη διερεύνηση. Ξεκινώντας από το σημείο αυτό, φτάνουμε στο είδος εκείνο των πληροφοριών που θα ήταν πιο βοηθητικές για να απαντηθούν αυτά τα ερευνητικά ερωτήματα. Υπάρχει εδώ μια μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσα στις *αφηγηματικές περιγραφές* και τα *κωδικοποιημένα πρωτόκολλα*. Οι πρώτες, που αναλύονται στο Κεφάλαιο 15, σ. 519, βασίζονται παραδοσιακά σχεδόν αποκλειστικά σε προσεγγίσεις ποιοτικής μεθοδολογίας μίας μόνο μεθόδου, αυτό όμως δεν είναι απαραίτητο. Η αφηγηματική περιγραφή μπορεί να δημιουργηθεί με βάση ποσοτικά δεδομένα δομημένων πρωτόκολλων (βλ. Fetterman, 1998). Τα κωδικοποιημένα πρωτόκολλα καλύπτονται λεπτομερώς παρακάτω, σε αυτό το Κεφάλαιο.

Κατηγοριοποίηση των μεθόδων παρατήρησης

Η προηγούμενη συζήτηση τονίζει μια σημαντική διάσταση διαφοροποίησης των προσεγγίσεων παρατήρησης: ο βαθμός *προηγούμενης δόμησης* του εγχειρήματος. Έτσι, η παρατήρηση μπορεί να είναι *τυποποιημένη* ή *άτυπη*. Οι άτυπες προσεγγίσεις είναι λιγότερο δομημένες και προσφέρουν στον παρατηρητή σημαντική ελευθερία ως προς τις συλλεγόμενες πληροφορίες και τον τρόπο καταγραφής τους. Περιλαμβάνουν τήρηση σημειώσεων και γενικά συλλογή πληροφοριών από πληροφορητές. Αυτού του είδους οι πληροφορίες είναι σχετικά μη δομημένες και σύνθετες, και απαι-

τούν από τον παρατηρητή να εκτελέσει το δύσκολο έργο της σύνθεσης, της αφαίρεσης και της οργάνωσης των δεδομένων. Οι τυποποιημένες προσεγγίσεις προϋποθέτουν μεγάλο ποσοστό δόμησης και κατεύθυνσης γύρω από το τι πρόκειται να παρατηρηθεί. Ο παρατηρητής πρέπει απλώς να ακολουθήσει αυτές τις προκαθορισμένες κατευθύνσεις· οτιδήποτε άλλο θεωρείται άσχετο για τους σκοπούς της μελέτης. Με αυτές τις τυποποιημένες προσεγγίσεις είναι ευκολότερο να επιτευχθεί υψηλή αξιοπιστία και εγκυρότητα, χωρίς όμως την πολυπλοκότητα και την πληρότητα που συνεπάγονται οι άτυπες προσεγγίσεις.

Μια δεύτερη διάσταση, η οποία στην πράξη δεν είναι άσχετη με τη διάσταση τυποποίησης/δόμησης, αφορά τον ρόλο που υιοθετεί ο παρατηρητής στο πλαίσιο της παρατηρούμενης κατάστασης. Ειδικότερα, το στοιχείο αυτό σχετίζεται με τον βαθμό συμμετοχής στην κατάσταση αυτή. Όπως αναφέρεται παραπάνω, εδώ θα εστιάσουμε στις δύο ακραίες θέσεις αυτής της διάστασης, όπου η πρόθεση είναι είτε η πλήρης συμμετοχή του παρατηρητή, στην ουσία η ενσωμάτωσή του στην ομάδα ή ό,τι άλλο είναι αυτό που μελετούμε, είτε η παρουσία του ως «καθαρού» (παθητικού) παρατηρητή, όπου, δηλαδή, στόχος του είναι να περνά τελείως απαρατήρητος. Αυτοί οι δύο «ιδεώδεις τύποι» είναι φορείς πολύ διαφορετικών μεθοδολογικών και φιλοσοφικών απόψεων γύρω από τον χαρακτήρα και τους σκοπούς της παρατήρησης. Ο συμμετοχικός παρατηρητής συνήθως χρησιμοποιεί ευέλικτο ερευνητικό σχέδιο και μη δομημένη προσέγγιση ποιοτικής μεθοδολογίας. Ο παθητικός παρατηρητής, παρόλο που μπορεί να χρησιμοποιεί προσεγγίσεις ποιοτικής μεθοδολογίας, συνήθως κλίνει προς τα προκαθορισμένα ερευνητικά σχέδια και τις ποσοτικές, δομημένες μεθόδους. Η βασική διαφορά είναι ότι ο παθητικός παρατηρητής συνήθως χρησιμοποιεί κάποιο εργαλείο παρατήρησης, ενώ ο συμμετοχικός παρατηρητής αποτελεί ο ίδιος το εργαλείο.

Συμμετοχική παρατήρηση

Βασικό χαρακτηριστικό της συμμετοχικής παρατήρησης είναι ότι ο παρατηρητής επιδιώκει να γίνει με κάποιον τρόπο μέλος της παρατηρούμενης ομάδας. Άρα, θα πρέπει να συμμετέχει όχι μόνο με τη φυσική παρουσία του και τις κοινές εμπειρίες ζωής, αλλά και με την είσοδό του στον κοινωνικό και «συμβολικό» κόσμο των μελών της ομάδας, μαθαίνοντας τις κοινωνικές τους συμβάσεις και συνήθειες, τον τρόπο που χρησιμοποιούν τη γλώσσα και τη μη λεκτική επικοινωνία κ.λπ. Ο παρατηρητής πρέπει επίσης να αποκτήσει κάποιον ρόλο μέσα στην ομάδα.

Ο τρόπος αυτός μπορεί να φαίνεται πολύ υποκειμενικός και να αποπνέει μια αίσθηση «κακής επιστήμης» σε όσους έχουν εκπαιδευτεί στις παραδοσιακές οπτικές των πειραματικών ερευνητικών σχεδίων και της ποσοτικής ανάλυσης. Ωστόσο, μπορεί να υποστηριχθεί πειστικά ότι, όταν δουλεύουμε με ανθρώπους, μπορούμε να επιτύχουμε τους επιστημονικούς στόχους μας, εξηγώντας τη σημασία των εμπειριών των παρατηρούμενων ατόμων μέσα από τις εμπειρίες του παρατηρητή. Η αντίληψη αυτή απορρέει από μια οπτική σύμφωνα με την οποία ο κοινωνικός κόσμος αφορά υποκειμενικά νοήματα και εμπειρίες που κατασκευάζονται από όσους συμμετέχουν

στις κοινωνικές καταστάσεις. Το έργο αυτής της ερμηνείας μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσω της συμμετοχής, από κοινού με όσους εμπλέκονται άμεσα.

Ανεξάρτητα από το αν είναι κανείς διατεθειμένος να αποδεχθεί την αντίληψη αυτή ως αναγνωρισμένη επιστήμη, μπορεί σε κάθε περίπτωση να χρησιμοποιήσει τα κριτήρια βάσει των οποίων μια προσέγγιση χαρακτηρίζεται επιστημονική, όπως αυτά περιγράφονται στο Κεφάλαιο 2. Συγκεκριμένα, μπορεί να επιτευχθεί η αναγκαία βάση της εμπιστευσιμότητας. Επίσης, η αντικειμενικότητα μπορεί να προσεγγιστεί μέσα από την αυξημένη ευαισθησία απέναντι στο πρόβλημα της υποκειμενικότητας και την ανάγκη να στοιχειοθετήσουμε τους ισχυρισμούς μας. Πρέπει, φυσικά, να παραδεχτούμε ότι δεν δίνεται η δέουσα προσοχή σε αυτούς τους κανόνες από όλες τις δημοσιευμένες έρευνες συμμετοχικής παρατήρησης. Αρκετές από αυτές θα μπορούσαν να κριθούν καλύτερα με όρους δημοσιογραφίας ή λογοτεχνίας. Ωστόσο, η απόφανση αυτή δεν είναι απορριπτική. Αν πρόθεση της έρευνας είναι η πολεμική ή η εξήγηση της ανθρώπινης κατάστασης, τότε θα ήταν δείγμα έκδηλου επιστημονικού ηγεμονισμού αν ισχυριζόμασταν ότι η επιστήμη είναι το μόνο, ή το καλύτερο, μέσο για να πείσουμε ή να δια φωτίσουμε.

Προκύπτουν, ωστόσο, ιδιαίτερα οφέλη από την τήρηση των κανόνων της επιστήμης, όπως αυτοί έχουν ήδη εφαρμοστεί. Ο ισχυρισμός που προβάλλουμε εδώ είναι ότι, αν δώσουμε ιδιαίτερη προσοχή στην εμπιστευσιμότητα, η συμμετοχική παρατήρηση, όπως και άλλες τεχνικές που στην ουσία είναι ποιοτικής μεθοδολογίας, μπορεί να είναι επιστημονική.

Η συμμετοχική παρατήρηση, ακόμη και στη συμπυκνωμένη μορφή της, όπου η συμμετοχή διαρκεί κάποιες εβδομάδες ή ακόμη και ημέρες, και όχι χρόνια όπως στο κλασικό ανθρωπολογικό μοντέλο, φορτώνει μεγάλο βάρος στους ώμους του παρατηρητή. Οι Richards και Postle (1998) συζητούν αυτές τις προκλήσεις σε σχέση με τα πλαίσια κοινωνικής εργασίας. Για παράδειγμα, μπορεί να συνεπάγεται έναν πολύ μεγάλο βαθμό εμπλοκής, όπως πολύ χαρακτηριστικά φαίνεται στον Waddington (2004), σε μια αποκαλυπτική περιγραφή της διδακτορικής του έρευνας για μια πεντάμηνη απεργία σε μια επιχείρηση ζυθοποιίας.

Τα πρωτογενή δεδομένα είναι οι ερμηνείες του παρατηρητή γύρω από το τι συμβαίνει γύρω του. Ο παρατηρητής είναι ο ίδιος το ερευνητικό εργαλείο και άρα απαιτείται μεγάλη ευαισθησία και προσωπικές δεξιότητες αν θέλουμε να έχουμε αξιόλογα δεδομένα. Με τη συμμετοχική παρατήρηση είναι δύσκολο να ξεχωρίσουμε τις φάσεις συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων μιας διερεύνησης. Η ανάλυση πραγματοποιείται εν μέσω της συλλογής των δεδομένων και μας βοηθά στην περαιτέρω ανάπτυξη της. Αυτού του είδους η προσέγγιση θίγει και πάλι, σε επίπεδο μεθόδου ή τεχνικής, τα ζητήματα που τέθηκαν σε επίπεδο ερευνητικής στρατηγικής, κατά τη συζήτηση γύρω από τα ευέλικτα ερευνητικά σχέδια, στο Κεφάλαιο 7. Το Πλαίσιο 14.1 δίνει κάποια παραδείγματα περιπτώσεων όπου θα μπορούσατε να χρησιμοποιήσετε συμμετοχική παρατήρηση σε ένα μικρής κλίμακας ερευνητικό έργο.

Για κάποιους ανθρώπους, αυτό που σε αυτό το βιβλίο αναφέρεται ως ευέλικτο ερευνητικό σχέδιο θα ονομαζόταν συμμετοχική παρατήρηση (ή ακόμη και έρευνα πεδίου ή έρευνα ποιοτικής μεθοδολογίας). Η αντίρρησή μου με αυτές τις χρήσεις

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.1

Πότε μπορεί να σας φανεί χρήσιμη η συμμετοχική παρατήρηση σε μια μικρής κλίμακας έρευνα

1. *Με μικρές ομάδες.* Θα πρέπει να μπορείτε να γνωρίσετε σχεδόν όλα τα άτομα που συμμετέχουν, με τρόπο που δεν θα ήταν δυνατός σε μια μεγάλη ομάδα.
2. *Για συμβάντα/διαδικασίες που έχουν εύλογα μικρή διάρκεια.* Εκτός, φυσικά, αν είστε διατεθειμένοι να αφιερώσετε μεγάλο μέρος της ζωής σας στην έρευνα. Ακόμη κι έτσι, το «φορτίο πληροφορίας» θα είναι τεράστιο.
3. *Για συχνά συμβάντα.* Η συμμετοχική παρατήρηση είναι γενικά πιο διαχειρίσιμη σε καταστάσεις όπου οι βασικές δραστηριότητες επαναλαμβάνονται αρκετά συχνά (π.χ. είναι ευκολότερο να μελετήσει κανείς ένα γραφείο με καθημερινή ρουτίνα, από ό,τι τη συγχώνευση δύο επιχειρήσεων – αν και η δεύτερη περίπτωση θα μπορούσε κάλλιστα να ενσωματώσει ένα στοιχείο συμμετοχικής παρατήρησης στο πλαίσιο μιας μελέτης περίπτωσης πολλαπλών μεθόδων).
4. *Για δραστηριότητες που είναι προσβάσιμες στους παρατηρητές.* Πρόκειται για κάτι προφανές, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι η άμεση παρατήρηση μπορεί να συμπληρωθεί από συνεντεύξεις ή άτυπες συζητήσεις με μέλη της ομάδας.
5. *Όταν το βασικό σας κίνητρο είναι να δείτε τι συμβαίνει.* Η πληθώρα πληροφοριών σε μια μελέτη συμμετοχικής παρατήρησης είναι τέτοια που πιθανότατα θα βρείτε στοιχεία για να στηρίξετε σχεδόν κάθε αρχική υπόθεση. Άρα είναι επίφοβη (αν και πολύ δελεαστική) τεχνική για όσους απλώς επιθυμούν να επιβεβαιώσουν τις πρότερες κρίσεις τους.
6. *Όταν δεν σας λείπει χρόνος.* Ακόμη και μια μικρή μελέτη συμμετοχικής παρατήρησης θα έχει μεγάλη διάρκεια, τόσο από άποψη καθημερινής ενασχόλησης (σύνταξη επαρκών σημειώσεων πεδίου) όσο και από την άποψη της «βύθισης» που απαιτείται για να έχετε κάποιο αποτέλεσμα. Είναι δύσκολο να υπολογίσει κανείς τον απαιτούμενο χρόνο εκ των προτέρων.

είναι ότι η «συμμετοχική παρατήρηση» που εμπεριέχουν είναι πιθανόν να περιλαμβάνει και άλλες μεθόδους εκτός της παρατήρησης, όπως συνεντεύξεις ή χρήση εγγράφων ή άλλων τεκμηρίων· ότι, επίσης, η «έρευνα πεδίου» αναφέρεται προφανώς στον τόπο όπου πραγματοποιείται η έρευνα και όχι στο είδος της· και ότι, ομοίως, το «ποιοτικό» στοιχείο φαίνεται να αναφέρεται στο είδος των δεδομένων που συλλέγονται, και όχι στις μεθόδους ή τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνται για τη συλλογή τους. Ωστόσο, η παράδοση συχνά είναι ισχυρότερη από τη λογική.

Οι συμμετοχικοί παρατηρητές μπορούν είτε να επιδιώξουν να αποκρύψουν το γεγονός ότι διεξάγουν έρευνα ή να ξεκαθαρίσουν εξ αρχής ότι σκοπός τους είναι η συμμετοχή. Και οι δύο ρόλοι έχουν τα προβλήματά τους, όπως θα δούμε παρακάτω.

Ο πλήρως ενσωματωμένος συμμετέχων

Όταν υιοθετεί το ρόλο του πλήρως ενσωματωμένου ερευνητή, ο παρατηρητής αποκρύπτει αυτήν την ιδιότητά του, και λειτουργεί με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη φυσικότητα, επιδιώκοντας να γίνει πλήρες μέλος της ομάδας. Οι Festinger, Riecken και Schachter (1956), σε μια πολύ γνωστή έρευνα, διείσδυσαν σε μια ομάδα ατόμων που πίστευαν σε μια προφητεία για το τέλος του κόσμου, το οποίο θα ερχόταν σε μια καθορισμένη ημερομηνία. Παρόμοιες μελέτες έχουν διεξαχθεί για εγκληματικές ομάδες, καθώς και για μονάδες στρατιωτικής εκπαίδευσης. Ο Clarke (1996) περιέγραψε μια τέτοια συγκαλυμμένη παρατήρηση σε μια μονάδα ασφαλείας ψυχικής υγείας που προβαλλόταν ως θεραπευτική κοινότητα, και βρήκε ότι υπήρχαν συγκρούσεις μεταξύ «φροντιστών» και «ελεγκτών» (που θεωρούσαν τον ρόλο τους σχετικό με αυτόν των δεσμοφυλάκων). Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι η ομάδα δεν γνώριζε τους πραγματικούς σκοπούς των ερευνητών δικαιολογούνταν με βάση την πιθανή άρνηση συνεργασίας εκ μέρους της ομάδας, σε περίπτωση που αποκαλύπτονταν οι σκοποί αυτοί. Μια επιπλέον επιφύλαξη ήταν ότι η παρατηρούμενη συμπεριφορά ενδεχομένως να άλλαζε, αν μαθευόταν ότι κάποιος προσπαθεί να την παρακολουθήσει.

Απέναντι στη στάση αυτή, υπάρχουν, φυσικά, κάποιες προφανείς αντιρρήσεις σχετικές με τη δεοντολογία. Η διείσδυση σε μια κατάσταση με σκόπιμη και προσχεδιασμένη πρόθεση την εξαπάτηση θεωρείται αδικαιολόγητη από πολλούς ερευνητές και εκλείπει ολοένα και περισσότερο. Η διεξαγωγή της έρευνας του πραγματικού κόσμου παρουσιάζει ήδη αρκετά προβλήματα για να προσθέσουμε και αυτά της ενοχής. Υπάρχουν επίσης και μεθοδολογικά προβλήματα με τον ρόλο του πλήρως συμμετέχοντα. Η τάση για «ενσωμάτωση» (ένα πρόβλημα κοινό σε ανθρωπολόγους και αποικιοκράτες διοικητές) είναι πιθανόν μεγαλύτερη, όταν η παρατήρηση και η καταγραφή πρέπει είναι συγκαλυμμένες. Αναφερόμαστε εδώ στην περίπτωση όπου ο ρόλος του ερευνητή στην ομάδα κυριαρχεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε να εξαφανίζεται πλήρως η ερευνητική οπτική. Έτσι, θα πρέπει να δίνετε ιδιαίτερη προσοχή ούτως ώστε οι δραστηριότητές σας να είναι κατάλληλες για τον ρόλο, γιατί διαφορετικά μπορεί να υπάρξουν υποψίες, καθώς και οι επακόλουθες στρεβλώσεις. Η αναβολή της καταγραφής μέχρις ότου βρεθεί κανείς μόνος του, ενισχύει τον κίνδυνο εξαιρετικά ατελών και επιλεκτικά μεροληπτικών αναφορών, ενώ υπάρχει επίσης πάντα ο κίνδυνος να αποκαλυφθεί ο πραγματικός σκοπός του παρατηρητή.

Ολοένα και περισσότερο υιοθετείται η θέση που έχουν διατυπώσει οι Kirby και McKenna (1989):

Είναι σημαντικό ο ερευνητής, ως συμμετέχων που ταυτόχρονα συλλέγει και τα δεδομένα, να αναγνωρίζει την υποχρέωσή του να ενημερώνει τα άτομα του συγκεκριμένου πλαισίου σχετικά με την έρευνα (δηλαδή, για τι έρευνα πρόκειται, ποιοι είναι οι στόχοι της, και ποιοι εμπλέκονται). Η έρευνα που διεξάγεται βάσει *συγκάλυψης* ή *χειρισμού* γενικά δεν είναι αποδεκτή (1989: 78, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Οι παραπάνω επιφυλάξεις σημαίνουν ότι θα πρέπει να αποφεύγετε να αναλαμβάνετε ρόλο «πλήρως ενσωματωμένου συμμετέχοντα». Αν σας φαίνεται αδύνατο

να πραγματοποιήσετε την έρευνα σε περίπτωση που είναι γνωστός ο σκοπός της, σας συνιστούμε ανεπιφύλακτα να αναζητήσετε τη συμβουλή έμπειρων συμμετεχόντων παρατηρητών, και να διασφαλίσετε ότι η μελέτη σας θα είναι σύμφωνη με τον αντίστοιχο κώδικα δεοντολογίας (βλ. Κεφάλαιο 10, σ. 308).

Ο συμμετέχων ως παρατηρητής

Μια εφικτή εναλλακτική λύση είναι ο ρόλος του συμμετέχοντα ως παρατηρητή. Το γεγονός ότι ο παρατηρητής είναι παρατηρητής γνωστοποιείται στην ομάδα από την αρχή. Ο παρατηρητής στη συνέχεια προσπαθεί να δημιουργήσει στενές σχέσεις με τα μέλη της ομάδας. Με βάση τη στάση αυτή, ο παρατηρητής εκτός του ότι παρατηρεί τις δραστηριότητες μέσω της συμμετοχής του, μπορεί επίσης να ζητήσει από τα μέλη να εξηγήσουν τις διάφορες πτυχές των όσων συμβαίνουν. Είναι σημαντικό να έχει κερδίσει κανείς την εμπιστοσύνη των σημαντικών μελών μιας ομάδας (σημαντικών λόγω της θέσης τους ή λόγω των προσωπικών χαρακτηριστικών τους, π.χ. του ανοιχτού χαρακτήρα τους ή του ενδιαφέροντός τους για την ομάδα). Η διατήρηση του διπλού ρόλου του παρατηρητή και του συμμετέχοντα δεν είναι εύκολη υπόθεση, και η αποδοχή σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τη φύση της ομάδας και την αλληλεπίδραση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του παρατηρητή με την ομάδα. Η ηλικία, η κοινωνική τάξη, το φύλο και η εθνική καταγωγή σας μπορεί να παίξουν σημαντικό ρόλο σε κάποιες περιπτώσεις.

Διαισθητικά, θα φαινόταν ότι αυτός ο ρόλος περισσότερο θα διαταράσσει τα παρατηρούμενα φαινόμενα σε σχέση με τον ρόλο του πλήρως ενσωματωμένου συμμετέχοντα, και υπάρχουν αρκετοί πεπειραμένοι συμμετέχοντες παρατηρητές που το πιστοποιούν αυτό (π.χ. Whyte, 1984). Ωστόσο, μία από αυτές τις επιδράσεις είναι ότι τα μέλη της ομάδας, και ειδικά κάποιοι βασικοί πληροφορητές, φτάνουν σε μια πιο αναλυτική σκέψη γύρω από τις διαδικασίες και άλλες πλευρές της λειτουργίας της ομάδας. Υπάρχουν καταστάσεις, για παράδειγμα, στην αξιολόγηση ενός καινοτόμου προγράμματος, όπου αυτό μπορεί να έχει θετική επίδραση.

Μια πιθανή στρατηγική του συμμετέχοντα ως παρατηρητή είναι να προκαλέσει την εμφάνιση μιας συγκεκριμένης κατάστασης ή συμπεριφοράς από τα μέλη της ομάδας. Ουσιαστικά, αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει να δημιουργήσει μια κατάσταση που να έχει νόημα για την ομάδα, και στη συνέχεια να παρατηρήσει τι συμβαίνει. Σε μια τέτοια περίπτωση, είναι πιθανόν να εμφανιστούν κάποια προβλήματα δεοντολογίας, αλλά και ο κίνδυνος δημιουργίας τεχνητού πλαισίου. Η ομάδα ενδεχομένως να μπει στη διαδικασία να κάνει κάτι, ή να κάνει κάτι με διαφορετικό τρόπο, προκειμένου να ευχαριστήσει ή να εξευμενίσει τον «σημαντικό» παρατηρητή. Αυτή η ενεργός συμμετοχή είναι αρκετά παρόμοια με τη διεξαγωγή ενός άτυπου πειράματος πεδίου ή, από μια άλλη οπτική γωνία, με ένα είδος προσομοίωσης ή παιχνιδιού ρόλων.

Οι συμμετέχοντες ως παρατηρητές μπορούν επίσης να επωφεληθούν από τους διάφορους ρόλους που αποδίδονται σε κάποιον στο πλαίσιο μιας κατάστασης, έτσι ώστε να μπορέσουν να συλλέξουν πληροφορίες με πιο ενεργό τρόπο. Για παράδειγμα, όταν συμμετέχουμε ως παρατηρητές σε ορισμένα σχολεία, ειδικά σε σχολεία για

νεαρότερα παιδιά ή παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, συχνά τα παιδιά μάς βλέπουν περίπου σαν δασκάλους τους. Δεν τους κάνει εντύπωση το γεγονός ότι τους κάνουμε ερωτήσεις για όλες τις πλευρές της σχολικής τους ζωής. Με παρόμοιο τρόπο, ο ερευνητής σε νοσοκομεία είναι πιθανόν να θεωρηθεί ως κάποια υποπερίπτωση προσωπικού «παροχής βοήθειας και φροντίδας», και άρα να έχει την ευκαιρία να αποκομίσει κάποια βαθύτερη αντίληψη γύρω από τις σχέσεις των ασθενών με αυτό το προσωπικό.

Η ειδική περίπτωση παρατήρησης μιας ομάδας της οποίας είμαστε ήδη μέλη παρουσιάζει προφανή πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η γνώση μας για τους τρόπους λειτουργίας της ομάδας μπορεί να είναι σημαντική, αλλά αντίστοιχα εμφανίζεται το πρόβλημα του πώς θα επιτύχουμε έστω και κάποιον βαθμό αντικειμενικότητας, όταν είμαστε ήδη ενσωματωμένοι στην ομάδα. Ομοίως, οι υπάρχουσες σχέσεις με τα άτομα μπορεί να συντομεύσουν τη μακρά διαδικασία ανάπτυξης εμπιστοσύνης, αλλά από την άλλη ενδεχομένως να φανεί δύσκολο στα άλλα άτομα να μας αποδεχτούν στον νέο ρόλο του παρατηρητή, καθώς και να υπάρξει ένα τεχνητό στοιχείο και μια διστακτικότητα όταν θα χρειαστεί να διατυπώσουμε ρητά και να αποκαλύψουμε τους κοινούς τρόπους κατανόησης της ομάδας. Σε πλαίσια όπου η ιεραρχική δομή είναι έντονη, όπως στα σχολεία ή τα νοσοκομεία, μπορεί να φανεί παράξενο ένα μέλος με υψηλότερη θέση να παρατηρείται ή να διερευνάται από ένα μέλος με χαμηλότερη θέση στην ιεραρχία.

Ο περιθωριακός συμμετέχων

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να είναι εφικτό και χρήσιμο να συμμετέχουμε σε μικρότερο βαθμό από αυτόν που είδαμε στις προηγούμενες παραγράφους. Για να το επιτύχουμε αυτό, πρέπει να υιοθετήσουμε έναν ρόλο κατά βάση παθητικού, αλλά πλήρως αποδεκτού, συμμετέχοντα – π.χ. ενός επιβάτη σε ένα τρένο ή λεωφορείο, ή ενός μέλους του κοινού σε μια συναυλία ή μια αθλητική συνάντηση. Η εξοικείωση που κατά τεκμήριο έχουμε με αυτούς τους ρόλους μάς βοηθάει, αλλά μπορεί επίσης και να σταθεί εμπόδιο στον ρόλο του παρατηρητή. Απαιτείται συνειδητή προσοχή για μια ενεργή και ανοιχτόμυαλη παρατήρηση. Οι ρόλοι που μας επιτρέπουν να κρατάμε σημειώσεις παρουσιάζουν πλεονεκτήματα (π.χ. ένας φοιτητής σε βιβλιοθήκη, σε αμφιθέατρο ή σεμινάριο). Ο Zeisel (2006) προειδοποιεί ότι δεν πρέπει να υποθέτουμε πως επειδή εμείς γνωρίζουμε ποιον ρόλο παίζουμε, οι άλλοι γύρω μας θα βγάλουν αυτόματα το ίδιο συμπέρασμα: «ο περιθωριακός παρατηρητής, όταν παρακολουθεί έναν ανεπίσημο ποδοσφαιρικό αγώνα στο πάρκο, υποθέτει ότι οι άλλοι τον θεωρούν έναν συνηθισμένο θεατή. Εντωμεταξύ, οι ποδοσφαιριστές νομίζουν ότι είναι εργαζόμενος στο πάρκο, και ότι από στιγμή σε στιγμή θα τους πει να σταματήσουν να παίζουν στο γρασίδι» (2006: 198).

Η ιδιαίτερη προσοχή στην ενδυμασία και τη συμπεριφορά μπορούν να μας βοηθήσουν στα προβλήματα αυτά. Κάποια «βοηθήματα» μπορεί επίσης να φανούν χρήσιμα, π.χ. να πάρει κανείς μαζί το παιδί του σε περίπτωση παρατήρησης σε μια παιδική χαρά (ένα ολοένα και πιο ευαίσθητο πλαίσιο για τη διεξαγωγή έρευνας, λόγω

των ανησυχιών για την παρουσία παιδευαστών). Ο Zeisel προτείνει επίσης να ελέγξουμε τις υποθέσεις μας για το πώς μας βλέπουν οι άλλοι, αλλάζοντας ελαφρά την κανονική συμπεριφορά μας ώστε να δούμε πώς θα αντιδράσουν τα παρευρισκόμενα άτομα.

Ορισμένοι περιθωριακοί ρόλοι είναι στην ουσία δύσκολο να διακριθούν από τον ρόλο του «πλήρως ενσωματωμένου συμμετέχοντα» – κάποιου που δεν παίρνει μέρος στη δραστηριότητα και του οποίου ο ρόλος ως ερευνητή δεν είναι γνωστός στους συμμετέχοντες.

Ο παρατηρητής ως συμμετέχων

Πρόκειται για κάποιον που δεν παίρνει μέρος στη δραστηριότητα, αλλά του οποίου ο ρόλος ως ερευνητή είναι γνωστός στους συμμετέχοντες. Αυτή η κατάσταση επιδιώκεται από πολλούς ερευνητές που χρησιμοποιούν τη συστηματική παρατήρηση. Ωστόσο, είναι αμφίβολο το κατά πόσο κάποιος που είναι γνωστό ότι είναι ερευνητής μπορεί να εκληφθεί ως μη συμμετέχων στη δραστηριότητα – με την έννοια ότι ο ρόλος του είναι πια ένας από τους ρόλους στο πλαίσιο της ευρύτερης ομάδας που περιλαμβάνει τον ερευνητή.

Πώς μπορείτε να ξεκινήσετε ως συμμετέχοντες παρατηρητές

Πολλές φορές, ένα πρόβλημα που απασχολεί πολύ είναι ακριβώς το πώς θα εισχωρήσει κανείς και πώς θα φτάσει να γίνει μέλος της ομάδας που τον ενδιαφέρει. Υπάρχει συχνά η ανησυχία ότι μπορεί κανείς να τα καταστρέψει όλα από μια αθέλητη αγένεια ή αδιακρισία. Η ανθρωπολογία βρήκε από ιστορίες τρόμου, όπου ο ερευνητής επιλέγει, για παράδειγμα, για σπόνσορα ένα άτομο που η υπόλοιπη ομάδα δεν συμμαθεί ή δεν εμπιστεύεται. Ο Barley (1989) περιγράφει με ενάργεια κάποια από αυτά τα ζητήματα. Αν, όπως είναι πιθανόν, έχουμε ήδη δεσμούς με την ομάδα, ενδέχεται να υπάρχει ήδη η εμπιστοσύνη που απαιτείται για να εισχωρήσουμε σε αυτήν.

Οι απόψεις δίστανται ως προς τον βαθμό προεργασίας που απαιτείται πριν την παρατήρηση. Η κλασική άποψη πολλών ερευνητών που εφαρμόζουν τη συμμετοχική παρατήρηση, έτσι όπως έχει περιγραφεί από τον Whyte (1951), είναι ότι η θεωρία πρέπει να αναδύεται από την ίδια την παρατήρηση, και άρα χρειαζόμαστε έναν ελάχιστο μόνο αρχικό θεωρητικό προσανατολισμό. Στη συμμετοχική παρατήρηση, τα βασικά ερευνητικά μας ερωτήματα πιθανότατα θα είναι ερωτήματα του τύπου «πώς»: «Πώς ελέγχει την τάξη ο δάσκαλος;» ή «Πώς αποφασίζει μια επιτροπή;». Κάποια ενδεικτικά στοιχεία γύρω από τα ζητήματα αυτά θα πρέπει να τα συλλέξουμε κατά τη διάρκεια της παρατήρησης και ως αποτέλεσμα της. Για τη διευκόλυνσή μας, τα ερωτήματα τύπου «τι» και «γιατί», και κυρίως τα ζητήματα που σχετίζονται με πραγματικά γεγονότα, όπως είναι το πλαίσιο και τα στοιχεία που αφορούν το συγκεκριμένο περιβάλλον και την ιστορία του, μπορούμε να τα έχουμε ήδη απαντήσει από νωρίς.

Η διαδικασία εμβάπτισης και «διείσδυσης» στην ομάδα μπορεί να προκαλέσει σύγχυση και άγχος. Μην αποθαρρύνεστε: αυτό που αρχικά μπορεί να φαίνεται χαώδες, με τον καιρό θα αποκαλύψει ένα μοτίβο, μια δομή και μια κανονικότητα. Οι σκιασμένες σελίδες του *Μέρους IV* που αφορούν τη «Διευθέτηση πρακτικών ζητημάτων» (σ. 549) καλύπτουν, σε γενικές γραμμές, ορισμένα από τα ζητήματα που θα πρέπει να διασαφηνίσετε, πριν ξεκινήσετε τη συλλογή δεδομένων.

Συλλέγοντας τα δεδομένα

Το βασικό καθήκον του συμμετοχικού παρατηρητή είναι να παρατηρεί τους ανθρώπους σε μια ομάδα, μονάδα, οργανισμό ή οτιδήποτε άλλο αποτελεί το επίκεντρο της έρευνας, την ίδια στιγμή που ο ίδιος αποτελεί μέλος αυτής της ομάδας. Επίσης, μπορεί κανείς να συλλέγει περιγραφές από πληροφορητές. Ωστόσο, ο παρατηρητής, για να δώσει μορφή και να προσδώσει ακρίβεια στα δεδομένα, συχνά πρέπει να *θέτει ερωτήσεις* γύρω από την κατάσταση και τις περιγραφές που του δίνονται. Οι ερωτήσεις αυτές είτε απευθύνονται στον ίδιο τον εαυτό του είτε απευθύνονται ρητά, αλλά με φειδώ, στα μέλη της ομάδας.

Η κατάσταση αυτή μπορεί να φαίνεται ότι αντιβαίνει στην ιδέα της άμεσης παρατήρησης και ότι προσομοιάζει περισσότερο στη συνέντευξη. Η διαφορά είναι δυσδιάκριτη, ωστόσο στη συμμετοχική παρατήρηση είναι πολύ λιγότερο πιθανό να διεξάγουμε σχεδιασμένες συνεντεύξεις, και πολύ πιθανότερο να κάνουμε ευκαιριακές και «στο πόδι» συζητήσεις ή άτυπες συνεντεύξεις με τα άτομα. Παρ' όλα αυτά, οι δεξιότητες συνέντευξης είναι πολύ χρήσιμες στους συμμετοχικούς παρατηρητές (βλ. Κεφάλαιο 12).

Κοινή πρακτική είναι να ξεκινά κανείς με την περιγραφική παρατήρηση. Βασικός στόχος εδώ είναι να περιγράψει κανείς το πλαίσιο, τους ανθρώπους και τα συμβάντα που έχουν λάβει χώρα. Ο Spradley (1980) διακρίνει εννέα διαστάσεις βάσει των οποίων μπορεί να συλλεχθούν αυτά τα περιγραφικά δεδομένα, όπως εξηγούνται παρακάτω στο Πλαίσιο 14.2. Κάτι που πρέπει να γίνει από νωρίς είναι να αναπτύξει κανείς μια λεπτομερή εικόνα, αξιοποιώντας αυτήν την περιγραφική προσέγγιση. Πρόκειται για την αρχική *ιστορία* ή την *αφηγηματική περιγραφή* που βασίζεται στα συμβάντα στα οποία συμμετέχουμε. Υπάρχει εδώ μια ομοιότητα με την προσέγγιση του δημοσιογράφου που διεξάγει έρευνα και κυνηγά το «ρεπορτάζ». Η Σχολή του Σικάγο, η οποία πρωτοστάτησε στη συστηματική χρήση της συμμετοχικής παρατήρησης στο πεδίο της κοινωνιολογίας, είχε άμεση σχέση με τη δημοσιογραφία. Η μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον ερευνητή και τον δημοσιογράφο (αν υποθέσουμε ότι ο δημοσιογράφος θα θέλει να κάνει υπεύθυνη δουλειά και θα προσπαθήσει να φτάσει στο βάθος της ιστορίας) είναι ότι ο ερευνητής πρέπει να προχωρήσει και πέρα από το ρεπορτάζ. Αυτό το επόμενο στάδιο συνεπάγεται ότι θα πρέπει να αναπτύξουμε ένα σύνολο ιδεών, ένα θεωρητικό πλαίσιο σωστά γειωμένο στις λεπτομέρειες της ιστορίας, κάτι που θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε στους άλλους τι ακριβώς συμβαίνει.

Σε ορισμένες μελέτες, κάποιες συγκεκριμένες διαστάσεις μπορεί να κυριαρχούν. Η εξέταση αυτών των διαστάσεων υπό το φως των ερευνητικών ερωτημάτων που μας

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.2

Διαστάσεις της περιγραφικής παρατήρησης

1. Χώρος. Διάταξη του φυσικού πλαισίου· δωμάτια, εξωτερικοί χώροι κ.λπ.
2. Δρώντα υποκείμενα. Τα ονόματα και τα συναφή στοιχεία των ατόμων που συμμετέχουν.
3. Δραστηριότητες. Οι διάφορες δραστηριότητες των δρώντων υποκειμένων.
4. Αντικείμενα. Υλικά στοιχεία, έπιπλα κ.λπ.
5. Πράξεις. Συγκεκριμένες ενέργειες των ατόμων.
6. Συμβάντα. Ιδιαίτερες περιστάσεις, π.χ. συναντήσεις.
7. Χρόνος. Η αλληλουχία των συμβάντων.
8. Στόχοι. Ό,τι επιχειρούν να επιτύχουν τα δρώντα υποκείμενα.
9. Αισθήματα. Συναισθήματα σε συγκεκριμένα πλαίσια.

(Βάσει του Spradley, 1980)

οδήγησαν να επιλέξουμε αυτήν την ομάδα ή το πλαίσιο εξαρχής, είναι πιθανόν να μας οδηγήσουν σε μια καλύτερη εστίαση των ερωτημάτων. Αυτή η *εστιασμένη παρατήρηση* μπορεί να αφορά μια συγκεκριμένη διάσταση ή διαστάσεις, ή κάποιες θεματικές που διατρέχουν τις διαστάσεις. Για παράδειγμα, ο Burgess (1983), σε μια μελέτη ενός ενιαίου σχολείου, χρησιμοποίησε τις περιγραφικές παρατηρήσεις του στο πλαίσιο ενός γενικού θεωρητικού πλαισίου που βασιζόταν στη συμβολική αλληλεπίδραση, προκειμένου να εστιάσει τα ερωτήματά του σε θέματα όπως:

Πώς ορίζουν οι εκπαιδευτικοί το μάθημα Newsom;¹ Πώς ορίζουν και επανορίζουν οι μαθητές το μάθημα; Ποιες στρατηγικές, διαπραγματεύσεις και συναλλαγές χρησιμοποιούν δάσκαλοι και μαθητές; Σε ποιον βαθμό οι δραστηριότητες στο τμήμα Newsom επηρεάζουν τη διδασκαλία στα μαθήματα κορμού που παρακολουθούν οι μαθητές Newsom; (1983: 209).

Οι όροι, π.χ. «διαπραγμάτευση», «στρατηγική» και «συναλλαγή», οδήγησαν τον ερευνητή σε μια κατανόηση των εννοιών που χρησιμοποιήθηκαν από τους συμμετέχοντες ώστε να μπορέσουν να διαχειριστούν τις καταστάσεις στις οποίες βρίσκονταν (για μια εκτεταμένη συζήτηση, βλ. Burgess, 1983: 115-135).

Για να το διατυπώσουμε με κάπως πιο επίσημους όρους, η διαδικασία που συνδέεται με τη συμμετοχική παρατήρηση έχει θεωρηθεί παράδειγμα *αναλυτικής επαγωγής* (Johnson, 2004). Το Πλαίσιο 14.3 περιλαμβάνει τη σχετική σύνοψη.

Εδώ η παρατήρηση και η ανάλυση αλληλοδιαπλέκονται. Πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό των ευέλικτων ερευνητικών σχεδίων (που είναι πιθανόν να χρησι-

1. Ο χαρακτηρισμός «Newsom» προέρχεται από την «Έκθεση Newsom» (1963), «η οποία έκανε συστάσεις για την εκπαίδευση των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με μέση ή κάτω του μέσου όρου ικανότητα» (Burgess, 1983: 182) (Σ.τ.Μ.).

μποιούν συμμετοχική παρατήρηση), όπως συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 7. Για μια αναλυτικότερη περιγραφή της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων που παράγονται από τη συμμετοχική παρατήρηση, μπορείτε να ανατρέξετε στο Κεφάλαιο 18.

Η καταγραφή στη συμμετοχική παρατήρηση

Καταρχήν, το γεγονός ότι κάποιος είναι συμμετέχων δεν αποκλείει ούτε υπαγορεύει κάποια συγκεκριμένη προσέγγιση καταγραφής, υπό τον όρο ότι η ομάδα γνωρίζει και αποδέχεται ότι έχετε αυτόν τον ρόλο και είστε παρατηρητής. Ωστόσο, ορισμένες προσεγγίσεις, για παράδειγμα η χρήση ηχογράφησης, θα μπορούσαν να σταθούν εμπόδιο για την ομάδα και για τη συμμετοχή σας στις δραστηριότητές της. Σε κάποιες περιπτώσεις, ενδέχεται μια ομάδα, για τους δικούς της λόγους, να επιθυμεί την παρατήρηση και την ανάλυση των δραστηριοτήτων της (πιθανόν καταλυτικό ρόλο στην επιθυμία αυτή να παίζει η ίδια η παρουσία του ερευνητή – μια ωφέλιμη επίδραση τύπου Hawthorne). Στην περίπτωση αυτή ο ρόλος της συμμετοχής σας είναι αυτός του παρατηρητή.

Λόγω της ίδιας της φύσης της δραστηριότητας, δεν θα μπορούσαμε να προδιαγράψουμε τον τρόπο καταγραφής της μη δομημένης παρατήρησης, ακόμη και αν το θέλαμε. Τα ζητήματα που αφορούν τη χρήση καταγραφικών συσκευών (κασετόφωνα και, πιθανόν, βιντεοκάμερες, κινητά και βίντεο) είναι παρόμοια με τα ζητήματα που συζητήθηκαν στο πλαίσιο των συνεντεύξεων, στο Κεφάλαιο 12. Στο Πλαίσιο 14.4 αναλύονται κάποια από τα σχετικά ζητήματα.

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.3

Η διαδικασία αναλυτικής επαγωγής

1. Διατυπώστε σε γενικές γραμμές έναν ορισμό του φαινομένου που σας ενδιαφέρει.
2. Διατυπώστε μια αρχική υποθετική εξήγηση για το φαινόμενο αυτό.
3. Μελετήστε μια κατάσταση υπό το φως αυτής της υπόθεσης, για να καθορίσετε αν η υπόθεση έχει βάση ή όχι.
4. Αν η υπόθεση δεν συνάδει με τα τεκμήρια, τότε είτε θα πρέπει να αναδιατυπωθεί η υπόθεση είτε θα πρέπει να οριστεί εκ νέου το φαινόμενο που θέλουμε να εξηγήσουμε, έτσι ώστε να αποκλειστεί.
5. Επαναλάβετε με μια δεύτερη κατάσταση. Η εμπιστοσύνη στην υπόθεσή σας θα αυξηθεί όσο θα αυξάνεται ο αριθμός των καταστάσεων που συμβαδίζουν με τα τεκμήρια. Σε κάθε αρνητικό αποτέλεσμα θα απαιτείται είτε εκ νέου ορισμός είτε αναδιατύπωση.

Σημείωση: Οι καταστάσεις πρέπει να επιλέγονται έτσι ώστε να μεγιστοποιούνται οι πιθανότητες ανακάλυψης μιας καθοριστικής κατάστασης. Με τον τρόπο αυτό, θα φανερώνονται πιο γρήγορα οι αδυναμίες. Η λέξη «κατάσταση» χρησιμοποιείται με τη γενική έννοια, για να δηλώσει κάθε περίπτωση, φαινόμενο, περίπτωση, πτυχή (ή οτιδήποτε άλλο) που παρατηρούμε.

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.4

Ζητήματα που αφορούν την καταγραφή της συμμετοχικής παρατήρησης

1. Ακόμη και στην περίπτωση της λιγότερο δομημένης παρατήρησης, είναι σημαντικό να έχετε ένα σύστημα που να σας επιτρέπει να συλλέγετε τις πληροφορίες με σαφήνεια και όσο το δυνατόν πιο πιστά και ολοκληρωμένα.
2. Όπου είναι εφικτό, πραγματοποιούμε καταγραφές των παρατηρήσεων *επί τόπου*, κατά τη διάρκεια του συμβάντος. Οι καταγραφές αυτές μπορεί να είναι πολύ συμπυκνωμένες, με τη χρήση συντομογραφιών κ.λπ. Βασικός σκοπός τους είναι να θυμόμαστε τι συνέβαινε τη στιγμή των λεπτομερών σημειώσεων. Λειτουργούν όπως αυτό που στην έρευνα ιστοριών ζωής ονομάζεται «έναυσμα μνήμης»: ποιος ήταν εκεί, τυχόν ασυνήθιστες λεπτομέρειες του ίδιου του πλαισίου, σημαντικά/ενδιαφέροντα κατά λέξη σχόλια, ασυνέπειες (μπορεί να μας βοηθή να θέτουμε ερωτήσεις στον εαυτό μας: «Για ποιο λόγο το έκανε αυτό;» κ.λπ.).
3. Η καταγραφή θα πρέπει να επανεξετάζεται συστηματικά αμέσως μετά, ώστε να προστίθενται λεπτομέρειες και ουσιαστικό περιεχόμενο, και να διασφαλίζεται ότι είναι κατανοητή και περιλαμβάνει όλα όσα θέλατε να πείτε.
4. Για να αποκτήσετε αυτήν την πλήρη καταγραφή, ενδέχεται να απαιτηθεί ο χρόνος που απαιτήθηκε και για την αρχική παρατήρηση. Οι Lofland, Lofland, Snow, Anderson και Lofland (2006: 112-115) δίνουν τις ακόλουθες οδηγίες:
  - *Να είστε συγκεκριμένοι.* Δίνετε εξειδικευμένες, συγκεκριμένες περιγραφές των συμβάντων – ποιοι συμμετείχαν, τι συζήτησαν μεταξύ τους κ.λπ., και τότε. Μην περιλαμβάνετε συμπεράσματα (π.χ. ο Α προσπαθούσε να κάνει τον Β να ...)
  - *Τα σχόλια των μελών πρέπει να είναι διακριτά.* Όχι μόνο ποιος έκανε το σχόλιο, αλλά και αν το θυμάστε ακριβώς ή αν δίνετε απλώς την ουσία.
  - *Ανάκληση ξεχασμένου υλικού.* Πράγματα που θυμάστε αργότερα. Οτιδήποτε θυμάστε ή συνειδητοποιείτε αργότερα πως αξίζει να καταγραφεί.
  - *Ερμηνευτική ιδέα.* Σημειώσεις που προσφέρουν μια αρχική ανάλυση της κατάσταση όπως σας βγαίνει εκείνη τη στιγμή. Χρειάζεστε τόσο σημειώσεις που συνδέονται με το ερευνητικό ερώτημα όσο και σημειώσεις που προσθέτουν υποστηρικτικό ή λεπτομερέστερο υλικό.
  - *Προσωπικές εντυπώσεις και αισθήματα.* Οι υποκειμενικές αντιδράσεις σας.
  - *Υπενθύμιση για αναζήτηση επιπλέον πληροφοριών.* Υπενθύμιση για να ρωτήσετε τον Α σχετικά με τον Β, να δείτε τον Γ κ.λπ.

Θα χρειαστείτε ένα σύστημα για να σημειώνετε και να διαχωρίζετε αυτά τα διαφορετικά είδη υλικού (π.χ. παρενθέσεις, αγκύλες, διπλές παρενθέσεις κ.λπ.)
5. Οι φορητοί υπολογιστές και οι υπολογιστές χειρός είναι εξαιρετικά αποτελεσματικοί για την παραγωγή αυτών των αρχείων στο ίδιο το πεδίο. Σε κάθε περίπτωση, η καταγραφή των στοιχείων σε υπολογιστή με τη χρήση επεξεργαστή κειμένου ή εξειδικευμένου λογισμικού ανάλυσης κειμένου παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα. Με τον τρόπο αυτό, θα έχετε πολλά αντίγραφα δακτυλογραφημένου κειμένου που παράγονται εύκολα με σκοπό την καταγραφή και την ανάλυση, ή διαφορετικά, θα μπορείτε να αναλύσετε απευθείας το αρχείο στον υπολογιστή.

6. Αν πιστεύετε ότι αυτή η επιτόπια καταγραφή παρεμβαίνει στην παρατήρηση ή, ακόμη, αν η ίδια η συμμετοχή σας στέκεται εμπόδιο, τότε είναι καλύτερο να κρατήσετε σημειώσεις όσο το δυνατόν πιο γρήγορα στη συνέχεια. Μπορεί να αξίζει τον κόπο να χρησιμοποιήσετε κάποιο σύστημα μνήμης (π.χ. Evans, 2007· Higbee, 2001) το οποίο μπορεί να έχει σημαντική επίδραση στον αριθμό των πραγμάτων που θα μπορείτε να ανακαλείτε στη συνέχεια. Αναπόφευκτα, ωστόσο, οι σημειώσεις μετά το συμβάν υπόκεινται σε μεγαλύτερο βαθμό στρέβλωσης, ειδικά όταν παρεμβάλλονται άλλα συμβάντα.
7. Ένας καλός βασικός κανόνας είναι ότι θα πρέπει πάντα να καταγράφετε τις λεπτομερείς σημειώσεις για την ολοκληρωμένη αναφοράς σας εντός 24 ωρών από τη δραστηριότητα στο πεδίο, και σίγουρα να μην ξεκινάτε δεύτερη συνεδρία παρατήρησης μέχρι να σιγουρευτείτε ότι έχετε τακτοποιήσει τις σημειώσεις σας για την πρώτη.

Κίνδυνοι μεροληψίας στην παρατήρηση

Ο άνθρωπος ως εργαλείο, έτσι όπως χρησιμοποιείται στη συμμετοχική παρατήρηση, παρουσιάζει πολλά πλεονεκτήματα. Είναι πολύ ευέλικτος και μπορεί να αντιμετωπίσει περίπλοκες και «περίεργες» καταστάσεις που δημιουργούν πονοκέφαλο ακόμη και στους πιο ισχυρούς υπολογιστές. Ωστόσο, ως εργαλείο έχει και τα ελαττώματά του. Αν όμως γνωρίζουμε τις στρεβλώσεις και τις περιπτώσεις μεροληψίας που είναι πιθανόν να εισαχθούν στην παρατήρησή μας, θα μπορέσουμε ενδεχομένως να τις αντιμετωπίσουμε.

Οι επιδράσεις αυτές αποτελούν κοινό τόπο για πολλούς ψυχολόγους στα πεδία της μνήμης, της αντίληψης και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, αν και είναι αμφίβολο αν και κατά πόσο αυτή η γνώση μεταφέρεται σε όσους συναδέλφους ασχολούνται με την παρατήρηση. Τα παρακάτω αποτελούν έναν οδηγό για μη ειδικούς, σε ένα πολύπλοκο πεδίο:

- *Επιλεκτική προσοχή.* Όλες οι αντιληπτικές διεργασίες που συνδέονται με την πρόσληψη πληροφοριών μέσω της παρατήρησης και τη συνακόλουθη εσωτερική επεξεργασία τους υπόκεινται σε μεροληψία. Η προσοχή –η συγκέντρωση σε ορισμένες πλευρές του περιβάλλοντος σε σύγκριση με άλλες– αποτελεί βασικό στοιχείο για να αντεπεξέλθει κανείς στην υπέρμετρη πολυπλοκότητα αυτού του περιβάλλοντος. Τα *ενδιαφέροντα*, η *εμπειρία* και οι *προσδοκίες* μας είναι όλα στοιχεία που επηρεάζουν το τι παρατηρούμε. Τα χαρακτηριστικά της παρατηρούμενης κατάστασης επίσης έχουν διαφορετική ένταση, δηλαδή κάποια πιθανόν να ξεχωρίζουν και να είναι ευκολότερο να τα προσέξουμε. Για να δώσουμε ένα απλό παράδειγμα, όταν βλέπουμε το πρόσωπο ενός ατόμου, τότε είναι πιο πιθανόν να προσέξουμε τι λέει, σε σχέση με κάποιο άλλο άτομο που μας έχει γυρισμένη την πλάτη. Το βασικό μήνυμα είναι ότι πρέπει να κάνουμε *συνειδητή προσπάθεια* ώστε η *προσοχή* μας να *κατανέμεται ευρύτερα και ομοιόμορφα*. Υπάρχουν τεχνικές δειγματοληψίας που χρησιμοποιούνται συχνά στη συστηματική παρατήρηση, οι οποίες μπορούν να σας βοηθήσουν για τον σκοπό αυτό και οι οποίες θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν

σε κάποιες περιπτώσεις συμμετοχικής παρατήρησης χωρίς αρνητικές συνέπειες για την προσέγγιση.

- *Επιλεκτική κωδικοποίηση.* Οι προσδοκίες μας αναπόφευκτα χρωματίζουν όσα βλέπουμε, και άρα επηρεάζουν αντίστοιχα και την κωδικοποίηση και την ερμηνεία. Πρόκειται για γρήγορες, συνήθως ασυνείδητες διεργασίες, με αποτέλεσμα να είναι δύσκολο να προφυλαχθεί κανείς. Σχετική είναι και η «βιαστική κρίση», όταν δηλαδή κατηγοριοποιούμε κάτι με βάση κάποιες αρχικές και πολύ αποσπασματικές πληροφορίες. Έτσι, δεν καταφέρνουμε να λάβουμε υπόψη μεταγενέστερες πληροφορίες που μπορεί να είχαν αλλάξει την κρίση μας. Επομένως, *πρέπει να ξεκινάμε με ανοιχτό μυαλό – και να το έχουμε ανοιχτό και στη συνέχεια.*
- *Επιλεκτική μνήμη.* Όσο περισσότερο περιμένουμε μετά το συμβάν μέχρι να δημιουργήσουμε μια αφηγηματική περιγραφή, τόσο πιο φτωχή θα είναι αυτή ως προς την ακρίβεια και την πληρότητά της, και τόσο πιο ευθυγραμμισμένη με τα προϋπάρχοντα σχήματα και τις προσδοκίες μας. Το δίδαγμα είναι ξεκάθαρο. *Κρατάμε σημειώσεις πεδίου, συντάσσουμε άμεσα την αφηγηματική περιγραφή.*
- *Διαπροσωπικοί παράγοντες.* Στα πρώιμα στάδια της συμμετοχικής παρατήρησης, λόγω της δικής μας ανασφάλειας και άλλων παραγόντων, ενδέχεται να εστιάζουμε και να αλληλεπιδρούμε με λίγα μόνο μέλη της ομάδας, πιθανόν αυτά που μας φαίνονται πιο φιλικά και προσεγγίσιμα. Πρόκειται ενδεχομένως για κάτι αναπόφευκτο, που ωστόσο ενέχει τον κίνδυνο μεροληψίας. Όσοι μας καλοδέχονται ενδεχομένως να το κάνουν επειδή δεν έχουν καλή σχέση με τα άλλα μέλη της ομάδας ή γιατί είναι περιθωριοποιημένα ή δύσαρεστημένα μέλη. Όσο καλύτερα θα μαθαίνουμε την ομάδα, τόσο ευκολότερα θα μπορούμε να αποφεύγουμε τέτοιες καταστάσεις, αν και θα εξακολουθεί να υπάρχει ο κίνδυνος σύναψης σχέσεων με τα πιο φιλικά και εξυπηρετικά μέλη, επηρεάζοντας τη συνολική εικόνα. Υπάρχει επίσης το ενδεχόμενο επιδράσεων μεροληψίας λόγω της δικής μας παρουσίας. Η γενική στρατηγική είναι ότι *πρέπει να προσπαθούμε να αναγνωρίζουμε και να αντιμετωπίζουμε όλες τις περιπτώσεις μεροληψίας.*

Ο Smith (1982) προτείνει τρόπους με τους οποίους οι νέοι ερευνητές πεδίου μπορούν να εκπαιδευτούν, ώστε να αναγνωρίζουν και να μειώνουν αυτά τα είδη μεροληψίας.

Δομημένη παρατήρηση

Οι αναγνώστες που ανησυχούν για αυτού του είδους τα ζητήματα θα έχουν καταλάβει ότι ο διαχωρισμός που γίνεται στο κεφάλαιο αυτό μεταξύ «συμμετοχικής» και «δομημένης» παρατήρησης παρουσιάζει κάποιο λογικό έλλειμμα. Το πρώτο είδος καλύπτει τη διάσταση της συμμετοχής του παρατηρητή στην κατάσταση, ενώ το δεύτερο τον βαθμό δόμησης που χρησιμοποιείται στην παρατήρηση. Όπως είπαμε παραπάνω, οι συμμετοχικοί παρατηρητές χρησιμοποιούν κυρίως ποιοτικές τεχνικές, και υπό ορισμένη έννοια η εργασία τους μπορεί να χαρακτηριστεί μη δομημένη ή μη συστηματική. Ωστόσο, τουλάχιστον κατά τη δική μας αντίληψη, υπάρχει εδώ

έναν υποτιμητικό τόνο, ο οποίος θεωρούμε ότι δεν δικαιολογείται. Στην πραγματικότητα, η καλή συμμετοχική παρατήρηση είναι συστηματική, αλλά πιο πολύ λόγω του συστήματος λογικών συμπερασμάτων που εφαρμόζει παρά λόγω του βαθμού προηγούμενης δόμησης των κατηγοριών παρατήρησης. Είναι, φυσικά, πιθανόν να έχουμε μη συμμετοχική παρατήρηση που να μην είναι δομημένη. Η *ηθολογική προσέγγιση* [ethological approach] (Tinbergen, 1963· Burkhardt, 2005), για παράδειγμα, ξεκινά με μια προσεκτική, διερευνητική παρατήρηση με σκοπό τη λεπτομερή και ολοκληρωμένη περιγραφή της συμπεριφοράς του ζώου (ή του ανθρώπου).

Οι παρατηρητές που εφαρμόζουν δομημένη προσέγγιση τηρούν συνήθως μια αποστασιοποιημένη στάση «καθαρού παρατηρητή». Για αυτούς, η δομημένη παρατήρηση είναι ένας τρόπος ποσοτικοποίησης της συμπεριφοράς. Υπάρχουν σημαντικές εξελίξεις στη χρήση ποσοτικής συστηματικής παρατήρησης που αξίζουν ευρύτερη αναγνώριση (π.χ. Sackett, 1978· Bakeman & Gottman, 1997).

Συστήματα κωδικοποίησης

Τα συστήματα κωδικοποίησης διαθέτουν προκαθορισμένες κατηγορίες για την καταγραφή των όσων παρατηρούνται. Ξεκινούν από απλές σημειώσεις γύρω από το εάν εμφανίστηκε ή όχι μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, και φτάνουν μέχρι πολύπλοκα συστήματα πολλαπλών κατηγοριών. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλες μορφές δομημένης παρατήρησης – μπορούμε, για παράδειγμα, να ζητήσουμε από τους παρατηρητές συνολικές εκτιμήσεις γύρω από το τι έχουν δει στο σύνολο μιας συνεδρίας παρατήρησης (ή ακόμη και στη διάρκεια μιας εκτεταμένης περιόδου). Οι Barlow, Hayes και Nelson (1984: 134-138) παρουσιάζουν σχετικά παραδείγματα. Αυτές οι συνολικές εκτιμήσεις στην ουσία αποτελούν βαθμολογικές κλίμακες, και αναλύονται στο Κεφάλαιο 13, σ. 436.

Βασικό χαρακτηριστικό μεγάλου μέρους της δομημένης παρατήρησης είναι η ανάπτυξη ενός συστήματος κωδικοποίησης, και η χρήση του από εκπαιδευμένους παρατηρητές.

Η αρχή γίνεται, όπως πάντα, με κάποιο ερευνητικό ερώτημα. Οι ερευνητές στη συνέχεια πρέπει να ορίσουν τις σημαντικές έννοιες και να βρουν τους τρόπους με τους οποίους θα τις μετρήσουν. Και, φυσικά, πρέπει να ασχοληθούν με τα ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας. Ένα ουσιαστικό χαρακτηριστικό είναι ότι η αξιοπιστία του εργαλείου μέτρησης που χρησιμοποιείται, του συστήματος κωδικοποίησης, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις δεξιότητες του παρατηρητή. Επομένως, ένα σημαντικό, και συχνά χρονοβόρο, έργο είναι να εκπαιδευτούν οι παρατηρητές ούτως ώστε να μπορούν να παράγουν στην ουσία το ίδιο σύνολο κωδικών όταν έρχονται αντιμέτωποι με μια συγκεκριμένη περίπτωση ή αλληλουχία συμπεριφορών.

Η επίτευξη επαρκούς αξιοπιστίας μεταξύ παρατηρητών είναι κατά βάση τεχνικό ζήτημα, το οποίο απαιτεί να γνωρίζουμε ποια είναι τα χαρακτηριστικά ενός εύχρηστου συστήματος κωδικοποίησης, καθώς και να διαθέτουμε επαρκή χρόνο για

την εκπαίδευση των παρατηρητών. Αξίζει ενδεχομένως να τονιστεί ότι η δομημένη παρατήρηση θα είναι κατά πάσα πιθανότητα καταλληλότερη για τους αποθαρρημένους πειραματιστές, οι οποίοι προτιμούν τις σχετικές βεβαιότητες και τις απλοποιημένες διαδικασίες των περίπλοκων πειραμάτων του εργαστηρίου, και απογοητεύονται από τις αβεβαιότητες του πραγματικού κόσμου. Οι «κατασκευαστές εργαλείων» έχουν πια εξελίξει αυτού του είδους τη μεθοδολογία παρατήρησης σε τέχνη, ειδικά σε σχέση με την αλληλεπίδραση σε αλληλουχίες [sequential interaction].

Λίστες ελέγχου και συστήματα κατηγοριών

Ορισμένες φορές γίνεται κάποια διάκριση μεταξύ συστημάτων παρατήρησης που βασίζονται στις λίστες ελέγχου και όσων βασίζονται στα συστήματα κατηγοριών. Ο Rob Walker (1985) χρησιμοποιεί τον όρο «σύστημα κατηγοριών» για «συστήματα που, σε αντίθεση με τις λίστες ελέγχου, χρησιμοποιούν σχετικά μικρό αριθμό στοιχείων, το καθένα εκ των οποίων είναι πιο γενικό από ένα συνηθισμένο στοιχείο μιας λίστας ελέγχου, αλλά επιχειρεί να χρησιμοποιήσει το σύστημα για να τηρηθεί κάποιου είδους λίγο-πολύ συνεκτικής καταγραφής» (1985: 136). Οι λίστες ελέγχου περιλαμβάνουν μια μακρά σειρά στοιχείων, των οποίων καταγράφεται η παρουσία ή η απουσία. Πολλές φορές η διαφορά αυτή είναι δυσδιάκριτη, και έτσι εδώ προτιμήσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον γενικό όρο «σύστημα κωδικοποίησης» [coding scheme].

Πειραματισμός και συστήματα κωδικοποίησης

Η δομημένη παρατήρηση χρησιμοποιείται συχνά σε πειράματα, ειδικά για τη μέτρηση εξαρτημένων μεταβλητών. Το πιθανότερο είναι να εφαρμόζονται απλά συστήματα κωδικοποίησης. Όχι σπάνια, η «παρατήρηση» πραγματοποιείται από μια αυτόματη συσκευή (π.χ. έναν αισθητήρα που ανιχνεύει ένα συγκεκριμένο είδος συμπεριφοράς, όπως το εάν ένα παιδί κάθεται στο θρανίο ή όχι).

Πιθανές βάσεις ενός συστήματος κωδικοποίησης

Εδώ, θα πρέπει να αποφασίσουμε το είδος της δραστηριότητας που πρόκειται να παρατηρήσουμε. Ένα δημοφιλές σύστημα, το οποίο φαίνεται ότι μπορεί να προσαρμοστεί σε διάφορα ερευνητικά ερωτήματα, είναι αυτό που έχει δημιουργήσει ο Weick (1968). Το σύστημα αυτό συνοψίζεται στο Πλαίσιο 14.5.

Επιδράσεις του παρατηρητή

Η μετάβαση εκτός εργαστηρίου, με τις θόνες και τους μονόδρομους καθρέφτες του που λειτουργούν καθησυχαστικά, αφήνει τον παρατηρητή εκτεθειμένο στον παρατηρούμενο. Ο βαθμός αυτής της έκθεσης εξαρτάται από το πλαίσιο, την ομάδα που συμμετέχει και το ερευνητικό έργο. Πιθανότατα δεν θα είναι πολύ δύσκολο να πραγματοποιήσει κανείς συστηματική παρατήρηση χωρίς να γίνεται αντιληπτός στις εξέδρες ενός ποδοσφαιρικού γηπέδου, αν επιλέξει ένα καλό σημείο, ακόμη και χωρίς πρό-

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.5

Πιθανές βάσεις για την ανάπτυξη κωδικών

Το εύρος δυνατοτήτων είναι μεγάλο και περιλαμβάνει τα εξής:

1. *Μη λεκτικές συμπεριφορές.* Σωματικές κινήσεις που δεν σχετίζονται με τη γλώσσα.
2. *Συμπεριφορές στον χώρο.* Ο βαθμός κατά τον οποίο τα άτομα πλησιάζουν ή απομακρύνονται από τους άλλους.
3. *Εξωγλωσσικές συμπεριφορές.* Πλευρές της λεκτικής συμπεριφοράς πέρα από τις ίδιες τις λέξεις. Εδώ περιλαμβάνεται η συχνότητα και η ένταση της ομιλίας, καθώς και η τάση να διακόπτουμε την ομιλία των άλλων ή να διακόπτουν οι άλλοι τη δική μας.
4. *Γλωσσικές συμπεριφορές.* Το ίδιο το περιεχόμενο της ομιλίας και τα δομικά χαρακτηριστικά του.

(Ο Smith, 1991: 298-306, παρουσιάζει παραδείγματα χρήσης τέτοιων διαστάσεων.)

σβαση στις κάμερες υψηλής ανάλυσης της αστυνομίας που πραγματοποιούν το δικό τους έργο παρατήρησης. Όμως, είναι σχεδόν αδύνατο να επιτύχει κανείς τον ίδιο βαθμό μη ορατότητας στην τάξη ενός δευτεροβάθμιου σχολείου.

Ωστόσο, ακόμη και όταν είναι εφικτό να πραγματοποιήσουμε μια μελέτη χωρίς να το γνωρίζει ο παρατηρούμενος, ανακύπτουν για άλλη μια φορά ζητήματα δεοντολογίας. Τα ζητήματα αυτά σε μεγάλο βαθμό είναι ζητήματα κοινής λογικής και τήρησης των αρχών των σχετικών «κωδικών άσκησης του επαγγέλματος» (βλ. Κεφάλαιο 10, σ. 308). Αν χρησιμοποιείται ερευνητικό σχέδιο πολλαπλών στρατηγικών ή κάποια προσέγγιση πολλαπλών μεθόδων, όπου η δομημένη παρατήρηση συμπληρώνεται από άλλες μεθόδους, τότε, δεδομένου ότι οι άλλες διαθέσιμες μέθοδοι σχεδόν πάντα θα βασίζονται στη γνώση και τη συνεργασία των ατόμων που συμμετέχουν, υφίσταται και άλλος ένας, πρακτικός, λόγος αποκάλυψης που λειτουργεί υποστηρικτικά στη δεοντολογία.

Άπαξ και τα παρατηρούμενα πρόσωπα γνωρίζουν τι συμβαίνει, τότε ο παρατηρητής, αναπόφευκτα σε κάποιον βαθμό, συμμετέχει στην κατάσταση, και η παρατήρηση γίνεται δυναμικά αντιδραστική (δηλαδή ενέχει την πιθανότητα το παρατηρούμενο στοιχείο να αλλάξει). Οι δύο βασικές στρατηγικές μείωσης αυτών των «επιδράσεων του παρατηρητή» είναι η *ελάχιστη αλληλεπίδραση* με την ομάδα και η *εξοικείωση* της ομάδας με την παρουσία του παρατηρητή. Η ελάχιστη αλληλεπίδραση επιτυγχάνεται με κάποιες προφανείς στρατηγικές, όπως η αποφυγή οπτικής επαφής, η χρήση απλών τεχνικών συμπεριφοράς όπως η μη ενίσχυση των προσπαθειών αλληλεπίδρασης που προέρχονται από την ομάδα (π.χ. με ένα χαμόγελο ή κάποια άλλη θετική αντίδραση σε αυτές τις προσπάθειες), και ο σχεδιασμός της θέσης μας εντός του περιβάλλοντος, έτσι ώστε να «μην μπλεκόμαστε στα πόδια» της ομάδας. Με την εξοικείωση, ο παρατηρητής βρίσκεται συνεχώς στο πλαίσιο και έτσι, ειδικά όταν δεν ανταμείβει τα μέλη της ομάδας και αλληλεπιδρά ελάχιστα μαζί τους, τελικά δεν γίνεται πια αντιληπτός.

Στην ουσία, δεν είναι ποτέ λογικά δυνατόν να είμαστε τελείως σίγουροι ότι η παρουσία μας δεν αλλάζει με κάποιον τρόπο αυτό που επιδιώκουμε να παρατηρήσουμε, ωστόσο υπάρχουν πολλές ενδείξεις που μας παρέχουν κάποια επιβεβαίωση:

- Το μοτίβο της αλληλεπίδρασης σταθεροποιείται κατά τις συνεδρίες παρατήρησης.
- Διαφορετικοί παρατηρητές κωδικοποιούν στην ουσία ταυτόσημα μοτίβα σε διαφορετικές συνεδρίες παρατήρησης.
- Τα μέλη της ομάδας φαίνεται να αποδέχονται την παρουσία μας σε βαθμό που πια δεν επιζητούν αλληλεπίδραση μαζί μας.
- Τα μέλη της ομάδας επισημαίνουν ότι η παρουσία μας δεν επηρεάζει τα όσα συμβαίνουν. Εδώ, αυτό που θα βοηθήσει είναι να επιβεβαιώσουμε αυτό το γεγονός με παρόντα διαφορετικά «μέρη» της ομάδας. Ένας δάσκαλος μπορεί να ισχυρίζεται ότι δεν έχει αλλάξει τίποτα, αλλά οι μαθητές να δηλώνουν ότι η προετοιμασία των μαθημάτων είναι καλύτερη.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ένας ουσιαστικά μη αλληλεπιδρών παρατηρητής μπορεί να αποτελεί συνεχώς το επίκεντρο του ενδιαφέροντος ή και να ενοχλεί, σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι ένας παρατηρητής που χαμογελάει φιλικά ή νεύει κατά διαστήματα. Μπορεί επίσης, σε μια συγκεκριμένη κατάσταση, να είναι πιο «φυσικός» και λιγότερο παρεμβατικός ένας ξεκάθαρος ρόλος παρατηρητή. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας τάξης ενός ειδικού σχολείου, μπορεί κανείς να πάρει το ρόλο του «βοηθού δασκάλου» και να ξεκινήσει με φυσικό τρόπο την αλληλεπίδραση με το παιδί, μιλώντας για διάφορα συμβάντα της τάξης, χωρίς να αποκλείονται στη συνέχεια περίοδοι εντατικής, μη αλληλεπιδραστικής και συστηματικής παρατήρησης.

Επιλέγοντας σύστημα κωδικοποίησης

Όπως συμβαίνει και στη συμμετοχική παρατήρηση, είναι πιθανό η πρώτη φάση μιας μελέτης που τελικά θα εφαρμόσει δομημένη παρατήρηση να είναι διερευνητική, και η διερεύνηση αυτή να γίνεται πριν ληφθεί η απόφαση για το σύστημα κωδικοποίησης. Η ανάγκη για ένα σύστημα κωδικοποίησης ανακύπτει όταν έχει πια αποφασιστεί (τουλάχιστον προσωρινά) ότι πρόκειται να χρησιμοποιήσουμε δομημένη παρατήρηση, πιθανόν σε συνδυασμό με άλλες τεχνικές. Τα ερευνητικά ερωτήματα είναι αυτά που (μετά από μια περίοδο μη δομημένης παρατήρησης και, πιθανόν, τη συλλογή υποστηρικτικών πληροφοριών από άλλες πηγές, π.χ. συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια) θα μας υποδείξουν πώς οι διεργασίες που επιθυμούμε να μελετήσουμε μπορούν να ενταχθούν σε διάφορες κατηγορίες παρατήρησης.

Μάλιστα, σε συγκεκριμένες περιστάσεις μπορεί να είναι σωστό να ξεκινήσουμε από ένα ακόμη προγενέστερο στάδιο: δηλαδή, να θεωρήσουμε ότι οι αρχικές διερευνητικές συνεδρίες παρατήρησης ουσιαστικά επιτελούν τη λειτουργία της δημιουργίας μιας *υπόθεσης*. Το στίλ που προτείνεται για τη φάση αυτή είναι στην ουσία η προσέγγιση της «αναλυτικής επαγωγής» (βλ. παραπάνω, σ. 462).

Χρήση υπαρχόντων συστημάτων κωδικοποίησης

Δεδομένου ότι η ανάπτυξη ενός συστήματος κωδικοποίησης αποτελεί δύσκολο και χρονοβόρο έργο και ότι υπάρχει ήδη μια πληθώρα τέτοιων συστημάτων, η λύση φαίνεται προφανής: να χρησιμοποιήσουμε κάποιο ήδη έτοιμο σύστημα. Επιπλέον, ο προβληματισμός που εκφράζεται ορισμένες φορές, ότι δηλαδή συχνά οι ερευνητές φαίνεται να ενδιαφέρονται περισσότερο να χαράξουν τον δικό τους δρόμο, παρά να συμβάλλουν στο συλλογικό επιστημονικό εγχείρημα προσθέτοντας το δικό τους λιθαράκι, δείχνει ότι η συχνότερη επανάληψη παλαιότερων ερευνών δεν θα ήταν κακή ιδέα.

Ωστόσο, η θέση που υποστηρίζουμε εδώ, η οποία είναι και η κυρίαρχη μεθοδολογική άποψη, είναι ότι το ερευνητικό ερώτημα έρχεται πρώτο. Άρα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε το ερώτημα και στη συνέχεια να το επεξεργαστούμε περισσότερο μέσω πιλοτικής έρευνας. Με τον τρόπο αυτό θα οδηγηθούμε στον προσδιορισμό του συστήματος κωδικοποίησης. Ενδεχομένως να δυσκολευτούμε αρκετά να βρούμε ένα ήδη υπάρχον σύστημα κωδικοποίησης που να κάνει ακριβώς αυτό που θέλουμε εμείς.

Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να σταματήσουμε να αναζητούμε ένα τέτοιο σύστημα, χρησιμοποιώντας τις τεχνικές αναζήτησης που παρουσιάστηκαν στο Κεφάλαιο 3, σ. 97. Ακόμη και αν τα εργαλεία που θα βρούμε δεν θα είναι άμεσα εφαρμόσιμα, είναι πιθανόν να αποκομίσουμε χρήσιμες ιδέες από τις διαφορετικές πιθανές προσεγγίσεις. Το Πλαίσιο 14.6 παρουσιάζει το δημοφιλές σύστημα του Flanders (1970) για την ανάλυση της συμπεριφοράς εκπαιδευτικών και μαθητών στην τάξη. Από τις δέκα κατηγορίες, οι επτά αναφέρονται σε πτυχές της ομιλίας του δασκάλου και δύο σε πτυχές της ομιλίας του μαθητή, ενώ η δέκατη κατηγορία είναι «υπολειπόμενη»² [residual]. Χρησιμοποιείται επίσης ένα σύστημα κωδικοποίησης διαστημάτων, όπου οι παρατηρητές αναμένεται να κωδικοποιούν κάθε τρία δευτερόλεπτα. Η Εικόνα 14.1 παρουσιάζει ένα συνηθισμένο φύλλο καταγραφής. Κάθε σειρά αντιπροσωπεύει ένα λεπτό (20 διαστήματα των 3 δευτερολέπτων) και επομένως το δείγμα επιτρέπει κωδικοποίηση 10 λεπτών. Τα πρώτα 5 λεπτά έχουν συμπληρωθεί, καταδεικνύοντας ότι πρέπει να εισαχθεί η κατάλληλη κατηγορία στον πίνακα για κάθε διάστημα κωδικοποίησης. Για να συμβεί αυτό, ο παρατηρητής πρέπει προφανώς να έχει απομνημονεύσει και να έχει εσωτερικεύσει πλήρως το σύστημα κωδικοποίησης.

Το σύστημα αυτό έχει χρησιμοποιηθεί σε πάρα πολλές μελέτες (για παραδείγματα, βλ. Wragg, 1999· επίσης Atkinson, 1975, όπου παρουσιάζονται και κάποια από τα μειονεκτήματά του) και έχουν γίνει απόπειρες να κατηγοριοποιηθούν οι τάξεις με βάση διάφορους δείκτες που μπορούν να ανακύψουν από την ανάλυση. Οι δείκτες αυτοί περιλαμβάνουν την αναλογία ομιλίας δασκάλου προς την ομιλία των μαθητών, τον βαθμό κατά τον οποίο οι μαθητές ξεκινούν τις αλληλεπιδράσεις (κατηγορία 9 ως ποσοστό του συνόλου της ομιλίας των μαθητών) κ.λπ. Το πολύ σύντομο χρονικό διάστημα κωδικοποίησης στην ουσία καθιστά το πρωτόκολλο αυτό «οιονεί συνεχές»·

2. Δηλαδή υποδηλώνει απουσία οποιασδήποτε ομιλίας/επικοινωνίας, π.χ. «σιωπή ή σύγχυση» (Σ.τ.Ε.).

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.6

Οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται στο Σύστημα
Ανάλυσης Αλληλεπίδρασης του Flanders

1. *Ο εκπαιδευτικός αποδέχεται τα συναισθήματα των μαθητών.* Αποδέχεται και διασαφηνίζει μια στάση ή συναισθηματική κατάσταση ενός μαθητή με μη απειλητικό τρόπο. Τα συναισθήματα μπορεί να είναι θετικά ή αρνητικά. Περιλαμβάνεται επίσης η πρόβλεψη και η ανάκληση συναισθημάτων.
2. *Ο εκπαιδευτικός επαινεί τον μαθητή.* Επαινεί ή ενθαρρύνει την πράξη ή τη συμπεριφορά του μαθητή. Αστεία που χαλαρώνουν την ένταση, αλλά όχι εις βάρος άλλου ατόμου περιλαμβάνεται το νεύμα με κίνηση του κεφαλιού ή σχόλια όπως «χμμ» ή «συνέχισε».
3. *Ο εκπαιδευτικός χρησιμοποιεί τις ιδέες του μαθητή.* Διευκρίνιση, συμπλήρωση ή ανάπτυξη ιδεών που προτείνονται από μαθητή. Η ανάπτυξη των ιδεών του μαθητή από τον εκπαιδευτικό περιλαμβάνεται, αλλά σε περίπτωση που ο εκπαιδευτικός εκφράζει περισσότερο τις δικές του ιδέες, μεταβείτε στην κατηγορία 5.
4. *Ερωτήσεις του εκπαιδευτικού.* Διατύπωση ερώτησης γύρω από το περιεχόμενο ή τη διαδικασία, με βάση τις ιδέες του εκπαιδευτικού, με σκοπό να απαντήσει κάποιος μαθητής.
5. *Ο εκπαιδευτικός παραδίδει.* Παρουσιάζει γεγονότα ή γνώμες γύρω από το περιεχόμενο ή τις διαδικασίες του μαθήματος· έκφραση των δικών του ιδεών, των δικών του εξηγήσεων ή παραπομπή σε αυθεντία άλλη πλην των μαθητών.
6. *Ο εκπαιδευτικός καθοδηγεί.* Κατευθύνσεις, εντολές ή προσταγές από τον εκπαιδευτικό, με τις οποίες ο μαθητής αναμένεται να συμμορφωθεί.
7. *Ο εκπαιδευτικός ασκεί κριτική στον μαθητή.* Δηλώσεις του εκπαιδευτικού που στοχεύουν στην αλλαγή συμπεριφοράς του μαθητή από ένα μη αποδεκτό προς ένα αποδεκτό μοτίβο· έντονη επίπληξη· εξήγηση των λόγων για τους οποίους κάνει ό,τι κάνει ο εκπαιδευτικός· εκτενής αναφορά στον ρόλο του ως εκπαιδευτικού.
8. *Ανταπόκριση μαθητή.* Οι μαθητές μιλούν ανταποκρινόμενοι στον εκπαιδευτικό. Ο εκπαιδευτικός ξεκινά την επαφή ή εκμιαεύει τη δήλωση του μαθητή ή δομεί την κατάσταση. Η ελευθερία έκφρασης των ιδεών του είναι περιορισμένη.
9. *Ανταπόκριση με πρωτοβουλία των μαθητών.* Οι μαθητές μιλούν με δική τους πρωτοβουλία. Εκφράζουν τις δικές τους ιδέες· εισάγουν νέο θέμα· έχουν την ελευθερία να αναπτύξουν τη γνώμη και τις σκέψεις τους, π.χ. να θέσουν εμπεριστατωμένες ερωτήσεις· υπέρβαση της υπάρχουσας δομής.
10. *Σιωπή ή σύγχυση.* Παύσεις, μικρές περιόδους σιωπής και περίοδοι σύγχυσης όπου η επικοινωνία δεν γίνεται κατανοητή από τον παρατηρητή.

(Βάσει του Flanders, 1970: 34)

τα 3 δευτερόλεπτα θεωρούνται μικρό διάστημα σε σύγκριση με τις διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα στην τάξη. Μια ιδιαίτερη χρήση ήταν αυτή της μελέτης των «πινάκων αλληλεπίδρασης» που εξετάζει ζεύγη παρατηρήσεων, όπου ο πίνακας δείχνει πόσες φορές ακολουθείται ένα συγκεκριμένο είδος εκφωνήματος από άλλα είδη.

Λεπτά	
1	5 5 5 5 5 5 5 5 4 4 4 4 8 8 2 3 3 3 3 5
2	5 5 5 6 6 6 6 8 8 1 1 6 6 0 0 7 7 7 7 7
3	5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5 5
4	5 5 0 0 0 7 7 0 0 7 7 4 4 4 4 8 8 3 3
5	4 4 4 8 8 2 2 2 3 3 3 5 5 5 5 9 9 7 7 7
6	
7	
8	
9	
10	

Σχήμα 14.1 Φύλλο καταγραφής δείγματος για την ανάλυση αλληλεπίδρασης του Flanders.

Δημιουργία του δικού σας συστήματος

Παραπάνω περιγράψαμε τη χρήση ενός αρχικού διερευνητικού σταδίου παρατήρησης που θα σας βοηθήσει να διασαφηνίσετε και να εστιάσετε τα ερευνητικά σας ερωτήματα. Η πρώτη εκδοχή του συστήματος κωδικοποίησης που προκύπτει από τη διαδικασία αυτή πρέπει να ενσωματώνει εκείνες τις συμπεριφορές και διακρίσεις που θεωρούμε σημαντικές προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά. Δεν είναι δυνατόν να δοθούν συνταγές για τις διαδικασίες που αφορούν αυτή τη διεργασία. Ωστόσο, στο Πλαίσιο 14.7 περιλαμβάνονται κάποιες προτάσεις που μπορεί να βοηθήσουν, ενώ στο Πλαίσιο 14.8 παρουσιάζεται ένα παράδειγμα.

Σε μια μελέτη, ενδέχεται να είναι χρήσιμο να υπάρχουν περισσότερα συστήματα κωδικοποίησης, όχι μόνο ένα. Ο Bryman (1989: 207-209) περιγράφει μια επιδραστική μελέτη για την εργασία των μανάτζερ που πραγματοποιήθηκε από τον Mintzberg (1973), ο οποίος χρησιμοποίησε τρία συστήματα: μια *χρονολογική καταγραφή*, όπου κατηγοριοποιούνταν τα είδη των δραστηριοτήτων που περιλάμβανε η εργάσιμη ημέρα ενός μανάτζερ, καθώς και η ώρα έναρξης και λήξης τους· μια *καταγραφή ταχυδρομείου*, που κάλυπτε τον χαρακτήρα των ταχυδρομικών επιστολών που λάμβανε ο μανάτζερ, τον τρόπο διαχείρισής τους και τις επιστολές που συνέτασσε ο ίδιος (αυτή η ανάλυση ήταν κυρίως ανάλυση τεκμηρίων, ωστόσο περιλάμβανε και κωδικοποίηση παρατήρησης σε σχέση με το είδος της προσοχής που κατευθυνόταν σε κάθε επιστολή – αν ο μανάτζερ τη διάβασε, αν της έριξε μια γρήγορη ματιά κ.λπ.)· και μια *καταγραφή επαφών*, η οποία περιλάμβανε τις συναντήσεις, τα τηλεφωνήματα και τις επισκέψεις που αναφέρονταν στη χρονολογική καταγραφή, και όπου κατηγοριοποιούνταν οι σκοποί και τα άτομα που πήραν την αντίστοιχη πρωτοβουλία.

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.7

Προτάσεις για τη δημιουργία ενός συστήματος κωδικοποίησης

Αν υπάρχει ήδη κάποιο σύστημα κωδικοποίησης που σας φαίνεται κατάλληλο, σκεφτείτε την πιθανότητα να το χρησιμοποιήσετε ή να το προσαρμόσετε.

Οι κατηγορίες πρέπει να δημιουργηθούν έτσι ώστε να παρέχονται πληροφορίες σχετικές με τα ερευνητικά ερωτήματα για τα οποία ενδιαφέρεστε (η προκαταρκτική διερευνητική παρατήρηση θα πρέπει να σας βοηθήσει να διασαφηνίσετε το ερώτημα). Για να είναι απλές και αξιόπιστες ως προς τη χρήση τους, θα πρέπει να είναι:

1. *Εστιασμένες.* Πρέπει να εξετάζουν μόνο προσεκτικά επιλεγμένες πτυχές των όσων συμβαίνουν. Απλώς και μόνο επειδή παρατηρείτε κάτι δεν σημαίνει ότι πρέπει και να το κωδικοποιήσετε. Αναρωτηθείτε: «Θα είναι χρήσιμα τα αντίστοιχα δεδομένα;»
2. *Αντικειμενικές.* Δεν πρέπει να απαιτούν μεγάλη προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων από τον παρατηρητή.
3. *Ανεξάρτητες από το πλαίσιο.* Το έργο του παρατηρητή γίνεται πιο δύσκολο αν η κατηγορία που πρόκειται να χρησιμοποιηθεί για την κωδικοποίηση ενός συμβάντος εξαρτάται από το πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα (ωστόσο, αν οι πληροφορίες που αφορούν το πλαίσιο είναι ουσιώδεις προκειμένου να απαντηθεί το ερευνητικό ερώτημα, τότε ο παρατηρητής θα πρέπει να αποδεχτεί το γεγονός).
4. *Ρητά καθορισμένες.* Με λεπτομερή ορισμό της κάθε κατηγορίας, με σχετικά παραδείγματα (σε σχέση με το τι εντάσσεται στην κατηγορία και τι όχι).
5. *Διεξοδικές.* Πρέπει να καλύπτονται όλες οι πιθανότητες έτσι ώστε να είναι πάντα δυνατή η κωδικοποίηση (για να είναι συμβατές με το (1) παραπάνω, μπορεί να χρειαστεί να υπάρχει μια μεγάλη κατηγορία για όλα τα «υπόλοιπα»).
6. *Αμοιβαία αποκλειόμενες.* Μία και μοναδική κατηγορία για κάθε στοιχείο που κωδικοποιείται (αν το σύστημα έχει ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά (5) και (6) ονομάζεται συχνά Σύστημα Αμοιβαία Αποκλειόμενων και Διεξοδικών Στοιχείων - ΜΕΕ). Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να είναι απλούστερο να κατηγοριοποιήσουμε ένα συμβάν πολλές φορές.
7. *Εύκολες στην καταγραφή.* Με ένα απλό τικ σε ένα τετράγωνο, αντί να χρειάζεται να θυμηθεί κανείς ποια από όλες τις κατηγορίες πρέπει να χρησιμοποιηθεί. Οι παρατηρητές, παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να είναι πλήρως εξοικειωμένοι με το σύστημα κατηγοριών έτσι ώστε να το χρησιμοποιούν σωστά.

Κωδικοποίηση αλληλουχιών συμπεριφορών

Ο τρόπος με τον οποίο θα χρησιμοποιήσετε το σχέδιο παρατήρησης εξαρτάται από το είδος των δεδομένων που θέλετε να συλλέξετε. Αυτό με τη σειρά του εξαρτάται από τα ερευνητικά ερωτήματα που σκοπεύετε να απαντήσετε.

Ενδεχομένως, κάποιες απλές μετρήσεις της συχνότητας θα αρκούν. Το βήμα αυτό είναι κατάλληλο αν αυτό που χρειάζεται είναι να συγκρίνει κανείς συχνότητες, π.χ.

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.8

Παράδειγμα χρήσης του πρωτόκολλου παρατήρησης

Οι Barton, Baltes και Orzech (1980) μελέτησαν φυσικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε μέλη του προσωπικού και ενοίκους ενός γηροκομείου. Οι ερευνητές ανέπτυξαν ένα πρωτόκολλο παρατήρησης πέντε κατηγοριών:

Ανεξάρτητη συμπεριφορά. Το γεγονός ότι ένας ενοίκος κάνει μόνος του μπάνιο, ντύνεται, τρώει, περιποιείται τον εαυτό του ή πάει στην τουαλέτα (ή κάνει εν μέρει όλα τα παραπάνω) χωρίς βοήθεια. Η έναρξη της συμπεριφοράς μπορεί να γίνεται από τον ίδιο ή από άλλους.

Εξαρτώμενη συμπεριφορά. Το αίτημα του ενοίκου ή η αποδοχή του για βοήθεια στο μπάνιο, το ντύσιμο, το φαγητό, την προσωπική περιποίηση ή την τουαλέτα.

Ανεξαρτησία-υποστηρικτική συμπεριφορά. Λεκτική ενθάρρυνση από το προσωπικό ή και έπαινοι για την εκτέλεση ενεργειών προσωπικής φροντίδας του ενοίκου χωρίς βοήθεια· και αποθάρρυνση από το προσωπικό, ή και επίπληξη, για το αίτημα βοήθειας ενός ενοίκου ή για το γεγονός ότι δεν επιχειρεί ενέργειες προσωπικής φροντίδας.

Εξάρτηση-υποστηρικτική συμπεριφορά. Βοήθεια του προσωπικού στην προσωπική φροντίδα του ενοίκου, έπαινος για την αποδοχή εκ μέρους του ενοίκου· και αποθάρρυνση στις προσπάθειες ενός ενοίκου να εκτελέσει ενέργειες προσωπικής φροντίδας χωρίς βοήθεια.

Άλλη συμπεριφορά. Συμπεριφορά του προσωπικού ή των ενοίκων που δεν σχετίζεται με τις ενέργειες προσωπικής φροντίδας.

(Πηγή: Barton et al., 1980)

στο πρωτόκολλο των Barton κ.συν. (1980), τη σχετική συχνότητα της συμπεριφοράς «εξάρτησης-υποστήριξης» και της συμπεριφοράς «ανεξαρτησίας-υποστήριξης» του προσωπικού. Ωστόσο, σε πολλές έρευνες, στόχος είναι να δούμε πότε και κάτω από ποιες περιστάσεις εμφανίζονται διάφορες συμπεριφορές. Ακολουθεί, άραγε, η ανεξάρτητη συμπεριφορά των ενοίκων τη συμπεριφορά ανεξαρτησίας-υποστήριξης του προσωπικού; Συνδέεται η συμπεριφορά εξάρτησης-υποστήριξης του προσωπικού με κάποιες τάσεις της συμπεριφοράς των ενοίκων; Έτσι, λόγω αυτής της συνηθισμένης ανάγκης για πληροφορίες που αφορούν την αλληλουχία, η υπόλοιπη ενότητα επικεντρώνεται στα συστήματα κωδικοποίησης που αφορούν την παρατήρηση αλληλουχιών συμπεριφοράς.

Ένα βασικό ζήτημα αφορά τη «μονάδα» που πρόκειται να κωδικοποιηθεί. Οι δύο κύριες επιλογές είναι να βασίσουμε τη μονάδα είτε στον χρόνο είτε σε ένα συμβάν. Στην πρώτη περίπτωση, κωδικοποιείται ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα (π.χ. «το παιδί μιλά με τη μητέρα του»). Στη δεύτερη περίπτωση, οι παρατηρητές περιμένουν να εμφανιστεί ένα συγκεκριμένο συμβάν και σημειώνουν το είδος του. Μπορεί επίσης να διαχωρίσει κανείς τα «στιγμαία συμβάντα» από τις «καταστάσεις συμπεριφοράς». Τα στιγμαία συμβάντα είναι σχετικά σύντομα και διακριτά συμβάντα (π.χ. το γέλιο ενός παιδιού) και το ενδιαφέρον εστιάζεται στον χρόνο εμφάνισής του και τη συχνότητά του. Οι καταστάσεις συμπεριφοράς είναι συμβάντα σημαντικής διάρ-

κειας (π.χ. ο ύπνος ενός παιδιού) και, εκτός από το «πότε» και «πόσο συχνά», είναι επίσης πιθανό να μας ενδιαφέρει το «για πόσο διάστημα». Φυσικά δεν υπάρχει κάποια αυστηρή διάκριση ανάμεσα στα δύο – όλα τα συμβάντα χρειάζονται κάποιο χρόνο για να ολοκληρωθούν. Τεχνικά, είναι πια εύκολο να καταγράψουμε τους χρόνους εμφάνισης των στιγμιαίων συμβάντων, καθώς και την έναρξη και τη λήξη των καταστάσεων συμπεριφοράς, χρησιμοποιώντας καταγραφείς συμβάντων ή υπολογιστές που στην ουσία λειτουργούν ως καταγραφείς.

Κωδικοποίηση συμβάντων

Τα συμβάντα μπορούν να καταγραφούν με διάφορους τρόπους. Στην ουσία, ο παρατηρητής ανταποκρίνεται κάθε φορά που εμφανίζεται το συμβάν, χρησιμοποιώντας είτε χαρτί και μολύβι, είτε κάποιο πιο περίπλοκο εργαλείο καταγραφής. Μπορείτε να δείτε τις διάφορες επιλογές στο Σχήμα 14.2. Συχνά αρκεί η καταμέτρηση των συμβάντων με μια απλή λίστα ελέγχου. Η λίστα μάς παρέχει δεδομένα για τη συχνότητα, τόσο σε απόλυτους αριθμούς (δηλαδή πόσες φορές έχει εμφανιστεί κάθε συμβάν) όσο και σχετικά (δηλαδή τη σχετική συχνότητα των διάφορων συμβάντων). Η καταγραφή αλληλουχίας περιλαμβάνει επίσης και τη σειρά με την οποία εμφανίζονται τα διαφορετικά συμβάντα, και άρα παρέχει πληροφορίες γύρω από τις μεταβάσεις (π.χ. ποια συμβάντα έπονται ποιων). Η προσθήκη μιας χρονικής σειράς μάς παρέχει πληροφορίες γύρω από τα χρονικά διαστήματα που μεσολαβούν μεταξύ παρόμοιων συμβάντων και τους χρόνους των διάφορων μεταβάσεων. Προφανώς, περιλαμβάνει και τις απλές πληροφορίες αλληλουχίας, ενώ οι πληροφορίες συχνότητας μπορούν να υπολογιστούν συνδυαστικά από τις δύο τελευταίες καταγραφές, και άρα μπορούμε να πούμε ότι είναι πάντα καλό να καταγράφει κανείς τόσο την αλληλουχία όσο και τον χρόνο. Ωστόσο, όλη αυτή η δουλειά κάνει πιο πολύπλοκο το έργο του παρατηρητή, ενώ η γενική αρχή εξακολουθεί να είναι ότι το είδος της καταγραφής πρέπει να καθορίζεται από τις πληροφορίες που απαιτούνται για να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα.

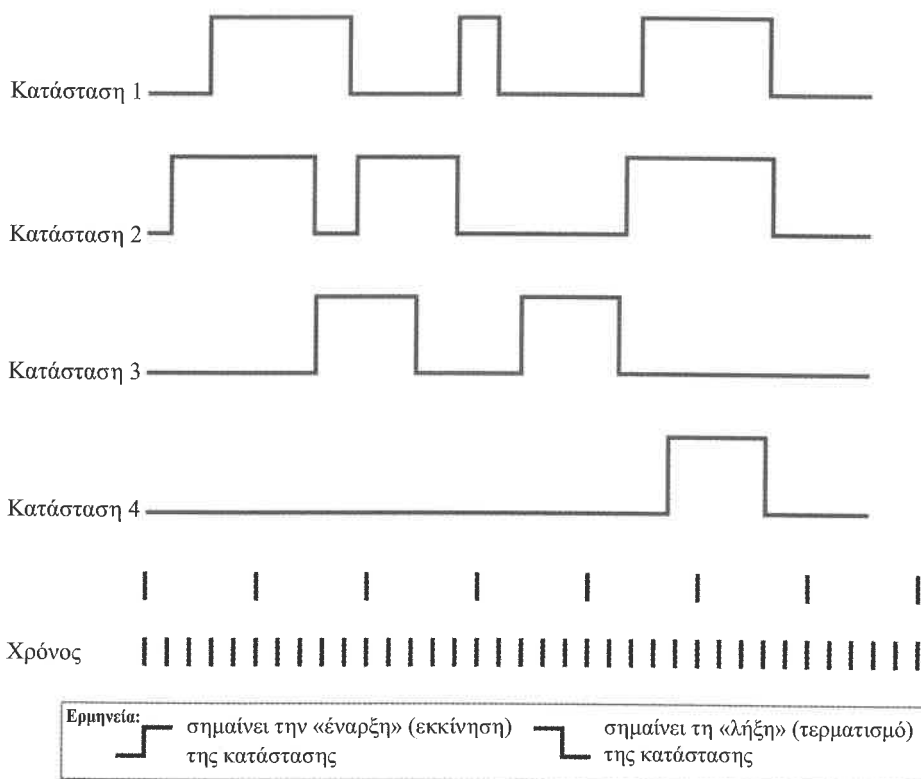
- 1 Απλή λίστα ελέγχου
 συμβάν   1   2   3
                  III   TTTT   I
- 2 Καταγραφή αλληλουχίας
 συμβάν   2 1 2 2 2 1 3 1 2 2
- 3 Καταγραφή αλληλουχίας σε χρονική κλίμακα
 0   5   10   15   20   25   30   35
 | | | | | | |
 ||| | | | | | | | | | |

Σχήμα 14.2 Εναλλακτικοί τρόποι κωδικοποίησης των συμβάντων.

Κωδικοποίηση καταστάσεων

Ενώ οι απλές λίστες ελέγχου και οι καταγραφές αλληλουχιών (που συνήθως σηματοδοτούν την «αλλαγή κατάστασης» – π.χ. από τον «ύπνο» στο «ξύπνημα») μπορεί κάποιες φορές να είναι χρήσιμες, συνήθως περιλαμβάνονται επίσης πληροφορίες για τον χρόνο, που δείχνουν τη διάρκεια συγκεκριμένων καταστάσεων. Η καταγραφή του χρόνου εκκίνησης (έναρξη) και του χρόνου τερματισμού (λήξη) των καταστάσεων που κωδικοποιούνται γίνεται εύκολα με τη χρήση ηλεκτρονικών συσκευών καταγραφής. Οι πληροφορίες αυτές παράγουν ένα αρχείο αντίστοιχο με αυτό που παρουσιάζεται στο Σχήμα 14.3. Στην πράξη, η έναρξη μιας συγκεκριμένης κατάστασης πιθανότατα θα κωδικοποιείται με το πάτημα ενός πλήκτρου ή κουμπιού πληκτρολογίου, όπως και η λήξη.

Πολλά συστήματα κωδικοποίησης διαθέτουν κωδικούς που είναι *αμοιβαία αποκλειόμενοι και διεξοδικοί*. Αυτό σημαίνει ότι οι ορισμοί των καταστάσεων είναι τέτοιοι που όταν εμφανίζεται μία κατάσταση δεν είναι λογικά πιθανό να εμφανίζεται ταυτόχρονα οποιαδήποτε άλλη (αμοιβαίος αποκλεισμός): επίσης, ότι το σύνολο των

Σχήμα 14.3 Καταγραφή «έναρξης» και «λήξης» καταστάσεων.

πιθανών συμβάντων καλύπτει όλα τα ενδεχόμενα (διεξοδικότητα). Αυτά τα συστήματα παρουσιάζουν σημαντικά πλεονεκτήματα σε σχέση με την ανάλυση. Στο Πλαίσιο 14.9 παρουσιάζεται ένα απλό παράδειγμα.

Όσον αφορά την καταγραφή, υπάρχει και ένα πρακτικό όφελος, καθώς μόνο οι χρόνοι «έναρξης» χρειάζεται να καταγραφούν – κάθε «έναρξη» αναγκαστικά σημαίνει τη «λήξη» κάποιας άλλης κατάστασης (όπως φαίνεται στο Σχήμα 14.4).

ΠΛΑΙΣΙΟ 14.9

Παράδειγμα ενός απλού συστήματος κωδικοποίησης με αμοιβαίο αποκλεισμό και διεξοδικότητα

Κατάσταση 1: Το παιδί 1 μιλά· το παιδί 2 είναι σιωπηλό.

Κατάσταση 2: Το παιδί 1 είναι σιωπηλό· το παιδί 2 μιλά.

Κατάσταση 3: Μιλούν τόσο το παιδί 1 όσο και το παιδί 2.

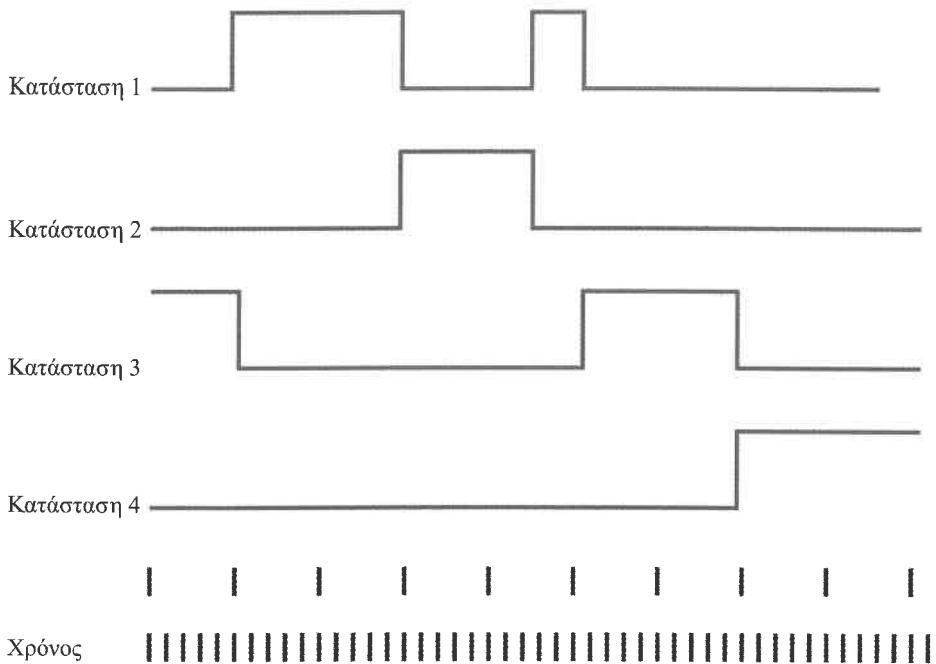
Κατάσταση 4: Είναι σιωπηλό τόσο το παιδί 1 όσο και το παιδί 2.

Κωδικοποίηση διαστημάτων

Η κωδικοποίηση χρονικών διαστημάτων ενεργοποιείται από τον χρόνο και όχι από τα συμβάντα. Η περίοδος παρατήρησης διαιρείται σε διάφορα χρονικά διαστήματα, διάρκειας π.χ. 10 ή 15 δευτερολέπτων. Δουλειά του παρατηρητή είναι να σημειώνει τις πληροφορίες γύρω από το τι συνέβη κατά τη διάρκεια του διαστήματος. Αυτό μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους, αλλά μια συνηθισμένη στρατηγική είναι η κωδικοποίηση στην κατηγορία που αντικατοπτρίζει καλύτερα το τι συνέβη στη διάρκεια του αντίστοιχου διαστήματος (π.χ. με βάση το πιο συχνό συμβάν ή την κυρίαρχη κατάσταση – η κατάσταση που είναι παρούσα κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του χρονικού διαστήματος). Η κωδικοποίηση μπορεί να γίνει με μολύβι και χαρτί και τη χρήση απλής καταγραφής αλληλουχίας (όπως παραπάνω, στο Σχήμα 14.2) ή με ένα ειδικά σχεδιασμένο φύλλο που θα περιλαμβάνει τα χρονικά διαστήματα (όπως παρακάτω, στο Σχήμα 14.5). Μπορεί, όμως, να χρειαστούν και πιο περίπλοκα συστήματα. Μια συνήθης εκδοχή είναι να έχουμε διαφορετικά είδη κωδικοποίησης για διαφορετικά χρονικά διαστήματα. Για παράδειγμα, η γενική κωδικοποίηση διεξάγεται για πέντε διαδοχικά διαστήματα των 10 δευτερολέπτων, και τα επόμενα 10 δευτερόλεπτα χρησιμοποιούνται με διαφορετικό τρόπο (για παράδειγμα, με καταμέτρηση των παιδιών της ομάδας που «κάνουν κάποια εργασία»).

Αυτού του είδους η κωδικοποίηση διαστημάτων μπορεί να γίνει ευκολότερη μέσω ακουστικού, δηλαδή με μια απλή συσκευή που παράγει ένα κλικ, το οποίο ακούει μόνο ο παρατηρητής στο τέλος κάθε διαστήματος. Για τον σκοπό αυτό διατίθεται ειδικός εξοπλισμός, ωστόσο μπορεί πολύ απλά να χρησιμοποιηθεί ένα κασετόφωνο στο οποίο θα μαγνητοφωνούνται τα χρονικά διαστήματα, μαζί με ένα ακουστικό. Μπορούν επίσης να καταγραφούν επιπλέον πληροφορίες υπενθύμισης σε ένα κασετόφωνο που θα βοηθήσουν τον παρατηρητή.

Σχήμα 14.4 Καταγραφή «εκκίνησης» και «τερματισμού» αμοιβαία αποκλειόμενων και διεξοδικών καταστάσεων.

Η κωδικοποίηση διαστημάτων, παρόλο που είναι πολύ δημοφιλής, έχει δεχτεί και αρκετή κριτική. Μπορεί να παρουσιαστεί στρέβλωση στα δεδομένα αν το επιλεγμένο διάστημα δεν είναι μικρότερο από τη μικρότερη διάρκεια που συνήθως έχει μια κωδικοποιήσιμη κατάσταση. Η συμβουλή που δίνουν οι Bakeman και Gottman είναι η εξής:

Όταν η απλότητα και το χαμηλό κόστος στα εργαλεία έχουν μεγαλύτερη σημασία από την ακρίβεια, ή όταν το διάστημα είναι μικρότερο από τα περισσότερα κωδικοποιήσιμα συμβάντα και οι παρατηρητές προτιμούν να ελέγχουν ή να κατηγοριοποιούν διαστήματα παρά να καταγράφουν χρόνους έναρξης, τότε πιθανότατα η στρατηγική κωδικοποίησης διαστημάτων είναι η πιο κατάλληλη. Για όλες τις άλλες περιπτώσεις, θα πρέπει μάλλον να χρησιμοποιείται κάποια εκδοχή της κωδικοποίησης συμβάντων (Bakeman & Gottman, 1997: 48-49).

Δειγματοληψία χρόνου

Στη δειγματοληψία χρόνου, χρησιμοποιείται κάποια αρχή βάσει της οποίας επιλέγονται τα χρονικά διαστήματα στα οποία λαμβάνει χώρα η κωδικοποίηση. Σε αυτά παρεμβάλλονται και διαστήματα όπου δεν γίνεται καθόλου κωδικοποίηση (ή γίνεται κωδικοποίηση κάποιας άλλης μορφής, όπως στο παράδειγμα της προηγούμενης πα-

Χρονικό διάστημα

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Κατηγορία	1										✓	✓	✓	✓	✓
	2	✓				✓									
	3		✓	✓	✓										
	4						✓	✓	✓						
	5										✓				
	6														
	7									✓					
	8														

Σχήμα 14.5 Φύλλο κωδικοποίησης για κωδικοποίηση διαστημάτων (χαρτί και μολύβι).

ραγράφου). Η αρχή μπορεί να είναι το τυχαίο – δηλαδή, πίνακες τυχαίων αριθμών, ή κάποιο άλλο σύστημα (βλ. σ. 477) για την επιλογή χρονικών διαστημάτων σε δευτερόλεπτα, λεπτά ή οτιδήποτε άλλο, για παράδειγμα από το τέλος του ενός διαστήματος κωδικοποίησης μέχρι την έναρξη του επόμενου. Μπορεί, επίσης, να χρησιμοποιηθεί κάποια κανονική αλληλουχία – π.χ. 5 λεπτά «σε λειτουργία» που ακολουθούνται από 15 λεπτά «εκτός λειτουργίας». Αυτή η προσέγγιση εφαρμόζεται ορισμένες φορές όταν τα διαστήματα «εκτός λειτουργίας», όπου δεν υπάρχει παρατήρηση, χρησιμοποιούνται στην πραγματικότητα για να γίνει η καταγραφή.

Πρέπει να σκεφτόμαστε πολύ προσεκτικά αν αυτού του είδους η δειγματοληψία οδηγεί σε αντιπροσωπευτική εικόνα του φαινομένου που παρατηρούμε. Ισχύουν οι γενικές αρχές δειγματοληψίας, όπως συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 11, σ. 396. Η δειγματοληψία χρόνου μπορεί να γίνει ένας πολύ χρήσιμος και αποτελεσματικός τρόπος για να μετρήσουμε πόσος χρόνος δαπανάται στο πλαίσιο κάθε κατηγορίας του συστήματος κωδικοποίησης. Πιθανότατα, ωστόσο, δεν θα αποτελεί τόσο καλό μέσο συλλογής πληροφοριών αλληλουχίας, λόγω των κενών ανάμεσα στις περιόδους παρακολούθησης.

Διασταυρούμενη κατηγοριοποίηση συμβάντων

Σε περιπτώσεις όπου έχουμε εξακριβώσει τι συμβαίνει σε μεγάλο βαθμό, και άρα είμαστε σε θέση να εστιάσουμε περισσότερο την προσοχή μας σε ορισμένα είδη συμβάντων, μπορεί να μας φανεί χρήσιμη μια εναλλακτική προσέγγιση κατηγοριοποίησης.

Ας υποθέσουμε ότι ενδιαφερόμαστε για το τι συμβαίνει όταν ένα παιδί δεν συμπεριφέρεται καλά στην τάξη – π.χ. όταν παίρνει κάτι από κάποιο άλλο παιδί. Μπο-

ρεί να ζητηθεί από τους παρατηρητές να σημειώσουν όχι μόνο την εμφάνιση της συμπεριφοράς, αλλά και συγκεκριμένες πλευρές των όσων έκαναν τα δύο παιδιά ακριβώς πριν το περιστατικό, τι είδους αναταραχή υπήρξε, και πώς επιλύθηκε. Αν μπορούμε να δημιουργήσουμε αμοιβαία αποκλειόμενα και διεξοδικά σύνολα κωδικών για καθεμία από αυτές τις φάσεις, τότε θα μπορούσαμε να πραγματοποιήσουμε *διασταυρούμενη κατηγοριοποίηση* του συμβάντος. Η ανάλυση θα μας δείξει στη συνέχεια τι είναι πιθανόν να οδήγησε στη συμπεριφορά, και άρα θα μας βοηθήσει στην κατανόησή της.

Αξιοπιστία και δομημένη παρατήρηση

Όταν χρησιμοποιούμε δομημένη παρατήρηση, το εργαλείο μας είναι το πρωτόκολλο παρατήρησης *όπως χρησιμοποιείται από τον παρατηρητή*, και το σημαντικό ερώτημα που προκύπτει είναι: «Πόσο καλό είναι το εργαλείο;». Η αξιοπιστία και η εγκυρότητα έρχονται πάλι στο προσκήνιο. Τα θέματα εγκυρότητας στην ουσία είναι παρόμοια με αυτά που ανακύπτουν σε κάθε μέθοδο έρευνας (όπως συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 6, σ. 170), ωστόσο για τη μέτρηση της αξιοπιστίας των δεδομένων που προκύπτουν από τα πρωτόκολλα δομημένης παρατήρησης υπάρχουν κάποιες ειδικότερες και πιο εξειδικευμένες προσεγγίσεις.

Προβλήματα ανακύπτουν αν ο παρατηρητής-εργαλείο παρουσιάζει διακυμάνσεις σε διαφορετικές χρονικές στιγμές ή αν διαφορετικοί παρατηρητές-εργαλεία διαφέρουν μεταξύ τους. Έτσι, υπάρχουν δύο είδη αξιοπιστίας: η *αξιοπιστία παρατηρητή* [intra-observer reliability] (που ονομάζεται κάποιες φορές *συνέπεια παρατηρητή*) και η *αξιοπιστία μεταξύ παρατηρητών* [inter-observer reliability] (ή *συμφωνία μεταξύ παρατηρητών*).

Συνέπεια παρατηρητή

Πρόκειται για τον βαθμό κατά τον οποίο ένας παρατηρητής καταλήγει στα ίδια αποτελέσματα όταν μετρά την ίδια συμπεριφορά σε διαφορετικές περιστάσεις (π.χ. όταν κωδικοποιεί το ίδιο ηχητικό απόσπασμα ή βίντεο σε διάστημα μίας εβδομάδας).

Συμφωνία μεταξύ παρατηρητών

Πρόκειται για τον βαθμό κατά τον οποίο δύο ή περισσότεροι παρατηρητές καταλήγουν στα ίδια αποτελέσματα όταν μετρούν την ίδια συμπεριφορά (π.χ. όταν κωδικοποιούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλο την ίδια ηχογράφηση).

Είναι εξαιρετικά θετικό να υπάρχουν περισσότεροι του ενός παρατηρητές σε μια μελέτη που περιλαμβάνει δομημένη παρατήρηση. Όταν ο παρατηρητής είναι μόνο ένας, ακόμη και αν παρουσιάζει μεγάλη συνέπεια, ενδέχεται να χρησιμοποιεί το πρωτόκολλο παρατήρησης με εντελώς ιδιοσυγκρασιακό τρόπο. Μια καλή συμφωνία μεταξύ παρατηρητών μπορεί να μας προστατεύσει από τον κίνδυνο αυτό, και συμ-

βάλλει σε αρκετά ικανοποιητικό βαθμό στην επίτευξη εγκυρότητας. Ακόμη και αν η μελέτη γίνεται κυρίως με έναν παρατηρητή, συχνά είναι πιθανόν να αξιοποιηθεί η βοήθεια ενός συναδέλφου, ο οποίος θα αφιερώσει τον χρόνο που απαιτείται ώστε να μάθει να χρησιμοποιεί το πρωτόκολλο και να παρατηρήσει ένα ποσοστό των συνεδριών που θα κωδικοποιηθούν.

Τόσο η συνέπεια παρατηρητή όσο και η συμφωνία μεταξύ παρατηρητών μετρούνται με τον ίδιο τρόπο. Έχουν αναπτυχθεί διάφοροι δείκτες που υπολογίζουν είτε τον βαθμό συσχέτισης μεταξύ των δύο συνόλων μέτρησης είτε τη μεταξύ τους συμφωνία (που ορισμένες φορές αποκαλείται και σύμπλευση [concordance]). Οι Bakeman και Gottman (1997) θεωρούν ότι αυτού του είδους η συμφωνία είναι γενικά πολύτιμη, ειδικά σε αναλύσεις αλληλουχιών που περιλαμβάνουν κωδικοποίηση σε βάθος χρόνου. Υποστηρίζουν τη χρήση μετρήσεων συμφωνίας, όπως του συντελεστή Κάπα (κ) του Cohen, που διασφαλίζουν διόρθωση της τυχαίας συμφωνίας. Μια τυποποίηση των μετρήσεων θα επέτρεπε να συγκρίνονται αποτελέσματα που προέκυψαν από διαφορετικές μελέτες με τη χρήση διαφορετικών εργαλείων. Οι Bakeman και Gottman (1997: 62-64) παρουσιάζουν μια εκτεταμένη συζήτηση με παραδείγματα και επιπλέον βιβλιογραφικές αναφορές.

Η δημιουργία ενός «πίνακα αντιπαράθεσης» που δείχνει το μοτίβο συμφωνιών και διαφωνιών μεταξύ δύο παρατηρητών σε έναν πίνακα δύο διαστάσεων δείχνει πολύ καθαρά πού διαφέρουν στην κρίση τους οι δύο παρατηρητές. Το στοιχείο αυτό μπορεί να φανεί χρήσιμο στο στάδιο της εκπαίδευσης, ώστε να εντοπιστούν αυτού του είδους οι συγχύσεις. Ενδέχεται να χρειαστεί επιπλέον εκπαίδευση ή να δοθεί προσοχή στους ορισμούς των κατηγοριών.

Σε κάποια πρωτόκολλα κωδικοποίησης, οι «μονάδες» που κωδικοποιούνται δεν είναι προβληματικές και οι διαφορετικοί παρατηρητές δεν δυσκολεύονται να τις αναγνωρίσουν. Ας υποθέσουμε ότι απλώς πρέπει να κατηγοριοποιήσετε κάθε ολοκληρωμένη συνεισφορά ενός παιδιού και ενός ενήλικα σε μια συζήτηση. Είναι εύκολο να καθορίσει κανείς αν μιλά το παιδί ή αν μιλά ο ενήλικας – η δυσκολία έγκειται στην απόφαση του πώς να κωδικοποιήσει κανείς το εκφώνημα. Ωστόσο, αν έχουμε ένα σύστημα όπου κάθε συμβολή πρέπει να διαχωριστεί σε επιμέρους μονάδες αλληλουχίας («δίνει οδηγίες», «δίνει το καλό παράδειγμα», «επαινεί» κ.λπ.), τα σημεία μετάβασης μεταξύ των μονάδων μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο διαφωνίας μεταξύ των παρατηρητών. Στην περίπτωση αυτή, πρέπει πρώτα να εξασφαλίσουμε μια ικανοποιητική συμφωνία μεταξύ των παρατηρητών γύρω από τα όρια των μονάδων (με τον τρόπο που γίνεται και για το ίδιο το πρωτόκολλο κωδικοποίησης – Bakeman & Gottman, 1997: 68-71), πριν περάσουμε στο κύριο έργο μέτρησης της συμφωνίας γύρω από τις κατηγορίες.

Αντιδραστικότητα στη μέτρηση της συμφωνίας μεταξύ των παρατηρητών

Όπως ακριβώς υπάρχει το πρόβλημα ότι ο παρατηρητής μπορεί να αλλάξει το παρατηρούμενο αντικείμενο, έτσι και η παρατήρηση από τον παρατηρητή μπορεί να επηρεαστεί από τον έλεγχο της συμφωνίας μεταξύ των παρατηρητών. Οι Tarlin και

Reid (1973) εξέτασαν τις επιδράσεις που έχουν οι διαφορετικοί τρόποι παρακολούθησης της αξιοπιστίας μιας παρατήρησης. Οι ερευνητές παρακολουθούσαν συνεχώς όλους τους παρατηρητές, αλλά παρείχαν διαφορετική ενημέρωση σε κάθε ομάδα. Η χειρότερη επίδοση ως προς την αξιοπιστία προήλθε από παρατηρητές που δεν γνώριζαν ότι παρακολουθούνται. Η μεσαία επίδοση παρατηρήθηκε σε όσους γνώριζαν ότι παρακολουθούνται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Η καλύτερη επίδοση σημειώθηκε από όσους είχαν την εντύπωση ότι παρακολουθούνται κρυφά σε τυχαία επιλεγμένες περιστάσεις. Τα συμπεράσματα είναι ξεκάθαρα. Είναι θετικό όχι μόνο να γίνονται έλεγχοι για τη συμφωνία μεταξύ παρατηρητών, αλλά και οι παρατηρητές να το γνωρίζουν, χωρίς όμως να γνωρίζουν ποιες περιόδους παρατήρησης θα ελεγχθούν. Αυτό, φυσικά, είναι πιο εύκολο να οργανωθεί όταν η ανάλυση γίνεται μέσω βίντεο ή άλλης μαγνητοσκόπησης παρά όταν οι συνεδρίες κωδικοποιούνται ζωντανά.

«Μετατόπιση παρατηρητή»

Τα είδη απειλών κατά της εγκυρότητας που συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 6, στο πλαίσιο των προκαθορισμένων ερευνητικών σχεδίων (βλ. σ. 174), έρχονται και στο προσκήνιο όταν χρησιμοποιείται δομημένη παρατήρηση. Η «χρήση εργαλείων μέτρησης» είναι ένα ιδιαίτερο πρόβλημα, το οποίο προκαλείται από πιθανές αλλαγές του εργαλείου μέτρησης. Εδώ, αναφέρεται στις αλλαγές του τρόπου με τον οποίο ο παρατηρητής χρησιμοποιεί το πρωτόκολλο παρατήρησης, και συνήθως ονομάζεται «μετατόπιση παρατηρητή». Ο παρατηρητής μπορεί, λόγω της αυξημένης εξοικείωσης με τη χρήση του εργαλείου, να «βλέπει» ευκολότερα παραδείγματα συγκεκριμένων κατηγοριών ή, με το πέρασμα του χρόνου, να υπάρχουν λεπτές διαφορές στους τρόπους με τους οποίους ερμηνεύει τους ορισμούς των κατηγοριών. Οι έλεγχοι συμφωνίας μεταξύ των παρατηρητών μειώνουν σε κάποιον βαθμό τις επιδράσεις αυτές, καθώς η μετατόπιση είναι πιθανόν να είναι ατομική και ιδιοσυγκρασιακή. Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν έλεγχοι στον ίδιο παρατηρητή, ίσως με περιοδική επιστροφή στην αξιολόγηση των παραδειγμάτων της εκπαίδευσης.

Επιδράσεις προσδοκιών

Οι παρατηρητές που κωδικοποιούν τη συμπεριφορά μετά από κάποια παρέμβαση ενδέχεται να περιμένουν να δουν «θετικές» αλλαγές σε σύγκριση με την κατάσταση πριν την παρέμβαση. Πρόκειται για μια κλασική κατάσταση προσδοκιών τύπου Rosenthal (Blanc, 1993· Rosenthal, 1976· Rosenthal & Rubin, 1980), ειδικά όταν ο παρατηρητής είναι επίσης το άτομο που επενδύει στα αποτελέσματα της μελέτης. Και πάλι, οι έλεγχοι συμφωνίας μεταξύ των παρατηρητών προσφέρουν κάποια εγγύηση, παρόλο που μπορεί να υπάρξει κάποια (ασυνείδητη;) σύμπραξη. Μπορεί κανείς να εφαρμόσει κάποιου είδους «τυφλή» κωδικοποίηση. Αν υπάρχουν ομάδες σύγκρισης, οι παρατηρητές δεν πρέπει να γνωρίζουν σε ποια ομάδα ανήκει το άτομο που παρατηρείται. Μπορεί να είναι εφικτό για τους παρατηρητές να παραμείνουν «τυφλοί» όσον αφορά το αν παρακολουθούν συνεδρία πριν ή μετά την παρέμβαση. Κάποιες φορές

μπορεί επίσης να εφαρμοστεί ένα σύστημα όπου ο ένας παρατηρητής θα εμπλέκεται άμεσα στη συγκεκριμένη προσπάθεια και θα γνωρίζει τι ακριβώς συμβαίνει, αλλά ο δεύτερος εκπαιδευμένος παρατηρητής (που μπορεί να εμπλέκεται άμεσα σε μια άλλη προσπάθεια) θα είναι «τυφλός» ως προς αυτά τα χαρακτηριστικά.

Η χρήση βιντεοσκόπησης προσφέρει περισσότερες λύσεις. Οι περίοδοι πριν και μετά τον χειρισμό μπορούν να κωδικοποιηθούν με τυχαία σειρά αφού έχουν συλλεγεί όλα τα δεδομένα. Ωστόσο, ακόμη και αν δώσουμε πολύ μεγάλη προσοχή, είναι σχεδόν αδύνατο να εξαφανίσουμε όλες τις ενδείξεις (ρούχα, διακόσμηση, φύλλα στα δέντρα κ.λπ.). Το βιντεοσκοπημένο υλικό παρουσιάζει και άλλα πλεονεκτήματα, ειδικά επειδή προσφέρει την ευκαιρία πολλαπλών προβολών, αλλά η χρήση του θα πρέπει να γίνεται προσεκτικά, μετά από πολλή σκέψη, πιλοτική έρευνα και σωστό υπολογισμό του χρόνου. Η βιντεοταινία αναγκαστικά συλλαμβάνει μία μόνο οπτική των συμβάντων, και είναι πολύ δελεαστικό να συγκεντρώσει κανείς μεγάλες ποσότητες από ταινίες προς κωδικοποίηση.

Επιπλέον μέθοδοι συλλογής δεδομένων

Στο Κεφάλαιο αυτό:

- Καλύπτουμε μια ομάδα μεθόδων που είναι γνωστές ως μη παρεμβατικές μετρήσεις ή έμμεση παρατήρηση – συμπεριλαμβανομένης της ανάλυσης τεκμηρίων, της ανάλυσης περιεχομένου και της ανάλυσης αρχείων.
- Παρουσιάζουμε μια εισαγωγή σε διάφορες άλλες πιο εξειδικευμένες τεχνικές.
- Εξετάζουμε τις ευκαιρίες που παρουσιάζει το διαδίκτυο για την έρευνα.
- Επιστούμε την προσοχή στη χρήση μεθόδων που απαιτούν εις βάθος κατανόηση του αντίστοιχου θεωρητικού υπόβαθρου, και
- Τέλος, συνιστούμε τη χρήση περισσότερων μεθόδων συλλογής δεδομένων, όποτε αυτό είναι εφικτό.

Εισαγωγή

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΥΤΟ καλύπτει μια μεγάλη ποικιλία μεθόδων. Το πρώτο μέρος καλύπτει μια σημαντική ομάδα, η οποία εδώ εξετάζεται υπό τον τίτλο των μη παρεμβατικών μετρήσεων. Κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι βασίζονται στη μελέτη ήδη υπάρχοντος υλικού. Η συλλογή δεδομένων που αξιοποιεί την άμεση παρατήρηση, η οποία συζητήθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ενέχει πάντα τον κίνδυνο αλλαγής του αντικειμένου παρατήρησης με κάποιον τρόπο. Η χρήση υλικού που είναι ήδη διαθέσιμο ανεξάρτητα από τη δική μας έρευνα απομακρύνει αυτόν τον κίνδυνο.

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται συνοπτικά και πολλές άλλες μέθοδοι. Αρκετές από αυτές είναι αρκετά εξειδικευμένες, και χρησιμεύουν σε συγκεκριμένα έργα ή καταστάσεις, ενώ άλλες –αν και χρησιμοποιούνται σχετικά συχνά στην κοινωνική έρευνα– δεν αποτελούν προφανείς υποψηφιότητες για την έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ισχύει και εδώ η συνήθης αρχή. Αν μία από αυτές τις μεθόδους προσφέρει ένα μέσο για να πάρουμε απαντήσεις σε ένα ερευνητικό ερώτημα που μας ενδιαφέρει, στρέφουμε την προσοχή μας σε αυτήν τη μέθοδο. Κάποιες από τις μεθόδους εί-

ναι κατάλληλες για συγκεκριμένα μόνο είδη δεδομένων (π.χ. οπτικές μέθοδοι και αφηγηματική ανάλυση). Άλλες (όπως τα πλέγματα ρεπερτορίου, η ανάλυση συνομιλίας και η ανάλυση λόγου) έχουν ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό φορτίο που δεν μας επιτρέπει να τις δούμε ως «έτοιμες προς χρήση» τεχνικές έτοιμες προς χρήση, τις οποίες μπορούμε να εφαρμόσουμε χωρίς να υιοθετήσουμε το σύνολο της θεωρίας. Άλλες, ενώ από ορισμένους σχολιαστές θεωρούνται μέθοδοι έρευνας, μπορούν να γίνουν καλύτερα αντιληπτές ως διαφορετικές ερευνητικές στρατηγικές έρευνας (π.χ. προσομοίωση) ή ως τεχνικές ανάλυσης (π.χ. μετα-ανάλυση). Ορισμένες (όπως τα πρωτόκολλα, τα χρονογραφήματα ή βινιέτες, τα σενάρια, τα κρίσιμα συμβάντα, οι ομάδες Delphi και οι ονομαστικές ομάδες) είναι χρήσιμες τεχνικές για ειδικούς σκοπούς.

Το διαδίκτυο έχει γίνει μέρος της ζωής μας και έχει ήδη αναφερθεί σε αρκετά σημεία αυτού του κειμένου, κυρίως ως εργαλείο που μας βοηθά στη διεξαγωγή της έρευνας. Ωστόσο, η σημασία του το καθιστά επίσης υποψήφιο θέμα έρευνας. Και οι δύο αυτές πλευρές καλύπτονται στο παρόν Κεφάλαιο.

Μη παρεμβατικές μετρήσεις

Σήμερα, ολοένα και περισσότερο συνειδητοποιούμε τις επιδράσεις που ασκούν οι άνθρωποι στο περιβάλλον τους, ειδικά σε σχέση με τη ρύπανση: «τρύπες του όζοντος», ραδιενεργά απόβλητα κ.λπ. Μια συγκεκριμένη κατηγορία αυτών των επιδράσεων αφορά τα αντικείμενα που κατασκευάζει ο άνθρωπος και αφήνει πίσω του πράγματα που δημιουργούνται «σκόπιμα»: από τη ζωγραφική των σπηλαίων στα προϊστορικά χρόνια, μέχρι τους μεσαιωνικούς καθεδρικούς ναούς και τα κουτιά από φελιζόλ για τις παραγγελίες πίτσας. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι οι άνθρωποι αποκαλύπτουν κάτι για τον εαυτό τους μέσα από αυτήν την παραγωγή: ότι τα αντικείμενα αυτά αποτελούν ενδείξεις γύρω από τον χαρακτήρα του τρόπου ζωής μιας κοινωνίας.

Είτε πρόκειται για ακούσια παράγωγα είτε για σκόπιμη δημιουργία, τα «πράγματα» που παράγουν οι άνθρωποι προσφέρουν ευκαιρίες για τον ερευνητή του πραγματικού κόσμου. Ο Eugene Webb, ο Donald Campbell και οι συνεργάτες τους (Webb, Campbell, Schwartz, Sechrest, & Groves, 1981· Webb, Campbell, Schwartz, & Sechrest, 2000) έχουν εξοικειώσει τους κοινωνικούς επιστήμονες με ένα ευρύ φάσμα αυτού που ονομάζουν *μη παρεμβατικές μετρήσεις* (βλ. επίσης Lee, 2000): δηλαδή, πραγμάτων που, μέσω της επινοητικότητας και της εξαγωγής συμπερασμάτων, μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελούν ενδείξεις κάποιας πτυχής της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Το πιο συχνά αναφερόμενο παράδειγμα είναι αυτό από τα πλακάκια δαπέδου γύρω από το έκθεμα με το εκκολαπτόμενο αυγό στο Μουσείο Επιστήμης και Βιομηχανίας του Σικάγου, τα οποία χρειάζονταν αντικατάσταση κάθε περίπου έξι εβδομάδες, ενώ τα πλακάκια σε άλλα σημεία του μουσείου δεν απαιτούσαν αντικατάσταση ακόμη και για χρόνια. Αυτή η «επιλεκτική αλλοίωση» αποτελεί ένδειξη της σχετικής δημοτικότητας των εκθεμάτων.

Οι μελετητές έκαναν τη διάκριση ανάμεσα στις *μετρήσεις αλλοίωσης* και τις *μετρήσεις συσσώρευσης*. Με βάση αυτές τις τελευταίες, για παράδειγμα, μπορούμε να

μετρήσουμε τα άδεια μπουκάλια αλκοολούχων ποτών στους κάδους απορριμμάτων για να υπολογίσουμε το επίπεδο κατανάλωσης αλκοόλ των νοικοκυριών, σε μια πόλη όπου επισήμως απαγορεύεται το αλκοόλ. Και οι δύο κατηγορίες μετρούν ίχνη – τις υλικές επιδράσεις μιας αλληλεπίδρασης που εξακολουθούν να υπάρχουν έπειτα από αυτήν. Συνήθως αναφέρονται ως «υπο-προϊόντα της συμπεριφοράς». Για παράδειγμα, το βάρος ως υπο-προϊόν της κατανάλωσης φαγητού αποτελεί έναν προφανή τρόπο μέτρησης σε μελέτες για την παχυσαρκία (π.χ. Blackburn, 2008). Στο Πλαίσιο 15.1 παρουσιάζονται διάφορα παραδείγματα, τα οποία φανερώνουν το μεγάλο εύρος των δυνατοτήτων που υπάρχουν. Σε καθένα από αυτά τα παραδείγματα είναι πιθανόν να υπάρχουν προβλήματα στην εξαγωγή των συμπερασμάτων που προτείνονται.

Μετρήσεις συσσώρευσης

Η συσσώρευση αναφέρεται σε κάτι επιπλέον ή επιπρόσθετο, στη συγκέντρωση ενός προϊόντος ή κατάλοιπου. Εκτός από τις αναλύσεις οικιακών απορριμμάτων διαφόρων ειδών (Rathje & Murphy, 1992· Strasser, 2000) –οι οποίες είναι εξαιρετικά δημοφιλείς στους αρχαιολόγους, αλλά όχι τόσο στους κοινωνικούς επιστήμονες (μή-

ΠΛΑΙΣΙΟ 15.1

Διάφορες μη παρεμβατικές μετρήσεις

- Η διάμετρος ενός κύκλου παιδιών, ως ένδειξη του φόβου μετά από μια ανάγνωση ιστορίας φαντασμάτων.
- Η διαστολή της κόρης του ματιού, ως ένδειξη φόβου ή ενδιαφέροντος.
- Ο βαθμός σχηματισμού συστάδων από λευκούς και μαύρους φοιτητές και φοιτήτριες στις πανεπιστημιακές διαλέξεις, ως δείκτης φυλετικών στάσεων.
- Η παραμόρφωση στο μέγεθος των σχεδίων του Άη-Βασίλη, ως δείκτης του ενδιαφέροντος των παιδιών για τα Χριστούγεννα.
- Ο χρόνος που δαπανάται μπροστά από μια βιτρίνα, ως δείκτης της ελκυστικότητάς της.
- Ο αριθμός δανεισμού των βιβλίων μιας βιβλιοθήκης ή αγορών από βιβλιοπωλείο, ως δείκτης της δημοφιλίας τους.
- Το βάρος του φαγητού που έχει μείνει στο πιάτο σε σύγκριση με το αρχικό βάρος, ως δείκτης της αποδοχής του φαγητού σε ένα ίδρυμα.
- Οι ρυθμίσεις στο ραδιόφωνο ενός αυτοκινήτου όταν πηγαίνει για σέρβις, ως δείκτης της σχετικής δημοτικότητας των διάφορων ραδιοφωνικών σταθμών.
- Ποσοστό και είδος των γκράφιτι σε δημόσιες τουαλέτες για άντρες και γυναίκες, ως δείκτης των έμφυλων διαφορών.
- Διαφορές στην ποσότητα σκουπιδιών στους δρόμους, ως δείκτης της σχετικής αποτελεσματικότητας των διαφορετικών στρατηγικών καθαριότητας στους δημόσιους χώρους.

(Εν μέρει, βάσει των Webb κ.συν. 2000: 2-3)

πως επειδή οι δυσάρεστες οσμές διαλύονται με τον χρόνο;)– τα παραδείγματα περιλαμβάνουν επίσης τα σκουπίδια του δρόμου και τα γκράφιτι. Τα σκουπίδια στον δρόμο χρησιμοποιούνται ως ένδειξη των μοτίβων διάφορων πρακτικών σε δημόσιους χώρους. Τα γκράφιτι έχουν συνδεθεί με την εδαφικότητα, για παράδειγμα σε περιοχές του Μπέλφαστ. Η συχνότητα χρήσης αποτελεί δημοφιλές σημείο εστίασης των μετρήσεων συσσώρευσης – ο αριθμός σφραγίδων ημερομηνίας σε ένα βιβλίο βιβλιοθήκης· ή τα χιλιόμετρα που έχουν καταγραφεί από το κοντέρ ενός αυτοκινήτου ή βαν· ή τα άτομα που περνούν από τα διόδια. Ωστόσο, διαθέσιμες ενδείξεις υπάρχουν σχεδόν για κάθε φαινόμενο: είναι εκεί και μας περιμένουν. Για παράδειγμα, οι φάκελοι «εσωτερικής αλληλογραφίας» που καταλήγουν στις γραμματοθυρίδες ενός πανεπιστημίου, με τις διαδοχικά συμπληρωμένες και διαγραμμένες διευθύνσεις σε μικρά πλαίσια πάνω στους φακέλους, αποτελούν ένα πιθανό εργαλείο για να βρούμε τα μοτίβα επικοινωνίας εντός ενός οργανισμού.

Μετρήσεις αλλοίωσης

Η αλλοίωση αναφέρεται στην επιδείνωση ή τη φθορά, σε κάτι που φθείρεται ή εξαφανίζεται τελείως. Και πάλι, η συχνότητα χρήσης είναι το προφανέστερο στοιχείο εστίασης, όπου η φθορά μάς φανερώνει τα μοτίβα αλληλεπίδρασης, τη σχετική δημοτικότητα κ.λπ.

Στο Πλαίσιο 15.2 παρουσιάζονται ορισμένα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των μετρήσεων «ιχνών» και των δύο ειδών. Πιθανότατα θα ήταν σωστό αν λέγαμε ότι οι μετρήσεις φυσικών ιχνών παίζουν μικρό μόνο ρόλο στην έρευνα στην οποία συμμετέχουν άνθρωποι: σίγουρα, είναι πολλοί λίγοι οι κοινωνικοί επιστήμονες που κάνουν αυτή τη στιγμή σοβαρή χρήση τους. Δυνητικά, ωστόσο, μπορούν να συμβάλουν σημαντικά ως δεύτερη, επιπρόσθετη, μέθοδος. Αν δει κανείς τα φυσικά ίχνη με αυτόν τον τρόπο, εξαφανίζονται πολλά από τα μειονεκτήματά τους, ενώ η μη αντιδραστικότητά τους μπορεί να επικυρώσει άλλες, πιο βασικές, μεθόδους.

Ανάλυση περιεχομένου τεκμηρίων

Παρότι η χρήση μετρήσεων φυσικών ιχνών δεν έχει ξεπεράσει ποτέ τα όρια της περιέργειας στην εφαρμοσμένη κοινωνική έρευνα, υπάρχει μεγάλο ενδιαφέρον στην ανάλυση συγκεκριμένων ειδών αντικειμένων: των *τεκμηρίων*. Εδώ εννοούνται κυρίως τα γραπτά τεκμήρια, δηλαδή βιβλία, εφημερίδες ή περιοδικά, ειδοποιήσεις, επιστολές ή οτιδήποτε άλλο, αν και ο όρος ορισμένες φορές περιλαμβάνει επίσης μη γραπτά τεκμήρια, όπως ταινίες και τηλεοπτικά προγράμματα, εικόνες, σχέδια και φωτογραφίες.

Μια συνήθης προσέγγιση στην ανάλυση τεκμηρίων είναι η *ανάλυση περιεχομένου*, η ποσοτική ανάλυση των όσων περιλαμβάνει το τεκμήριο. Διαφέρει από τις τεχνικές που έχουμε εξετάσει μέχρι στιγμής αφού είναι έμμεση. Δηλαδή, αντί για την άμεση παρατήρηση ή τη συνέντευξη και αντί για τη συμπλήρωση ενός ερωτηματολογίου για τους σκοπούς της έρευνας, εδώ ασχολούμαστε με κάτι που έχει παραχθεί για διαφορετικό σκοπό. Πρόκειται για *μη επεμβατική μέτρηση* (βλ. την προη-

ΠΛΑΙΣΙΟ 15.2

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα των μετρήσεων «ίχνων»

Πλεονεκτήματα

1. Είναι μη παρεμβατικές και μη αντιδραστικές. Ο ερευνητής δεν χρειάζεται να βρίσκεται σε απευθείας επαφή με το άτομο ή τα άτομα που παράγουν τα ίχνη, και άρα δεν υπάρχει λόγος να επηρεάζεται η συμπεριφορά τους από την έρευνα.
2. Προσφέρουν πολύτιμο μέσο διασταύρωσης άλλων μετρήσεων, είτε προς επιβεβαίωση είτε προς απόρριψή τους.
3. Ενθαρρύνουν την επινοητικότητα και τη δημιουργικότητα των ερευνητών.

Μειονεκτήματα

1. Το άτομο ή τα άτομα που είναι υπεύθυνα για το ίχνος και/ή ο πληθυσμός από τον οποίο προέρχονται μπορεί να είναι δύσκολο να προσδιοριστούν.
2. Ομοίως, ενδέχεται να μην είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι όλα τα άτομα που εμπλέκονται συμβάλλουν εξίσου στο ίχνος (μπορεί να έχει συμβάλει σημαντικά ένα μόνο άτομο, με επανειλημμένη συμμετοχή).
3. Στις προφανείς συνδέσεις ανάμεσα στην αιτία και το αποτέλεσμα (π.χ. χρήση και ίχνος) μπορεί να παρεμβάλλονται άλλοι παράγοντες (π.χ. μαλακό έδαφος).
4. Δεοντολογικές δυσκολίες σε έρευνες που δεν υπάρχει γνώση ή συγκατάθεση των ανθρώπων (πιθανόν να εξαρτάται από την περίπτωση – μια μελέτη για μπουκάλια ούισκι ή γράμματα σε κάδους είναι από ηθικής άποψης πιο αμφιλεγόμενη από ό,τι τα μοτίβα φθοράς σε μονοπάτια).

γούμενη ενότητα), η οποία είναι μη αντιδραστική, αφού το τεκμήριο δεν επηρεάζεται από το γεγονός ότι το χρησιμοποιούμε. *Είναι, φυσικά, πιθανόν να αναλύσει κανείς τα περιεχόμενα των τεκμηρίων ή άλλων υλικών που έχουν συλλεγεί άμεσα για τους σκοπούς της έρευνάς μας. Στην περίπτωση αυτή, δεν μιλάμε για μη παρεμβατική τεχνική.* Το γεγονός ότι ένα άτομο συμπληρώνει, για παράδειγμα, ένα ημερολόγιο για την έρευνα, μπορεί με κάποιον τρόπο να αλλάξει τη συμπεριφορά του· με άλλα λόγια, υπάρχει η πιθανότητα αντιδραστικών επιδράσεων.

Η ανάλυση περιεχομένου έχει οριστεί με διάφορους τρόπους. Η Neuendorf (2002) την ορίζει ως «συστηματική, αντικειμενική, ποσοτική ανάλυση των χαρακτηριστικών ενός μηνύματος» (2002: 1). Ο Krippendorff (2013) θεωρεί ότι «η ανάλυση περιεχομένου έχει εξελιχθεί σε ένα ρεπερτόριο ερευνητικών μεθόδων που υπόσχεται την εξαγωγή συμπερασμάτων από κάθε είδους λεκτικά, εικονογραφικά, συμβολικά και επικοινωνιακά δεδομένα» (2013: 23). Τονίζει επίσης τη σημασία των πλαισίων χρήσης τους.

Η εστίαση στα κείμενα, συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο των εγγράφων αλλά και δεδομένων όπως είναι τα έργα τέχνης, οι εικόνες, οι χάρτες, οι ήχοι, τα σήματα, τα σύμβολα, ακόμη και αριθμητικές καταγραφές, αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό

της ανάλυσης περιεχομένου. Το πλαίσιο περιλαμβάνει τον σκοπό του τεκμηρίου, καθώς και διάφορες θεσμικές, κοινωνικές και πολιτισμικές πλευρές του.

Μπορεί κανείς να χειριστεί τα τεκμήρια και με άλλους τρόπους, πέρα από την ανάλυση του περιεχομένου τους. Οι προσεγγίσεις αυτές, για παράδειγμα το ενδιαφέρον για την αυθεντικότητα του εγγράφου ή για τις προθέσεις του συγγραφέα, προέρχονται από τις μεθόδους των ιστορικών. Στην ουσία, ασχολούνται με τα προβλήματα της συλλογής και της αξιολόγησης των τεκμηριωμένων στοιχείων. Οι Barzun και Graff (2003) παρουσιάζουν μια άποψη για την έρευνα από την οπτική του ιστορικού, η οποία συνιστά μια πολύ χρήσιμη προσθήκη στη μεθοδολογική εκπαίδευση όσων χρησιμοποιούν μεθόδους κοινωνικής έρευνας.

Η λίστα των κριτηρίων που προτείνουν οι Gottschalk, Kluckhohn και Angell (1945) σε σχέση με τη χρήση των προσωπικών τεκμηρίων για ερευνητικούς σκοπούς, εξακολουθεί να αποτελεί μια χρήσιμη σύνοψη σημαντικών πτυχών που σχετίζονται με την ακρίβεια όλων των τεκμηρίων:

- Ήταν η τελική πηγή του στοιχείου (ο βασικός μάρτυρας) *σε θέση να πει την αλήθεια;*
- Ήταν ο βασικός μάρτυρας *πρόθυμος να πει την αλήθεια;*
- *Αναφέρεται με ακρίβεια ο βασικός μάρτυρας, σε σχέση με το υπό εξέταση στοιχείο;*
- *Υπάρχει κάποια εξωτερική επιβεβαίωση του υπό εξέταση στοιχείου;* (1945: 35)

Άλλες σημαντικές ερωτήσεις που αφορούν τη χρήση οποιουδήποτε τεκμηρίου περιλαμβάνουν τα εξής: «Ποιος το παρήγαγε, για ποιον σκοπό, και από ποια οπτική ή με βάση ποια αντίληψη;» (Βλ. τη συζήτηση από τον ιστορικό E. H. Carr, στο κλασικό βιβλίο του με τίτλο *What is History?*, Carr, 1961.)

Η ανάλυση περιεχομένου μοιάζει από πολλές απόψεις με τη δομημένη παρατήρηση. Αυτή η ομοιότητα είναι ιδιαίτερα εμφανής όταν η δομημένη παρατήρηση διεξάγεται βάσει μιας καταγραφής της παρατηρούμενης κατάστασης. Η βιντεοσκόπηση μιας τέτοιας διαδικασίας μοιάζει να είναι πολύ παρόμοιο στοιχείο με τη βιντεοσκόπηση, για παράδειγμα, ενός τηλεοπτικού προγράμματος. Η βασική διαφορά είναι ότι στην πρώτη περίπτωση η πρόθεση είναι να προσεγγίσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο την εικόνα της κατάστασης που θα έβλεπε ζωντανά ο παρατηρητής. Η επιλογή της εστίασης και της κατεύθυνσης γίνεται με βάση τις ανάγκες του παρατηρητή. Η επεξεργασμένη εικόνα ενός τηλεοπτικού προγράμματος βρίσκεται υπό τον έλεγχο του παραγωγού της εκπομπής που έχει τη δική του ατζέντα, η οποία είναι απίθανο να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες ενός αναλυτή περιεχομένου.

Στο σημείο αυτό, γίνεται φανερό ένα γενικότερο πρόβλημα της ανάλυσης περιεχομένου. Το υλικό που πρόκειται να αναλυθεί δεν είναι μόνο μη δομημένο, ή τουλάχιστον μη δομημένο για τις ανάγκες του παρατηρητή· είναι γενικά ένα τεκμήριο με κάποιον σκοπό. Και ο σκοπός αυτός είναι σημαντικός για την κατανόηση και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων της ανάλυσης. Στην ανάλυση τεκμηρίων, γίνεται ορισμένες φορές διάκριση ανάμεσα στα *συνειδητά* και τα *μη συνειδητά* τεκμήρια. Τα συνειδητά τεκμήρια είναι τα τεκμήρια που ο ίδιος ο δημιουργός τους σκόπευε να γνωστο-

ποιήσει. Τα μη συνειδητά τεκμήρια είναι όλα τα άλλα στοιχεία που μπορούν να αλιευτούν από αυτά.

Ποιοτικές αναλύσεις τεκμηρίων

Τα τεκμήρια συνήθως βασίζονται σε κείμενα – δηλαδή, απαρτίζονται από λέξεις. Έχουμε ήδη καλύψει ερευνητικά σχέδια και μεθόδους συλλογής δεδομένων που παράγουν ποιοτικά δεδομένα, συνήθως με τη μορφή λέξεων. Ενώ η παραδοσιακή προσέγγιση της ανάλυσης περιεχομένου είναι ουσιαστικά ποσοτική –μετρά τον αριθμό και το είδος των διάφορων χαρακτηριστικών του κειμένου– μπορούμε κάλλιστα να εφαρμόσουμε οποιασδήποτε προσέγγιση ανάλυσης ποιοτικών δεδομένων, σύμφωνα με την αναλυτική περιγραφή του Κεφαλαίου 18. Πολλές από τις μεθόδους που αναλύονται αργότερα στο παρόν Κεφάλαιο, συμπεριλαμβανομένης της μελέτης του λόγου, των συνομιλιών, των αφηγήσεων, των βιογραφιών και των προφορικών ιστοριών, συνήθως περιλαμβάνουν την ποιοτική ανάλυση κάποιου είδους τεκμηρίου που βασίζεται σε κείμενο. Οι Miller και Alvarado (2005) προτείνουν αρκετές διαφορετικές προσεγγίσεις ποιοτικής μεθοδολογίας.

Προσέξτε, ωστόσο, ότι οι προειδοποιήσεις της προηγούμενης παραγράφου εξακολουθούν να ισχύουν. Αν ένα τεκμήριο έχει παραχθεί εκτός ερευνητικού πλαισίου, εύλογα θα υπάρχει σοβαρός προβληματισμός γύρω από την ακρίβεια και τις πιθανές μεροληψίες που προκύπτουν από τον σκοπό του τεκμηρίου. Στα τεκμήρια που παράγονται άμεσα για ερευνητικούς σκοπούς, είναι πιο εύκολο να εκτιμηθούν οι πιθανές περιπτώσεις μεροληψίας, αλλά φυσικά και εκεί εξακολουθούν να υπάρχουν.

Χρήσεις της ανάλυσης περιεχομένου

Η ανάλυση περιεχομένου απέκτησε σημασία στις κοινωνικές επιστήμες στις αρχές του 20ού αι., σε μια σειρά ποσοτικών αναλύσεων εφημερίδων, κυρίως στις ΗΠΑ. Σε μια συζήτηση που προείκαζε τις τωρινές ανησυχίες γύρω από τα ταμπλόιντ στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι διάφορες εκστρατείες ενάντια στη «φτηνή κίτρινη δημοσιογραφία» συνοδεύτηκαν από στατιστικές μελέτες που έδειχναν πώς οι «αξιόλογες» ειδήσεις εξέλιπαν όλο και περισσότερο, δίνοντας τη θέση τους στο κουτσομπολιό, τα αθλητικά και τα σκάνδαλα (Krippendorff, 2013). Αυτού του είδους η ανάλυση περιεχομένου επεκτάθηκε στη συνέχεια στο ραδιόφωνο και την τηλεόραση, και συνεχίζει ακάθεκτη, για παράδειγμα σε μελέτες για τη διαφήμιση, καθώς και για την πορνογραφία και τη βία στα διάφορα μέσα.

Παρόμοιες μελέτες έχουν επιχειρήσει να αξιολογήσουν τη μεροληψία στα σχολικά βιβλία και την απεικόνιση θετικών και αρνητικών στάσεων απέναντι στους μαύρους, τις γυναίκες και τους ομοφυλόφιλους, τόσο στα ίδια τα κείμενα όσο και σε άλλα δημοσιεύματα. Αν και το ενδιαφέρον πιθανότατα εξακολουθεί να επικεντρώνεται στον χώρο της μαζικής επικοινωνίας, η ανάλυση περιεχομένου έχει χρησιμοποιηθεί πιο πρόσφατα σε ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών επιστημών. Ειδικότερα, η προσέγγιση που αναφέρεται εδώ μπορεί να προσαρμοστεί εύκολα στην ανάλυση ποιοτικών δε-

δομένων από συνεντεύξεις και ερωτηματολόγια (π.χ. στην κωδικοποίηση ανοιχτών ερωτήσεων σε δειγματοληπτικές έρευνες), καθώς και από άμεση παρατήρηση (συνήθως μέσω της κωδικοποίησης μαγνητοταινιών και μεταγραμμένων κειμένων).

Τα ίδια τα τεκμήρια καλύπτουν ένα πολύ ευρύ φάσμα θεμάτων, μεταξύ άλλων:

- πρακτικά συναντήσεων
- επιστολές, υπομνήματα κ.λπ.
- ημερολόγια
- ομιλίες
- εφημερίδες και
- άρθρα περιοδικών.

Συγκεκριμένα πλαίσια παράγουν ειδικότερες κατηγορίες τεκμηρίων. Σε πλαίσια κοινωνικής εργασίας και υγείας, ενδέχεται να είναι σημαντικά διάφορα είδη καταγραφής περιπτώσεων. Οι μελέτες που αφορούν σχολεία και άλλα εκπαιδευτικά ιδρύματα πιθανόν να περιλαμβάνουν τα εξής:

- γραπτά προγράμματα σπουδών
- περιγράμματα σπουδών και άλλα έγγραφα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων
- χρονοδιαγράμματα
- ειδοποιήσεις
- επιστολές και
- άλλες μεθόδους επικοινωνίας με τους γονείς.

Πρόσφατα, αντικείμενο της ανάλυσης περιεχομένου έχουν γίνει και τεκμήρια που εμφανίζονται στο διαδίκτυο. Ο Franzosi (2007: Τόμος 3, Μέρος 8) δίνει αρκετά παραδείγματα, μεταξύ άλλων τα εξής: «Διεθνής Ακτιβισμός στον Εικονικό Χώρο», «Ευρωπαϊκό Λόμπι Γυναικών στο Δίκτυο Διεθνικών Γυναικείων ΜΚΟ στον Ιστό», «Οι Υπερσύνδεσμοι ως Έλεγχος Πρόσβασης», «Απευθείας Διαδικτυακή Μετάδοση της Εκτέλεσης ενός Αμερικανού Τρομοκράτη από Εφημερίδες», «Προσωπικές Ιστοσελίδες και Αυτο-παρουσίαση στον Παγκόσμιο Ιστό» και «Ανάλυση Περιεχομένου 64 Ιστοσελίδων για τα Μέτρα Ανακούφισης από Καταστροφές»

Ο όρος «τεκμήριο» θεωρείται εδώ ότι περιλαμβάνει μη γραπτές μορφές κειμένων, όμως:

- ταινίες
- τηλεοπτικά προγράμματα
- κόμικ και καρτούν και
- φωτογραφίες.

Τα τεκμήρια αυτά απαιτούν μια κάπως διαφορετική προσέγγιση ανάλυσης σε σχέση με ό,τι αναφέρεται παρακάτω, αν και οι βασικές αρχές παραμένουν οι ίδιες.

Βασικό σημείο εστίασης αυτού του κειμένου είναι η χρήση της ανάλυσης περιεχομένου ως δευτερεύουσας ή συμπληρωματικής μεθόδου ή σε ερευνητικά σχέ-

δια πολλαπλών μεθόδων. Όμως, δεν αποκλείεται και η διεξαγωγή μελετών που βασίζονται αποκλειστικά στην ανάλυση περιεχομένου, αν και στην περίπτωση αυτή θα υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες και μειονεκτήματα (βλ. Πλαίσιο 15.4 παρακάτω, για τα «Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου»). Συχνά, μπορεί κανείς να «αποκτήσει» αντίγραφα τεκμηρίων διαφόρων ειδών, σε συνδυασμό με συνεντεύξεις και παρατήρηση. Ένα χρήσιμο χαρακτηριστικό των ερευνητών του πραγματικού κόσμου είναι η περιέργεια, γι' αυτό και συνεχώς βρίσκονται σε αναζήτηση τέτοιων στοιχείων – θα πρέπει, βέβαια, να εξασφαλίσουμε τη σχετική άδεια, εκτός εάν τα στοιχεία προορίζονται ξεκάθαρα για γενική διανομή· ωστόσο το σχετικό αίτημα σπάνια απορρίπτεται. Τα τεκμήρια αυτά μπορούν να χρησιμοποιηθούν με σκοπό την τριγωνοποίηση, ή να προσδώσουν μια διάσταση διαχρονικότητας στη μελέτη, όταν έχουμε στη διάθεσή μας τη χρονική αλληλουχία των τεκμηρίων.

Πώς διεξάγεται μια ανάλυση περιεχομένου

Όπως και σχεδόν με όλες τις τεχνικές που καλύπτονται σε αυτό το κείμενο, η ανάλυση περιεχομένου είναι κωδικοποιημένη κοινή λογική, μια επεξεργασμένη μορφή των τρόπων που θα χρησιμοποιούσε και ένας μη ειδικός για να περιγράψει και να εξηγήσει πλευρές του κόσμου που τον περιβάλλει.

Αρχίζουμε από το/τα ερευνητικό/ά ερώτημα/τα

Για μια ακόμη φορά, το σημείο εκκίνησης της όλης διαδικασίας είναι στην ουσία το ερευνητικό ερώτημα. Για παράδειγμα, «Δίνεται τώρα μεγαλύτερη έμφαση στο σεξ και τη βία στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, σε σχέση με δέκα χρόνια πριν;». Ένα άλλο ερευνητικό ερώτημα θα μπορούσε να προέλθει από το σχόλιο που συχνά ακούγεται σε απαντήσεις των ακροατών ραδιοφωνικών εκπομπών, ότι υπάρχει πολιτική μεροληψία στα ραδιοφωνικά προγράμματα. Για παράδειγμα, το πρόγραμμα του BBC Radio 4 *Today* φαίνεται να έχει την τάση να προκαλεί αποπληξία σε ακροατές που ασχολούνται με την πολιτική. Ας σημειωθεί ότι ενώ η επικοινωνία εδώ είναι αρχικά ζωντανή, στην πράξη οποιαδήποτε μελέτη γύρω από το περιεχόμενο του προγράμματος το πιθανότερο είναι να βασίζεται σε μια μεταγραφή των όσων μεταδίδονται. Είναι πιθανόν, ωστόσο, να είναι βοηθητική και μια ηχογράφηση, αφού θα σας δώσει τη δυνατότητα να κρίνετε από τον επιτονισμό αν κάποιο σχόλιο πρέπει να θεωρηθεί σαρκαστικό ή ειρωνικό.

Ενδέχεται να υπάρχουν περιπτώσεις όπου θα έχετε στη διάθεσή σας τεκμήρια, αλλά όχι κάποια καλά διαμορφωμένη άποψη γύρω από το τι θέλετε να αναζητήσετε (π.χ. σε μια πρώιμη, διερευνητική, φάση της έρευνας, όταν τα ερευνητικά ερωτήματα δεν έχουν ακόμη διαμορφωθεί οριστικά). Σε ορισμένα κείμενα μεθοδολογίας, αυτό το «ταξίδι αλίευσης», όπως λέγεται, αντιμετωπίζεται πολύ αρνητικά: για παράδειγμα: «η ανάλυση περιεχομένου δεν μπορεί να χρησιμοποιείται για να δοκιμάζεται ένα πλήθος από τεκμήρια, με την ελπίδα να μας έρθει κάποια φανταστική ιδέα μέσω της δοκιμής. Η ανάλυση περιεχομένου δίνει απαντήσεις στο ερώτημα για το οποίο εφαρμόζεται εξαρχής» (Carney, 1973: 284). Ωστόσο, στο πλαίσιο ενός *ευέλικτου ερευνη-*

τικού σχεδίου, αυτή η στρατηγική μπορεί να είναι απόλυτα σωστή. Ας σημειωθεί ότι, στην περίπτωση αυτή, έχουμε ένα παράδειγμα ευέλικτου ερευνητικού σχεδίου με δεδομένα που στην ουσία θα είναι ποσοτικά. Ένα τέτοιο σχέδιο εντάσσεται στην παράδοση της *ανάλυσης δεδομένων με σκοπό τη διερεύνηση*, όπως αναλύεται στο Κεφάλαιο 17, σ. 575. Προφανώς, η επιλογή των δεδομένων θα καθοριστεί από αυτό που θέλουμε να μάθουμε, δηλαδή από τα προσωρινά ερευνητικά μας ερωτήματα. Όμως, το να πούμε ότι υπάρχει διαφορά ως προς την αξία μεταξύ της έρευνας κάποιου που ξεκινά με το ερευνητικό ερώτημα και κάποιου άλλου που παίρνει την ιδέα για το ερώτημα διερευνώντας τα δεδομένα, κλίνει προς τη μεταφυσική. Είτε υπάρχουν καλά τεκμηριωμένα στοιχεία γύρω από το ερώτημα, τα οποία προκύπτουν από τα δεδομένα, είτε δεν υπάρχουν.

Επιλέγουμε μια στρατηγική δειγματοληψίας

Συνήθως χρειάζεται να προσαρμόσει κανείς την έρευνα σε κάποιες διαχειρίσιμες διαστάσεις, πραγματοποιώντας *δειγματοληψία* από τον αντίστοιχο πληθυσμό. Ισχύουν εδώ οι γενικές αρχές της δειγματοληψίας, όπως αναλύθηκαν στο Κεφάλαιο 11, σ. 398. Έτσι, στην περίπτωση του ραδιοφωνικού προγράμματος *Today*, ενδεχομένως μια κατάλληλη διαδικασία θα ήταν να πάρουμε ένα τυχαίο δείγμα π.χ. 20 εκπομπών, στη διάρκεια ενός τριμήνου. Ή θα μπορούσαμε ίσως να κάνουμε δειγματοληψία κατά στρώματα – διασφαλίζοντας, ενδεχομένως, ότι όλοι οι παρουσιαστές του προγράμματος θα αντιπροσωπεύονται εξίσου στο δείγμα. Μια διαφορετική προσέγγιση θα ήταν να χρησιμοποιήσουμε ως δείγμα όλες τις εκπομπές που μεταδίδονται για ένα μεγάλο διάστημα, αλλά στην ανάλυση να εστιάσουμε σε ένα μικρό μέρος του περιεχομένου, για παράδειγμα στις αναφορές σε ένα συγκεκριμένο περιστατικό ή τύπο περιστατικού.

Σε ορισμένες περιπτώσεις, ενδέχεται τα σχετικά τεκμήρια να είναι τόσο σπάνια ή δυσπρόσιτα που η δειγματοληψία με την έννοια αυτή να είναι αδύνατη.

Ορίζουμε τη μονάδα καταγραφής

Εκτός από την επιλογή κατηγοριών, πρέπει επίσης να επιλέξουμε μια *μονάδα καταγραφής*. Η μονάδα που χρησιμοποιείται συχνότερα είναι πιθανόν η *μεμονωμένη λέξη*. Στην απλούστερη εκδοχή, όλες οι εμφανίσεις της λέξης αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο, καταμετρώνται και συγκρίνονται. Σε μια κάπως πιο εξειδικευμένη προσέγγιση, γίνεται διάκριση μεταξύ των διαφορετικών εννοιών των λέξεων που έχουν πολλαπλά νοήματα (π.χ. «δεξιός» ως προσανατολισμός και ως πολιτική προτίμηση) και παγιωμένες εκφράσεις που αποτελούν μία ενιαία σημασιολογική μονάδα (π.χ. «φιλά γράμματα» ή «κοινό μυστικό»). Μπορούν επίσης να χρησιμοποιηθούν *θέματα, χαρακτήρες* (δηλαδή τα δρώντα πρόσωπα ή άτομα που αναφέρονται στο τεκμήριο, όπως στο μυθοπλαστικό παράδειγμα του Πλαισίου 15.3 παρακάτω), *παράγραφοι ή ολόκληρα στοιχεία* ως μονάδες καταγραφής.

Υπάρχουν και άλλες δυνατότητες για συγκεκριμένα ερευνητικά έργα. Για παράδειγμα, στην ανάλυση περιεχομένου εφημερίδων ή περιοδικών, μπορεί να είναι:

ΠΛΑΙΣΙΟ 15.3

Παραδείγματα συστημάτων κατηγοριών

1. Για να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα γύρω από τα χαρακτηριστικά των ηρωίδων σε μυθιστορήματα που απευθύνονται σε εφήβους

<i>Εξωτερικά χαρακτηριστικά χαρακτηριστικά</i>	<i>Κοινωνικά χαρακτηριστικά</i>	<i>Συναισθηματικά</i>
ύψος	εθνική καταγωγή	θερμιά
βάρος	κοινωνικο-οικονομική τάξη	απόμακρη
«ζωτικά στατιστικά στοιχεία»	απασχόληση	σταθερή
ηλικία	στέγαση	αγχώδης
χρώμα μαλλιών	εισόδημα	εχθρική (κ.λπ.)
χρώμα ματιών (κ.λπ.)	θρησκεία (κ.λπ.)	

2. Για να απαντηθούν ερευνητικά ερωτήματα για τάσεις στο περιεχόμενο εφημερίδων

<i>Εσωτερικές ειδήσεις</i>	<i>Εξωτερικές ειδήσεις</i>	<i>Πολιτιστικά</i>
πολιτική	Ευρώπη	μουσική
οικολογία	Αμερική	θέατρο
έγκλημα	Ρωσία	τέχνη
μεταφορές (κ.λπ.)	Κίνα	όπερα (κ.λπ.)
	Τρίτος Κόσμος (κ.λπ.)	

Αθλητικά
Επιχειρήσεις και χρηματοοικονομικά
Τηλεόραση και ραδιόφωνο
Θέματα για παιδιά και νέους
Θέματα για γυναίκες
Καρτούν
Διαφημίσεις (κ.λπ.)

(Όλα τα παραπάνω μπορούν να διαιρεθούν σε υποκατηγορίες)

- ο αριθμός των άρθρων πάνω σε ένα θέμα
- το μέγεθος των στηλών
- το μέγεθος των τίτλων
- ο αριθμός άρθρων ανά σελίδα
- η θέση των άρθρων στη σελίδα ή συνολικά στην εφημερίδα, ή
- ο αριθμός και /ή το είδος των εικόνων.

Μπορεί να χρειαστεί να εξετάσει κανείς το πλαίσιο στο οποίο τοποθετείται η μονάδα καταγραφής ώστε να μπορέσει να την κατατάξει. Μπορεί να έχουμε αποφασίσει ότι η λέξη θα είναι η μονάδα καταγραφής, αλλά αν θέλουμε να κωδικοποιήσουμε το αν ένας χειρισμός είναι θετικός ή αρνητικός, ευνοϊκός ή μη ευνοϊκός, είναι πιθανόν να πρέπει να εξετάσουμε την πρόταση στην οποία εμφανίζεται η λέξη.

Στον χώρο της ανάλυσης περιεχομένου εξελίσσεται μια συζήτηση γύρω από τον βαθμό κατά τον οποίο οι κωδικοποιητές θα πρέπει να εξάγουν συμπεράσματα όταν κατηγοριοποιούν τα στοιχεία. Κάποιες φορές αυτός ο προβληματισμός εκφράζεται με όρους *έκδηλου* και *λανθάνοντος περιεχομένου*, που αντιστοιχούν στην ουσία σε στοιχεία για τα οποία απαιτείται χαμηλός και υψηλός βαθμός εξαγωγής συμπερασμάτων αντίστοιχα. Τα έκδηλα στοιχεία είναι αυτά που είναι φυσικά παρόντα (π.χ. μια συγκεκριμένη λέξη), ενώ το λανθάνον περιεχόμενο αποτελεί αντικείμενο συμπεράσματος ή ερμηνείας από την πλευρά αυτού που κωδικοποιεί. Στην πιο απλή περίπτωση, μπορεί να απαιτείται απλώς να κρίνουμε τη θέρμη ή την ευνοϊκή διάθεση κ.λπ., αλλά κάποιες φορές μπορεί να απαιτείται η χρήση πιο περίπλοκης τυπολογίας. Όπως συμβαίνει και με άλλες τεχνικές συλλογής δεδομένων, είναι φυσικά πιθανόν να είναι πιο απλό να επιτύχουμε αξιόπιστα αποτελέσματα με συστήματα χαμηλού βαθμού εξαγωγής συμπερασμάτων. Ωστόσο, το ερευνητικό ερώτημα είναι αυτό που θα πρέπει να καθορίσει το είδος του συστήματος που θα χρησιμοποιήσετε, και άρα μπορεί κάλλιστα να χρειαστεί ένα σύστημα υψηλού βαθμού εξαγωγής συμπερασμάτων. Όμως, με τον τρόπο αυτό θα είναι κατόπιν μεγαλύτερη η πίεση για τη διασφάλιση της αξιοπιστίας μέσω της χρήσης ανεξάρτητων κωδικοποιητών ή με κάποιον άλλο τρόπο, π.χ. μέσω τριγωνοποίησης με δεδομένα από άλλες πηγές.

Δημιουργούμε τις κατηγορίες ανάλυσης

Είναι δύσκολο εδώ να δώσουμε γενικές συμβουλές, καθώς υπάρχει ένα ευρύ φάσμα πιθανών ερευνητικών ερωτημάτων για τα οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί η ανάλυση περιεχομένου. Ο Holsti (1969) απαριθμεί αρκετά είδη κατηγοριών. Έτσι, με βάση το τι αναφέρεται στο τεκμήριο, οι διάφορες κατηγορίες μπορεί να αφορούν τα εξής:

- *Θέμα*. Περί τίνος πρόκειται;
- *Κατεύθυνση*. Πώς αντιμετωπίζεται, π.χ. ευνοϊκά ή όχι;
- *Αξίες*. Ποιες αξίες αποκαλύπτονται;
- *Στόχοι*. Ποιοι στόχοι ή προθέσεις αποκαλύπτονται;
- *Μέθοδοι*. Ποιες μέθοδοι χρησιμοποιούνται για να υλοποιηθούν αυτές οι προθέσεις;
- *Ιδιότητες*. Ποια χαρακτηριστικά χρησιμοποιούνται στην περιγραφή των ανθρώπων;
- *Δράντα υποκείμενα*. Ποιος εμφανίζεται να πραγματοποιεί τις αναφερόμενες ενέργειες;
- *Εξουσία*. Εν ονόματι ποιου γίνονται οι δηλώσεις;
- *Τοποθεσία*. Πού λαμβάνει χώρα η δράση;
- *Σύγκρουση*. Ποιες είναι οι πηγές και τα επίπεδα της σύγκρουσης;
- *Κλείσιμο*. Με ποιον τρόπο επιλύονται οι συγκρούσεις (π.χ. ευχάριστα);

Όπως και με τα συστήματα δομημένης παρατήρησης, είναι εξαιρετικά επιθυμητό αυτές οι κατηγορίες να είναι διεξοδικές και αμοιβαία αποκλειόμενες. Με τις διεξοδικές κατηγορίες, διασφαλίζουμε πως οτιδήποτε σχετικό με τη μελέτη μπορεί να κατηγο-

των ανθρώπων για την υγεία, την ασθένεια και τη φροντίδα. Πέρα από το να υποστηρίξουμε ότι και οι εμπειρίες αυτές είναι σημαντικές, εκτός από τις αντικειμενικές εκδηλώσεις της ασθένειας, της αναπηρίας και της θεραπείας, τι περισσότερο χρειαζόμαστε από άποψη φιλοσοφικής θεμελίωσης; (2008: 268)

Παρότι αυτές οι απόψεις είναι κάπως αιρετικές, συμπλέουν με τις πραγματιστικές απόψεις που διατυπώνονται στο Κεφάλαιο 2, που θέτουν το ερώτημα αν είναι αναγκαίο να έχει καταλήξει κανείς σε μια φιλοσοφική θέση (ειδικά σε σχέση με την επιστημολογία και την οντολογία) πριν ξεκινήσει την έρευνα του πραγματικού κόσμου.

Οι De Witt και Ploeg (2006), σε μια ανασκόπηση ερμηνευτικών φαινομενολογικών ερευνών διάρκειας δέκα ετών στο πεδίο αυτό (άλλες εκδοχές περιλαμβάνουν την περιγραφική και τη διαλογική φαινομενολογία), καλύπτουν πολλά από τα ζητήματα που συνδέονται με τη διεξαγωγή αυτού του είδους της έρευνας. Η Whitehead (2004) έχει κάνει κάτι αντίστοιχο για την ερμηνευτική έρευνα. Και οι δύο μελέτες επικεντρώνουν ειδικότερα στα ζητήματα που σχετίζονται με την αυστηρότητα και την εμπιστευσιμότητα στα ευρήματα (βλ. επίσης Giorgi, 2005).

Και τώρα η συνήθης προειδοποίηση – για τη διεξαγωγή κάποιας μορφής φαινομενολογικής ή ερμηνευτικής έρευνας και τη θεμελίωσή της στις φιλοσοφικές βάσεις της προσέγγισης πρέπει να έχετε κατανοήσει δύσκολες έννοιες προκειμένου να δικαιολογήσετε την επιλογή σας, καθώς και να έχετε καταλάβει καλά τη συγκεκριμένη εκδοχή που έχετε επιλέξει. Αν στόχος σας είναι απλώς να μελετήσετε τις βιωμένες εμπειρίες των ανθρώπων σε κάποια κατάσταση, με βάση και την πρόταση του Porter, η φιλοσοφία μπορεί να είναι περιττή. Διαβάστε καλά τα παραδείγματα που δίνονται και αναζητήστε και άλλα. Στη συνέχεια, αν αισθάνεστε αρκετά σίγουροι ότι με τον τρόπο αυτό θα μπορέσετε να απαντήσετε στα ερευνητικά σας ερωτήματα, μπορείτε τουλάχιστον να προσπαθήσετε. Ενδέχεται, φυσικά, να υπάρξουν και άλλοι περιορισμοί. Τα επιστημονικά περιοδικά, ή οι όροι μιας υποτροφίας, ενδέχεται να απαιτούν συζήτηση του θεωρητικού πλαισίου.

Διαδικτυακή έρευνα

Η σημασία που έχει το διαδίκτυο για βιβλιογραφικού τύπου εργασίες, όπως για την εύρεση προηγούμενων ερευνών και την πρόσβαση σε αυτές μέσω επιστημονικών περιοδικών και σε άλλων δημοσιεύσεων, καθώς και για την εύρεση συμβουλών με στόχο τη σύνταξη μιας ερευνητικής πρότασης από ομάδες συζήτησης κ.λπ., τονίστηκε στο Κεφάλαιο 3, σσ. 99, 102 και 105. Στο ίδιο Κεφάλαιο, εξηγήθηκε επίσης το πόσο χρήσιμο είναι για να αναζητά κανείς συμβουλές και στήριξη από τέτοιες ομάδες όχι μόνο για τον σχεδιασμό μιας έρευνας, αλλά και για την επιλογή και τη χρήση μεθόδων, για την ανάλυση, και σχεδόν για όλες τις πτυχές της διαδικασίας.

Ο Lee (2000: 117-118) παρουσιάζει αρκετά ακόμη χαρακτηριστικά του διαδικτύου που ενδέχεται να φανούν χρήσιμα:

- Προσφέρει μια δυναμικά μεγάλη δεξαμενή συμμετεχόντων για δειγματοληπτικές και άλλες μορφές κοινωνικής έρευνας.
- Κάνει εφικτή τη δι-εθνική έρευνα χωρίς έξοδα μετακινήσεων.
- Ερευνητές σε απομακρυσμένα πλαίσια ή πλαίσια με λίγους πόρους μπορούν να έχουν πρόσβαση σε ευρύτερους πληθυσμούς που διαφορετικά δεν θα τους ήταν διαθέσιμοι.
- Είναι εφικτός ένας βαθμός ανωνυμίας τόσο για τους ερευνητές όσο και για την έρευνα, μειώνοντας έτσι τα πιθανά χαρακτηριστικά υπαγόρευσης (βλ. Κεφάλαιο 6, σ. 183).
- Προσφέρεται για μεθόδους όπως τα ερωτηματολόγια και οι δειγματοληπτικές έρευνες, όπου το υλικό κυκλοφορεί σε γραπτή μορφή
- Μπορεί να αξιοποιηθεί στην έρευνα ευαίσθητων ζητημάτων, όπως στη συλλογή πληροφοριών για χρήστες και εμπόρους ναρκωτικών, και
- Μπορεί να μας προσφέρει πρόσβαση, μέσω εξειδικευμένων ομάδων συζήτησης και άλλων διαδικτυακών φόρουμ, σε ομάδες με ειδικά ενδιαφέροντα, τρόπους ζωής κ.λπ.

Μια χρήσιμη διάκριση που μπορεί να γίνει είναι η χρήση του διαδικτύου ως πηγής πληροφοριών ή ως θέματος που μπορεί να μελετηθεί καθαυτό. Η βοήθεια στην εύρεση πηγών και υποστήριξης που αναφέρθηκε παραπάνω αποτελεί ένα εξαιρετικά πολύτιμο παράδειγμα του πρώτου είδους. Η χρήση του διαδικτύου για τη διεξαγωγή διαδικτυακών δειγματοληπτικών ερευνών εμπίπτει στην ίδια κατηγορία, και συζητήθηκε στο Κεφάλαιο 11. Εδώ, θα συζητηθούν τα γενικά ζητήματα που αφορούν τη χρήση του διαδικτύου για τη συλλογή δεδομένων. Η εξέταση πλευρών του ίδιου του διαδικτύου ως αντικείμενου έρευνας γίνεται ολοένα και πιο δημοφιλής, και προσφέρει το δεύτερο σημείο εστίασης αυτή της ενότητας.

Η χρήση του ίντερνετ για ερευνητικούς σκοπούς εγείρει σημαντικά ζητήματα δεοντολογίας. Ενώ το περιεχόμενο των ζητημάτων αυτών είναι το ίδιο όπως και για κάθε άλλο ερευνητικό έργο, ορισμένα παρουσιάζονται με ιδιαίτερη ένταση στο συγκεκριμένο πλαίσιο, ενώ το γεγονός ότι η έρευνα αυτή είναι σχετικά καινούργια ενέχει τον κίνδυνο ακούσιων μη δεοντολογικών πρακτικών, απλώς και μόνο επειδή οι συνέπειες δεν έχουν διερευνηθεί ακόμη εκτενώς.

Συλλογή ερευνητικών δεδομένων με βάση το διαδίκτυο

Οι ερευνητές μπορούν πια να δημιουργούν μελέτες (π.χ. δειγματοληπτικές έρευνες, πειράματα κ.λπ.) διαδικτυακά, χωρίς να απαιτούνται γνώσεις προγραμματισμού. Η χρήση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για την παρουσίαση ενός ερωτηματολογίου έχει τις ίδιες απαιτήσεις σχεδιασμού και παρουσίασης όπως και ένα ερωτηματολόγιο που αποστέλλεται ταχυδρομικά σε χαρτί. Αυτή τη στιγμή που τα εργαλεία για την ανάπτυξη ιστοσελίδων σε Γλώσσα Σήμανσης Υπερκειμένου (HTML) είναι άμεσα διαθέσιμα, δεν είναι δύσκολο να δημιουργήσει κανείς μια εκδοχή ερωτηματολογίου σε HTML (εφαρμογές όπως το Google Sites απλοποιούν εξαιρετικά το έργο αυτό και δεν απαιτούν καμία εμπειρία στο HTML).

Ως μέσο συλλογής δεδομένων, το διαδίκτυο προσφέρει αυξημένο μέγεθος δειγμάτων, μεγαλύτερη διαφοροποίηση δειγμάτων, ευκολότερη πρόσβαση και άνεση, χαμηλότερο κόστος και επένδυση χρόνου, και πολλά άλλα πλεονεκτήματα. Έρευνες που συγκρίνουν την παραδοσιακή συλλογή δεδομένων με τη συλλογή δεδομένων μέσω διαδικτύου δείχνουν γενικά μικρές διαφορές στο είδος των ερωτώμενων που συμμετέχουν ή στην ποιότητα των δεδομένων που αυτοί παρέχουν (π.χ. Manfreda, Batagelj, & Vehovar, 2002· Sethuraman, Kerin, & Cron, 2005· Carini, Hayek, Kuh, Kennedy, & Ouimet, 2003).

Οι δεξιότητες στους υπολογιστές και η εξοικείωση με τις συσκευές εισόδου επηρεάζουν την ικανότητα των ερωτώμενων να συμπληρώσουν μια ηλεκτρονική δειγματοληπτική έρευνα. Μια συναφής διαφορά ανάμεσα στη γραπτή και την ηλεκτρονική μορφή είναι το επίπεδο προσωπικής επαφής που μπορεί να επιτευχθεί με τους ερωτώμενους. Ο αντίκτυπος μιας τέτοιας επαφής δεν είναι σίγουρο ότι μπορεί να προβλεφθεί. Για ορισμένους ερωτώμενους, το υπογεγραμμένο χαρτί που συνοδεύει τη γραπτή μορφή ενός ερωτηματολογίου μπορεί να είναι πιο πειστικό από ό,τι το e-mail ενός άγνωστου που συνήθως συνοδεύει την ηλεκτρονική μορφή. Δεν είναι βέβαιο αν η διά ζώσης αλληλεπίδραση με το άτομο ή η σχετική ανωνυμία του διαδικτύου παράγει πιο αυθεντικές απαντήσεις. Η γραπτή μέθοδος στο χέρι μπορεί να αναμένεται να αποδώσει δεδομένα υψηλότερης ποιότητας σε σχέση με τη μέθοδο που βασίζεται στο διαδίκτυο, καθώς είναι πιο απτή, πιο προσωπική και, γενικά, εμπνέει περισσότερη εμπιστοσύνη στους ερωτώμενους, ειδικά αν οι ερευνητές βρίσκονται στην αίθουσα μαζί τους (Nosek, Banaji, & Greenwald, 2002). Ωστόσο, η συλλογή διαδικτυακών δεδομένων μπορεί να μειώσει το κόστος και να αποφέρει μεγαλύτερα δείγματα, καθιστώντας εφικτή τη διεξαγωγή ερευνών χωρίς χρηματοδότηση.

Οι ερευνητές στον χώρο της κατανάλωσης και οι εταιρείες μάρκετινγκ έχουν δημιουργήσει ειδικούς διαδικτυακούς τόπους και λίστες ηλεκτρονικού ταχυδρομείου που έχουν σχεδιαστεί για την αποστολή δειγματοληπτικών ερευνών στο κοινό που είναι πρόθυμο να συμμετάσχει (π.χ. το VIP Voice – μια διαδικτυακή πλατφόρμα καταναλωτών με πάνω από 2,5 εκατ. εγγεγραμμένα μέλη και γραφεία σε 60 χώρες – <http://www.npdor.com/>). Οι ερευνητές που χρησιμοποιούν το διαδίκτυο μπορούν να στρατολογήσουν συμμετέχοντες (π.χ. την παραδοσιακή δεξαμενή φοιτητών που χρησιμοποιούν οι ψυχολόγοι, ή κάποια ειδική επαγγελματική, θρησκευτική ή κοινωνική ομάδα) είτε μέσω μαζικής αποστολής e-mail με τη δειγματοληπτική έρευνα στην ομάδα-στόχο είτε μέσω της αποστολής του συνδέσμου του διαδικτυακού τύπου της έρευνας στους ηγέτες της κοινότητας ή σε οργανισμούς που έχουν επαφή με την ομάδα-στόχο.

Παρά τη δυνητικά μεγάλη δεξαμενή συμμετεχόντων, ο πραγματικός αριθμός ερωτώμενων σε μια διαδικτυακή δειγματοληπτική έρευνα μπορεί να είναι αρκετά χαμηλός. Για παράδειγμα, οι Benfield και Szlemko (2006), σε μια έρευνα για τις συμπεριφορές και τη δραστηριότητα γύρω από την υγεία, έστειλαν με e-mail τα στοιχεία του διαδικτυακού τύπου της έρευνας και στους 25.000 φοιτητές του πανεπιστημίου. Δύο εβδομάδες αργότερα, έστειλαν άλλο ένα e-mail με μια υπενθύμιση και τον σύνδεσμο. Έναν μήνα μετά το αρχικό e-mail συμμετοχής, απάντησαν μόνο 509 ερω-

τώμενοι (ποσοστό απόκρισης 2%). Οι ερευνητές περιγράφουν επίσης πολύ γλαφυρά μια σειρά από τεχνικά προβλήματα με τα οποία μπορεί κανείς να έρθει αντιμέτωπος κατά τη συλλογή δεδομένων μέσω ίντερνετ. Παρ' όλα αυτά τα προβλήματα, βέβαια, εξακολουθούν να υποστηρίζουν ένθερμα τις δυνατότητες του διαδικτύου, καταλήγοντας ότι:

Το πιο ελκυστικό πλεονέκτημα της ηλεκτρονικής μεθόδου συλλογής δεδομένων είναι η απάλειψη της βαρετής διαδικασίας εισαγωγής των δεδομένων. Με την ηλεκτρονική μέθοδο, τα δεδομένα περνούν στη βάση δεδομένων την ίδια στιγμή που ο ερωτώμενος συμπληρώνει το ερωτηματολόγιο. Αν ένας ερευνητής σκοπεύει να συλλέξει μεγάλη ποσότητα δεδομένων ή να αποκτήσει δείγμα μεγάλου μεγέθους, η ηλεκτρονική συλλογή δεδομένων σίγουρα αξίζει. Αποτελεί από μόνη της λύση όταν έχει κανείς μπροστά του βουνά από δεδομένα που θα χρειαστούν εβδομάδες για να περαστούν. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα είναι ότι αποφεύγονται τα λάθη δακτυλογράφησης του ερευνητή. Το αρχείο δεδομένων είναι ακριβές αντίγραφο των απαντήσεων που έχουν ληφθεί (Ενότητα 6).

Όταν αναφέρονται στην «ηλεκτρονική συλλογή δεδομένων» συμπεριλαμβάνουν τις δειγματοληπτικές έρευνες κ.λπ. που διεξάγονται σε αίθουσες υπολογιστών όπως και μέσω διαδικτύου.

Στο Πλαίσιο 15.6 συνοψίζονται ορισμένα από τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της διαδικτυακής συλλογής δεδομένων.

Στρατηγικές στρατολόγησης

Στις μελέτες που βασίζονται στο διαδίκτυο, οι ερευνητές έχουν επιδείξει επινοητικότητα και επιμονή για την απόκτηση δειγμάτων. Σε μια μελέτη για τις ανησυχίες των νέων με χρόνια δερματικά προβλήματα σχετικά με την εμφάνισή τους, η Fox (αναφορά στους Fox, Murray, & Warm, 2003) στρατολόγησε μέσω διαδικτύου, εν μέρει για να αυξήσει την πιθανότητα οι συμμετέχοντες να έχουν πρόσβαση και κάποια εμπειρία στη χρήση του ίντερνετ. Μη κερδοσκοπικοί οργανισμοί και οργανισμοί στήριξης για τη φροντίδα του δέρματος ανάρτησαν στις σελίδες τους για τους νέους έναν σύνδεσμο που οδηγούσε στον διαδικτυακό τόπο της ερευνήτριας. Οι νέοι έτσι αναζητούσαν περισσότερες πληροφορίες για τη μελέτη και επέλεξαν να συμμετάσχουν με δική τους πρωτοβουλία.

Οι Benfield και Szlemko (2006), που αναφέρθηκαν παραπάνω σε σχέση με τα σοβαρά προβλήματα ανταπόκρισης που είχαν, αντιμετώπισαν επιπλέον προβλήματα όταν αναζήτησαν ένα δείγμα για τις συμπεριφορές οδήγησης στην κοινότητα. Η αρχική διαδικασία στρατολόγησης που ακολούθησαν, με διανομή φυλλαδίων σε σταθμευμένα αυτοκίνητα, απέφερε ποσοστό απόκρισης 0,5%. Στη συνέχεια, υιοθέτησαν μια τεχνική δειγματοληψίας χιονοστιβάδας, όπου η δημοσκόπηση στάλθηκε σε φίλους, οικογένεια και συναδέλφους. Αυτό το e-mail στρατολόγησης περιλάμβανε πληροφορίες σχετικά με τη μελέτη, τον σύνδεσμο της δημοσκόπησης, και οδηγίες για την προώθηση του e-mail σε φίλους, οικογένεια και συναδέλφους. Με την προσέγ-

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της διαδικτυακής συλλογής δεδομένων

Πλεονεκτήματα

- Αυξημένη εξοικείωση με τους υπολογιστές σε πολλές ομάδες που αισθάνονται πιο άνετα με τη διαδικτυακή παρουσίαση του υλικού παρά με τη συμπλήρωση έντυπων ερωτηματολογίων.
- Ορισμένες ομάδες προσεγγίζονται πιο εύκολα μέσω διαδικτύου (π.χ. ομάδες που είναι διάσπαρτες γεωγραφικά, ή έχουν ειδικά ενδιαφέροντα ή ενασχολήσεις).
- Οικονομίες κλίμακας – η προσπάθεια επικοινωνίας με μεγάλα δείγματα δεν είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι με μικρά.
- Διατίθεται ένα μεγάλο εύρος στρατηγικών στρατολόγησης, συμπεριλαμβανομένης της επαφής μέσω e-mail και της χρήσης ομάδων συζήτησης και κοινωνικής δικτύωσης.
- Αποφεύγεται η αγγαρεία της εισαγωγής δεδομένων από τον ερευνητή (δυνατότητα άμεσης εισαγωγής των δεδομένων online).

Μειονεκτήματα

- Ορισμένες ομάδες και άτομα δεν είναι εξοικειωμένα με τους υπολογιστές (π.χ. ηλικιωμένοι, κοινωνικά μη προνομιούχα άτομα).
- Ορισμένες ομάδες και άτομα δεν είναι σε θέση να αλληλεπιδράσουν με τους υπολογιστές χωρίς προσαρμογή (π.χ. άτομα τυφλά ή με άλλη αναπηρία)
- Η ανάπτυξη, η πιλοτική έρευνα και η δοκιμή του ηλεκτρονικού συστήματος, συμπεριλαμβανομένου και του ελέγχου άμεσης εισαγωγής δεδομένων, δεν συμφέρει οικονομικά για μικρά δείγματα.
- Μπορεί να προκύψουν προβλήματα στη διασφάλιση αντιπροσωπευτικού δείγματος και/ή αποδεκτού ποσοστού απόκρισης.

γηση αυτή, τα 60 αρχικά e-mail απέδωσαν τριπλάσιο αριθμό απαντήσεων μέσα στον πρώτο μήνα.

Οι Cichy, Cha και Kim (2007) πραγματοποίησαν μια διαδικτυακή δειγματοληπτική έρευνα για την ηγεσία στη βιομηχανία ιδιωτικών λεσχών. Απευθύνθηκαν στα μέλη του Συνδέσμου Μάνατζερ Λεσχών Αμερικής [Club Managers Association of America (CMAA)] που περιλαμβάνονταν στις λίστες e-mail του CMAA. Για να ενθαρρύνουν τους μάνατζερ να συμμετάσχουν στη διαδικτυακή έρευνα, οι ερευνητές φρόντισαν να σταλεί μια πρόσκληση μέσω e-mail απευθείας από τον διευθύνοντα σύμβουλο του CMAA στα μέλη. Σε όσους δεν απάντησαν, στάλθηκαν δύο e-mail υπενθύμισης, με αποτέλεσμα το ποσοστό απόκρισης να φτάσει το 20%.

Οι Hamilton και Bowers (2006) αναλύουν ζητήματα που αφορούν τη στρατολόγηση και διατυπώνουν χρήσιμες προτάσεις γύρω από ένα ερευνητικό σχέδιο μιας μελέτης στην οποία χρησιμοποιήθηκε τόσο διαδικτυακή στρατολόγηση όσο και συνεντεύξεις μέσω e-mail.

Ζητήματα δειγματοληψίας

Τα χαμηλά ποσοστά απόκρισης αποτελούν πρόβλημα στις περιπτώσεις που απαιτούνται αντιπροσωπευτικά δείγματα (Κεφάλαιο 11, σ. 405). Παρόλο που μεγάλο μέρος του πληθυσμού χρησιμοποιεί το διαδίκτυο και έχει πρόσβαση σε αυτό, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, αυτό δεν σημαίνει ότι είναι όλοι πρόθυμοι να λάβουν μέρος σε μια έρευνα, λόγω ίσως γλωσσικών εμποδίων, ζητημάτων ελεύθερου χρόνου, δεξιοτήτων στη χρήση τεχνολογίας και/ή συνηθειών αναζήτησης.

Αυθεντικότητα απαντήσεων

Το πρόβλημα όσων «κλέβουν και επαναλαμβάνουν» την έρευνα, όσων δηλαδή χωρίς τα κατάλληλα προσόντα συμμετέχουν στην έρευνα ή όσων, και μεν έχουν τα προσόντα, αλλά συμμετέχουν όχι μία αλλά περισσότερες φορές, μπορεί επίσης να επηρεάσει την ποιότητα των ερευνών που βασίζονται στο διαδίκτυο. Πρέπει επίσης να λαμβάνονται μέτρα ώστε όλοι οι συμμετέχοντες να είναι μέλη του πληθυσμού-στόχου (π.χ. αν δουλεύουμε με μια επαγγελματική ομάδα, να ζητάμε στοιχεία της επαγγελματικής τους ιδιότητας). Οι πολλαπλές μελέτες που συμπληρώνονται από το ίδιο άτομο είναι επικτό να αποκλειστούν πριν αναλυθεί το σύνολο δεδομένων (ας σημειωθεί ότι μπορεί κάτι τέτοιο να οφείλεται σε λάθος, και όχι σε σκόπιμη προσπάθεια επανάληψης, αν υπάρχει η δυνατότητα ο συμμετέχων να στείλει μια απάντηση πριν ολοκληρώσει τη μελέτη, και στη συνέχεια κάνει και δεύτερη προσπάθεια). Αυτά τα προβλήματα μπορεί να εμφανιστούν, φυσικά, και σε μια παραδοσιακή έρευνα αγοράς, αν και σε διαδικτυακές έρευνες πιθανότατα να αντιμετωπίζονται με φτηνότερο και λιγότερο χρονοβόρο τρόπο.

Πρακτικά ζητήματα για τη συλλογή δεδομένων από το διαδίκτυο

Οι αρχές σχεδιασμού του ερωτηματολογίου και γενικά η χρήση των μεθόδων συλλογής δεδομένων που συζητήθηκαν σε προηγούμενα κεφάλαια (και στις προηγούμενες ενότητες αυτού του κεφαλαίου) ισχύουν εξίσου και όταν για τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιείται το διαδίκτυο. Κάποια συγκεκριμένα σημεία που πρέπει να λάβουμε υπόψη για τη συλλογή διαδικτυακών δεδομένων αναφέρονται στο Πλαίσιο 15.7.

Το διαδίκτυο ως αντικείμενο έρευνας

Το διαδίκτυο είναι αναμφίβολα ένα παγκόσμιο φαινόμενο που επιδρά έντονα όχι μόνο στις επικοινωνίες αλλά επίσης, γενικότερα, στην κοινωνία και τη λειτουργία της. Ο Phippen (2007) εξετάζει με ενάργεια αυτές τις επιδράσεις:

Η επίδραση του Παγκόσμιου Ιστού [...] είναι αναμφίβολα σημαντική όπως και απρόσμενη. Σε ορισμένες περιπτώσεις, βλέπουμε κάποιες εντελώς νέες μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης, από μικρές, αρχικά εικονικές κοινότητες [...] (Rheingold, 2000), μέχρι τον σημερινό τεράστιο, εντελώς εικονικό κόσμο, όπως την πλατφόρμα Second Life. Η έλευση διαδικτυακών τόπων του Web 2.0 όπως του MySpace, του Bebo και του Flickr, και τα μεγέθη των σχετικών πληθυσμών τους (σύμφωνα με μια πρόσφατη μέτρηση, 25 εκατ. χρήστες του Bebo και πάνω από 70 εκατ. χρήστες του MySpace) δείχνουν πως

ΠΛΑΙΣΙΟ 15.7

Πρακτικές συμβουλές για τη συλλογή δεδομένων από το διαδίκτυο

- Αν μία και μόνο ερώτηση τοποθετείται σε πλήρη οθόνη του υπολογιστή, είναι δυσκολότερο να παρακαμφθεί η ερώτηση από ό,τι σε ένα έντυπο 20 ερωτήσεων στη σελίδα.
- Μια μεγάλη γραμματοσειρά και καθαρά τοποθετημένα κουμπιά για κάθε απάντηση διευκολύνουν την ανάγνωση από άτομα με δυσκολίες όρασης.
- Οι διαδικτυακές δημοσκοπήσεις αποφεύγουν την ανάγκη εισαγωγής δεδομένων από τον ερευνητή, οπότε αναμένονται λιγότερα λάθη.
- Η απαίτηση να υπάρχει απάντηση σε όλες τις ερωτήσεις και η επανάληψη ερωτήσεων που ο ερωτώμενος έχει παρακάμψει είναι στοιχεία που μπορεί να μειώσουν τα ποσοστά απόκρισης, επειδή κάποιες ερωτήσεις μπορεί να είναι ευαίσθητες ή να μην έχουν γίνει κατανοητές από τους ερωτώμενους.
- Οι απλές ιστοσελίδες αποφέρουν καλύτερα αποτελέσματα σε σχέση με τις πιο περίπλοκες εκδοχές.
- Η συμμετοχή του ερωτώμενου πρέπει να επιβεβαιώνεται μέσα σε δευτερόλεπτα από την ολοκλήρωση της δημοσκόπησης.
- Για να διασφαλιστεί η ανωνυμία, οι διαδικτυακές δημοσκοπήσεις θα πρέπει να αποστέλλονται μέσω e-mail σε ένα ουδέτερο σημείο, π.χ. σε έναν γνωστό διαδικτυακό τόπο.
- Πρέπει να διασφαλίζεται η ασφάλεια των διαδικτυακών δεδομένων όταν αυτά αποθηκεύονται σε διακομιστή ή υπολογιστή.
- Πρέπει να διασφαλίζεται η συγκατάθεση κατόπιν ενημέρωσης και οι ερωτώμενοι να ενημερώνονται για τους κινδύνους και τα οφέλη των ηλεκτρονικών αρχείων.
- Όταν στρατολογούνται συμμετέχοντες διαδικτυακά, η διαφήμιση της μελέτης θα πρέπει να περιλαμβάνει την ανάρτηση μιας σύνοψης της ερευνητικής πρότασης, ένα περίγραμμα του τρόπου με τον οποίο θα χρησιμοποιηθούν τα αποτελέσματα, καθώς και την πρόσκληση για συμμετοχή.
- Πρέπει να παρέχονται πληροφορίες σχετικά με το πού μπορούν να απευθυνθούν τα άτομα ώστε να ενημερωθούν περισσότερο· για παράδειγμα, πρέπει να παρέχεται η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή η ιστοσελίδα του ερευνητή.
- Οι συμμετέχοντες είναι ευκολότερο να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο που είναι ενσωματωμένο σε μια ιστοσελίδα.

(Συντόμηση του Πίνακα 1, Cantrell & Lupinacci, 2007. Πρωτότυπες πηγές: Hanscom, Lurie, Homa, & Weinstein, 2002· Klein, 2002 και Lakeman, 1997.)

οι άνθρωποι θέλουν να χρησιμοποιήσουν τον ιστό για να διευκολύνουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, να σχηματίσουν κοινότητες και να μοιραστούν εμπειρίες με άτομα με τα οποία δεν έχουν συναντηθεί ποτέ στην πραγματική ζωή. Τα μπλογκ δίνουν σε όλους τη δυνατότητα να εκθέσουν τις πιο μύχιες σκέψεις τους σε όλο τον κόσμο, με μια απλή σύνδεση στον ιστό (και, σε πολλές περιπτώσεις, φαίνεται οι άνθρωποι να είναι πανευτυχείς γι' αυτό!). Παρότι η άμεση αντίδραση πολλών ατόμων στα μπλογκ

είναι ότι λειτουργούν ως μέσο έκφρασης ναρκισσιστικών απόμων, αν κάποιος αρχίσει να ξεετάζει εκεί τη γλώσσα και τη συμπεριφορά θα διαπιστώσει ότι, ενώ οι λόγοι λειτουργίας τους μπορεί να είναι πολλοί και διάφοροι (από το μάρκετινγκ και τη διαφήμεια στις επιχειρήσεις μέχρι τη σκέψη πάνω στην καθημερινότητα σε έναν μεταβαλλόμενο για τα άτομα κόσμο), το κοινό τους γνώρισμα είναι ότι υπάρχουν ως ένα μέσο επικοινωνίας για ανθρώπους που θέλουν να ξεπεράσουν τα γεωγραφικά τους όρια (παρ. 1).

Επομένως, δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι ερευνητές από πολλά επιστημονικά πεδία έχουν κάνει το διαδίκτυο αντικείμενο της έρευνάς τους. Η Hine (2005) εξετάζει ένα σημαντικό σώμα εργασιών που αφορούν τον τρόπο χρήσης του διαδικτύου ως ερευνητικού αντικειμένου. Ο Rhippen (2007), ενώ θεωρεί την υπάρχουσα έρευνα παραδοσιακή ως προς τη φύση της και ταυτόχρονα αναγνωρίζει την αξία αυτής της έρευνας, υποστηρίζει ότι πρέπει να αξιοποιούνται περισσότερο οι τεχνικές πληροφορίες που παράγονται όταν οι χρήστες αλληλεπιδρούν με τον ιστό. Για παράδειγμα, κάθε φορά που κάνουμε κλικ σε έναν σύνδεσμο ή εισάγουμε τη διεύθυνση για μια πηγή που θέλουμε να βρούμε στον ιστό, τα αντίστοιχα στοιχεία καταγράφονται σε ένα αρχείο ημερολογίου, στον διακομιστή του ιστού. Η ανάλυση αυτών των αρχείων είναι πολύ διαδεδομένη στον κόσμο των επιχειρήσεων εδώ και πολλά χρόνια. Ο ίδιος παρουσιάζει παραδείγματα για την αξιοποίηση αυτών των πληροφοριών στην έρευνα. Πλήθος τεχνικών δεδομένων αυτού του είδους παρέχονται και από άλλα πλαίσια, πέρα από το διαδίκτυο. Για παράδειγμα, ο Evans (2007) συζητά τις πιθανές ερευνητικές χρήσεις για τα δεδομένα συναλλαγών που προέρχονται από τις κάρτες των σούπερ μάρκετ και τις αναγνωριστικές ετικέτες ραδιοσυχνοτήτων που τοποθετούνται στα εμπορεύματα (και χρησιμοποιούνται από ορισμένους παρόχους φροντίδας υγείας στις ΗΠΑ). Με παρόμοιο τρόπο, οι Diminescu, Licorpe, Smoreda και Ziemlicki (2007) περιγράφουν μια έρευνα που αξιοποιεί τα τεχνικά δεδομένα θέσης και χρήσης των κινητών τηλεφώνων. Όλες αυτές οι πιθανές χρήσεις εγείρουν σημαντικά ζητήματα δεοντολογίας (βλ. Κεφάλαιο 10).

Φεμινιστικές μέθοδοι έρευνας

Στο Κεφάλαιο 2 παρουσιάστηκε η συμβολή των φεμινιστικών προσεγγίσεων στη μεθοδολογία (σ. 82). Η φεμινιστική άποψη είναι ότι οι αποδεκτοί τρόποι διεξαγωγής της έρευνας (ειδικά οι θετικιστικές, ποσοτικές προσεγγίσεις) κυριαρχούνται από τους άνδρες και παραλείπουν πολλά από τα ζητήματα που αφορούν ειδικά τις γυναίκες. Αυτές οι έρευνες εκλαμβάνονται ως μια μορφή εκμετάλλευσης που προκύπτει από την ιεραρχική σχέση μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου, ειδικά όταν ο πρώτος είναι άνδρας και η δεύτερη γυναίκα (Oakley, 1981). Οι θεωρίες, οι οποίες επηρεάζουν τον τρόπο πλαισίωσης των ερωτημάτων και συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων, ακόμη και αν δεν είναι εγγενώς ανδρικές, διαστρεβλώνουν τις εμπειρίες των γυναικών στις περιγραφές που συλλέγονται.

Λόγω των παραπάνω, υποστηρίζονται επίσης συγκεκριμένες φεμινιστικές μέθοδοι έρευνας που είναι ποιοτικές και μη θετικιστικές (π.χ. Roberts, 1981). Ωστόσο,

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Ειδικό λογισμικό για τις ποιοτικές αναλύσεις

ΑΥΤΟ ΤΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ περιλαμβάνει πληροφορίες για ειδικά προγράμματα υπολογιστή που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων, τα οποία είναι γνωστά ως πακέτα Ανάλυσης Ποιοτικών Δεδομένων με Υποβοήθηση Υπολογιστή (CAQDAS). Στο Κεφάλαιο 18, συζητήσαμε τη χρήση των γενικών επεξεργαστών κειμένου για αυτόν τον σκοπό, και επισημάναμε ότι η χρήση ειδικών προγραμμάτων λογισμικού παρουσιάζει σημαντικά πλεονεκτήματα αλλά και μειονεκτήματα.

Το Πλαίσιο Β.1 παρουσιάζει μια γενική επισκόπηση των λειτουργιών αυτών των πακέτων. Συνήθως, κάθε πακέτο καλύπτει αρκετές από αυτές τις διαφορετικές λειτουργίες. Έως το 2015, κάποια από τα δημοφιλή πακέτα ήταν τα εξής:

- *Atlas.ti*
- *HyperRESEARCH*
- *MAXqda*
- *QDA Miner* και
- *QSR NVivo*.

Το *NUD.IST*, ένα από τα πρώτα προγράμματα CAQDAS που αναπτύχθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1980, έχει πια σε μεγάλο βαθμό δώσει τη θέση του στο *NVivo*. Στα προγράμματα συνεχίζουν να προστίθενται διάφορα χαρακτηριστικά, για παράδειγμα αρκετά από αυτά μπορούν πια να τροφοδοτούνται από το Twitter, το Facebook και το LinkedIn. Άλλα, όπως το *QDA Miner*, έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν με πολλά διαφορετικά είδη υλικού, και συνδέονται με εργαλεία στατιστικής ανάλυσης δεδομένων και ανάλυσης περιεχομένου. Το *Dedoose* έχει δημιουργηθεί με σκοπό την ενσωμάτωση ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων.

Η πλατφόρμα Online QDA προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες και για αυτά, αλλά και για άλλα πακέτα, καθώς και για τις δυνατότητες και τα πλεονεκτήματά τους, ενώ συγκρίνει επίσης τα πακέτα μεταξύ τους. Στο πεδίο αυτό εμφανίζονται συχνά νέες εκδόσεις των πακέτων, και καλό είναι να ελέγχετε τις πρόσφατες εκδόσεις τη στιγμή που σκέφτεστε να τις χρησιμοποιήσετε.

Τύποι εξειδικευμένων πακέτων CAQDAS

Προγράμματα εύρεσης κειμένου/ανάλυσης περιεχομένου. Σκοπός αυτών των προγραμμάτων, πολλά από τα οποία απευθύνονται σε επιχειρήσεις, είναι να βοηθήσουν τους ερευνητές να βρουν κείμενο και όρους σε πολύ μεγάλες βάσεις δεδομένων και συλλογές εγγράφων. Όπως έχουν αναπτυχθεί αυτά τα προγράμματα, στοχεύουν πια περισσότερο στη στήριξη των επιχειρήσεων, βοηθώντας το προσωπικό να οργανώνει και να έχει έξυπνη πρόσβαση σε μεγάλο όγκο εταιρικών δεδομένων. Τέλος, είναι πολύ καλά για την εύρεση των δεδομένων, αλλά δεν υποστηρίζουν την ικανότητα κωδικοποίησής τους.

Πακέτα κωδικοποίησης και ανάκτησης. Η ανάλυση ποιοτικών δεδομένων με υποβοήθηση υπολογιστή ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1980 ακριβώς με αυτού του είδους τα προγράμματα. Βασικός σκοπός τους ήταν να δίνουν στους ερευνητές τη δυνατότητα να κωδικοποιούν κείμενο (δηλαδή να το επισημαίνουν και να το συνδέουν με μια ονομασία που να φανερώνει το θεματικό περιεχόμενο του επισημασμένου κειμένου). Τα περισσότερα προγράμματα υποστηρίζουν την απλή ανάκτηση κειμένου, δηλαδή τη συγκέντρωση όλων των αποσπασμάτων κειμένου που έχουν κωδικοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο. Πολλά από αυτά έχουν εξελιχθεί και στο επόμενο είδος, δηλαδή σε λογισμικά δημιουργίας θεωρίας.

Λογισμικά δημιουργίας θεωρίας. Αυτά τα προγράμματα στηρίζονται στις λειτουργίες κωδικοποίησης και ανάκτησης με την προσθήκη επιπλέον χαρακτηριστικών, π.χ. πιο εξειδικευμένων αναζητήσεων (με βάση τόσο το κείμενο/λεξιλόγιο όσο και τους κωδικούς), διαγραμμάτων και δικτύων, υπομνημάτων, και τρόπων δημιουργίας λίστας κωδικών ή φύλλου κωδικοποίησης.

Συμφραστικοί πίνακες [Concordance]. Αυτού του είδους το λογισμικό αναπτύχθηκε με σκοπό την υποβοήθηση των ερευνητών της γλώσσας και των κειμένων που πραγματοποιούν ποσοτική ανάλυση της γλωσσικής χρήσης. Τα προγράμματα αυτά χειρίζονται μεγάλες συλλογές κειμένων που ονομάζονται σώματα κειμένων, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά κάποιας χρήσης της γλώσσας ή χρήσης της γλώσσας σε ένα συγκεκριμένο συγκείμενο. Ο συμφραστικός πίνακας είναι ένας κατάλογος από όλες ή κάποιες από τις λέξεις που εμφανίζονται στο σώμα κειμένου, οι οποίες προβάλλονται μέσα στα συμφραζόμενά τους (π.χ. 10 λέξεις από κάθε πλευρά). Ορισμένες από τις δυνατότητες αυτών των προγραμμάτων είναι πια ενσωματωμένες στις πιο πρόσφατες εκδόσεις των λογισμικών δημιουργίας θεωρίας.

Ανάλυση ήχου και βίντεο. Τα περισσότερα από αυτά τα προγράμματα έχουν κοινές λειτουργίες με αυτές των προγραμμάτων κωδικοποίησης και ανάκτησης και δημιουργίας θεωρίας, αλλά έχουν επιπροσθέτως την ικανότητα χειρισμού ήχου και βίντεο, και όχι μόνο κειμένου. Οι πρώτες εκδόσεις αυτών των προγραμμάτων συνδέονταν με καταγραφικά μηχανήματα ήχου και εικόνας με σκοπό τη χρήση των αναλογικών εγγραφών τους. Τώρα, τα περισσότερα δουλεύουν με ψηφιακά αρχεία εικόνας και ήχου. Ορισμένα λογισμικά δημιουργίας θεωρίας επίσης έχουν τη δυνατότητα να αξιοποιούν ψηφιακά αρχεία εικόνας και ήχου.

Χάρτες και διαγράμματα εννοιών. Ορισμένα λογισμικά δημιουργίας θεωρίας περιλαμβάνουν πια και χαρακτηριστικά διαγραμμάτων και γραφημάτων, ωστόσο τα συγκεκριμένα λογισμικά δίνουν τη δυνατότητα δημιουργίας πολύ πιο εξειδικευμένων διαγραμμάτων και σχημάτων, εστιάζοντας ειδικότερα στους χάρτες εννοιών.

Μετατροπή/συλλογή δεδομένων. Αν και κάποιοι ερευνητές δουλεύουν με δεδομένα ήχου και βίντεο (βλ. τα λογισμικά που αναφέρονται παραπάνω), ωστόσο οι περισσότεροι εξακολουθούν να βασίζονται σε κείμενα. Η μετατροπή της εικόνας και του ήχου σε κείμενο εξακολουθεί να είναι επίπονη εργασία, αλλά υπάρχουν πια κάποια προγράμματα που μας βοηθούν. Στα προγράμματα αυτά συγκαταλέγεται το λογισμικό οπτικής αναγνώρισης χαρακτήρων, το οποίο έχει τη δυνατότητα να μετατρέπει το τυπωμένο κείμενο σε ψηφιακό αρχείο κειμένου, καθώς και το λογισμικό αναγνώρισης φωνής, το οποίο μετατρέπει την ομιλία σε ψηφιακό αρχείο κειμένου.

Σημείωση: Τα παραπάνω βασίζονται στο υλικό της πλατφόρμας Online QDA (βλ. onlineqda.hud.ac.uk). Εκεί θα βρείτε λεπτομέρειες για τα πακέτα που μπορούν να σας βοηθήσουν σε καθεμία από αυτές τις εργασίες.

Απόκτηση δεξιοτήτων στη χρήση εξειδικευμένου λογισμικού ποιοτικής ανάλυσης

- *Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για να αποκτήσετε τις απαραίτητες δεξιότητες είναι να δηλώσετε συμμετοχή σε ένα πρακτικά προσανατολισμένο εργαστήριο, ή να βρείτε έναν έμπειρο συνάδελφο που θα είναι πρόθυμος να σας βοηθήσει.* Εργαστήρια διοργανώνουν πολλά ιδρύματα αλλά και οι ίδιες οι εταιρείες που έχουν αναπτύξει τα πακέτα.
- *Αξιοποιήστε τα εγχειρίδια χρήσης που συνδέονται με το εργαστήριο, και κρατήστε τα για μελλοντική χρήση.* Οι οδηγοί παρουσιάζουν οδηγίες βήμα το βήμα και στιγμιότυπα οθόνης για τις διάφορες διαδικασίες.
- *(Αν δεν έχετε πρόσβαση σε πρακτικά προσανατολισμένα εργαστήρια) Χρησιμοποιήστε ένα εγχειρίδιο χρήσης μόνοι σας.* Τα εγχειρίδια χρήσης συνήθως επικαιροποιούνται όταν βγαίνουν οι νέες εκδόσεις των πακέτων.
- *Χρησιμοποιήστε εξειδικευμένα κείμενα που αφορούν την Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων με Υποβοήθηση Υπολογιστή (CAQDAS).* Το μειονέκτημά τους είναι ότι οι συγκεκριμένες λεπτομέρειες για τα βήματα που πρέπει κανείς να ακολουθήσει, συμπεριλαμβανομένων των στιγμιότυπων οθόνης, αφορούν την έκδοση του λογισμικού που ίσχυε κατά την περίοδο που γράφτηκε το αντίστοιχο κείμενο. Παρότι βγαίνουν συχνά νέες εκδόσεις, κάτι που μπορεί να προκαλέσει σύγχυση αν έχετε διαφορετική έκδοση από αυτήν που καλύπτει το αντίστοιχο βιβλίο, τώρα πια οι αλλαγές από έκδοση σε έκδοση είναι πολύ μικρές. Ανατρέξτε σχετικά στους Gibbs (2002· 2007)· Gregorio και Davidson (2008) και Lewins και Silver (2014).